

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS XLI

VILNIUS • 2018

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS

XLI

VILNIUS, 2018

Kuriame
Lietuvos ateitį

2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

Projekto kodas: Nr. 09.3.3-ESFA-V-711-01-0004

PERIODINIŲ MOKSLO LEIDINIŲ LEIDYBA
IR JOS KOORDINAVIMAS

LKMA METRAŠTIS, t. XLI / LCAS ANNUALS, vol. XLI
SERIJA A / SERIES A

REDAKCIINĖ KOLEGIJA

LKMA akad. doc. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)
LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKĄ (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. GUIDO MICHELINI (Università degli Studi
di Parma, Italija, *filologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas, *istorija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

Dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai..... 5

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

- Žmonių ir knygų likimai „Didžiajame persekiojime“: Agapės, Irenės ir Chionės kankinystė Tesalonikuose..... 7
- Fates of People and Books During ‘The Great Persecution’: Martyrdom of Agape, Irene, and Chionia in Thessaloniki..... 27

MINDAUGAS PAKNYS

- Tėvo Tiburcijaus 1754 metais vykdyta Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių vienuolynų vizitacija..... 29
- Visitation of Camaldolese Monasteries of Poland and Lithuania by Father Tiburtius..... 72

JONAS DRUNGILAS

- Lokalinių mitų gyvybingumo atvejis: Druskininkų „kurortinė“ pradžia XVIII a. ... 73
- A Case of Vitality of Local Myths: The ‘Spa’ Beginning of Druskininkai in the Eighteenth Century..... 85

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

- Kalnai ir kalnuoti regionai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keliautojų akimis XVI–XVIII a. 87
- Mountains and Mountainous Regions in the Eyes of Travellers from the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth-Eighteenth Centuries..... 103

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Trakų sufraganato ir jo valdų istorijos bruožai XIX a. 105
- Features of the History of Trakai Suffraganate and its Holdings in the Nineteenth Century..... 128

ALGIMANTAS KATILIUS

- Seinų (Augustavo) vyskupijos aukštieji dvasininkai: katedros kapitulos narių charakteristikos metmenys 131
- The Higher Clergy of the Diocese of Seinai (Augustavas): An Outline of the Characteristics of the Members of the Cathedral Chapter..... 158

DANGIRAS MAČIULIS

- Visuomeniniai teismai kaip tobulesnio piliečio ugdymo praktika tarpukario Lietuvoje (1918–1940) 159
- Public Courts as a Practice of Nurturing a Consummate Citizen in Interwar Lithuania (1918–1940) 192

RAMŪNAS LABANAUSKAS

- Pierre'o Teilhard'o de Chardino idėjų recepcija Lietuvoje: Brazauskų mokykla (1975–1993). 193
- Reception of Pierre Teilhard de Chardin's Ideas in Lithuania: The Brazauskas School (1975–1993) 233

NERINGA MARKEVIČIENĖ

- Balio Sruogos laišakai Juozapui Sruogai: Pareigingoji bičiulystė 235
- Letters of Balys Sruoga to his Brother Juozapas Sruoga: A Dutiful Friendship. 265

LINAS ŠIPAVIČIUS

- Evangelijos pagal Morkų leksiniai aramėjizmai lyginant su sinoptine tradicija ... 267
- Lexical Aramaisms in the Gospel of Mark Compared with the Synoptic Tradition 293

Recenzijos 295

- Irena Eglė Laumenskaitė, *Krikščioniškumas kaip socialinių laikysenų veiksnys totalitarinėje ir posovietinėje visuomenėje*, Vilnius, 2015; Arūnas Streikus, Dalia Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: Vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius, 2015; Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai, 1988–2013: Krikščionys Lietuvos visuomenėje po atgimimo, t. 1–2*, Vilnius, 2015; Alina Zavadzka, *Duszpasterstwo polskie na Wileńszczyźnie w okresie sowieckim*, Białystok, 2017 (KATARZYNA KORZENIEWSKA) 297

In memoriam 307

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Atgailos regulinių kanauninkų vienuolio Mykolo Giedraičio kulto ženklai Lietuvoje: *In memoriam* Mykolui Jonui Henriku Giedraičiui (1929-01-25 – 2017-12-29) 309

APIE AUTORIUS 319

ATMENA AUTORIAMS 321

Moksliniai straipsniai

ŽMONIŲ IR KNYGŲ LIKIMAI „DIDŽIAJAME PERSEKIOJIME“: AGAPĖS, IRENĖS IR CHIONĖS KANKINYSTĖ TESALONIKUOSE

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS

1. Pradžia. Šis straipsnis skirtas vienam Diokleciano–Galerijaus krikščionių persekiojimo, istoriografijoje tradiciškai vadinamo „Didžiuoju persekiojimu“, epizodui¹. Dioklecianas imperatoriumi buvo paskelbtas 284 m., bet religiniai susidorojimai ženklino tik paskutinius jo valdymo metus (302–305 m.). Jo inicijuotą manichiejų persekiojimą bent iš dalies galima paaiškinti pastarųjų ryšiais su priešiška Persija², tačiau krikščionys vos ne dvi dešimtis Diokleciano viešpatavimo metų plito, stiprėjo ir džiaugėsi ramybe. Sakoma, kad jo naujasis administracinis centras Nikomedija buvo pilnas krikščionių, einančių svarbias valstybines pareigas. Bažnyčia buvo tiesiai priešais rūmus, svarbiausiame miesto kvartale. Tad 303 m. vasario 23 d., Terminalijų šventės dieną, oficialiai prasidėjęs krikščionių persekiojimas vargu ar gali būti paaiškintas vien Didymos Apolono orakulo ištarme

¹ Šio persekiojimo naujausi tyrimai ir jų apibendrinimas: Marta Sordi, *I cristiani e l'impero romano. Nuova edizione riveduta e aggiornata*, Milano: Jaca Book, 2006, p. 161–170; William H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution in the Early Church: A Study of a Conflict from the Maccabees to Donatus*, Oxford: Basil Blackwell, 1965, p. 477–512; Paul Keresztes, „From the Great Persecution to the Peace of Galerius“, in: *Vigiliae Christianae*, Leiden, 1983, t. 37, p. 379–399; P. S. Davies, „The Origin et Purpose of the Persecution of 303 AD“, in: *The Journal of Theological Studies*, Oxford, 1989, t. 40, p. 66–94; Roger Rees, *Diocletian and the Tetrarchy*, (ser. *Debates and Documents in Ancient History*), Edinburgh University Press, 2004, p. 57–71; William H. C. Frend, „Persecutions: Genesis and Legacy“, in: *The Cambridge History of Christianity*, t. 1: *Origins to Constantine*, edited by Margaret M. Mitchell, Francis M. Young, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 518–523. Plg. atskiro regiono persekiojimo analizę: Rajko Bratož, „Die diokletianische Christenverfolgung in dem Donau- und Balkanprovinzen“, in: *Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende*, hrsg. von Alexander Demandt et al., (ser. *Milennium Studien*, 1), Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004, p. 115–140.

² Manichiejų persekiojimo Afrikoje, paprastai laikomo savotiška krikščionių persekiojimo preliudija, pradžia ilgai datuota 297 m., dabar linkstama priimti reskripto 302 m. kovo 31 d. datą; žr. Roger Rees, *op. cit.*, p. 58.

(Lact., *De mort. pers.* 11.7–8; Euseb., *Vita Const.* 2.50–51), neva palankia bendravaldžio cezario Galerijaus sumanymui išnaikinti krikščionis³. Gelminės priežastys veikiausiai buvo susijusios su radikalia imperijos transformacija. Laktancijus savo *Persekiojų myriuose* (*De mort. pers.* 7) gal kiek per emocingai, bet įžvalgiai apibūdina netikėtus Diokleciano pastangų stiprinti Imperijos integralumą padarinius. Šiuolaikiniai istorikai, akcentuodami Diokleciano konservatizmą, mums rodosi, neadekvačiai optimistiškai vertina jo reformas ir prikiša Laktancijui nepakankamą įsigilinimą į persekiojimo priežastis⁴. Tuo tarpu Laktancijus mato platų socialinį reformų foną ir gyventojų reakcijas į pokyčius.

Dioklecianas, vildamasis Imperijos valdymą padaryti efektyvesnį, ėmėsi valdymo reformos (pradedant tetrarchijos įkūrimu), tačiau šioji išaugino biurokratinį aparatą, išpūtė karines pajėgas; administravimo biurokratizacija, su ja stiprėjančios vietinės korupcijos ir sauvalės apraiškos, taip pat nauji statybų užmojai skurdino žemuosius gyventojų sluoksnius, paradoksaliai skatino ir milžiniškos valstybės dezintegracinius procesus⁵. Labai tikėtina, kad būtent jau atliktų ar atliekamų reformų nepopuliarūs padariniai paakino Imperijos valdovus ieškoti naujų, šį kartą ne tiek administracinių, kiek ideologija grindžiamų būdų integruoti valstybę⁶.

³ Anot šaltinių, aukojimų dalyvaujant imperatoriui metu paaiškėjo, kad paaukotų gyvulių viduriai „tyli“, nes iš jų apžiūros neįmanoma pranašauti ateities įvykių (Lact., *De mort. pers.* 10). Orakulas prie Mileto netiesiogiai nurodęs to kaltininkus – aukojimą stebėjusius krikščionis; plačiau žr. Dominique Briquel, *Chrétiens et haruspices: La religion étrusque, dernier rempart du paganisme romain*, Paris: Presses de l'École Normale Supérieure, 1997.

⁴ Plg. William H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution*, p. 477–478.

⁵ *Tres enim participes regni sui fecit in quattuor partes orbe diviso et multiplicatis exercitibus, cum singuli eorum longe maiorem numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant, cum soli rem publicam gererent. Adeo maior esse coeperat numerus accipientium quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum desererentur agri et culturae verterentur in silvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciae quoque in frusta concisae; multi praesides et plura officia singulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii praefectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantum et proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium non dicam crebrae, sed perpetuae, et in exactionibus iniuriae non ferendae* (*De mort. pers.* 7.2–4; tekstas John L. Creed (ed.), Lactantius, *De mortibus persecutorum*, (ser. Oxford Early Christian Texts), Oxford–New York: Clarendon Press, 1984).

⁶ Antai popularioje vėlyvosios Romos imperijos istorijoje (Averil Cameron, *The Later Roman Empire*, London: Fontana Press, p. 30–46) nors Laktancijus ir kritikuojamas kaip tendencingas, tačiau daugelis pastarojo suminėtu ekonominio ir socialinio gyvenimo bėdų iš esmės patvirtinama išsakant technine istoriko kalba.

Ieškant naujų valstybės ir visuomenės sutelkimo ir net unifikacijos kelių, krikščionybė valstybei „iškilo kaip galutinė kliūtis Diokleciano politikai unifikuoti Imperiją remiantis lotynų kalba, romėnų dievais, ypač Jupiteriu ir Herkuliu kaip vientisos administracijos kelrodžiais“⁷. Dioklecianas iš pradžių tikėjosi su krikščionybe susidoroti palyginti nuosaikiomis represijomis, išvengiant kraujo praliejimo (plg. Lact., *De mort. pers.* 11.8). Deja, jo ketinimai pasirodė esą „utopiniai ir iliuziniai“⁸. Istoriniuose šaltiniuose sistemiško ir kruvino susidorojimo su krikščionimis iniciatyva pakankamai vieningai priskiriama Diokleciano bendravaldžiui tetrarchijoje Maksimianui Galerijui (žr. Lact., *De mort. pers.* 10.6, 31.1; Euseb., *HE* 8, ad. 1; Const., *Or. ad coetum sanctum* 22⁹).

Iš pradžių tiesioginis represijų taikinyis buvo dvasininkija ir apskritai bažnytinė organizacija, taip pat krikščionys iš socialinio-politinio elito. Tačiau 304 m. prasidėjo naujas persekiojimo etapas: veikusiai Galerijaus iniciatyva buvo išleistas naujas (jau ketvirtas) ediktas¹⁰, įpareigojantis visus asmenis visose vietovėse atlikti oficialius aukojimus dievams. „Ketvirtasis ediktas perkėlė akcentą nuo prievartinio įtikinimo ant grynos prievartos, o dėl šitokio pokyčio valdančiųjų uolumas susirėmė su desperatišku krikščionių pasauliečių ryžtu. Šiame jėgų išmėginime lemiamą svarbą turėjo krikščioniškoji kankinystės tradicija.“¹¹ Keturių ediktų serija metų būvyje nėra lengvai paaiškinama, aišku tik, kad persekiojimas nedavė lauktų greitų rezultatų – ar dėl krikščionių neklusnumo, ar dėl biurokratijos neefektyvios veiklos, todėl mėginta krikščionybę išnaikinti vis griežtesnėmis priemonėmis¹². Vis dėlto kruvinas ir ilgalaikis susirėmimas baigėsi krikščionių pergale. Sunkiai sergantis Galerijus 311 m. balandžio 30 d. Nikomedijoje parengė dekretą, istorikų vėliau pavadintą „Galerijaus Palinodija“ (Lact., *De mort. pers.* 34–35; Eus., *HE* 8.17). Juo grąžinant krikščionims ramybę, nuskamba ir rezignaciška politinio pragmatizmo gaida: geriau tebūnie krikščionių

⁷ William H. C. Frend, „Persecutions: Genesis and Legacy“, p. 518.

⁸ Marta Sordi, *op. cit.*, p. 167.

⁹ Konstantino prakalbos liudijimas nėra iki galo aiškus – 22 skyrelio antraštėje minimas „tironas Maksiminas“ gali būti ir Maksencijus, ir Maksiminas Daja. Tačiau vienbalsio Laktancijaus ir Eusebijų teigimo pakanka pripažinti, kad Dioklecianas nebuvo tiesioginis persekiojimų iniciatorius, nors Daviesas mėgina Dioklecianą grąžinti į įvykių centrą (P. S. Davies, *op. cit.*).

¹⁰ Antras ir trečias ediktas numatė prievartines akcijas tik dvasininkijos atžvilgiu.

¹¹ William H. C. Frend, *Martyrdom and Persecution*, p. 498.

¹² Plg. Roger Rees, *op. cit.*, p. 65–66.

religija, negu jokios religijos, nes susidarė tokia padėtis, kad krikščionys nei teikia deramą garbinimą dievams, nei gali išpažinti savąjį (*Nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere nec deum christianorum observare*; Lact., *De mort. pers.* 34.4; plg. Eus., *HE* 8.17.9)¹³.

Nuo pat antikrikščioniškos akcijos pradžios buvo pradėtos naikinti krikščioniškos knygos, ypač Šventojo Rašto tekstai. Terminalijų dienos vakare prefektas su palyda įsiveržė į Nikomedijos bažnyčią, ieškojo dievybės atvaizdo, nusiaubė pastatą (bijant sukelti didesnę gaisrą, jo padegti nesiryžta, nes bažnyčia stovėjo arti imperatorių rūmų, apsupta daugelio didelių pastatų). Atrastos Šventojo Rašto knygos buvo sudegintos (*scripturae reperiae incenduntur*; Lact., *De mort. pers.* 12.2). Reikalavimas „išduoti knygas“ tapo esminiu krikščionių procesų elementu. Tyrinėtojai skirtingai vertina šios iniciatyvos efektyvumą ir apimtį, tačiau veikiausiai tai buvo pirmas sisteminis literatūros naikinimas, apėmęs visą Romos imperiją¹⁴. Nemažai žinome apie epizodinius ir simbolinę reikšmę turinčius knygų (ypač magijos arba nepageidautinų kultų) deginimus Romos imperijoje, tačiau jie negalėjo būti labai efektyvūs materialiąja prasme. Knygų pašalinimas iš imperinių viešųjų bibliotekų ar viešas jų atidavimas ugniai nereiškė, kad jos dings iš privačios apyvartos – to, regis, ir nebuvo tikimasi¹⁵. Tikėtina, kad panašios politikos, orientuotos į simbolinį poveikį, iš pradžių laikėsi ir pats Dioklecianas. Antai manichiejų lyderiai imperatoriaus patvarkymu turėjo būti sudeginti su jų knygomis, bet nekalbama apie nuoseklią manichiejiškų veikalų paiešką ir sistemingą naikinimą visoje Romos imperijos teritorijoje ar bent Afrikoje¹⁶. Naujausiuose tyrimuose pabrėžiamas taip pat

¹³ Imp. Maksiminas Daja atnaujino krikščionių persekiojimą savo valdytoje imperijos dalyje, jis tęsėsi iki 313 m.

¹⁴ Plačiau apie knygų naikinimą „Didžiojo persekiojimo“ metu ir ankstesnius precedentus: Daniel Sarefield, „Bookburning in the Christian Roman Empire: Transforming of the Pagan Rite of Purification“, in: *Violence in Late Antiquity: Perceptions and Practices*, edited by Harold Allen Drake, Aldershot: Ashgate, 2006, p. 287–296; Daniel Sarefield, „The Symbolics of Book Burning: The Establishment of Christian Ritual of Persecution“, in: *The Early Christian Book*, edited by William E. Klingshirn and Linda Safran, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2007, p. 159–173; Dirk Rohmann, *Christianity, Book-Burning and Censorship in Late Antiquity: Studies in Text Transmission*, (ser. *Arbeiten zur Kirchengeschichte*, 135), Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 2016, p. 27–31.

¹⁵ Raimond J. Starr, „The Circulation of Literary Texts in the Roman World“, in: *The Classical Quarterly*, Cambridge, 1987, t. 37, p. 219.

¹⁶ *Fontes iuris romani antejustiniani*, ed. Salvatore Riccobono, Giovanni Baviera, t. 2, Florentiae: S. A. G. Barbèra, 1940, p. 578–580.

ir krikščioniškų knygų deginimo simbolinis aspektas. Anot Danielio Sarefieldo, sunaikinimas ugnimi buvo „stipri galios parodymo forma“, Dirkas Rohmannas teigia, kad tikslas buvo „literatūrinę tradiciją veikiau pažeminti, negu sunaikinti“¹⁷.

Vis dėlto šio persekiojimo imperiniai potvarkiai siekia daug plačiau, negu viešas ir pavaizdus nusikalstamais laikomų veikalo sunaikinimas. Laktancijus necituoja tiesioginio nurodymo naikinti knygas, tačiau *Šv. vyskupo Felikso kankinystėje* tokio potvarkio tekstas perteikiamas jei ir ne pažodžiui, tai labai arti originalo: „Augustams Dioklecianui konsulaujant aštuntą, o Maksimianui – septintą kartą, išėjo imperatorių ir Cezarių ediktas visam žemės veidui. Duotas patvarkymas kolonijų ir miestų vyriausiems vadovams ir magistratams, idant kiekvienas savo vietovėje sudievinas knygas (*libros deificos*) išplėštų iš vyskupų ir presbiterių rankų“ (*Passio S. Felicis Episcopi* 1 / Musurillo 266.1–6). Iš šio teksto matyti, kad krikščionys buvo suvokiami kaip bendruomenė, turinti savitą šventų („sudievinų“) knygų korpusą, ir tas knygas pareigūnai turi konfiskuoti visoje imperijoje, „kiekvienas savo vietovėje“ (*suo cuique loco*). Tai daug daugiau negu tik simbolinė politinės galios manifestacija – akcijos tikslas buvo fiziškai sunaikinti visus iki vieno, iš pradžių bent jau liturginiam naudojimui skirtus, dvasininkijos žinioje esančius, egzempliorius. Antra vertus, tyrinėtojai tiksliai pastebi, kad Diokleciano ediktas „buvo stebinamai neapibrėžtas knygų, kurios turi būti sudegintos, atžvilgiu“¹⁸. Rohmannas pateikia porą kurioziškų pavyzdžių, iliustruojančių to neapibrėžtumo padarinius. Antai, XIX a. pabaigoje Aukštutiniam Egipte buvo rastas namo sienoje paslėptas kodeksas – du graikiškai rašiusio žydų filosofo Filono Aleksandriečio traktatai. Matyt, bijota, kad ir jie pareigūnams galėjo pasirodyti verti sunaikinimo. Apologetas Arnobijus, savo veikalą *Prieš pagonis* parašęs kaip atsaką Diokleciano persekiojimui, mini atsiradus įtakingų asmenų, teigusių, kad senatas turėtų įsakyti sunaikinti krikščionims pravarčius Cicerono traktatus, veikiausiai *De natura deorum* ir *De divinatione* (Arnob., *Adv. nat.* 3.7)¹⁹. Netrukus matysime, kad esama duomenų, rodančių, kad knygų naikinimas faktiškai buvo daug platesnės apimties asmenų atžvilgiu. Bent jau tam tikrose vietovėse jas norėta „išplėšti“ ne tik iš „vyskupų ir presbiterių rankų“.

¹⁷ Daniel Sarefield, „Bookburning in the Christian Roman Empire“; Dirk Rohmann, *op. cit.*, p. 30.

¹⁸ Dirk Rohmann, *op. cit.*, p. 29.

¹⁹ *Ibid.*, p. 30.

2. Kankinystė Tesalonikuose. Tad metas aptarti vieną „Didžiojo persekiojimo“ epizodą – kelių moterų iš tuometinės vieno imperijos valdovų – Galerijaus – rezidencinio miesto Tesalonikų (dab. Salonikai) bylą, teikiančią vertingos informacijos tiek apie paties persekiojimo pobūdį, tiek apie III a. pabaigos – IV a. pradžios krikščionių gyvenimą. Išlikę kankinystės aktai, ar, tiksliau, pasakojimas („kankinystė“, μαρτύριον = *passio*) apie jų tardymą, pasmerkimą mirti ir bausmės įvykdymą, sudarytas iš protokolinio pobūdžio užrašų ir vietos tradicija paremtų vėlesnių papildymų²⁰. Šio dokumento autentiškumas nekelia abejonių; Timothy Davidas Barnesas tik teigia, kad stenograma nebūtinai buvo paimta iš oficialaus apklausos protokolo, nes procesas buvęs viešas, tad jis galėjo būti dokumentuojamas pačių vietos krikščionių²¹. Šis kankinystės aprašymas gali nemenkai praplėsti tiek mūsų žinias apie persekiojimo pobūdį, tiek apie krikščionių rašto kultūrą, tiek apie moterų santykį su pastarąja. Kad ir kaip keista, ankstyvosios krikščionybės istorikai šiam epizodui nėra skyrę didesnio dėmesio. Nelabai stebina radikalčiai feministinių autorių pozicija²². Kiek labiau netikėta, kad Agapės, Irenės ir Chionės istorija ignoruojama Kim Haines-Eitzen, fundamentalių tyrimų, skirtų ankstyvosios krikščionybės moterų santykiui su rašytine kultūra autorės²³. Šiek tiek dėmesio Tesalonikų byla yra pelniusi

²⁰ „Kankinystės“ tekstas paskelbtas: Pio Franchi de’Cavalieri, *Note agiografiche / 2. Il testo greco originale degli atti delle ss. Agape, Irene e Chione. Osservazioni sopra gli atti di s. Crispina. I martiri della Massa Candida. Di una probabile fonte della leggenda dei ss. Giovanni e Paolo*, Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1902 (1973) vėliau pakartotas: *Ausgewählte Märtyrerakten*, Neubearbeitung der Knopfschen Ausgabe von Gustav Krüger, 4. Aufl. mit einem nachtrag von Gerhard Ruhbach, (ser. *Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften, Neue Folge*, Heft 3), Tübingen: Mohr (Siebeck), 1965, p. 95–100; Herbert Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Oxford: Clarendon Press, 1972, p. xlii–xliii, 280–293. Šiame straipsnyje cituojant nurodoma „Kankinystės“ (*Passio*) skyrelio ir jo pastraipos numeris, o po įkypo brūkšnio – Musurillo leidimo puslapis ir eilutė.

²¹ Timothy David Barnes, *Early Christian Hagiography and Roman History*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, p. 140–141.

²² Pvz., Tesalonikų kankinės neminimos Geoffrey Abbott, *Female Executions: Martyrs, Murderesses and Madwomen*, Chichester: Summersdale Publishers, 2013.

²³ Kim Haines-Eitzen, *The Gendered Palimpsest: Women, Writing, and Representation in Early Christianity*, Oxford: Oxford University Press, 2011; Kim Haines-Eitzen, „Textual Communities in Late-Antique Christianity“, in: *A Companion to Late Antiquity*, edited by Philip Rousseau, London: Basil Blackwell, 2009, p. 146–157. Kadangi Musurillo kankinių aktų rinkinys, kuriame paskelbtas ir mus dominantis kankinystės originalas, įtrauktas į Haines-Eitzen bibliografijas, tai nėra pagrindo manyti šį šaltinį tyrinėtojai buvus nežinomą.

bendresnio pobūdžio vėlyvosios Antikos ir ankstyvosios Bažnyčios istorijos bei knygos kultūros tyrimuose²⁴.

Šaltinis mini septynias jaunas moteris, atvesdintas į pareigūno – prefekto Dulcicijaus teismą (Agatonę, Irenę, Agapę, Chionę, Kasiją, Filipą ir Eutihę) kaip atsisakiusias valgyti aukojimų maistą. Kankinystės aktai keturių merginų apklausą pristato lakoniškai. Viena jų – Eutichė – yra nėščia, jos vyras miręs prieš 7 mėnesius. Kaip nėščia ji nebaudžiama mirtimi, bet įkalinama. Kasija, Filipa ir Agatonė dėl jauno amžiaus irgi įmetamos į kalėjimą. Dėmesys sutelkiamas į trijų, vėliau nuteistų mirti ir sudegintų, moterų bylą. Tai Agapė, Irenė ir Chionė²⁵.

Keturioms moterims tiesioginiai kaltinimai saugojus krikščioniškus raštus ir vengus juos atiduoti pareigūnams nebuvo pateikti, tačiau tuo apkaltintos jau minėtos Agapė, Irenė ir Chionė. Kankinystės tekstas pradedamas prologu, kuriame pasakojama bylos priešistorė. Prasidėjus Diokleciano ir Galerijaus Maksimiano persekiojimui 303 m., matyt, po antrojo edikto, šios trys Tesalonikų moterys pasislėpė šalia miesto stūksančio aukšto kalno viršūnėje (*Passio* 1–2 / Musurillo 280)²⁶. Dėl neaiškių priežasčių jos grįžo į miestą (*Passio* 5.7 / Musurillo 288.32s), kaip aiškėja iš apklausos užrašo, po metų buvo suimtos (*Passio* 5.5 / Musurillo 288.21–23) ir drauge su kitomis keturiomis moterimis atsisakė atlikti įsakytas religines apeigas²⁷.

²⁴ Harry Y. Gamble, *Books and Readers in the Early Church: A History of Early Christian Texts*, New Haven–London: Yale University Press, 1995, p. 148–149; Dirk Rohmann, *op. cit.*, p. 29–30. Teisminis procesas aptartas: Giuliana Lanata, *Gli atti dei martiri come documenti processuali*, (ser. *Studi e testi per un Corpus Iudiciorum*, 1), Milano: Giuffrè 1973, p. 208–220.

²⁵ Jos glaustai pristatomos šiuolaikiniuose enciklopediniuose leidiniuose, pvz.: Friedrich Wilhelm Bautz, „Agape, Chione und Irene“, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. 1, Hamm: Traugott Bautz, 1975 (2., unveränderte Auflage 1990), sk. 52. Straipsniai internetiniame *Ekumeniniame šventųjų leksikone*: Joachim Schäfer, „Agape von Thessaloniki“, in: https://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/Agape_von_Thessalonike.htm, (2017-11-15); Joachim Schäfer, „Chionina von Thessalonike“, in: https://www.heiligenlexikon.de/BiographienC/Chionina_von_Thessalonike.htm, (2017-11-15); Joachim Schäfer, „Irene von Thessaloniki“, in: https://www.heiligenlexikon.de/BiographienI/Irene_von_Thessaloniki.htm, (2017-11-15); А. Виноградов, А. Никифорова, Е. Луковникова, „Агапия, Ирина и Хиония“, in: *Православная энциклопедия*, т. I: А – Алексей Студит, Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2000, p. 232–233.

²⁶ Nors ediktas buvo nukreiptas pirmiausia prieš dvasininkiją, Laktancijus (*De mort. pers.*, 15.3) teigia, kad buvo teisiami ir atiduodami sudeginti abiejų lyčių ir bet kokio amžiaus krikščionys. Ši byla patvirtina Laktancijaus teiginį, nors ir negalime pasakyti, kiek paplitusi buvo tokia praktika.

²⁷ Galerijaus ir Maksimiano valdomose teritorijose persekiojimas pagal IV ediktą prasidėjo ne vėliau negu 304 m. vasarį (Paul Keresztes, *op. cit.*, p. 383–384).

Prefektas stereotipiškai paklausė Chionės, ar moterys turinčios krikščioniškų ἡ ὑπομνήματα ἡ διφθέραι ἡ βιβλία (*Passio* 4.2 / Musurillo 286.5). Negalime tiksliai pasakyti, kas šiame klausime įvardijama plačios reikšmės žodžiu ὑπομνήματα. Dėmesio verta, kad pratarinėje taip vadinamas ir pats moterų kankinių apklausą perteikiantis dokumentas (*Passio* 2.3 / Musurillo 282.19). Iš tiesų, ὑπόμνημα gali reikšti išrašus iš oficialių dokumentų ir pažymas, tad būtų pagunda manyti, kad ir pareigūnas ieško kitų kankinysčių aprašų. Antra vertus, ὑπομνήματα vadinta, kaip liudija ir žodžio etimologija, viskas, ką „verta atsiminti“, taigi labai įvairaus pobūdžio tekstai. Taip buvo galima pavadinti ir veikalų apmatų, medžiagą veikalams, ir pastabas bei užrašus, komentarus, net ir pačius filosofų ar retorių traktatus²⁸, tad tikėtiniausia, kad Dulcicijus kalba apibendrintai – apskritai apie krikščioniškus „rašinius“ kaip tokius. Klausimo formuluotė, ar kvočiamoji turi krikščioniškų ἡ διφθέραι ἡ βιβλία, randama ir jau minėtoje Šv. vyskupo Felikso kankinystėje (303 m.): iš vyskupo buvo pareikalauta pareigūnams atiduoti *libros vel membranas*²⁹. Ši frazė („knygas arba pergamentus“) apima abiejų pavidalų manuskriptus: ir ritinius, ir kodeksus³⁰. Prie šių apibūdinimų dar grįšime kalbėdami apie Irenės apklausą. Chionė į klausimą atsakė, kad krikščioniškų raštų jos neturinčios, nes juos atėmė imperatoriai. Dulcicijus konstatavo, kad moterys atsisakė paklusti imperatorių nurodymui ir atsižadėti krikščionių vardo bei raštiškai (ἐγγράφως) patvirtinti atsižadėjimą (*Passio* 4.3 / Musurillo 286.19). Galiausiai skaitytas (rūpestingai pažymint, kad rašytinis, „iš [papiruso] lapo“ – ἐκ χαρτου) nuosprendis (*Passio* 4.4 / Musurillo 286.20–27). Agapė ir Chionė nuteistos sudeginti, kitos įmestos į kalėjimą.

Agapei ir Chionei įvykdžius mirties nuosprendį, Irenė kitą dieną vėl buvo atvesta į teismą. Iš tolesnės jos apklausos sužinome, kad Irenės namuose rasta daug įvairiausių krikščioniškų veikalų. Prefektas nurodė, kad pastaroji laikiusi διφθέρας καὶ βιβλία καὶ πινακίδας καὶ κωδικέλλους καὶ σελίδας γραφῶν (*Passio* 5.1 / Musurillo 287.31–32), vėliau paminėta, jog veikalai laikyti tam skirtose spintose ir dėžėse (ἐν τοῖς πυργίσκοις καὶ τοῖς κιβωτίοις; *Passio* 6.1 / Musurillo 290.18–19). Tokia išsami rašytinių tekstų nomenklatūra neturi analogo ne tik krikščioniškuose, bet, regis, ir apskritai antikiniuose šaltiniuose.

²⁸ LSJ s.v. ὑπόμνημα; Hermann Eichele, „Hypomnema“, in: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, t. 4: *Hu–K*, hrsg. von Gert Ueding, Tübingen: Max Niemeyer, 1998, p. 122–128; *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, t. V: *Gru–Iug*, hrsg. von Hubert Cancik und Helmuth Schneider, Stuttgart–Weimar: Metzler, 1998, p. 813–814.

²⁹ Herbert Musurillo, *op. cit.*, p. 268.2–3.

³⁰ Harry Y. Gamble, *op. cit.*, p. 148.

Prefekto paklausta, kas pataręs saugoti iki pat šio meto tuos pergamentus („odas“) ir raštus (τὰς γραφὰς), Irenė miglotai atsakė, kad Visavaldis Dievas įsakęs jį mylėti iki mirties, todėl moterys buvo pasiryžusios veikiau mirti, bet neišduoti šių raštų (*Passio* 5.3 / Musurillo 288.13–17). Klausiamo, ar kas nors daugiau žinojęs apie jos namuose saugomus raštus, moteris atsakė, kad knygų jos niekam nerodžiusios (*Passio* 5.3–4 / Musurillo 288.12–21). Tėvas irgi nebuves informuotas (*Passio* 5.6 / Musurillo 288.27). Iš šių Irenės teiginių galėtų būti daroma išvada, kad jos šeima nebuvusi krikščioniška. Vis dėlto tekstas nėra toks vienprasmis. Irenė pažodžiui sako, kad „[n]iekas kitas jų nėra matęs, tik visavaldis Dievas, visa žinantis. O pašalinis – nė vienas“. Tuo tarpu į namiškius jos žvelgusios blogiau negu į priešus ir bijojusios būti įskustos. Atsakymas yra nelabai apibrėžtas – neaišku, kas tie raštų nematę „pašaliniai“ ir, savo ruožtu, kas tie galimi „nepašaliniai“. Užuoť pasakius, kad saviškiai (ἰδιοί) nieko nežinojo, atsiliepiama (Musurillo neidentifikuota) bibline aliuzija (plg. *Mch* 7, 6b = *Mt* 10, 36: ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ). Panašiau, kad Irenė nemeluodama vis dėlto nesako tiesos ir šia fraze veikiau nori apsaugoti šeimos narius. Į klausimą, ar kokie nors asmenys dalyvavo, kai jos, grįžusios iš kalnų, skaitydavo (ἀνεγινώσκετε) tuos raštus, Irenė vėl išsisukinėdama atsako, kad raštai buvę namie, jos nedrįsusios jų išnešti. Čia pat ji priduria apgailestavimą, kad negalėjo jiems atsidėti dieną ir naktį, kaip dariusios „nuo pradžios“ iki pasitraukimo į kalnus (*Passio* 5.7 / Musurillo 290.1–5).

Tikėdamasis, kad Irenė apsigalvos, Dulcicijus nurodė ją atiduoti į viešnamį. Savo pozicijos ji vis vien nepakeitė, tad prefektas „paprastęs [papiiruso] lapo (χαρτῆν)“ surašė mirties nuosprendį (*Passio* 6.3 / Musurillo 290.27–31, 292.1–4). Irenė gyva sudeginta 304 m. balandžio 1 d. (*Passio* 7.2 / Musurillo 292.10–12).

Ką iš šio pasakojimo sužinome apie Irenę, Agapę ir Chionę? Nėra abejonės, kad iš šio trejeto jauniausia buvo Irenė. Būtent todėl ji nepasmerkta sudeginti iš karto, su Agape ir Chione, kurios apskritai buvo vyriausios iš visos moterų grupės. Šiedvi apklausos tekste pavadinamos Irenės seserimis („tavo seserų (τῶν ἐαυτῆς ἀδελφῶν) baudmės tau negana“, *Passio* 5.1 / Musurillo 288.2), tačiau nebūtinai jos buvo kraujo seserys, galbūt čia tėra atkartojamas krikščioniškas jų savivardis arba net kitokie socialiniai ryšiai³¹. Toliau apklausiant Irenę pavartotas pasakymas „jūsų (ὁμέτερος)

³¹ Apie platų 'brolystės' sąvokų vartojimą antikoje žr. Peter Arzt-Grabner, „'Brothers' and 'Sisters' in Documentary Papyri and in Early Christianity“, in: *Rivista Biblica*, Bologna, 2002, t. 50, p. 185–204.

tėvas“ (*Passio* 5.6 / Musurillo 288.28) nėra pakankamas įrodymas trijų moterų kraujo giminystei pagrįsti dėl *koinē* gramatinės dviprasmybės, tačiau, mūsų galva, didžiausią abejonę kelia faktas, kad enkominio-naracinio pobūdžio prologe, neabejotinai atspindinčiame vietinę tradiciją, Agapė, Irenė ir Chionė neįvardijamos seserimis. Veikiausiai jas siejo ne kraujo giminystė, o religinis ryšys ir priklausymas mažai specifinei bendruomenei (apie ją – žemiau), kurios nereikia tapatinti su vietine *ekklēsia*. Apie moterų socialinį statusą galime pasakyti nedaug. Visos trys buvo netekėjusios. Aišku, kad Irenės tėvas buvo gyvas, tačiau negalime būti tikri, kad jis gyveno drauge – taip skatina manyti jos kategoriškas (kitaip negu apie „namiškius“) atsakymas, kad tėvas tikrai nieko nežinojo apie saugomas knygas. Gyvendamas kartu jis negalėjo nežinoti apie jo namuose esantį nemažą knygų kiekį ir juo labiau nematyti moterų bendruomenės, susirenkančios jo namuose³². Kadangi prologe neužsiminta apie kokią nors ypatingą moterų socialinę padėtį, turtingumą, kilmę, reikia manyti, jos priklausė viduriniam miestiečių sluoksniui, pasižyminčiam socialiniu mobilumu.

Visos trys moterys neabejotinai turėjo neprastą išsilavinimą, mokėjo ne tik skaityti, bet ir rašyti. Jau minėtas reikalavimas „raštu“ atsižadėti krikščionybės implikuoja, kad ir likusios keturios kaltinamosios turėjo tam tikru laipsniu būti raštingos. Čia negalime leisti į keblią vėlyvosios Antikos žmonių, tarp jų – ir moterų, raštingumo problematiką³³. Pasitenkinsime tik nuoroda į vieną dokumentą (iš netolimos epochos, nors geografiškai kitos vietos – Oksirincho Egipte), liudijantį, kad moters raštingumas galėjo būti suvokiamas kaip argumentas pretenduojant į tam tikrą nepriklausomumą. *Aurelia Taisous*, kitaip Lolianė, apie 260–270 m. parašė prefektui oficialų raštą (*P. Oxy.* XII 1467), prašantį pripažinti jai teisę naudotis *ius trium liberorum*. Tai moters, sulaukusios trijų vaikų, teisė juridiniuose reikaluose veikti savarankiškai, be globėjo (*kyrios*). Įdomiausia, kad ji priduria, tarsi tai būtų viena iš įstatymo sąlygų, jog šia teise naudotis gali „labiausiai tos, kurios išmano rašymą“. Ji pati konstatuoja gavusi gerą ugdymą ir gebanti lengvai rašyti. Minėtas įstatymas yra aiškus ir paprastas, analogiškuose prašymuose nėra panašių deklaracijų, todėl Aurelijos pastaba yra kiek mįslinga. Naujausiame

³² Apie realų šeimos narių susitikinėjimą ir nuolatinį bendravimą namuose, susiformavusį klasikinėje epochoje, žr. Lisa C. Nevett, *Domestic Space in Classical Antiquity*, (ser. *Key Themes in Ancient History*), Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 49.

³³ Susan Guettel Cole, „Could Greek Women Read and Write?“, in: *Women's Studies*, vieta, 1981, t. 8, p. 129–155; perspausdinta: *Reflections of Women in Antiquity*, edited by Helene P. Foley, New York: Gordon and Breach Science Publishers, 1992, p. 219–245.

išsamiaame tyrime nuoroda į raštingumą interpretuojama kaip noras parodyti prašytoją priklausant elitui ir tam pačiam kultūriniam laukui, kaip ir prefektas, taigi ir tikintis palankesnio požiūrio į ne visai „ortodoksinį“ (galbūt kiek nukrypstantį nuo įprastų) prašymą³⁴. Kad ir kaip interpretuotume šį dokumentą, akivaizdu, jog jo autorė mato tiesioginį ryšį tarp gebėjimo rašyti ir moters teisės būti teisiškai (taigi ir įvairiose gyvenimo srityse) savarankiška. Nebūtų nepagrįstas spėjimas, kad panašų ryšį matė ir Tesalonikų kankinės. Faktinį jų savarankiškumą rodo ne tik gebėjimas naudotis raštu, bet ir pačių susiorganizuotas gyvenimas už miesto ribų, drąsus ir tikslūs atsakymai miesto pareigūnui, galiausiai disponavimas nemenka biblioteka, kurią sukaupti reikėjo ir piniginių išteklių.

Išsilavinimas, be abejonės, nebuvo vienintelė šių moterų sąlyginės emancipacijos prielaida. Ankstyvosios krikščionybės evangelizacinis diskursas (šiulaikiniuose tyrimuose kartais įvardijamas kaip „propagandinis“ be vertinamojo atspalvio) pabrėžia krikščioniškosios žinios visuotinumą: akcentuota, kad moterys taip pat naudojasi *logos* ir lygiai pajėgios išminčiai bei dorybei, kaip ir vyrai, tad abi lytys, sukurtos pagal Dievo paveikslą, gali gyventi „filosofinį“ gyvenimą³⁵. III a. pabaigoje galime konstatuoti „viešųjų“ bažnyčių plitimą³⁶ ir formalų „privataus“ religinio gyvenimo atsiskyrimą nuo „viešojo“. Šioje perspektyvoje galima svarstyti ir „individualaus/šeiminio“ vs. „kolektyvinio“ maldingumo delimitaciją. Kim Bowes atkreipė dėmesį į ypatingą netekėjusių moterų („mergelių“) vaidmenį krikščioniškų namų religiniame gyvenime iš karto po krikščionybės legalizavimo. Drauge regima bažnytinės hierarchijos pastanga disciplinuoti jų praktikas, kuriant pašvęstojo gyvenimo institucijas ir šitaip perkeltiant jų maldingumą iš privačios, namų, erdvės į hierarchiškai kontroliuojamą

³⁴ Benjamin Kelly, „Proving the *ius liberorum*: P. Oxy. XII 1467 reconsidered“, in: *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Durham, 2017, t. 57, p. 105–135; ypač p. 130–134.

³⁵ Elizabeth A. Clark, „Thinking with Women: The Uses of the Appeal to ‘Woman’ in Pre-Nicene Christian Propaganda Literature“, in: *The Spread of Christianity in the First Four Centuries: Essays in Explanation*, edited by William V. Harris, Leiden–Boston: Brill, 2005, p. 43–51.

³⁶ Tel Megide atrasta III a. antros pusės bažnyčia su altoriumi ir mozaikiniais grindų įrašais (romėnų karininko, kito krikščionio fundaciniais bei keturių moterų memorialiniu) yra kol kas unikalus tokios „viešos“ bažnyčios pavyzdys; žr. Yotam Tepper, Leah Di Segni, *A Christian Prayer Hall of the Third Century CE at Kefar ‘Othnay (Legio): Excavations at the Megiddo Prison 2005*, Jerusalem: Israel Antiquities Authority, 2006. (Čia nėra būtinybės leisti į diskusiją dėl datavimo, kadangi argumentai prieš ikikonstantininį datavimą yra iš esmės cirkuliariniai arba pagrįsti spėjimais.)

viešąją *ekklėsia*³⁷. Hierarchijos pastanga veikiau rodo ne reakciją į naują iššūkį, o senų reiškinių kontrolę ir pritaikymą naujoms sąlygoms, kai viešasis bažnytinis gyvenimas tampa ne pusėtinai toleruojamas, bet įteisintas ir politiškai sankcionuotas.

Ši glausta kankinystės pasakojime pateiktos informacijos analizė ir socialinio konteksto apmatas, mūsų manymu, leidžia formuluoti bent hipotetinius atsakymus į Harry Y. Gamble'o iškeltus klausimus³⁸. Jis pagrįstai pastebėjo, kad nėra lengva atsakyti į klausimą, ar pareigūnų konfiskuotos knygos priklausė grupei pašvęstojo gyvenimo moterų, ar buvo jų vienu, ar didesnės bendrijos nuosavybė. Gamble'as išsakė spėjimą, kad tų moterų (ar bent Irenės) namuose buvusi „didesnės krikščionių grupės susitikimų vieta“, kitaip tariant, „namų bažnyčia“. Vis dėlto kankinystės tekste nėra nė užuominos, kad knygos būtų galėjusios priklausyti kam nors kitam. Iš kitų dokumentų matyti, kad *ekklėsia* iki persekiojimo pradžios ir net vėliau buvo pakankamai vieša institucija, valstybiniai pareigūnai paprastai žinodavo, kur yra pamaldų patalpos, kur ieškoti sunaikinti pasmerktų knygų, kokie asmenys (dvasininkai) gali jas slėpti ir pan. Savo ruožtu, moterų namuose knygos buvo rastos, kiek galima suprasti, tvarkingai sudėtos ne tik į specialias dėžes, bet ir specialias spintas, kitaip tariant, ne paskubomis atneštos paslėpti, o ten saugomos nuolat. Atrodo, kad ir pareigūnai tą knygų rinkinį suprato kaip įprastą „privačią“ biblioteką. Tad nėra rimtesnio pagrindo manyti, kad Irenės būste rinkdavosi „namų bažnyčia“ ir rastosios krikščioniškos knygos buvusios tos bažnyčios nuosavybė. Šiuo atveju reikėtų tikėtis pirmiausia dvasininkų apklausos, apie kurią nesama nė užuominos. Mums rūpimos knygos veikiau buvo ganėtinai savitos bendruomenės turtas. Vargu ar šiuo atveju būtų adekvatu kalbėti ir apie pašvęstojo gyvenimo bendruomenę („group of consecrated women“, Gamble) griežtąja prasme kaip alternatyvią savininko galimybę „namų bažnyčiai“. Tai būtų kiek anachronistinis požiūris. Nors pasiryžimas gyventi celibatinį skaitų gyvenimą, lydimą ir kitokių askezės elementų, tikrai nebuvo nežinomas III a. pabaigoje, neturime patikimų duomenų, rodančių, kad jau egzistavo stabilios cenobitinės gyvenimo formos. Tad ir Tesalonikų moterys negyveno formalizuoto vienuolinio gyvenimo. Veikiau jos praktikavo „privatų“ maldingumą, viena kitai padėdamos siekti evangelinio tobulumo. Jų bendrystei galima

³⁷ Kim Bowes, *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008 (apie privataus moterų maldingumo „konstrovimą“ žr. p. 202–213).

³⁸ Harry Y. Gamble, *op. cit.*, p. 148–149.

rasti precedentų to meto „pasaulietiniame“ kultūriniame lauke. Ją gal tiksliausiai galima apibūdinti kaip krikščionišką „skaitymo bendruomenės“ versiją. Šaltinyje fiksuotas pasakymas, kad knygos buvo skaitomos dieną ir naktį, turėtų būti suprastas ne kaip metafora, o pažodžiui, taip, kaip tai suprantama ano meto liudijimuose. Helenistinėje Antikoje naktis buvo laikoma „privilegiuotu individualaus skaitymo momentu“³⁹. Ta pati samprata buvo išlaikyta ir krikščionybėje. Antai sakoma, kad Romos aukštuomenės moteris Melanija Vyresnioji (gyvenusi apie 350–410/417 m.), anot jos biografo, „naktį pavertė diena“ (Palladius, *Hist. Laus.* 55.3). Individualus skaitymas galėjo būti įspūdingos apimtys. Antai Melanija perskaitė 5 500 000 eilučių krikščioniškos literatūros – daugiausia Šventojo Rašto komentarų (Palladius, *ibid.*), t. y. tris šimtus kartų daugiau negu *Iliados* apimtis, knygas ji skaitydavo „po septynis ar aštuonis kartus“ (Palladius, *ibid.*). Jos anūkė Melanija Jaunesnioji, 411 m. įsikūrusi savo dvare Afrikoje, pradėjo skaityti ir perrašinėti knygas – per metus ji keturis kartus perskaitydavo Senąjį ir Naująjį Testamentą⁴⁰. Galima paminėti ir paradoksalią šių pavyzdžių inversiją: imperatorius Julianas, „žiemai prailginus naktis“, šalia kitų „gausių puikių veikalų“ sėdo prie knygų, „žmogų iš Palestinos“ pristatančių Dievu, norėdamas jas sutriuškinti specialiu traktatu (Liban., *Orat.* 18.178).

Tačiau toks pasilikimas akis į akį su knyga nakčia nebuvo vienintelė teksto pažinimo strategija. Antikoje buvo gerai žinomos įvairaus tipo skaitymo bendruomenės. Williamas A. Johnsonas pateikė „skaitymo bendruomenės“, kaip ji atspindima Aulo Gelijaus (II a. po Kr.) *Atikos naktys* (*Noctes Attice*) analizę⁴¹. Tyrime pabrėžiamas pakartotinis teksto skaitymas balsu grupėje, klausimų apie tekstą kėlimas. Veikalas skaitomas, kol randa ma sudominusi vieta, tada prasideda diskusija. Tokioje situacijoje tekstas suvokiamas kaip autoritetas ir atsakymų šaltinis, skaitomi tekstai konstruojami kaip „klasikiniai“ tekstai. Jie „gali būti naudojami kaip gairės kalbėjimui, mąstymui, elgsenai“, todėl nepakanka individualaus suvokimo, o reikia „autoritetingo balso, kuris vadovautų dalyvių interpretavimui“⁴².

³⁹ Plačiau su nuorodomis į šaltinius: Lucio Del Corso, *La lettura nel mondo ellenistico*, Roma–Bari: Editori Laterza, 2005, p. 100–101; plg. William A. Johnson, „Constructing Elite Reading Communities in the High Empire“, in: *Ancient Literacies: The Culture of Reading in Greece and Rome*, edited by William A. Johnson and Holt N. Parker, Oxford University Press, 2009, p. 323–324.

⁴⁰ Peter Brown, *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD*, Princeton University Press, 2012, p. 274.

⁴¹ William A. Johnson, *op. cit.*, p. 320–330.

⁴² *Ibid.*, p. 328.

Gana panaši skaitymo strategija galėjo būti praktikuojama mažoje moterų bendruomenėje. Negalime pasakyti, kas buvo tos bendruomenės lyderė, jei ji buvo apskritai. Galime įsivaizduoti ir grynai horizontalią, egalitarinę santalką, kurioje visos narės keisdavosi nuomonėmis ieškodamos gairių „kalbėjimui, mąstymui, elgsenai“ drauge, bet be galutinius atsakymus duodančio „autoritetingo balso“.

3. Biblioteka. Dabar galima peržvelgti tai, kas buvo rasta Irenės namų bibliotekoje. Nors turinio atžvilgiu knygos neaprašytos, šį tą galime numanyti remdamiesi tekstiniais ir archeologiniais šaltiniais. III a. pabaigoje graikų kalba parašyta krikščioniška literatūra buvo gausi ir įvairiopa. Šalia Senojo ir Naujojo Testamento egzistavo nemažai biblinių komentarų (Hipolito, Teofiliaus Antiochiečio, taip pat milžiniškas Origeno palikimas ir jo sekėjų darbai), skirtingo filosofinio ir teologinio lygio apologetinių veikalų, homilijų, teologinių traktatų, kankinių aktų, ortodoksijos paribiuose išsitenkančių apokrifinių evangelijų ir apaštalų veiklos istorijų ir, be abejonės, liturginių tekstų. Šis toli gražu nepilnas ir nediferencijuotas žanrų išvardijimas rodo, kad lektūros galėjo gauti kiekvieno luomo ir išsilavinimo asmenys. Anot taiklios Gamble'o pastabos, pas Irenę raštų veikalų turinys turėjo būti toks pat įvairus, kaip ir jų formatai.

Tarp Irenės namuose buvusių raštų pirmiausia minima διφθέρα (sng. διφθέρα) – „odos“; διφθέρα gali būti įvardijamas tiesiog odinis ritinio „viršelės“ (*paenula*)⁴³, tačiau aišku, kad čia kalbama apie kodekso pavidalo knygas. Kaip rašomoji medžiaga oda paprastai skiriama nuo pergamento (μεμβράνα, iš lotyniško *membrana*), minimo jau 2 Tim 4, 13. Oda, kitaip negu pergamentas, nebuvo džiovinama ištempus, dėl paprastesnio ir menkesnės kokybės apdirbimo ji naudota kaip pigesnė rašymo medžiaga. Vis dėlto prefektas veikiausiai kalba apie pergamentinius kodeksus. Krikščioniškoje aplinkoje knygoms gaminti pergamentas imtas vis plačiau naudoti šalia papiruso kaip tik nuo III a. pabaigos⁴⁴. Kalbiniai duomenys rodo, kad nebūtinai tikėtis griežtos opozicijos tarp abiejų sąvokų. Antai IV a. pabaigos – V a. papiruso laiške (*P. Oxy.* XVII 2156.9–10) randame minint τὴν διφθέραν [τ]

⁴³ *The Oxford Companion to Classical Civilization*, 2nd edited by Simon Hornblower, Antony Spawforth, and Esther Eidinow, (ser. *Oxford Companions*), Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 130.

⁴⁴ Antonia Sarri, *Material Aspects of Letter Writing in the Graeco-Roman World c. 500 BC – c. AD 300*, (ser. *Materiale Textkulturen*, 12), Berlin–Boston: Walter de Gruyter 2017, p. 84–86.

ὧν μεμβρανῶν ἐν τετραδίοις εἰκ[οσ]ιπέντε („pergamentų odą – 25 ketvirtainius lankus“). Mūsų tyrimo kontekste nėra svarbu kodekso radimosi ar krikščionių palankumo kodeksui priežastys, tas klausimas yra susilaukęs gausių tyrinėjimų ir nemažai skirtingų atsakymų⁴⁵. Pakaks atkreipti dėmesį į tai, kad Naujasis Testamentas ir apskritai bibliniai tekstai labai anksti pradėti nurašinėti į kodekso pavidalo knygas. Ritinio pavidalo biblinių manuskriptų neliko labai greitai. Anot Larry W. Hurtado, nėra nė vieno Naujojo Testamento teksto iš II ar III a., kuris būtų nurašytas į nenaudotą ritinį⁴⁶. Charleso E. Hillo skaičiavimu iš 39 seniausių Evangelijų rankraščių tik 1 yra nurašytas ant naudoto ritinio antros pusės, taigi tai nebuvo tikras ritinis; jis laikytinas privačiam naudojimui skirtu nuorašu, atliktu veikiausiai neturint reikiamo kiekio medžiagos⁴⁷. Kita vertus, žinome, kad kodekso pavidalą jau anksti galėjo turėti ir ne bibliniai tekstai. Pavyzdžiui, neseniai buvo paskelbtas Justino *Apologijos* IV a. kodekso fragmentas (*P. Oxy. LXXVIII 5129*). Nėra rimtų argumentų, kad pats veikalo perrašymas kodekso pavidalu liudytų jį laikytą lygiu Naujojo Testamento knygoms (čia neliečiame galimai imitacinio apokrifų kodeksų pobūdžio)⁴⁸. Galėtume spėti, kad tarp pas Irenę rastų kodeksų buvo ir apaštalo Pauliaus abu *Laiškai tesalonikičiams*, cituojami kankinystės prologe (*Passio* 1.2 / Musurillo 280.10–14).

Gretimais minimos βιβλία (sg. βιβλίον, tradiciškai verčiama kaip „knyga“) yra papiruso ritiniai. „Nors kodekso formatas krikščionybėje visuotinai įsigalėjo, ritinys niekada visiškai nebuvo dingęs iš apyvartos“, yra duomenų, kad būta ritinio pavidalo liturginių knygų⁴⁹. Ritinių pavidalo knygų vartojimą liudija ne tik archeologiniai radiniai, bet ir rašytiniai

⁴⁵ Žr. Harry Y. Gamble, *op. cit.*; Larry W. Hurtado, *The Earliest Christian Artifacts: Manuscripts and Christian Origins*, Grand Rapids–Cambridge: Eerdmans, 2006; [Theodore Cressy Skeat], *The Collected Biblical Writings of T. C. Skeat*, introduced and edited by James Keith Elliott, (ser. *Supplements to Novum Testamentum*, 113), Leiden–Boston: Brill, 2004, p. 71–72, 79–87, 141–157, 267–278. Glausta patikima (bet viena iš daugelio) problematikos apžvalga: David C. Parker, *An Introduction to the New Testament Manuscripts and their Texts*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 13–25.

⁴⁶ Larry W. Hurtado, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁷ Charles E. Hill, „A Four-Gospel Canon in the Second Century? Artifact and Artifi-
fiction“, in: *Early Christianity*, Tübingen, 2013, t. 4, p. 321–322 (Hillo tekste ir pateikiamo-
je lentelėje skaičiai ne visai sutampa – pirmu atveju kalbama apie 40, antru – 39 rank-
raščius).

⁴⁸ Diskusijos apžvalga: Giovanni Bazzana, „Papyrological and Epigraphic Material“, in: *The Early Christian World*, 2nd edition, edited by Philip F. Esler, Routledge, 2017, p. 469.

⁴⁹ David C. Parker, *op. cit.*, p. 19.

šaltiniai. Pavyzdžiui, lotyniškame Hermo *Ganytojo* vertime (apie 200 m.⁵⁰) slėpininga Senolė (vėliau paaiškėja, kad ji esanti Bažnyčios įsameninimas) skaito *Ganytojo* tekstą iš ritinio: *revoluto libro legebat* (Vis. I (3) 3.3). Patys Hermo *Ganytojo* manuskriptai, surašyti II–IV a. liudija ilgalaikį ritinio gyvavimą – rasti 7 šio veikalo kodeksų ir 4 ritinių fragmentai, beje, ritiniai kaip ir kodeksai išlikę iš visų epochų⁵¹. Kaip kitus ritinių pavyzdžius galima nurodyti Ireniejaus *Prieš erezijas* (II a. pabaiga – III a. pradžia, *P. Oxy.* III 405), arba Julijaus Afrikiečio *Lopiniai* (*Cesti*, ms. III a., *P. Oxy.* III 412).

Apibendrinant galima pasakyti, kad formuluotė „pergamentai (t. y. kodeksai) ir knygos (t. y. ritiniai)“ aprėpia gan platų tekstų repertuarą. Kodeksų turinys galėjo būti tiek Senojo ir Naujojo Testamento knygos, tiek kitokie krikščioniški veikalai, antra vertus, ritiniuose galėjo būti surašyti įvairaus pobūdžio veikalai, išskyrus biblinius tekstus.

Toliau minimos vaškuotos arba tiesiog labai plono medžio lentelės – *πινακίδες*. Ant jų buvo rašoma rašikliu, pagamintu iš metalo, kaulo arba medžio, rašalu arba tiesiog įbrėžiant tekstą. Žinome, kad jos buvo naudotos laiškamis rašyti⁵², tačiau tiko ir ilgesniems tekstams, nes prirašius iki lentelės apačios, prie jos buvo pririšama nauja lentelė ir tekstas tęsiamas toliau. Jos galėjo būti naudojamos kaip savotiškos užrašų ar išrašų knygelės. Archeologiniai radiniai galimai liudija, kad lentelės galėjo būti naudojamos ir populiarių biblinių ištraukų rinkiniams. Antai gan neapibrėžtai datuojamoje (IV–VI a.) lentelėje (*P. Mich.* III 134) yra išlikusi *Patarlių knygos* ištrauka (7, 3–13).

Toliau minimi „kodeksėliai“ (sg. *κωδίκελλος*) čia nėra juridinio pobūdžio dokumentai, kaip paprastai nurodoma žodynuose⁵³. Kaip sako pats lotyniškos kilmės žodis, tai mažo formato („miniatiūrinis“) kodeksas (pagal dabartinį mokslininkų konsensumą – mažiau negu 10 cm pločio)⁵⁴. Tokių

⁵⁰ *The Shepherd of Hermas in Latin: Critical Edition of the Oldest Translation Vulgata*, edited by Christian Tornau and Paolo Cecconi, (ser. *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, 173), Berlin: Walter de Gruyter, 2014, p. 10 ir išn. 45.

⁵¹ Malcolm Choat, Rachel Yuen-Collingridge, „The Egyptian Hermas: The Shepherd in Egypt before Constatine“, in: *Early Christian Manuscripts: Examples of Applied Method and Approach*, edited by Thomas J. Kraus and Tobias Nicklas, (ser. *Texts and Editions for New Testamen Study*, 5), Leiden–Boston: Brill, p. 191–212 (rankraščių aprašas p. 205–211).

⁵² Antonia Sarri, *op. cit.*, p. 79–84.

⁵³ Plg. Franco Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 3^a ed., Torino: Loescher editore, 2013, p. 1376 s.v.: *lettera ufficiale dell'imperatore; codicillo, disposizione testamentario*.

⁵⁴ Taip šį žodį suprantą („small codices“) ir Harry Y. Gamble, *op. cit.*, p. 148.

krikščioniškos kilmės knygių, fragmentais išlikusių iš II–VIII a., dabar žinome apie šešias dešimtis. Tarp jų – 30 Senojo Testamento (iš kurių 17 esama psalmių) tekstų, 15 – įvairios Naujojo Testamento knygos (tarp jų į akis krenta 4 egz. *Evangelijos pagal Joną* ir 3 – *Apraiškimo Jonui*), taip pat 14 nebiblinių krikščioniškų tekstų, iš kurių 7 – apokrifiniai kūriniai. Verta paminėti, kad rasti net 27 graikų klasikų (tarp jų Demostenas, Isokrato, Menandro) miniatiūriniai kodeksai⁵⁵. Nėra abejonių, kad tokio „kišeninio“ pavidalo biblijiniai tekstai buvo skirti privačiam skaitymui, be kita ko, kelionėje⁵⁶.

Galiausiai σελίδες (sg. σελίδα) – skiltys (*paginae*)⁵⁷ – tai paskiri popieriniai arba pergamento lapai. Apie galimą jų turinį įmanoma spręsti iš Hurtado sudaryto II–III a. krikščioniškų literatūrinių manuskriptų sąrašo⁵⁸. Išliko pavieniuose lapuose užrašytos psalmės, seniausias krikščioniškas himnas su muzikine notacija, taip pat įvairios maldos, kai kuriuos lapus su maldų tekstais arba biblinėmis citatomis galima interpretuoti ir kaip turėjusius amuletų funkciją⁵⁹.

Esama tam tikro paradokso – kaip jau minėjome, krikščioniškoji literatūra buvo gausi ir įvairi. Kiek ji buvo paplitusi, nėra lengva pasakyti, nes turimi senųjų nuorašų radiniai beveik visi yra iš Egipto, išlikę dėl specifinio klimato, maža to – jų radimvietės iš esmės buvo miesto sąvartynai, tad ten atsidūrė tik vartojimui nebetinkami kodeksai ar ritiniai. Vis dėlto,

⁵⁵ Jau senstelėjusi glausta miniatiūrinių kodeksų apžvalga: Kim Haines-Eitzen, „Textual Communities in Late-Antique Christianity“, p. 255; išsamiau žr. Thomas J. Kraus, „Miniature Codices in Late Antiquity: Preliminary Remarks and Tendencies about a Specific Book Format“, in: *Early Christianity*, Tübingen, 2016, t. 7, p. 134–152. Skaičiai pateikiami pagal Krausą. Dar plg. Claudia Rapp, „Holy Texts, Holy Man, and Holy Scribes: Aspects of Scriptural Holiness in Late Antiquity“, in: *The Early Christian Book*, p. 204–205.

⁵⁶ Plg. vėlesnį (apie 520–530 m.?) liudijimą: *Si vero in viam longiorem dirigatur, codicillum modicum cum aliquibus lectionibus de monasterio secum portet* (Regula Magistri 57.4, ed. Adalbert de Vogüé).

⁵⁷ *The Oxford Companion to Classical Civilization*, p. 129.

⁵⁸ Larry W. Hurtado, *op. cit.*, p. 209–229.

⁵⁹ Psalmės: *Ps* 1, 2–3: *PSI inv.* 1989 (Hurtado 41), *Ps* 11, 7–14, 4: *P. Lit. Lond.* 207 (Hurtado 46), su muzikiniiais žymėjimais?; *Ps*. 19, 7–8: *P. Ryl. Gk. Add. Box* 3.1 N (Hurtado 49); himnas: *P. Oxy.* 1786 (Hurtado 201); maldos ir amuletai: *VH* 850; *P. Fouad* 203, *P. Harris* 55, *P. Ant.* 2.54 (Hurtado 209–212), *P. Oxy.* 407, *P. Würzb.* 3 (Hurtado 216–217). Plačiau apie krikščioniškųjų amuletų identifikacijos problemą ir III–VI a. spėjamų ir abejotinų amuletų sąrašą žr. Theodore de Bruyn, „Papyri, Parchments, Ostraca, and Tablets Written with Biblical Texts in Greek and Used as Amulets: A Preliminary List“, in: *Early Greek Manuscript: Examples of Applied Method and Approach*, edited by Thomas J. Kraus and Tobias Niclas, (ser. *Texts and Editions for New Testament Study*, 5), Leiden–Boston: Brill, 2010, p. 145–189.

atsižvelgiant į palyginti nedidelį krikščionių procentą II–III a. pirmoje pusėje (Rodney Starko – tegu ir kontroversišku – skaičiavimu, 250 m. krikščionys sudarė 1,9 proc. Imperijos gyventojų⁶⁰) ir Diokleciano–Galerijaus naikinimo akcijas, krikščioniškų knygų fragmentų iš ikikonstantininio laikotarpio išliko daugiau negu reikėtų tikėtis. Nors vis dar nėra visokeriopūs šaltiniai aprėpiančio tyrimo, galima tikėtinaiteigti, kad krikščionys knygų naudojo ne mažiau, o proporciškai gal ir daugiau negu likusi Imperijos populiacija. Antra vertus, knygos buvo nepigios, kad ir kaip vertintume jų kainą⁶¹. Kaip bažnytinės bendruomenės, juo labiau krikščionys galėjo įsigyti knygas, ypač turint galvoje, kad didžioji jų dalis nebuvo turtingi žmonės? Atsakyti sunku, nes trūksta duomenų. Tenka konstatuoti, kad net elitui nepriklausantys žmonės galėjo turėti nemenkas bibliotekas.

Kokio dydžio galėjo būti Irenės (ir jos draugių?) biblioteka? Ši tą žinojome apie Antikos bibliotekų dydį apskritai. Kaip rodo jų aprašai ar išlikę sąrašai, turimų knygų skaičius gali įvairuoti nuo penkių vienetų iki kelių tūkstančių. „Ganėtina mažomis“ bibliotekomis tyrinėtojai laiko tokias, kuriose yra keli tuzinai ar apie šimtą knygų⁶². Irenės biblioteka, matyt, buvo panašaus dydžio, 50–100 vienetų įvairaus formato knygų, nes minimos kelios spintos ir dėžės.

Kalbant apie bibliotekų formavimą, reikia atkreipti dėmesį į porą aplinkybių. Pirmą, kaip rodo archeologiniai radiniai, bibliotekose būta itin senų knygų, maždaug iki 200 metų amžiaus, esama atvejo, kai bibliotekoje saugota knyga buvo perrašyta prieš 500 metų⁶³. Tad tikėtina, kad ir krikščioniškų knygų kumuliacija paskirose bibliotekose vyko ne kelerius metus, o gerokai ilgesnį laiką, jas, pavyzdžiui, paveldint ar gaunant dovanų. Kitas dalykas – knygų perrašinėjimo mecenatystė. Garsus pavyzdys, kai turtin gas Origeno draugas Ambraziejus apmokėjo Origeno stenografistus ir perrašinėtojus (Eus., *HE* 6.23.1–2), vargu ar yra vienintelis atvejis.

„Paskutinis pasirinkimas, kuris buvo neįprastas ir nepageidaujamas tarp romėnų elito, bet bent jau kartais pasitaikantis tarp vidurinės ir žemesniosios klasės skaitytojų, buvo nusirašyti tekstą pačiam. Tai, žinoma,

⁶⁰ Rodney Stark, *The Triumph of Christianity: How the Jesus Movement Became the World's Largest Religion*, New York: HarperOne, 2011, p. 157.

⁶¹ Apie knygų produkcijos ekonomiką plačiau žr. Roger S. Bagnall, *Early Christian Books in Egypt*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009, p. 50–69.

⁶² George W. Houston, „Papyrological Evidence for Book Collections and Libraries in Roman Empire“, in: *Ancient Literacies*, p. 240.

⁶³ George W. Houston, *op. cit.*, p. 248–251.

buvo pats pigiausias būdas įgyti tekstą, nors jam reikėjo mokėti skaityti bei rašyti ir turėti noro imtis tokio darbo.⁶⁴ Žinome, kad ir krikščionys patys užsiimdavo knygų perrašinėjimu asmeninėms ar bendrosioms reikmėms. Pavyzdžiui, Polikarpo kankinystės priedaše sakoma: „Tai iš Irenėjo, Polikarpo mokinio [manuskripto] nurašė Gajus, kuris gyveno drauge su Irenėju. O aš, Sokratas iš Korinto, nusirašiau iš Gajaus nuorašo“ (*Mart. Pol.* 22.2; Česlovo Kavaliausko vert.). Čia kalbama apie II–III a. sąvartą. Vėlesnis laikotarpis, ypač po IV a. vidurio, jau kupinas tokių pavyzdžių⁶⁵. Krikščionys čia nebuvo išimtis. Augustinas pasakoja, kad vienas katalikų vyskupas, jaunystėje motinos atiduotas auklėti manichiejams (maždaug apie IV a. vidurį ar kiek anksčiau), „ne tik perskaitė, bet ir perrašė visas jų knygas“ (*Aug., Conf.* 3.12.21). Tad labai tikėtina, kad būsimos kankinės, ar bent kuri nors iš jų, skirdavo laiką ne tik skaitymui, bet ir knygų perrašinėjimui. Žinoma, jos vargu bau buvo profesionalės ar bent pusiau profesionalės rašovės, ne taip, kaip jų vėlesnės kartos bendrapilietė, pasireiškusį apie 340 m., krikščionybei pagaliau tapus teisėta religija.

Apie Makarijų Aleksandrietį (mirė Kelijos dykumoje 394 m., beveik šimto metų amžiaus, pats nepalikęs raštų)⁶⁶ koptiškame jo *Gyvenime* pasakojama tokia istorija: „Kadangi pasklido žinia apie šventąjį tėvą Makarijų ir išgirdo apie jį kita mergelė, ji atvyko pas jį iš Tesalonikų, jos vardas – Lidija; ji buvo rašovas, kuri perrašinėjo knygas ir buvo asketė pagal vyrišką gyvenimą. Taip ji praleido visus metus būdama didelėje oloje. Ji kiekvieną dieną sutikdavo senolį, ir niekas kitas jos nematė visame kalne, nebent tą dieną, kai ji paliko kalną ir iškeliavo į savo šalį. O nuo tos minties, kuri slėpėsi joje einant pas senolį, Dievas ją išlaisvino per senolio maldas. Ji grįžo į savo šalį ir dėkojo Dievui, suteikusiam jai ramybę, kai ji atėjo į senolio namus“⁶⁷. Kas

⁶⁴ Kim Haines-Eitzen, *Guardians of Letters: Literacy, Power, and the Transmitters of Early Christian Literature*, Oxford: Oxford University Press, 2000, p. 35.

⁶⁵ Claudia Rapp, „Holy Texts, Holy Man, and Holy Scribes: Aspects of Scriptural Holiness in Late Antiquity“, in: *The Early Christian Book*, p. 194–222; ypač p. 205–208.

⁶⁶ Antoine Guillaumont, „Macarius Alexandrinus, Saint“, in: *The Coptic Encyclopedia*, t. 5: (*John – Mufa*), editor in chief Aziz Suryal Atiya, New York: Macmillan, 1991, p. 1489b–1490b.

⁶⁷ Koptiškas (bohairiškas) tekstas: Emile Clement Amélineau (ed.), *Monuments pour servir à l'histoire de l'Égypte chrétienne: Histoire des monastères de la Basse-Égypte; vies des saints Paul, Antoine, Macaire, Maxime et Domèce Jean Le Nain, etc.*, (ser. *Annales du Musée Guimet*, 25), Paris: E. Leroux, 1894, p. 240–241; iš koptų kalbos vertė Gražina Kelmelytė. Su šia mergina nepainiotina graikiškoje *Lauso istorijoje* aprašyta kilminga ir turtinga mergina iš Tesalonikų, kurią Makarijus pagydė nuo paralyžiaus (Pall., *Hist. Laus.*, 18.11).

gi galėtų paneigti, kad būtent Lidiya perrašė, gal net prologu ir pabaiga aprūpino mūsų čia aptartą *Agapės, Irenės ir Chionės kankinystę*?

4. Pabaiga. Nepaisant „Didžiojo persekiojimo“ masto, jo šaltiniai nėra gausūs, todėl kiekvienas jų vertas ypatingo dėmesio. Atidžiai tiriamas iš įvairių perspektyvų (kultūrinės antropologijos, moterų istorijos, politinės istorijos kontekstuose) jis gali suteikti naujos informacijos. Afrikos (joje, kaip manoma, akcija buvo sistemiškesnė negu kitur) duomenys praneša daugiausia apie dvasininkijos persekiojimą ir bažnyčioms priklausiusių knygų naikinimą. *Agapės, Irenės ir Chionės kankinystė* liudija, kad krikščioniškų tekstų naikinimas bent kai kuriose Imperijos dalyse buvo nuoseklus ir aprėpiantis visą literatūrą, o ne tik biblinius tekstus. Maža to, knygų buvo ieškoma ne tik bažnyčiose arba pas dvasininkus, bet ir pasauliečių namuose. Apklausa aiškiai implikuoja, kad turimas krikščioniškas knygas sunaikinimui turėjo pristatyti ir privatūs asmenys, konkretus knygų turinys nebuvo įdomus.

Tesalonikų byla patvirtina reikšmingą krikščionių moterų dalyvavimą krikščioniškosios raštijos sklaidoje, o netiesiogiai – galimame jos kūrime. Jų bendruomenė turėtų būti klasifikuota kaip „skaitymo bendruomenė“, analogiška panašioms bendruomenėms nekrikščioniškoje aplinkoje.

Kankinystės apraše pateiktas bibliotekoje rastų tekstų fizinės formos apibūdinimas ne tik persidengia su žinomais iš archeologinių radinių, bet ir patvirtina, kad viename tekstų rinkinyje, vienoje bibliotekoje galėjo būti turimos visos skirtingos tekstų formos – ritiniai, kodeksai, miniatiūriniai kodeksai, lentelės ir lapai.

FATES OF PEOPLE AND BOOKS DURING
'THE GREAT PERSECUTION': MARTYRDOM OF AGAPE,
IRENE, AND CHIONIA IN THESSALONIKI

Summary

The article deals with a unique document: a description of the case of Christian women of Thessaloniki that were arrested and sentenced to death during Diocletian's persecutions in 304. *Martyrdom of Agape, Irene, and Chionia* points to the fact that destruction of Christian texts in at least some parts of the empire was consistent and inclusive of all literature and not just of biblical texts. What is more, the search for books was done not only in churches or at the clergymen's residences, but also in the houses of the laymen. The interrogation clearly implies that private individuals had to submit Christian books in their possession for destruction, and the actual content of the books was irrelevant.

The case of Thessaloniki confirms significant participation of women in the dispersion of Christian writings, and, indirectly, in its possible production. Their community should be classified as 'a reading community', analogous to similar communities in a non-Christian environment.

In the description of the martyrdom, characterisation of the physical form of the texts found in the library not only overlaps with those known from archaeological findings, but also confirms that all possible forms of texts – scrolls, codices, miniature codices, tables, and sheets – might have been present in one collection of texts or in one library.

TĖVO TIBURCIJAUS 1754 METAIS VYKDYTA LENKIJOS IR LIETUVOS KAMALDULIŲ VIENUOLYNŲ VIZITACIJA

MINDAUGAS PAKNYS

1754 m. kamaldulių vienuolis tėvas Tiburcijus vizitavo Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių provincijos vienuolynus. Kamaldulių konstitucijos numatė, kad eremai turi būti vizituojami reguliariai, bent kartą per metus. T. Tiburcijus atvyko, aplankė paeiliui visus tuo metu veikusius 7 vienuolynus, surašė vizitacijos aktą visai provincijai ir išvyko. Natūralu, kad kyla klausimas, kuo ši vizitacija buvo ypatinga? Per visą XVII–XVIII a. Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių vienuolynuose tokia vizitacija, kiek žinoma, vyko vienintelį kartą ir buvo unikali. T. Tiburcijus buvo paties popiežiaus Benedikto XIV paskirtas vienkartinis vizitatoriumi šiai vienai Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių provincijai vizituoti. Atvykęs t. Tiburcijus visų pirma susitiko su nuncijumi Abiejų Tautų Respublikoje, nusilenkė karališkajai porai, tada aplankė vienuolynus, apklausė vienuolius, surašė aktą, kurį Varšuvoje oficialiai įteikė popiežiaus atstovui. Tiek karalius Augustas III su didikais, tiek bažnytinė vadovybė gana atidžiai sekė ir laukė šios vizitacijos rezultatų. Be abejo, ir situacija kamaldulių provincijoje turėjo būti išskirtinė, kad popiežius pasiųstų savo atstovą padėčiai išsiaiškinti. Ką išvydo Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių provincijoje atvykęs vizitatorius t. Tiburcijus ir koks buvo jo verdiktas? Apie tai šiek tiek toliau, o dabar pradėkime nuo pradžių.

Įvadas. Kas rašyta iki šiol? Šaltiniai. Bažnyčių ir vienuolynų vizitacijos dažniausiai domina meno istorikus – tokiuose aprašymuose užfiksuotas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, meninės vertybės, architektūra, kuri neretai šiandien gerokai pakitusi ar net jau sunaikinta. Kartais istorikus sudomina vizitaciniuose aktuose sutinkamos žinios apie skirtas fundacijas,

valdytas žemes, bibliotekas, veikusias mokyklas ar prieglaudas¹. Jei inventoriniuose aprašuose daugiau dėmesio skiriama kilnojamam ir nekilnojamam turtui, tai vizitacijose neretai apibūdinama ir dvasininkų padėtis, nurodomos daromos klaidos, prasižengimai, taisytini dalykai. O tai geriau parodo tuometinę situaciją, leidžia daryti platesnius apibendrinimus. Kaip pavyzdį galima pateikti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje vieną reikšmingesnių tokių – 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo vykdytą vizitaciją Žemaičių vyskupijoje², kadangi jos aktuose užfiksuota informacija leidžia pagrįstai ir argumentuotai apibūdinti visų pirma XVI a. dvasininkijos padėtį, dvasininkų veiklos rezultatus, pastoracinę ir sielovadinę veiklą, pastebėti nusižengimus.

Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių vienuolynų³ vizitacijos praktiškai nebuvo publikuotos. Tarp visų provincijoje buvusių 7 XVII–XVIII a. įsteigtų

¹ Vaida Kamuntavičienė, „Catholics and Jews in the Diocese of Vilnius in the 17th Century According to the Catholic Church Visitations“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 6: *Krikščionys ir nekrikščionys kiti*, sudarė Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2013, p. 77–85; Waldemar Franciszek Wilczewski, „Wizytacje generalne diecezji wileńskiej w XVII–XVIII w. Ewolucja problematyki“, in: *Soter*, Kaunas, 2010, Nr. 35 (63), p. 99–109; Adam Mączka, „Najstarsze klasztory franciszkańskie na Litwie (XV w.) w świetle wizytacji prowincjałów: Jana Donati Caputo (1596–1598) Oraz Adama Goskiego (1612–1615)“, in: *Pirmieji pranciškonų žingsniai Lietuvoje XIII–XVII a.*, sudarė Darius Baronas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 82–103; Liudas Jovaiša, „Žemaičių vyskupijos parapijų bažnyčių pastatai XVII a. I pusėje“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2006, Nr. 3 (44), p. 1–11; Vaida Kamuntavičienė, „Kauno dekanato parapijų padėtis XVII a. antrojoje pusėje“, in: *Soter*, Kaunas, 2009, Nr. 30 (58), p. 127–139; Vaida Kamuntavičienė, „Žemaičių vyskupijos parapijų bibliotekos 1675–1677 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 2005, t. 19, kn. 1, p. 307–324; Rafał Witkowski, „Akt wizytacji kartuzji bereskiej z roku 1830“, in: *Lituanos-slavica posnaniensia: Studia historica*, 2003, t. 9, p. 331–400; Vaida Kamuntavičienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parapiinės mokyklos XVII a. antrojoje pusėje“, in: *Soter*, Kaunas, 2002, Nr. 7 (35), p. 117–130; Vaida Kamuntavičienė, „Parapijų prieglaudos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. II pusėje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 17, p. 59–74.

² *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 1998; Vacys Vaivada, „Kultūrinė atmintis konfesionalizacijos procesų kontekstuose Žemaitijoje XVI a. II pusėje. 1579 m. vyskupijos vizitacijos pavyzdys“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2009, t. 9, p. 306–313; Liudas Jovaiša, „Religinis gyvenimas viduramžių Žemaitijoje“, in: *Žemaičių istorijos virsmas: iš 750 metų perspektyvos*, sudarė Antanas Ivinskis, Vilnius: Aidai, 2004, p. 115–127.

³ Naujausią bibliografiją apie provincijos vienuolynus žr. Rafał Witkowski, „Prowincja polsko-litewska eremitów kamedulów kongregacji Monte Corona“, in: *Pažaislio vienuolyno 350 istorija*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 17–49.

vienuolynų: Krokuvos Bielianų (įsteigtas 1604), Rytvianų (1631), Varšuvos Bielianų (1642), Bieniševo (1663), Pažaislio (1664), Vygrių (1667) ir Šančių (1725), kol kas skelbtas vienintelis, tiesa, labai išsamus ir vertingas, Pažaislio kamaldulių vienuolyno 1797 m. vizitacijos aktas⁴.

Apie XVIII a. viduryje provincijos eremus lankiusį vizitatorių t. Tiburcijų (Tiburzio da Venezia; mirė 1774-02-26) atskirai rašyta kol kas irgi nebuvo⁵. Kamaldulių Monte Koronos kongregacijoje jis užėmė svarbias pareigas. Gimęs jis turėjo būti XVIII a. pradžioje, galbūt antrame dešimtmetyje, kadangi svarbiausia jo veikla tenka amžiaus viduriui. Dar 1743 m. jis pirmą kartą paskirtas generaliniu prokuratoriumi Romoje. Šias pareigas užimantis vienuolis buvo savotiškas vienuolijos atstovas prie Šv. Sosto ir bažnyntiniuose teismuose. Taip pat kiekviename kamaldulių ereme vienas tėvas būdavo skiriamas prokuratoriumi – vienuolyno atstovu teisminiuose reikaluose. Jis turėdavo paruošti dokumentus bylinėjimuisi, pasirūpinti, kad jie tinkamai būtų pateikti, atstovauti bylose⁶. Visos kamaldulių vienuolijos atstovu buvo Romoje reziduojantis generalinis prokuratorius, skiriamas į pareigas dvejų metų kadencijai generalinėje kapituloje. T. Tiburcijus generaliniu prokuratoriumi buvo skirtas iš viso 4 kartus: 1743, 1749, 1761 ir 1772 m. Dar vieną kartą, 1745 m., jis buvo paskirtas generalinio prokuratoriaus asistentu. Du kartus, 1753 ir 1765 m., jis buvo paskirtas kamaldulių vienuolijos pirmuoju vizitatoriumi. Tai buvo dar svarbesnės pareigos kongregacijos pareigų hierarchijoje, iš esmės antros po svarbiausio kongregacijos vadovo tėvo majoro pareigų. Generalinėje kapituloje paskirtieji du vizitatoriai būdavo svarbiausi t. majoro padėjėjai ir patarėjai, kartu sudarė svarbiausią kongregacijos valdžią, vykdėdavo kongregacijos itališkų eremų vizitacijas (išskyrus dvi provincijas – Lenkijos ir Lietuvos bei Austrijos ir Vengrijos). Taigi akivaizdu, kad t. Tiburcijus turėjo pripažinimą ir autoritetą kongregacijoje,

⁴ Rafał Witkowski, „Pažaislio kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios 1797 metų rugpjūčio 3 dienos vizitacija“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 7: *Žemaičių krikštas ir krikščionybė Žemaitijoje: šešių šimtmečių istorija*, sudarė Liudas Jovaiša Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2014, p. 193–290.

⁵ Apie t. Tiburcijaus veiklą kongregacijoje fragmentiškai užsimena savo monografijoje apie kamaldulių istoriją tėvas benediktinas Placido Lugano: Placido T. Lugano, *La congregazione Camaldolese degli eremiti di Montecorona*, Frascati, 1908, p. 518, 530–531.

⁶ Mindaugas Paknys, „Vienuolių pareigos Pažaislio kamaldulių vienuolyne 1718–1756 m.“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 5: *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2012, p. 244–245. Neretai tam pačiam tėvui, dėl būtinybės žinoti ir eremo archyvinę dokumentaciją, būdavo pavedamos ir archyvaro pareigos.

nors niekada taip ir nebuvo išrinktas t. majoru, tačiau jam nuolat buvo patikimos atsakingos pareigos. Beje, Lenkijos ir Lietuvos provinciją jis turėjo žinoti ne vien iš susirašinėjimų ir ataskaitų, skaitomų generalinių kapitulų Monte Koronoje metu. Dar pirmos kadencijos generalinio prokuratoriaus pareigose metu, 1743 m., jo asistentu buvo t. Juozapas, vienuolis iš Lenkijos ir Lietuvos provincijos⁷. Taigi prieš atvykdamas į tolimą provinciją 1754 m. jis savo šią tokią įspūdį tikrai jau turėjo būti susidaręs.

Apie t. Tiburcijaus vykdytą Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių eremų vizitaciją rašyta iki šiol nebuvo. Tik Liudvikas Zarevičius savo knygelėje apie kamaldulių istoriją prie Krokuvos priorų sąrašo išnašoje užsimena, kad t. Tiburcijaus vizitacija 1754 m. parodė, jog provincijoje vienuolinė drausmė ir dvasia tuo metu buvo labai sumenkusi, o vizitatorius atkreipęs dėmesį visų pirma į regulos ir konstitucijų nesilaikymą, ypač tarp eremų vyresniųjų. Minėtas autorius pateikė tai liudijančią nedidelę kelių sakinių citatą iš galutinio vizitacijos protokolo, kurį pats t. Tiburcijus nurodė išsiuntinėti į kiekvieną provincijos eremą ir dukart per metus vienuoliams perskaityti⁸. Ir iš tikrųjų, nors vizitacijos aktas pakankamai nemažos apimties (plačiau apie jį tekste toliau), jame galima įžvelgti daug pabarimų, perspėjimų ir pamokymų, tačiau kartu jis ir pakankamai diplomatiškas – jame nekonkretizuojami nusižengėliai, neminimi asmenys ar realių kalčių pavyzdžiai. Tiesiog primygtinai primenama, kaip teisingai turi elgtis provincijos vienuoliai – provincijos vadovai, priorai, tėvai, broliai.

Plačiau aptarti šią vizitaciją leidžia dabartiniame Monte Corona (*Monte Corona*) kamaldulių kongregacijos Fraskati (*Frascati*) ereme saugomas pluoštas su šia vizitacija susijusių dokumentų – vizitacijos aktai, apklausų protokolai, laiškai, oficialūs liudijimai⁹. Tai pagrindinis vizitacijos vykdymo šaltinis, kuris leidžia ne tik sužinoti galutinį rezultatą, tačiau ir susipažinti su informacija, kurią provincijoje gavo vizitatorius. Nuorodos į šį šaltinį pateikiamos ne išnašose, o pačiame tekste.

⁷ „Katalogi monastyczne: Series Reverendorum Patrum et Fratrum Eremitarum Camaldulensium Congregationis Montis Coronae tam eremi Montis Argentini supra Cracoviam in Polonia, quam eremi Montis Pacis supra Caunam in Lithuania professorum vivorum et vita defunctorum conscripta“, in: *Monastica Polonorum: Fontes et Studia*, t. 1, redakcija Andrzej Marek Wyrwa i Rafał Witkowski, Warszawa: DiG, 2009, p. 204.

⁸ Ludwik Zarewicz, *Zakon Kamedulów: Jego fundacye i dziejowe wspomnienia w Polsce i na Litwie*, Kraków: Władysław Jaworski, 1871, p. 114–115.

⁹ Dokumentai saugomi Fraskati kamaldulių vienuolyno archyve, rankraštinėje knygoje, įvardytoje „N. 39, Poloni pars 2“.

Vizitacijos priešistorė. Vizitavimo kamaldulių eremuose tradicijos.

Kamaldulių vienuolynuose vizitacijos buvo vykdomos kasmet. Vizitacijų aktai buvo siunčiami į pagrindinę kongregacijos Monte Koronos eremą, kur apsvarstomi generalinėje kapituloje arba Dietoje (kongregacijos vyresnybės susirinkimuose). Tačiau Italijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje buvo vizituojama kiek skirtingai. Italijos trims provincijoms generalinėje kapituloje buvo išrenkami du vizitatoriai dvejų metų kadencijai, kurie su t. majoru bei generaliniu prokuratoriumi ir sudarydavo kongregacijos aukščiausią valdžią – tribunolą. Jo sprendimai ir galia prilygo generalinės kapitulos sprendimams. Kongregacijos eremus Italijoje paprastai šie abu vizitatoriai ir vizituodavo. Kartais prie jų prisijungdavo ir t. majoras. Lenkijos ir Lietuvos provincijoje tvarka buvo šiek tiek kitokia. Kadangi vizitatoriai iš Italijos negalėjo kasmet atvažiuoti ir vizituoti toli esančių vienuolynų, buvo suformuota savotiška autonominė valdžia, Lenkijos provincijos tribunolas, kurį sudarė dvejimėms metams generalinėje kapituloje Monte Koronoje išrenkamas generalinis vikaras ir du jo asistentai. Generalinis vikaras buvo tarsi provincijos provincijolas, aukščiausias provincijos pareigūnas. Tačiau tam, kad valdžia provincijoje neatsidurtų vieno vienuolio rankose, jam į pagalbą buvo išrenkami du asistentai, be kurių (ar bent vieno iš jų) pritarimo generalinis vikaras negalėjo priimti jokių svarbių sprendimų ir net pasirašyti oficialių raštų. Tad generalinis vikaras buvo svarbiausias asmuo, tačiau kartu ir ribojamas privalomo asistentų pritarimo. Ši trijulė (kartais generalinis vikaras su vienu iš asistentų, bet dažniausiai su abiem) per metus paprastai bent kartą apvažiuodavo visą provinciją ir vizituodavo visus eremus. Vizitacijų aktai, kaip minėta, būdavo siunčiami kongregacijos vyresnybei į Monte Koronos eremą arba vežami į generalines kapitulas, kurios XVIII a. rinkosi iš pradžių kas dvejus metus, o nuo 1745 m. – kas ketverius metus.

Lenkijos ir Lietuvos provincijos kamaldulių eremų XVII–XVIII a. vizitacijų aktai nėra žinomi. Pažaislio vienuolyno kapitulos nutarimų knygoje yra įrašyti kai kurie (galbūt visi?) XVIII a. pirmoje pusėje vykę vizitacijų aktai¹⁰. Pažaislis tuo metu vizituotas 1718-09-08, 1719-09-28, 1720-10-07, 1721-09-10, 1722-08-21, 1723-07-22, 1724-09-25, 1725-09-24, 1731-09-27, 1732-09-13, 1733-09-26, 1734-09-09, 1735-08-01, 1739-02-17, 1740-02-15, 1740-08-27,

¹⁰ Gruzijos rankraščių institutas, rankraščio signatūra: Var. 20. Rankraštinėje knygoje surašyti Pažaislio 1717–1757 m. kapitulos susirinkimų nutarimai, tuo metu vykusių generalinių kapitulų nutarimai provincijai, vizitacijų aktai (p. 41–42, 46–47, 53, 57–58, 64, 67, 71, 73–74, 89–90, 92, 97–98, 102–103, 110–111, 121, 126–127, 131, 157–163, 171, 176–177, 186–187, 201–204).

1742-09-10, 1744-09-04, 1746-07-23, 1748-07-08, 1750-07-02, 1756-06-21. Taigi 1718–1756 m. laikotarpiu vizitatoriai lankėsi Pažaislyje 22 kartus, t. y. gero-kai dažniau nei kas dvejus metus. Pasitaikydavo, kad vienuolynas regula-riai buvo vizituojamas kasmet, o kartą (1740) – net dukart per metus, tačiau kartais vizitatoriai neatvykdavo ir kelerius metus (net šešerius metus ne-buvo vizitacijų 1725–1731 ir 1750–1756 m. laikotarpiais). Tai rodo nuolati-nę vizitavimo praktiką, nors jai trūko reguliarumo. Beje, 1742 m. Pažaislio eremą vizitavo iš Italijos atvykęs pats kongregacijos majoras t. Klemensas, kuris surašė, palyginus su kitais, gana platų vizitacijos aktą, nurodė nema-žai nusižengimų. Vėlesnėse vizitacijose ne kartą buvo apeliuojama būtent į t. majoro 1742 m. vizitacijos metu išsakytas pastabas. Tai, kad 1754 m. buvo nuspręsta pasiųsti į Lenkijos ir Lietuvos provinciją ne kongregacijos vadovybę ar jos deleguotą vizitatorių, o prašyta pasiųsti vizitatorių paties Šv. Sosto, liudija, kad situacija provincijoje vertinta kaip labai rimta ir bloga.

T. Tiburcijaus paskyrimas, atvykimas ir jo itinerariumas. Taigi 1754 m. Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių provincijoje vyko kitokia vizitacija. Oficialiai t. Tiburcijus Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių vienuolynų vizitatoriumi popiežiaus Benedikto XIV dekretu buvo paskirtas 1754 m. vasario 4 d. Dar 1753 m. kamaldulių generalinėje kapituloje jis buvo paskirtas pirmuoju vi-zitatoriumi ir oficialiai galėjo vykdyti vizitacijas, tačiau šiuo atveju norė-ta, kad tai nebūtų viso labo kongregacijos viduje vykstantis patikrinimas. T. Tiburcijus į Lenkiją ir Lietuvą vyko kaip popiežiaus pasiuntinys ir jo pa-skirtas vizitatorius. Konkrečios priežastys šaltiniuose nėra nurodomos, ta-čiau, kaip bus matyti iš tolimesnio svarstymo, padėtis provincijoje buvo tokia nenormali, kad nebeužteko kongregacijos vyresnybės apsilankymo ir imtasi dar ryžtingesnio žingsnio – paprašyta, kad provincijos vizitatorių oficialiai pasiųstų popiežius. Galbūt buvo pasiūlyti keli kandidatai, tačiau pagaliau vizitatoriumi popiežius paskyrė t. Tiburcijų, kuriam, kaip minė-ta, ir pagal generalinės kapitulos nurodytas pareigas buvo privalu vykdyti eremų vizitacijas. Popiežiaus sprendimo jis laukė Monte Korona vienuoly-ne ir, be jokios abejonės, jam tai nebuvo staigmena. Dar 1754 m. sausio 24 d. laiške tuometiniam Lenkijos ir Lietuvos generaliniam vikarui t. Florijonui jis užsiminė, kad popiežiaus kanceliarijoje dokumentų tvarkymas užtrun-ka, o savo asistentu vizitacijos metu jis norėtų matyti t. Ildefonsą (l. 138). Taigi dar prieš oficialų popiežiaus sprendimą jis jau ne tik tikėjosi pasky-rimo, tačiau ir derino būsimos vizitacijos detales, rinkosi pagalbininką. Be abejo, tai buvo didelis įvertinimas vietiniam kamalduliui t. Ildefonsui, ku-

riam vizitatorius parodė ypatingą pasitikėjimą¹¹. Pagalbininkas vizitatoriui buvo reikalingas dėl kelių priežasčių. Vienas vizitatorius pagal kamaldulių konstitucijas negalėjo keliauti po vienuolynus – kamalduliams buvo draudžiama be palydovo išeiti už eremo sienų. Be to, paskirtas pagalbininkas atliko ir raštininko pareigas, todėl pasirašant dokumentus jis kartais įvardytas kaip asistentas, kartais – kaip sekretorius. Taip pat, kas buvo be galo svarbu t. Tiburcijui, jis atliko tarpininko ir vertėjo pareigas – supažindino vizitatorių su aktualijomis, eremų specifika, galbūt suteikė papildomos informacijos apie kai kuriuos vienuolius ir padėjo vienuoliams susikalbėti su vizitatoriumi – kai kurie broliai konversai ir oblatai lotyniškai ar itališkai nemokėjo. Apie tai, kad tėvai kalba lotyniškai ir lenkiškai, o broliai – tik lenkiškai, laiške vizitatoriui buvo užsiminęs prieš vizitaciją ir generalinis vikaras t. Florijonas (balandžio 27 d. laiškas; l. 165–166). Vizitacijos metu paaiškėjo, kad provincijos vienuolių išsilavinimo spragos tuo neapsiribojo, o vienas brolis net nemokėjo rašyti. Nors stojant į kamaldulių vienuoliją buvo ištiriamas kandidato mokytumasis ir jo sugebėjimai¹², tačiau Krokuvos ereme vizitacijos metu apklaustas 37-erių metų br. konversas Mikalojus, panašu, nė nemokėjo rašyti – jis vienintelis tarp vienuolių vizitatoriaus apklausos protokolą pasirašė trimis kryžiuokais (l. 646).

Grįžkime prie t. Tiburcijaus kelionės į tolimąją provinciją. Apie jo judėjimą informuoja gauti ir išsiųsti laišakai. Kaip matyti iš jo siunčiamos korespondencijos, popiežiaus paskyrimo žinią vasario 4 d. jis gavo Monte Korona ereme, tačiau netrukus iš jo pajudėjo siaurės link. Vasario 27 d. jis jau rašė iš Bolonijos Šv. Benedikto kamaldulių eremo minėtam t. Ildefonsui, kviesdamas jį tapti oficialiu jo pagalbininku (*socius sive pro coadiuvante*) vizituojant Lenkijos ir Lietuvos provinciją (l. 151). Beje, jau šiame laiške jis užsiminė, kad Krokuvos eremą planuoja pasiekti iki Dievo Kūno šventės. Tais metais Dievo Kūno šventė minėta birželio 13 d., o panašiai tuo metu, kaip matysime, t. Tiburcijus, laikydamasis plano, ir atvyko į Lenkiją. Kovo 2 d. jis dar buvo Bolonijoje (l. 152), tačiau netrukus išvyko į Brešos Šv. Bernardo kamaldulių eremą (kovo 14 d. laiškas; l. 160). Tuomet, aplankydamas Rua kamaldulių eremą prie Paduvos (balandžio 12 d. laiškas; l. 163), pasiekė Veneciją

¹¹ Provincijoje tuo metu buvo du kamalduliai Ildefonsai – vienas 1737 m. priimtas į noviciatą Krokuvos ereme, kitas – 1738 m. Pažaislyje. Labiau tikėtina, kad asistentu pasirinktas Lenkijoje noviciatą baigęs vienuolis. Abu t. Ildefonsai mirė netrukus po vizitacijos – 1757 ir 1758 m.

¹² Mindaugas Paknys, „Kandidatai į kamaldulius: priėmimo į noviciatą XVIII a. viduryje Pažaislyje praktika“, in: *Pažaislio vienuolyno 350 metų istorija*, p. 283–303.

(balandžio 27 d. laiškas; l. 165–166). Vėliau jis iš Italijos išvyko į prie Vienos esantį Kahlenbergo kamaldulių vienuolyną, kurį pasiekė gegužės antroje pusėje (gegužės 18 ir 30 d. laišakai; l. 199–203). Čia jo jau laukė iš Romos grįžtantys Lenkijos ir Lietuvos provincijos kamalduliai t. Jonas Nepomukas ir t. Serapinas bei keturiais arkliais kinkyta ratine transporto priemone (karieta ar vežimaičiu) į Vieną vizitatoriaus pasitikti iš Krokuvos eremo pasiūstas br. konversas Laurynas (l. 199–200). Šie keturi vienuoliai birželio mėn. pirmoje pusėje atvyko į Krokuvos Bielianų eremą.

Siekiant didesnio objektyvumo ir vizitacijos išskirtinumo, kaip minėta, t. Tiburcijus vizitatoriumi buvo paskirtas paties popiežiaus. Todėl atsiskaityti vizitatorius po atliktų vizitacijų irgi turėjo popiežiaus nuncijui Abiejų Tautų Respublikoje. Pats popiežius Benediktas XIV dar balandžio 10 d. išsiuntinėjo nedidelės apimties laiškus karaliui Augustui III, Gniezno arkivyskupui, Krokuvos vyskupui, Lenkijos pakancleriui (l. 168–171) su labai panašaus pobūdžio informacija, kad išsiunčia t. Tiburcijų vizituoti kamaldulių vienuolynus Lenkijos ir Lietuvos provincijoje, siekdamas grąžinti tarp vienuolių taiką ir santarvę bei regulos laikymąsi. Taigi žinia apie šią vizitaciją buvo pakankamai plačiai paskleista ir tai neturėjo būti vien vienuolių vidaus reikalas. Vizitacijos rezultatai buvo laukiami ir jos eiga buvo sekama tiek Apaštališkojo Sosto, tiek Abiejų Tautų Respublikos pasaulietinių ir dvasinių vadovų.

Kaip atrodė vizitatoriaus kelionė po kamaldulių eremus Lenkijoje ir Lietuvoje? Apie tai pakankamai tiksliai informuoja išlikę patys protokolai. Vizitacijos pradžiai vizitatorius t. Tiburcijus su pagalbininku t. Ildefonsu pasirinko Varšuvos eremą. Tai nebuvo atsitiktinumas – tiek vizitacijos pradžia, tiek pabaiga buvo valstybės sostinėje. Tikėtina, kad prieš vizitaciją (kaip ir po jos) t. Tiburcijus susitiko su nuncijumi, laiškuose užsimenama apie jo audienciją pas karalių su karaliene. 1754 m. liepos 13 d. vizitatorius su asistentu atvyko į Varšuvos Bielianų eremą, kur liepos 16 d. pradėjo vizitaciją (l. 636–706). Baigęs vizitaciją Varšuvoje, vizitatorius su asistentu 1754 m. liepos 29 d. atvyko į Bieniševą, kur liepos 31 – rugpjūčio 3 d. vykdė vizitaciją, o rezultatus paskelbė rugpjūčio 6 d. (l. 299–427). Iš ten 1754 m. rugpjūčio 21 d. apie pusiaudienį vizitatorius atvyko į Vygrius, kur rugpjūčio 23 d. pradėjo vizitaciją (l. 435–505). Vygrių eremo vizitacijos vizitatorius nebaigė, ją nutraukė ir išvyko į Pažaislį. Į Pažaislį vizitatorius atvyko rugsėjo 2 d., o rugsėjo 5 d. pradėjo vizitaciją bei po savaitės, rugsėjo 12 d., paskelbė sprendimus (l. 507–523). Tada, sugrįžęs iš Pažaislio, vizitatorius pratęsė vizitaciją Vygriuose rugsėjo 22 d., o jau kitą dieną, rugsėjo 23 d., paskelbė

sprendimus. 1754 m. spalio 8 d. vizitatorius nuvyko į Rytvianus, kur spalio 10 d. pradėjo vizitaciją (l. 541–572). Rytvianuose vizitatorius neužtruko ir spalio 16 d. atvyko į Šancų eremą, kur spalio 17 d. pradėjo vizitaciją, o jau spalio 19 d. paskelbė sprendimus (l. 573–583). 1754 m. spalio 23 d. vizitatorius atvyko į paskutinį ir pagrindinį provincijoje Krokuvos Bielianų eremą, kur kitą dieną, spalio 24 d., pradėjo vizitaciją (l. 582–635). Spalio 29 d. vizitatorius baigė eremo vizitaciją ir išvyko į Varšuvą (l. 606). Visos provincijos vizitaciją t. Tiburcijus baigė 1754 m. lapkričio mėn. viduryje Varšuvoje. Jis surašė platų 9 lapų protokolą, kuriame konstatavo nusižengimus, aptiktas klaidas, nurodė, kurie vyresnieji pakeisti, nors nedetalizavo konkrečių vienuolių kalčių. Vizitacijos protokolą lapkričio 15 d. patvirtino nuncijus Abiejų Tautų Respublikoje arkivyskupas Niccolò Serra (l. 710–718). 1754 m. lapkričio 16 d. karalius padėjo trumpuose raštuose popiežiui ir protodiakonui kardinolui Alessandro Albani už t. Tiburcijaus ir jo pagalbininko t. Ildefonso atsiuntimą vizituoti kamaldulių provinciją ir grąžintą taiką bei santarvę (l. 391–392). Savotišką vizitacijos pabaigą liudijo pinigų perdavimo aktas. Dar vizitacijos Krokuvoje metu generalinis vikaras t. Florijonas provincijos vardu perdavė vizitatoriui 175 auksinus, surinktus kaip aukas jo aukotų Mišių provincijos eremuose metu, kurias vizitatorius kaip auką paskyrė Bieniševo bažnyčios statyboms (l. 600). Šiuos pinigus vizitatorius atsiėmė ir perdavė paskutinio apsilankymo Varšuvoje metu, o lapkričio 18 d. Varšuvos prioras t. Klemensas paliudijo, kad perdavė 175 auksinų sumą Bieniševo priorui t. Antanui (l. 379–380). Jau oficialiai užbaigęs vizitaciją, Varšuvos ereme lapkričio 18 d. t. Tiburcijus surašė nedidelį, tačiau visiems provincijos vienuoliams skirtą asmeninį kreipimąsi, kuriame paliudijo, kad su asistentu vykdytos vizitacijos metu matė bėdas ir klaidas, kurias nuoširdžiai linki ištaisyti ir nebeusidėti (l. 709). Kaip būdinga daugeliui vizitacijų, jų metu daugiausia dėmesio buvo kreipta į nusižengimus ir klaidas, todėl vienuolių pasiekimai, doras ar pavyzdingas elgesys vizitacijos metu niekaip neišryškintas.

Vizitacijos vykdymo tvarka ir naudotas klausimynas. Vizitatorius su pagalbininku, atvykę į eremą, dažniausiai kitą ar dar kitą dieną pradėdavo vizitaciją. Vizitacijos trukmė visų pirma priklausė nuo to, kiek ereme buvo vienuolių – natūralu, kad apklausti didesnę skaičių vienuolių reikėjo daugiau laiko. Be to, eremuose, kur vizitatorius susidurdavo su didesnėmis problemomis, reikėjo labiau išklausinėti vienuolius, suformuluoti jiems papildomus klausimus. Vienintelį kartą vizitacija buvo nutraukta ir nebaigta

Vygriuose. Akivaizdu, kad tąsyk vizitatorius norėjo labiau susigaudyti situacijoje, o Vygrių eremas buvo ne tik didžiausias vienuolių skaičiumi, bet ir kėlęs vienas iš didžiausių problemų provincijoje. Apie tai t. Serapinas laiške (iš Varšuvos t. Jackui į Krokuvos Bielianus 1754 m. rugsėjo 18 d.; l. 295–296) rašė, kad vizitatorius, kai susidūrė su t. Jono Gvalberto (tuometinio ekonomo, buvusio Vygrių eremo prioro) dideliais nusižengimais Vygriuose, sustabdė vizitaciją ir rugsėjo 2 d. išvyko į Pažaislį. Ten situacija vizitatoriui, matyt, gerokai paaiškėjo, nes grįžęs į Vygrius jis jau kitą dieną paskelbė vienuolynui savo sprendimus.

Vizitacijos pradedamos įvairiomis savaitės dienomis, tačiau vizitacija niekada nebuvo pradedama sekmadienį. Sprendimai paprastai skelbiami vadinamojoje kalčių kapitulos patalpoje – specifinėje susirinkimams skirtoje kamaldulių patalpoje šalia choro ir presbiterijos, kur taip pat vykdavo eremo vienuolių šeimynos svarbiausi susirinkimai, kur turėdavo vykti kassavaitinės kalčių išpažinimo kapitulos (nuo jų ir kilęs patalpos pavadinimas), kurių metu vienuoliai viešai įvardydavo savo nusižengimus. Pabaigęs vizitaciją jis su asistentu taip pat ne iš karto išvykdavo. Vizitacijos protokolų pabaigoje paprastai būdavo įrašoma, kad vizitatorius apžiūrėjo eremo kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, bažnyčią, zakristiją, celes, tačiau apžiūros rezultatai nebūdavo labiau detalizuojami ir tai, panašu, buvo labiau formalumas, kadangi nė viename ereme rimtesnių pastabų dėl turto nebuvo išsakyta. Skirtingai nuo vienuolių įvertinimo – pagrindinis vizitacijos tikslas buvo apibūdinti atskirų vienuolių elgesį ir jų tarpusavio santykius. Todėl ir didžiausias dėmesys vizitacijų metu buvo skirtas vienuoliams ir pokalbiam su jais. Šie pokalbiai-apklauskos buvo protokoluojami, vienuoliai po jo tekstu pasirašydavo, o išlikę užrašai leidžia apibendrinti padėtį provincijoje.

Visuose eremuose vizitatorius visų pirma klausinėjo vienuolius pagal savo iš anksto susidarytą klausimyną. Šiek tiek kitaip buvo formuluojami klausimai priorams, tuo tarpu klausimai tėvams ir broliams būdavo beveik vienodi. Klausimai buvo suformuluoti taip, kad vienuolis buvo prašomas apibūdinti bendrą situaciją ereme, tarpusavio santykius, nusižengimus. Visų pirma vienuoliai buvo klausiami, ar prioras, tėvai ir broliai lankosi chore, ar reguliariai skaitomos bulės, ar renkamas į kalčių kapitulą, ar vienuolynė laikomasi tylos įžadų? Tada buvo klausama, ar prioras tinkamai rūpinasi maistu ir drabužiais, ar prioras rodo dėmesį sergantiems, seniems ir vargšams, ar prioras dažnai išvyksta iš eremo, ar prioras atsižvelgia į vienuolių poreikius, ar prioras kitus sudrausmina viešai, ar vyrauja darna, ar prioras sutaria su vienuoliais, ar eremas turi skolų, ar prioras rodo vienuo-

liško gyvenimo pavyzdį? Nors dauguma klausimų buvo orientuoti į prioro asmenį, tačiau dažnai vienuoliai čia įterpdavo pastabų ir apie kitus vienuolius. Tada dar būdavo klausama, kokios, jų nuomone, nesutarimų provincijoje priežastys, paklausiama, ką dar norėtų pridurti ir ko norėtų sau iš vizitatoriaus paprašyti? Tėvai ekonomai dar būdavo paklausiami apie prioro finansinius poreikius – ar nebūna nereikalingo išlaidavimo. Priorams, žinoma, nebuvo užduodami kai kurie iš minėtų klausimų, tačiau jie labiau kalbinami pasisakyti apie vienuolius ir apie situaciją ereme. Beveik visais atvejais eremuose vienuoliai buvo apklausiami pagal tradiciškai nusistovėjusią hierarchiją – pirmas apklausiamas prioras, tada – seniausiai kongregacijoje esantys, didžiausią „vienuolinį stažą“ turintys vienuoliai tėvai, o po jų broliai konversai ir oblatai. Kai kurie vienuoliai pažadėdavo atskirai užrašyti raštišką liudijimą apie situaciją, apie problemas, apie kai kuriuos vienuolius, jų elgesį ir nusižengimus. Šie lapai būdavo pridedami eremo apklausos protokolų gale. Po visų eremo vienuolių apklausos, po vienuolių išsakytos ir atskiruose liudijimuose parašytos informacijos apie priorą ir kitus vienuolius, vizitatorius susidarydavo atskiriems vienuoliams klausimų-kaltinimų sąrašą ir vėl kviesdavo tuos, apie kurių nusižengimus būdavo paliudyta. Tada šie buvo dar kartą apklausiami, tačiau jau ne pagal iš anksto vizitatoriaus pasirinktą klausimyną, tačiau konkrečiais klausimais, kuriuos vizitatorius keldavo pagal gautą informaciją. Šios antros apklausos metu vienuoliai turėjo progą patvirtinti, prisipažinti, paaiškinti arba paneigti kaltinimus. Pavyzdžiui, būdavo klausiami, ar tikrai retai lankosi chore, ar nepažeidinėjo tylos įžadų, ar nepraleido Mišių laikymo, ar praleido naktį ne ereme ir panašiai. Matyt, priklausomai nuo asmeninių savybių, vienuoliai atsakydavo labai įvairiai – vieni viską prisipažindavo ir žadėdavo taisyti, kiti, atvirkščiai, viską neigdavo, nors jų nusižengimus buvo nurodę net keli kiti vienuoliai. Kartais atsakymai būdavo ne itin konkretūs, daugiau panašūs į išsisukinėjimus. Pavyzdžiui, į klausimą, ar nesilanko chore, atsakydavo, kad taip, pasitaiko, bet nesilanko tik dėl rimtos priežasties; tylos įžadų nesilaikė, nes reikėjo tvarkyti svarbius reikalus; naktį praleido ne ereme tik todėl, kad buvo išvykęs į valdas ir nespėjo grįžti, todėl pernaktvojo ten esančiame namelyje. Ne visada iš apklausos metu išsakytos informacijos pakanka suprasti, ar tai tiesa, o kartais tai panašu netgi ir į apkalbas. Tačiau dažniausiai tais atvejais, kai apie tam tikrą konfliktą, nusižengimus, blogą elgesį liudija skirtingi vienuoliai, galima susidaryti daugumą įtikinamą situacijos vaizdą. Dar geriau situaciją galėjo perprasti vizitatorius, kuris apibendrino nusižengimus vizitacijos akte.

Vizitacijos vykdymo intriga ir kamaldulių provincijos intrigos. Vizitacija buvo paskirta dėl prasto provincijos vienuolių elgesio, blogo eremų šeimynų mikroklimato ir nusižengimų regulai. Tai sudarė iš esmės dvi pagrindinės priežastys – vienuoliai tikrai buvo nutolę nuo pamatinių šv. Romualdo skelbtų vertybių, kai kuriais atvejais kamaldulių konstitucijų nuostatų buvo laikomasi atmetinai, o kartais jos iš viso ignoruotos. Kitas dalykas, kas akivaizdžiai matyti iš vizitacijos apklausų ir korespondencijos, provincijoje buvo susiformavusios atskiros vienuolių grupuotės. Visų pirma, valdžia provincijoje buvo sutelkta trijų vienuolių – generalinio vikaro t. Florijono, Varšuvos prioro t. Odono ir Vygrių ekonomo, ankstesnio Vygrių prioro t. Jono Gvalberto (kartais dar pagal savo kilmę vadinto Vengru) rankose. Jiems prijaudė negausus ratas vienuolių, kuriems ši trijulė rodydavo pasitikėjimą ar suteikdavo svarbesnes pareigas. Generalinis vikaras dažnai keisdavo savo asistentus (vienas iš nusiskundimų buvo toks, kad generalinis vikaras per savo buvimo pareigose laiką pakeitė jau 7 asistentus), manipuliavo jais, todėl gavę tikrai svarbias pareigas vienuoliai stengėsi įsiteikti ar bent neprieštarauti realiam provincijos valdytojui – generaliniam vikarui t. Florijonui. T. Tiburcijaus vizitacijos metu asistentais buvo pakankamai jauni tokioms pareigoms vienuoliai 32-ųjų metų t. Jėzaus Pilypas ir 34-erių metų t. Remigijus.

Norint įsivaizduoti tuometinio generalinio vikaro t. Florijono elgesį ir savavaliavimą, galima papasakoti vieną istoriją. Kaip buvo nustatyta spalio mėnesį vizituojant Krokuvos Bielianų eremą ir apklausiant vienuolius, generalinis vikaras t. Florijonas tais pačiais 1754 m. po šv. Onos šventės keturis vakarus praleido vietinėje Bielianų kaimo smuklėje, kurioje buvo lėbaujama, šokama, grojama muzikiniais instrumentais, o linksmybėse dalyvavo ir moterys. Generaliniam vikarui kompaniją smuklėje palaikydavo minėti jo asistentai, o į Bielianų eremą visi grįždavo kartais ir po vidurnakčio. Abu asistentai vėliau pripažino savo kaltę ir tikino taip elgęsi tik iš paklusnumo generaliniam vikarui (l. 601–603). Situacija galbūt iš pirmo žvilgsnio atrodytų gal tik kiek juokinga – vienuoliai leido sau vidurvasaryje (šv. Onos šventė – liepos 26 d.) kiek „atsipalaiduoti“ kaimo vakaronėse. Tačiau iš tikrųjų tai liudija begėdišką praktiką, regulos ir duotų įžadų nesilaikymą, piktnaudžiavimą užimamomis pareigomis ir apskritai įžulų elgesį, kadangi svarbiausias pareigas einantys ir vadinamąjį provincijos tribunolą sudarantys trys vienuoliai, pažeisdami visas leistinas normas, linksminosi kaip tik tuo metu, kai popiežiaus atsiųstas vizitatorius vykdė provincijos vizitaciją ir tuo metu lankė Varšuvos ir Bieniševo eremus! Šis nusižengi-

mas (ne vienkartinis, o linksmintasi kelis vakarus) akivaizdžiai liudija, kad generalinis vikaras buvo pamynęs ne tik vienuolinio gyvenimo principus, tačiau ir nesuprato vykdomos vizitacijos svarbos. O galbūt tiesiog buvo įtikėjęs savo nebaudžiamumu.

Valdžią savo rankose sukaupusių tėvų vienuolių trijulei (t. Florijonui, t. Odonui ir t. Jonui Gvalbertui) labiausiai priešinosi tuometinis Pažaislio prioras t. Jėzaus Romualdas, Krokuvos prioras t. Jackus, t. Serapinas, t. Jonas Nepomukas ir kiti. Vizitacijos metu per apklausas daug vienuolių vizitatoriui įvardijo blogą t. Florijono elgesį ir nusižengimus, ne vienas apie tai pateikė raštišką liudijimą. Kaip jau buvo minėta, vizitoriaus klausimyne buvo vienas klausimas vienuoliams, kur, jų manymu, yra nesutarimų provincijoje priežastys? Dažnai į šį klausimą vienuoliai atsakydavo diskretiškai gūžčiodami pečiais – esą nežino. Kiti atsakydavo, kad tai dėl prasto provincijos valdymo ir, nors personalijų nedetalizuodavo, aišku, kad visų pirma galvoje turėdavo valdžios trijulę – tribunolą. Drąsesni pripažindavo, kad kaltas yra generalinis vikaras ir jo vadovavimas provincijoje (taip teigė t. Juozapas, t. Fortūnatas, t. Pranciškus Salezas, t. Jonas Kantietis, t. Romualdas vyresnysis, t. Jeronimas, t. Pranciškus Serafiškasis, t. Faustinas, t. Petras, t. Fulgencijus, t. Izaokas, t. Jackus, t. Rapolas, t. Ambraziejus, t. Barnabas, t. Jokūbas, t. Tadas, t. Justas). Kartais šalia generalinio vikaro, kaip nesutarimų skatintojai, būdavo paminėti ir t. Jonas Gvalbertas arba t. Odonas. Tuo tarpu pats t. Florijonas irgi neliko skolingas – jo skundų sąrašė atsidūrė didžiausias skaičius vienuolių (t. Jėzaus Romualdas, t. Karolomanas, t. Serapinas, t. Augustinas, t. Jackus, t. Pranciškus Serafiškasis, t. Liudvikas, t. Jokūbas, t. Hiliaras). Kur buvo šio konflikto ištakos – nėra tiksliai aišku. Labai tikėtina, kad tai buvo kurį laiką brendęs, užsitęsęs reikalas. Juk pradžioje t. Florijonu buvo pasitikima, jis sėkmingai buvo skiriamas į vis svarbesnes vadovaujančias vyresniųjų pareigybes, tačiau vizitacijos metu (1754) abipusė neapykanta provincijoje buvo akivaizdi. Gali būti, kad įtampa su t. Jėzaus Romualdu atsirado tarp 1747 ir 1749 m., kai t. Florijonas ėjo generalinio vikaro pareigas, o t. Jėzaus Romualdas buvo jo antruoju asistentu. Pagal paties t. Florijono pasakojimą, 1749 m. pavasarį jis vyko į generalinę kapitulą į Monte Korona vienuolyną kartu su t. Jonu Gvalbertu ir t. Jėzaus Romualdu. Kaip apklausiamas liudijo t. Odonas, jau išvykdamas t. Jėzaus Romualdas skelbėsi visiems grįšiąs su generalinio vikaro pareigomis (l. 637). Tokių lūkesčių t. Jėzaus Romualdas tikrai galėjo turėti, kadangi ikitolinis generalinis vikaras baigė antrą kadenciją ir nebegalėjo būti dar kartą renkamas į šias pareigas, o asistentu išbuvęs ir neblogai užsirekomendavęs t. Jė-

zaus Romualdas iš tiesų galėjo būti tarp realių kandidatų šioms pareigoms. Tačiau tuometinėje generalinėje kapituloje, t. Florijono tikinimu, t. Jėzaus Romualdas negavo nieko, nepatenkintas grįžo vienas į kraštą ir ėmė kursyti kitus vienuolius, važinėti pas didikus, raginti, kad visa provincija atsi-skirtų nuo kongregacijos Italijoje (l. 608–611)¹³. Tiesa, t. Florijonas čia nebuvo tikslus. 1749 m. jis pats, baigęs generalinio vikaro kadenciją, gavo vargas Šancų vienuolyno superioro pareigas, t. Jonas Gvalbertas – Vygrių prioro, o t. Odonas – generalinio vikaro pirmojo asistento pareigas. Tačiau „nuskriaustas“ neliko ir t. Jėzaus Romualdas, kuriam minėtoje generalinėje kapituloje buvo paskirtos Varšuvos prioro pareigos. Jei kas ir galėjo jaustis labiausiai nuskriaustas, tai būtent t. Florijonas, buvęs Krokuvos eremo prioras ir generalinis vikaras 1745–1749 m., kuriam buvo paskirta kukli net priorato teisių neturinčios rezidencijos vadovo vieta. 1751 m. kovo 7 d. t. Florijonas rašė laišką t. majorui į Monte Koroną, išdėstydamas nepasitenkinimą tuometinio generalinio vikaro t. Karolomano veikla (l. 2). Tai, be abejo, siejosi su artėjančia generaline kapitula (ji rinkdavosi trečią savaitę po Velykų, taigi, kaip įprasta, antroje pavasario pusėje) ir būsimo vadovaujančių vyresniųjų pareigų paskirstymu joje. Vis dėlto t. Karolomanui, 1749–1751 m. Lenkijos ir Lietuvos provincijos generaliniam vikarui, ir 1751 m. pavasarį generalinėje kapituloje buvo pavesta toliau eiti šias pareigas. Tiesa, tuomet gerokai svarbesnę vietą vėl išsirūpino ir t. Florijonas – jis buvo paskirtas jau pagrindinio provincijoje Krokuvos eremo prioru. Kiti minėti tėvai irgi pasidalijo svarbias pareigas – t. Jonas Gvalbertas liko Vygrių prioru, t. Odonas iš t. Florijono perėmė Šancų superioro pareigas, o t. Jėzaus Romualdas persikėlė vadovauti Bieniševo eremui. Tačiau t. Karolomanas netrukus atsistatydino (t. Florijono teigimu, suimitavęs savo ligą, nenorėdamas eiti paskirtų pareigų (l. 612)), o į jo vietą buvo paskirtas t. Bonifacas, kuris 1753 m. pradžioje numirė. Taigi prieš 1753 m. pavasarį vykstančią generalinę kapitulą ereme svarbiausios Lenkijos ir Lietuvos provincijos pareigos vėl tapo laisvos. Šioje generalinėje kapituloje t. Florijono šalininkams pavyko užimti svarbiausias vietas ir įsitvirtinti tarp įtakingų provincijos vyresniųjų: t. Florijonas tapo generaliniu vikaru, t. Odonas – Varšuvos prioru, o t. Jonas Gvalbertas – Vygrių ekonomu. Pastaroji vieta buvo gal ne tiek gar-

¹³ Matyt, tokių pasvarstymų atsiskirti nuo itališkų provincijų būta, o pavyzdžiu galėjo būti 1709 m. įsteigta Lenkijos ir Lietuvos vienuolynus apjungusi benediktinų Šv. Kryžiaus kongregacija (trys lietuviškos abatijos buvo Senuosiuose Trakuose, Nesvyžiuje ir Horodiščėje): Marian Kanior, *Polska kongregacja benedyktyńska Świętego Krzyża 1709–1864*, Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2000.

binga, kiek finansiškai svarbi – prioru t. Jonas Gvalbertas nebegalėjo būti (pagal konstitucijas tik du kartus iš eilės galima buvo paskirti tas pačias vyresniojo pareigas, o jis prioru Vygyriuose buvo 1749–1753 m.), tačiau Vygyrių eremas turėjo didžiausias valdas ir gaudavo didžiausias pajamas provincijoje, todėl šio eremo ekonomas tvarkė iš esmės didžiausius finansus. T. Jonui Gvalbertui, linkusiam vienuolijoje ne į religinę, o į ūkinę sritį (kaip bus matyti iš apklausų toliau), tai turėjo būti itin smagios pareigos. T. Jėzaus Romualdas buvo paskirtas Pažaislio eremo prioru, taigi irgi į pakankamai garbingas pareigas. Kadangi Pažaislyje veikė noviciatas, provincijos eremų hierarchijoje tai buvo antras vienuolynas po Krokuvos Bielianų eremo. Tiesa, nors kiti vienuoliai t. Jėzaus Romualdą apibūdino kaip labai išmintingą ir protingą priorą, t. Florijono tvirtinimu, šis tėvas visuomet siekė generalinio vikaro vietos, tačiau jo ambicijos niekada nebuvo patenkinamos. Be to, t. Florijono žodžiais tariant, jis ypač mėgo pasauliečių draugiją, mieliau keliavo negu rezidavo, mėgo vakaroti, nesilaikė kuklumo, o į Pažaislį, t. Florijono teigimu, nesugebėjo paskirtas net per tris mėnesius nuvykti (l. 612–615). Tiesos šiuose kaltinimuose, matyt, buvo, kadangi t. Jėzaus Romualdas tikrai neturėjo itin stipraus vienuolinio pašaukimo, mėgo laiką leisti su bajorais, turėjo įtakingų pažinčių tarp didikų. Prisiminkime, kad dar 1747 m. jis, kaip pakankamai jaunas vienuolis (6 metai vienuolijoje), gavo svarbias generalinio vikaro antrojo asistento pareigas. Jau tuomet galėjo pradėti kibirkščiuoti jo santykiai su t. Florijonu, kuris tuo metu užėmė generalinio vikaro pareigas. 1753 m. kovo 2 ir 8 d. t. Jėzaus Romualdas siuntė laiškus iš Bieniševo į Monte Koroną generaliniam vizitatoriui ir t. majorui, kuriuose piktinosi t. Florijono ir t. Jono Gvalberto veikla (l. 72–75). Vis dėlto šie skundai, kaip minėta, nepakenkė abiem tėvams netrukus gauti svarbius postus. Tuo tarpu apie patį t. Jėzaus Romualdą daug ką pasako faktas, kad net ir 1754 m., t. Tiburcijui vizituoiant provinciją, jis Pažaislyje (kurio prioru buvo) taip ir nepasirodė. Tuo metu jis buvo ar jautėsi tapęs tikru kovotoju prieš neteisybę provincijoje vedliu, lankė senatorius ir kitus įtakingus didikus, rinko įrodymus prieš minėtą trijulę. Tiesa, nors ir ne Pažaislyje, su vizitatoriumi jis buvo susitikęs Varšuvos ereme. T. Serapinas laiške t. Jackui į Krokuvą rašė, kad vizitatorius t. Tiburcijus į Varšuvos eremą atvykęs rugpjūčio 11 d., o kitą dieną t. Jėzaus Romualdas atvežęs 40 laišku, kurie (kartu su kitais laiškais iš Vygyrių, iš viso daugiau nei 100) esą liudija, jog jie, minėtos trijulės kaltintojai, buvo neteisingai apjuodinti ir teisūs dėl savo kaltinimų (1754 m. rugpjūčio 28 d. laiškas iš Varšuvos; l. 283–286). Čia pat t. Serapinas pridūręs, kad visi šie dokumentai vizitato-

riui pasirodė tokie painūs, kad „vizitatoriui ir tūkstančio galvų nepakaktų viskam išsiaiškinti“. Panašu, kad t. Tiburcijus pernelyg į šias tarpusavio rietenas ir nesigilino – jis visų pirma įvertino esamą padėtį, padarytus nušižengimus ir nubaudė nusikaltusius. Todėl lygiai taip pat, kaip ir kiti prasikaltusieji, nuo Pažaislio prioro pareigų buvo nušalintas ir t. Jėzaus Romualdas.

Kalbant apie konfliktą provincijoje, verta pažymėti dar vieną dalyką. Vizitatorius vizitacijos pabaigoje konstatavo, kad buvo klostojami dokumentai, piktnaudžiaujama valdžia, tačiau nekonkretizavo. Taip pat jis priminė kandidatų į vyresniųjų pareigas arba, kitaip tariant, prelatūras¹⁴ rinkimo procedūras, taip tarsi paliudydamas, kad jų nebuvo tinkamai laikomasi. Šių procedūrų nereglementavo nei regula, nei kamaldulių konstitucijos, tačiau jos buvo nustatytos generalinės kapitulos nutarimais. Pagal 1708 m. nutarimą, antrą Gavėnios sekmadienį priorai ir provincijos tribunolas (generalinis vikaras su asistentais) turėdavo suvažiuoti į Varšuvos eremą ir susitarti dėl dviejų teikiamų kandidatų į kiekvieną iš vienuolynų vyresniųjų pareigų (vadinamąją prelatūrą). Kurį kandidatą iš dviejų pasirinkti būdavo sprendžiama generalinėje kapituloje Monte Koronoje. Nors vienuoliai galutinai į pareigas buvo paskiriami Italijoje, tačiau Lenkijos ir Lietuvos provincijoje jie visų pirma turėjo patekti tarp potencialių kandidatų, tad čia jie turėjo sulaukti pasitikėjimo ir būti įvertinti kitų vienuolių. 1724 m. generalinėje kapituloje buvo patikslintas kandidatų išrinkimo būdas, pagal kurį rinktis viename ereme nebereikėjo, tačiau priorai ir tribunolo nariai atskirais laiškais turėjo atsiųsti savo nominacijas. Priorai ne patys sprendavo dėl kandidatų, bet būdavo įpareigojami perteikti savo eremo nuomonę – dėl atskirų kandidatų visų pirma balsuodavo atskirų eremų vienuoliai (tėvai ir broliai konversai). Taigi nustatyta sistema buvo pakankamai demokratiška ir jos dėka tarp išrinktųjų kandidatų turėjo patekti labiausiai, kitų eremitų daugumos nuomone, to nusipelnę vienuoliai. Tačiau iš vizitacijos apklausų paaiškėja, kad tuometinis generalinis vikaras reikalavo jam atsiųsti tuščius, bet pasirašytus balsavimo lapus, kuriuos pats savo nuožiūra užpildydavo. Ne vienas vienuolis vizitacijos metu kaltino generalinį vikarą t. Florijoną (su tuo jis iš dalies sutiko) simonija – prelatūrų pardavinėjimu, – esą jis ėmęs

¹⁴ Minimos prelatūros – tai vyresniųjų pareigos, į kurias vienuolius paskirdavo generalinė kapitula, posėdžiaujanti Monte Koronos ereme arba Dieta. Generalinė kapitula tvirtino visų 6 eremų (Krokuvos, Pažaislio, Rytvianų, Varšuvos, Bieniševo ir Vygrių) ir superiorato (Šančių) priorus ir ekonomus, dviejų eremų (Krokuvos ir Pažaislio) novicijų magistrus, klierikų vadovą Vygriuose ir visus tris tribunolo narius – iš viso 20 vyresniųjų.

pinigus iš vienuolių už pažadą parūpinti jiems vienas ar kitas vadovaujantis vyresniojo pareigas (l. 427, 508, 583). To jis irgi nebūtų galėjęs siūlyti kitiems, jei negalėtų reikšmingai įtakoti kandidatų sąrašo. Prieš 1749 m. generalinę kapitulą, į kurią, kaip minėta, jis vyko kartu su t. Jonu Gvalbertu ir t. Jėzaus Romualdu, jis paėmęs 15 auksinų iš t. Karolomano ir 19 auksinų iš t. Augustino, o šie gavę vyresniųjų pareigas provincijos vienuolynuose – pirmasis gavo generalinio vikaro, o antrasis – Bieniševo ekonomo pareigas. Panašu, kad būtent prieš generalinę kapitulą 1753 m., tuo metu mirus provincijos generaliniam vikarui t. Bonifacui, tuometinis Krokuvos prioras t. Florijonas irgi sufalsifikavo ar įtakoją būsimus vyresniųjų pareigų paskyrimus sau ir savo artimiausiems bendražygiams. Tai galėjo būti viena iš svarbių priežasčių, dėl ko vienuoliai sukilo prieš generalinį vikarą ir dėl ko buvo atsiųstas vizitatorius. Tiesa, tai buvo toli gražu ne vienintelis generalinio vikaro nusižengimas.

Klieriko Jeronimo byla. Lenkijos-Lietuvos provincijos kamaldulių eremuose, kaip ir kituose vienuolynuose, buvo visokių vienuolių. Vygrių ereme, kuris finansiškai buvo pajėgiausias, rezidavo didžiausias vienuolių skaičius. Neatsitiktinai čia buvo parinkta vieta klierikams lavinti, čia dažnai glaudėsi vyresnio amžiaus vienuoliai, čia vizitacijos metu buvo globojamas proto negalią turintis t. Prosperas. Vygrių ereme buvo saugomas ir iki gyvos galvos įkalintas (*carceratus ad vitam*) klierikas Jeronimas. Vėlų 1754 m. vasario 13 d. vakarą Bieniševo ereme jis padegė bažnyčią, sudegino Švč. Sakramentą, Švč. Mergelės Marijos paveikslą ir liturginius rūbus iš zakristijos. 1720 m. gimęs bajoras Vyšlickis (Wyślicki) iš Ostrorogo 1745 m. buvo priimtas į vienuoliją Krokuvos noviciate, tapo klieriku, tačiau vėliau jam nebuvo pasiūlyta priimti kunigo šventimų. Iš pradžių jis, kaip ir dauguma klierikų, buvo pasiųstas į Vygrius, tačiau jau čia ėmė ryškėti jo psichinės ligos simptomai, jis paskelbtas „amžinuoju klieriku“ (*perpetuus clericus*) – tai reiškė, kad iki tėvo profeso statuso vienuolijoje jam trūko dvasininko šventimų. Panašų statusą provincijoje turėjo 1741 m. priimtas irgi amžinasis klierikas Viktoras, kuriam gauti dvasininko šventimus sutrukdė silpna sveikata. Paprastai priimant į vienuoliją buvo kruopščiai įvertinama kandidato sveikatos būklė, o nuslėptos ligos galėjo tapti net priežastimi išvartyti iš vienuolijos, tačiau ligai užklupus netikėtai, nelikdavo nieko kita, kaip ligonį slaugyti. Taip nutiko, pavyzdžiui, dar 1726 m. Pažaislyje įstojusiam Trakų vaivadijos bajorui Tomui Bokiejui, vienuolijoje gavusiam Pantaleono vardą. Netrukus po įžadų davimo jis sunkiai susirgo

ir iki mirties (1736) išgulėjo prikaustytas prie lovos¹⁵. Tačiau grįžkime prie klieriko Jeronimo.

Vizitatorius t. Tiburcijus dėl klieriko Jeronimo atliko atskirą apklausą. Nors galutiniame vizitacijos akte tai niekaip neatsispindėjo, vizitatorius po visų apklausų paskelbė savo sprendimą ir šiuo reikalu. Vizitacijos dokumentuose šios bylos apklausos protokolai yra atskirti nuo kitų. Bylos vizitatorius ėmėsi lankydamas Bieniševo eremą liepos 31 – rugpjūčio 2 d. (l. 299–306), kadangi būtent čia klierikas Jeronimas įvykdė nusikaltimą. Vėliau vizitatorius prie šios bylos grįžo Vygriuose rugpjūčio 29 d. (l. 307–308), kur apklausė kalintį patį klieriką Jeronimą. Apklausias klierikas su ašaromis pripažino savo kaltę ir gana sklandžiai nupasakojo kai kurias savo nusikaltimo detales bei motyvus teigdamas, kad puikiai supranta, jog kali už nusikaltimus tikėjimui. Galų gale rugsėjo 17 d. vizitatorius šioje byloje paskelbė verdiktą (l. 309), kuriame teigė, kad klierikas supranta savo poelgius, gailisi dėl jų, tačiau kunigystei nėra tinkamas, o dėl savo elgesio ir keliamos grėsmės jis turi būti laikomas rakinamoje celėje. Tačiau jis yra vienuolis, todėl išlaikymas jam neturi būti ribojamas ir turi būti teikiamas toks pat, kaip ir kitiems vienuoliams.

Ką gi vizitatorius išsiaiškino apie šią bylą? Vizitatorius Bieniševo eremo vienuolius klausinėjo pagal atskirai sudarytą klausimyną, aiškinantis konkrečiai klieriko atvejį. Vienuoliai buvo klausiami, ar pažįsta klieriką, kokia jų nuomonė apie jį, ar jis įvykdęs kokių nusikaltimų, kaip sužinota apie padėgimą? Dauguma vienuolių bjaurėjosi jo elgesiu ir užsiminė apie ne vieną jo nusižengimą, teigė jį esant konfliktišką, galintį susivaidyti dėl menkesnių smulkmenų. Pasakodami apie jį vienuoliai (t. Marijonas ir br. Jonas Gvalbertas) prisiminė, kad klierikas Jeronimas dar būdamas Vygriuose dėjosi Dievu ir pasaulio kūrėju. Jie prisiminė tokį atvejį, kai Vygriuose besilankantį generalinį vikarą t. Florijoną, einantį tuomet pareigas pirmą kartą (1745–1747), jis taip apšaukė: „Gyvuly tu, aš tave sukūriau, o tu manęs nepripažįsti kūrėju?“ (*Tu bestia, ego te creavi, et non cognoscis me creatorem?*). Tąkart jis už tai buvo uždarytas į karcerį 2 savaitėms. Taigi protas maišytis klierikui ėmė jau netrukus po amžinųjų įžadų davimo. Bieniševo prioras 45-erių metų t. Antanas vizitatoriui pasakojo, kad jam atvykus į eremą (paskirtas prioru 1753 m. generalinėje kapituloje, prieš tai buvo ekonomu Vygrių ereme) klierikas atrodęs mandagus ir bendraujant malonus, tačiau po keleto dienų įsiveržęs į jo celę, neigęs Dievą ir grasinęs jį patį užmušti,

¹⁵ *Katalogi monastyczne*, p. 219.

aptalžęs jį ir atbėgusį gelbėti 64-erių metų t. Marijoną antausiais bei neaišku kuo viskas būtų pasibaigę, jei ne į pagalbą atskubėjęs dar vienas vyresnio amžiaus 61-erių metų brolis Jonas Gvalbertas, kuris padėjo klieriką sutramdyti. Už tai Jeronimas 2 savaitėms buvo uždarytas į karcerį. Paleistas jis elgėsi vėl lyg ir normaliai, atsiprašė visų, kuriuos buvo nuskriaudęs. Vis dėlto po kelių mėnesių, 1754 m. vasario 13 d., jis iškrėtė tai, ko kamaldulių eremuose dar nebuvo įvykę. Vakarinėse pamaldose bažnyčios chore klierikas Jeronimas nedalyvavo, tačiau po jų išlino į nerakintą bažnyčią. Kada kilo gaisras, vienuoliai nematė, pajuto tik iš bažnyčios sklindančius dūmus. Kilus nelaimei, imta skambinti varpais, į pagalbą supuolė visi vienuoliai. Bažnyčioje priešais padegtą Švč. Mergelės Marijos altorių rastas klūpantis klierikas Jeronimas, į ugnį sumetęs Švč. Sakramentą, pridergtą kieliką, paveikslus ir liturginius rūbus iš zakristijos. Kaip vėliau jis prisipažino klierikui Pafnucijui, taip jis norėjęs numirti ir patekti į Dangų. Pats klierikas Jeronimas vizitatoriui Vygriuose pasakojo, kad dar prieš nelaimę uždarius jį į karcerį Bieniševe, jam ėmę rodytis visokie vaizdai (*venerunt mihi variae imaginationes*), kurie ir paskatino taip pasielgti bei sukelti gaisrą bažnyčioje. Taip jis bandęs išsilaisvinti iš šio pasaulio, kurį mano esant pragaru. Apklausos pabaigoje jis prisipažino, kad ir dabar jam sunkiausia būna nieko neveikiant, tada į galvą lenda visokios blogos mintys, ypač naktį. Akivaizdu, kad klierikas Jeronimas kentėjo nuo psichinės negalios, o tokių ligų gydyti XVIII a. viduryje vienuoliai galimybės neturėjo. Depresijos ar kitokios psichinės negalios kamuojamas vienuolis vizitatoriaus sprendimu ir toliau liko uždarytas, tačiau nenustojo būti eremo vienuolių bendruomenės dalimi. Apie jo tolimesnę veiklą vėliau praktiškai nežinoma nieko, išskyrus tik tai, kad gyveno jis dar gana ilgai ir mirė po 27 metų tuose pačiuose Vygriuose 1781 m. pradžioje.

Vizitacijos rezultatas – paskelbtas vizitacijos aktas, perskirstytos vyresniųjų pareigos. Vizitaciją t. Tiburcijus, kaip minėta, baigė 1754 m. lapkričio viduryje. Jis surašė itin išsamų vizitacijos aktą (l. 710–718), kurį Varšuvoje įteikė nuncijui. Vizitatorius buvo paskirtas popiežiaus, todėl Šv. Sosto atstovui ir turėjo būti perduoti vizitacijos rezultatai. Nuncijus arkivyskupas Niccolò Serra vizitacijos aktą patvirtino ir antspaudavo lapkričio 15 d. Kas buvo konstatuojama vizitaciniame akte? Visų pirma, jame buvo vengiama konkretybių – vienuolių vardų, konkrečių pareigų ar vietų įvardijimo čia beveik nerasime. Buvo nurodyta ir akcentuota, kuriose veiklose labiausiai nusižengiama, kur ir kaip nesilaikoma regulos ir konstitucijų,

kas turėtų būti taisoma. Tačiau iš apklausų protokolų skirtinguose vienuolynuose akivaizdu, kad kiekvienas prasižengęs vienuolis vizitaciniame akte galėjo atpažinti savo prasikaltimus. Tam, kad klaidos nebūtų kartojamos, vizitatorius įpareigojo eremų priorus du kartus per metus (Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo rugpjūčio 15 d. ir Trijų Karalių sausio 6 d.) perskaityti vizitacijos aktą visuose vienuolynuose.

Vizitacijos akte tekstas išdėstytas punktais, kurie suskirstyti į kelis skyrelius. Buvo nurodytos bendros pastabos provincijai (3 punktai), pastabos generaliniam vikarui ir asistentams (12), pastabos priorams ir superiorams (18), pastabos tėvams ir broliams (4). Dar pabaigoje nurodytos atskiros pastabos konkrečioms eremams (nieko nenurodyta tik Pažaislio ir Rytvianų eremams). Galų gale vizitatorius tėvams naujai paskirstė vadovaujančias vyresniųjų pareigas provincijoje, kai kurias palikdamas ėjusiems pareigas, o į nušalintųjų¹⁶ pareigas paskirdamas kitus. Taigi kokias pastabas vizitacijos akte nurodė vizitatorius, ką provincijoje reikėjo taisyti, kokių regulos ir konstitucijos nurodymų nebuvo laikomasi?

Pradžioje vizitatorius priminė jau minėtą tvarką, kaip teikiami kandidatai į vyresniųjų pareigas. Generaliniam vikarui ir asistentams vizitatorius turėjo nemažai pastabų. Jis rašė, kad jie visi privalo dalyvauti visose eremo (visų pirma Krokuvos, kuriame reziduoja) pamaldose tiek dieną, tiek naktį. Tribunolo išlaidos turi būti tvarkomos bendrai – atskiri jos nariai (kaip ir visi kiti vienuoliai) savo celėse negali turėti jokių pinigų, o tribunolo pajamų–išlaidų knygą turi vesti antrasis asistentas. Vizitacijos protokoluose buvo ne kartą paliudyta, kad t. Florijonas ne tik laikė savo celėje pinigus, bet dėl to netgi nukentėjo – vieną kartą jau buvęs brolis nemažą pinigų sumą iš jo celės pavogė ir pabėgo. Taip pat vizitacijos akte buvo priminta, kad generalinis vikaras privalo paklusti to eremo, kuriame gyvena, prioro sprendimams. Apklausų protokoluose ne kartą buvo užfiksuota, kad t. Florijonas ne tik nepaisė Krokuvos prioro t. Jackaus nurodymų, o kartą, priorui sukvietus vienuolyno kapitulą, parodė jam didžiausią nepagarbą ir atėjęs liepė vienuoliams išsivaikščioti. Panašiai arogantiškai jis elgėsi ir kituose vienuolynuose. Buvo užfiksuoti atvejai, kai jis savinosi eremų pajamas: Vygriuose ištuštino vienuolių aptarnaujamos Šv. Magdalenos baž-

¹⁶ Vizitacijos metu buvo tėvų, kurie prašėsi atleidžiami nuo pareigų, visus juos vizitatorius atleido, į jų vietas paskyrė kitus, o kai kuriuos perkėlė į kitas vyresniųjų pareigas. Nė vienas iš jų neužpildė jokio papildomo rašto arba jie nebuvo pridėti prie bylos. Tuo tarpu visi, kurie buvo už nusižengimus nušalinti nuo pareigų, buvo priversti savo ranka surašyti atsistatydinimo raštelius, kurie buvo pridėti prie vizitavimo bylos dokumentų.

nyčios aukų dėžutę (seniai neliestą, todėl ten turėję būti susikaupę nemažai pinigų), o Pažaislyje per atlaidus (tikriausiai liepos 2 d., per titulinę bažnyčios Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo šventę) pats ėmęs prie vartų rinkti iš gausiai į bažnyčią besirenkančių tikinčiųjų aukas (l. 475, 576). Taip pat vizitatorius priminė, kad generalinis vikaras privalo pasirūpinti, jog generalinės kapitulos ar Dietos sprendimai būtų viešinami visoje provincijoje ir pasiektų kiekvieną eremą. Taip pat jis privalo laiku pasiųsti kiekvieno eremo vizitacijų aktus generalinei kapitulai, kur jos būna perskaitomos. Taip pat šioje vietoje buvo priminta, kad tik generalinė kapitula (ne provincijos generalinis vikaras) gali leisti vienuoliams tėvams priimti kunigo šventimus nepraėjus 5 metams po noviciato baigimo, kadangi buvo užfiksuotas ir toks generalinio vikaro nusižengimas.

Priorams vizitacijos akte buvo priminta, kad jie turi vadovauti visiems dvasiniams eremų reikalams, kuriems turi būti skirtas prioritetas, tuo tarpu ūkiniais ir ekonominiais reikalais didžiąja dalimi eremuose rūpinasi tėvai ekonomai, nors savo sprendimus, žinoma, jie privalo derinti su priorais. Vizitacijos apklausų metu įvairiuose eremuose buvo nustatyta tikrai daug atvejų, kai esantys ar buvę priorai visų pirma rūpinosi įvairiais dalykais (ūkiniais reikalais, svečių priėmimu, dažnai išvykdavo iš eremo), tačiau retai dalyvaudavo bendrose pamaldose chore. Pavyzdžiui, visuose eremuose buvo užfiksuota, kad kalčių kapitulos (vieši vienuolių nusižengimų išpažinimai), kurios turėdavo vykti kas savaitę, kai kur iš vis nebūdavo kviečiamos, o kitur buvo renkamosi labai retai. Vienuolyno finansus su prioro žinia turėjo tvarkyti tėvas ekonomas, tačiau nuo išdinės, kur laikomos eremo santaupos, raktus turėjo turėti tėvai išdininkai (paprastai skiriami buvo du). Tuo tarpu kai kur priorai (Vygriuose – tėvas ekonomas) laisvai disponuodavo eremo pajamomis. Priorams buvo priminta ir tai, kad vienuoliams į celes pagal poreikį dalinamas atsargas (prieskoniai, aliejus, saldumynai, vynas, degtinė) turėtų skirstyti ne priorai, o tam paskirti broliai pagal prioro nurodymus. Kai kuriuose eremuose priorai šias atsargas naudojo kaip skatinimo ar palankumo rodymo formą. O Rytvianų prioras t. Kolumbanas vizitacijos metu kitų vienuolių buvo kaltinamas, kad jis netgi porcijų dydžius vienuoliams paskirsto nevienodai, savo nuožiūra (l. 550). Ne viename ereme vienuoliai konstatuodavo, kad priorai mažai arba visai nerodydavo dėmesio sergantiems, ne vienas pasiskundė, kad nesulaukė gydytojo, nors prašė. Todėl vizitatorius akte priminė, kad priorai turi rūpintis ligoniais, rodyti mielaširdingumą, esant reikalui – pakviesti gydytojus. Priorams buvo taip pat priminta, kad būtent jie privalo pasirūpinti, jog bent du kartus per

mėnesį būtų užkuriamas prausyklos indas, kad vienuoliai galėtų išsiskalbti savo rūbus ir patalynę, liepta kas savaitę kviesti kalčių kapitulą, skaityti bules, pasirūpinti, kad broliai kiekvieną sekmadienį lankytųsi pas bendrai visiems broliams paskirtą dvasinių pratybų vadovą. Vizitacijos akte buvo nurodyta, kad fizinėmis bausmėmis pavaldiniai pasauliečiai gali būti baudžiami tik išimtiniais atvejais, tačiau niekada fiziškai negalima bausti vienuolių. Kaip matyti iš apklausų, dažnai pasitaikydavo kai kurių vienuolių žiaurus elgesys su pavaldiniais ir valstiečiais, tačiau taip pat buvo paminėtas ne vienas atvejis, kai priorai arba patys, arba kitų rankomis nuplakdavo vienuolius kitų akivaizdoje.

Vienuoliams buvo bendrai išsakytos tik kelios pastabos, tačiau labai konkrečios ir šie nusižengimai buvo sutinkami praktiškai visuose eremuose. Visų pirma primenama, kad celėse griežtai draudžiama turėti bet kokių pinigų – asmeninių, eremo, skolintų ar dar kokių. Tai, kaip ir dažnai pasitaikantis girtavimas eremuose, turėtų sulaukti griežtų bausmių. Apklausų protokoluose ne vienas vienuolis būdavo kaltinamas vakarojimu (ar net naktinėjimu) po Kompletos, išgėrinėjimu su kitais, o dėl to vėluodavo ar iš viso nepasirodydavo chore naktį ar anksti rytą. Vizitatorius taip pat griežtai priminė konstitucijose įrašytą taisyklę, kad vienuoliai negali eremo palikti po vieną ir būtinai turi ne tik išeiti su bendrakeleiviu, tačiau ir gauti prioro leidimą. Ir, žinoma, vizitatorius paskatino uoliau dalyvauti pamaldose chore, nes kai kurie vienuoliai, o neretai ir priorai, ekonomai bei generalinis vikaras nuolat rasdavo priežasčių ten nesilankyti. Savotiškas tokių nusižengimų rekordininkas buvo t. Jonas Gvalbertas, kuris net būdamas Vygrių prioru retai užsukdavo į chorą, o tapęs eremo ekonomu – iš viso, vienuolių teigimu, nustojo ten lankytis.

Vizitatorius kiekvieno eremo vizitacijos pabaigoje nurodydavo, kad apžiūrėjo kilnojamą ir nekilnojamą turtą, tačiau inventoriaus apklausų protokoluose plačiau neaprašinėjo. Pabaigoje surašytame vizitaciniame akte jis kiekvienam eremui (nėra pastabų tik Rytvianų ir Pažaislio vienuolynams) išsakė po keletą konkrečių pastabų dėl jų valdomo turto. Bieniševo ereme nurodyta susiremontuoti tabernakulio dureles – esą skandalinga laikyti Švč. Sakramentą neuždarytą. Taip pat reikėtų paausuoti 4 taurių vidų, šventam aliejui indas turėtų būti naudojamas sidabrinis, o kai kurie pastatai tokie sunykę, kad juos reiktų nedelsiant iki žiemos suremontuoti. Iš Vygrių eremo kasmet buvo skiriama Bieniševo eremui po 20 auksinų drabužiams įsigyti arba suplyšusiems tvarkyti, todėl nurodoma šią sumą naudoti pagal paskirtį. Vienuoliams Varšuvoje vizitatorius pakartojo jau ir ankstesnėse

vizitacijose išsakytas pastabas, kad būtina grįžti nakčiai į eremą ir neleidiama likti nakvoti mieste. Matyt, tokia praktika čia pasitaikydavo nereitai. Šancuose tiek vienuolyno, tiek bažnyčios patalpos turi būti rakinamos. Iki vizitacijos ši rezidencija turėjo superiorato statusą, tačiau vizitatorius, remdamasis jam suteikta galia, konstatavo, kad jo fundacija pakankama išlaikyti 12 vienuolių, todėl jis paskelbė Šancų vienuolyną eremu, o pirmuoju prioru paskyrė t. Romualdą vyresnįjį. Krokuvos vienuolynui buvo nurodyta tik viena pastaba – kad šv. Romualdo, šv. Jono Kantiečio ir kitos relikvijos neturėtų būti visą laiką išstatytos, tačiau laikomos užrakintos. Daugiausia pastabų buvo skirta Vygrių eremui. Visų pirma, čia daugiausia pažeidinėjami tylos įžadai, bendraujama ir tarpusavyje, ir su pasauliečiais, netgi nakties metu. Šiame ereme yra nepakankamai izoliuoti klierikai, kurie, prižiūrimi klierikų vadovo, turėtų sudaryti atskirą vienuolių grupę¹⁷. Vizitacijoje užsimenama ir apie šiame ereme žaidžiamą „piramidžių žaidimą“ (*lusus pyramidum*), nederantį su tylos įžadais ir eremišku gyvenimu, todėl jį leidžia žaisti tik rekreacijų dienomis. Gardine esantis ir Vygrių eremui priklausantis mūrinis namas, kuris neseniai sudegė, turi būti, vizitatoriaus nurodymu, suremontuotas. Vietoj lipdytinių Šv. Benedikto ir Šv. Romualdo altorių Vygrių bažnyčioje nurodyta pastatyti naujai už 300 auksinų išdrožtus medinius altorius. Taip pat vizitatorius turėjo pastabų dėl pernelyg menkos bibliotekos – prioras ragintas įsigyti dvasinių ir moralės teologijos leidinių.

Vizitacinio akto pabaigoje vizitatorius naujai paskirstė visas 20 vyresniųjų pareigybės. Tik 5 vienuoliai liko tose pačiose pareigose kaip ir anksčiau, 6 pakeitė vyresniųjų pareigas (gavo kitas vietas turėtų), o į 9 vietas paskirti nauji tėvai. Generaliniu vikaru buvo paskirtas t. Pranciškus Serafiškasis, pirmuoju asistentu – t. Dizmas (buvęs Varšuvos ekonomas), antruoju asistentu – t. Mikalojus (buvęs Pažaislio noviciato magistras), Krokuvos prioru – t. Jackus (liko pareigose), Krokuvos noviciato magistras – t. Bogumilas, ekonomas – t. Pranciškus Ksaveras (liko pareigose), Pažaislio prioru – t. Jeronimas (buvęs Pažaislio ekonomas), Pažaislio noviciato magistras – t. Silvest-

¹⁷ Klierikai sudarė tarsi atskirą vienuolių grupę – jie buvo davę profesų įžadus ir po 5 metų lavinimosi (nebent gautų dispensą) gavę kunigystės šventimus, tapdavo tėvais profesais. Tą laiką jie turėjo lavintis, o tuo turėjo rūpintis klierikų vadovas (*director clericorum*), generalinėje kapituloje nuolat skiriamas nuo 1745 m. Jis reziduodavo Vygriuose, o čia būdavo suburiama ir didžiausia klierikų grupė. Panašiai kaip novicijai, kuriems draudžiama be leidimo bendrauti su kitais vienuoliais, taip ir klierikai turėjo sudaryti atskirą nedidelę uždara grupę.

ras, ekonomu – t. Izaokas, Rytvianų prioru – t. Rapolas (buvęs Krokuvos noviciato magistras), ekonomu – t. Jonas Chrizostomas (liko pareigose), Varšuvos prioru – t. Klemensas (buvęs Šancų superioras), ekonomu – t. Pilypas (buvęs generalinio vikaro pirmasis asistentas), Vygrių prioru – t. Ildefonsas, ekonomu – t. Apolinaras (liko pareigose), klierikų vadovu – t. Fulgencijus, Bieniševo prioru – t. Antanas (liko pareigose), ekonomu – t. Jonas Nepomukas, Šancų prioru – t. Romualdas vyresnysis, ekonomu – t. Remigijus (buvęs generalinio vikaro antrasis asistentas). Savo ruožtu 9 vienuoliai apskritai neteko vyresniųjų pareigų. Jei t. Dominykas Lorikatas (buvęs Šancų ekonomas) pats prašėsi atleidžiamas iš pareigų, o vizitatorius nenustatė kokių nors jo nusižengimų, tai kiti atleisti dėl nepatenkinamo pareigų vykdymo. Visų pirma, tai jau minėta trijulė, siekusi uzurpuoti valdžią savo rankose – 51-erių metų t. Florijonas (buvęs generalinis vikaras), 47-erių metų t. Odonas (buvęs Varšuvos prioras) ir 48-erių metų t. Jonas Gvalbertas (buvęs Vygrių ekonomas). Nė vienas iš jų vėliau svarbesnių pareigų nebegavo ir į vyresniųjų pareigas nebuvo skiriami. Taip pat vyresniųjų pareigų neteko du senyvo amžiaus vienuoliai – 63-ųjų metų t. Brunonas (buvęs Bieniševo ekonomas), kaltintas nuolatinio girtavimu, ir 64-erių metų t. Hiljaras (buvęs Vygrių prioras), dėl kurio nesugebėjimo vadovauti ir nuolatinio nuolaidžiavimo t. Jonui Gvalbertui skundėsi dauguma Vygrių eremo vienuolių. Panašiai baigėsi vienuolinė „karjera“ ir 54-erių metų Rytvianų priorui t. Kolumbanui, kuriuo skundėsi dauguma vienuolių, o kaltinimų jam sąrašas apklausų metu buvo vienas didžiausių (pateiktas 31 kaltinimas-klausimas). Visi pastarieji trys irgi provincijoje nieko reikšmingesnio nebenuveikė. Buvęs Vygrių klierikų vadovas 37-erių metų t. Bernardas nušalintas dėl pomėgio linksminis ir nesugebėjimo pasirūpinti klierikais. Tačiau, matyt, provincijoje jis buvo vertinamas už žinias ir jau 1757 m. generalinėje kapituloje jis vėl buvo paskirtas klierikų vadovu. Nušalintas buvo ir Pažaislio prioras t. Jėzaus Romualdas, vienas iš maišto, galbūt ir pačios vizitacijos iniciatorių. Sunku pasakyti, ar galima kilusį konfliktą įvardyti kaip skirtingų kartų vienuolių susidūrimą. Nors tikslus t. Jėzaus Romualdo amžius nėra žinomas, tačiau jis buvo jaunesnis už pagrindinius provincijos kaltininkus (t. Florijoną, t. Odoną ir t. Joną Gvalbertą). Į vienuoliją jis įstojo 1741 m., taigi turėjo būti gimęs ne vėliau nei 1721 m. (pagal konstitucijas, nebuvo galima į vienuoliją priimti jaunesnio nei 20 m. jaunuolio). Tačiau vargu ar buvo gimęs gerokai anksčiau, kadangi po vizitacijos gyveno dar beveik tris dešimtmečius – mirė 1782 m. Šancų ereme. Todėl galima manyti, kad vizitacijos metu jis buvo įpusėjęs ketvirtą dešimtmetį (apie 35 m.). Jo

karjera vienuolijoje buvo itin veržli ir sėkminga. 1745 m., t. y. dar nepraėjus 5 metams po įžadų davimo, jam generalinėje kapituloje leista priimti kunigo šventimus anksčiau nei numatyta konstitucijose. 1747 m. jis jau buvo paskirtas generalinio vikaro antruoju asistentu, 1749 m. Varšuvos prioru, 1751 m. Bieniševo prioru, o 1753 m. prioru į Pažaislio eremą. Tiesa, kaip minėjo t. Florijonas, jo ambicijos buvusios dar didesnės – tai generalinio vikaro pareigos, kurių jis niekada taip ir negavo. Akivaizdu, kad jis maištavo prieš nusistovėjusią tvarką ir uoliai skundė nusižengiančius, tačiau neaišku, ar dėl didelio noro pataisyti padėtį provincijoje, ar siekdamas išversti iš pareigų čia užsisėdėjusią trijulę. Vis dėlto vizitacijos metu jis neatsiskleidė kaip uolus eremitas, o veikiau kaip maištautojas, protestuotojas. Tuo tarpu prioro pareigas Pažaislyje jis vykdė ganėtinai atmetinai – nuolat būdavo išvykęs, pas bajorus lankydavosi dažniau nei eremo chore. Vienuoliai prisiminė, kad būdamas prioru ir Bieniševo chore jis retai apsilankydavo. Gali būti, kad kaip vienuolis jis apskritai stokojo eremitiško pašaukimo. Nors vizitacijos metu jis buvo nušalintas nuo Pažaislio prioro pareigų, tačiau greitai jam buvo atleista. Jau 1758 m. jis kongregacijos vyresnybės Monte Koronoje buvo paskirtas Bieniševo eremo prioru. Vis dėlto jis žymesnės karjeros provincijoje nebepadarė.

Statistika ir nesantaikos priežastys. 1754 m. pabaigoje, baigus Lenkijos ir Lietuvos kamaldulių vienuolynų vizitaciją, buvo surašyti visi juose esantys vienuoliai (l. 737). Toks šios provincijos vienuolių surašymas retas, netgi unikalus. Generalinės kapitulos protokoluose neretai buvo užfiksuojama, kai vienuolis perkliamas į kitą vienuolyną Italijos provincijose. Tačiau Lenkijos ir Lietuvos provincijoje tai sprendė generalinis vikaras, todėl svarbiausiuose kongregacijos dokumentuose tai niekada neatsispindi, o pilnų vienuolių sąrašų nėra. 1754 m. vizitacija leidžia susidaryti gana išsamų vaizdą, kokie vienuoliai buvo kokiuose eremuose juos apklausiant ir kur, vizitatoriaus valia, jie perkelti po vizitacijos. Tai leidžia sužinoti, kiek vienuolių rezidavo viename ar kitame ereme, kiek tarp vienuolių buvo tėvų profesų, kiek klierikų ar brolių. Išvykdamas iš provincijos vizitatorius po eremus paskirstė visus vienuolius, kurių tuo metu buvo 124. Tai leidžia padaryti keletą statistinių pastebėjimų. Iš visų vienuolių provincijoje buvo 72 tėvai (58 proc.), 12 klierikų (9,7 proc.), 26 broliai konversai (21 proc.) ir tik 14 brolių oblatų (11,3 proc.). Taigi įžadus davę vienuoliai (tėvai, klierikai ir broliai konversai) sudarė beveik 90 proc. visų vienuolių skaičiaus. Tarp pastarųjų didžiausią dalį sudarė tėvai. Tuo tarpu „laisvieji“ broliai oblatai –

nedavę amžinųjų įžadų ir galintys bet kada palikti vienuoliją, tačiau gyvenantys ereme pagal kongregacijos konstitucijas – sudarė vos daugiau nei dešimtadalį visų vienuolių.

Italijos provincijose XVIII a. po kiekvienos generalinės kapitulos paprastai buvo perkeliama nuo kelių iki keliolikos vienuolių, o tai paprastai neviršydavo dešimtadalio visų vienuolių skaičiaus. Po 1754 m. t. Tiburcijaus vizitacijos iš visų Lenkijos ir Lietuvos provincijoje buvusių 124 vienuolių iš vieno eremo į kitą buvo perkelta daugiau nei trečdalis vienuolių – net 49 (39,5 proc.). Kai kurie jų patys prašėsi perkelti, kiti perkelti pažeminant pareigose ar tiesiog pakeičiant aplinką. Akivaizdu, kad drastiškas vienuolių perskirstymas po vienuolynus buvo sąmoningas vizitatoriaus žingsnis, bandymas „supurtyti“ provincijos eremų bendruomenes, siekiant pagerinti ir atnaujinti vienuolių tarpusavio santykius arba, kitais atvejais, išardyti nusistovėjusias ir nusidėti linkusias draugystes.

Iš 49 perkeltų vienuolių prašėsi perkelti 14 (bent tiek užfiksuota apklausų protokoluose). Pusė jų (7) tiesiog prašė leisti pakeisti eremą, o kiti 7 konkretizavo: 6 norėjo būti perkelti į lietuviškus eremus (3 apskritai į kuri nors lietuvišką, 2 konkrečiai į Pažaislį, o 1 į Vygrius) ir tik 1 (t. Jonas Kantietis) prašėsi perkelti iš Pažaislio į bet kuri lenkišką eremą, nes Pažaislyje, jo žodžiais tariant, jis jaučiasi svetimas (l. 510).

Šioje vietoje verta atkreipti dėmesį į kai kurių vienuolių norą būti perkeltiems į lietuviškus ir lenkiškus eremus. Lietuviški buvo du – Vygrių ir Pažaislio eremai, o lenkiški – visi penki likusieji. Nepaisant vienos bendros provincijos, jos vienuoliai iki gyvenimo pabaigos buvo skirstomi pagal tai, kurį noviciatą baigė – Krokuvos ar Pažaislio. Jei provincijoje būdavo du vienuoliai tuo pačiu vardu, tada paprastai dokumentuose būdavo pridėdama prie vardo – jis lenkas ar lietuvis¹⁸. Prašymai perkelti konkrečiai į lenkišką ar lietuviškus eremus liudija, kad tam tikra įtampa tautiniu pagrindu provincijoje egzistavo. Vizitacijos metu Pažaislyje superioras kaltino t. Mykolą, kad šis, kai tik išgeria, ima viešai piktintis lenkų vienuoliais, kartais tai daro net ir chore (l. 507). Tuo tarpu Vygriuose klierikas Anupras vizitatoriaus prašė, kad visi Pažaislio noviciatą baigę profesai liktų tik lietuviškuose vienuolynuose ir nebūtų siunčiami į lenkiškus vienuolynus (l. 445). Panašiai Vygrių ereme apklausiamas t. Fortūnatas aiškino, kad lietuviai išblaškyti

¹⁸ Mindaugas Paknys, „Imiona zakonne kamedulów prowincji polsko-litewskiej w XVII i XVIII w.“, in: *Kameduli w Warszawie 1641–2016: 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, redakcja Karol Guttmejer i Anna Sylwia Czyż, Warszawa: Miasto stołeczne Warszawa, 2016, p. 433–448.

po įvairius vienuolynus visoje provincijoje, kur dauguma yra lenkų vienuolių, o tokiuose eremuose lietuviai turi prie jų taikytis (l. 473). Taip pat jis skundėsi vizitatoriui, kad jau beveik dešimtmetį Pažaislio noviciatą baigę tėvai negauna nei generalinio vikaro, nei asistentų vietų. Bieniševo ereme vizitacijos apklausos metu t. Mauras sakė, kad sau nieko neprašantis, tačiau norėtų, jog bent jau lietuviškuose eremuose visos vyresniųjų pareigos atitektų vienuoliams lietuviams (l. 444). Visi keturi paminėti vienuoliai buvo baigę būtent Pažaislio noviciatą. Todėl tikriausiai neatsitiktinai jau kitoje po t. Tiburcijaus vizitacijos generalinėje kapituloje Monte Koronoje 1757 m. buvo svarstytas vyresniųjų pareigų paskirstymo Lenkijos ir Lietuvos provincijoje pagal tautybes (t. y. pagal baigusius Krokuvos ir Pažaislio noviciatus) klausimas ir nustatyta tokia tvarka: 1) visos trys Pažaislio vyresniųjų pareigos (prioras, novicijų magistras ir ekonomas) turi būti skiriamos baigusiesiems noviciatą šiame ereme, tačiau Vygriuose į vyresniųjų pareigas gali būti skiriama savo nuožiūra; 2) generaliniu vikaru paeiliui turi būti skiriamas tai Krokuvos, tai Pažaislio noviciatą baigęs tėvas, bet kai generaliniu vikaru yra lenkišką noviciatą baigęs vienuolis – vienas iš asistentų turi būti baigęs lietuvišką, o kai generaliniu vikaru paskiriamas vienuolis, baigęs lietuvišką noviciatą, abu asistentai turi būti baigę lenkišką noviciatą¹⁹. Toks sprendimas galėjo būti laikomas netgi palankiu lietuviškiems eremams, kadangi tik maždaug ketvirtadalis vienuolių būdavo baigę Pažaislio noviciatą, o didžioji dauguma (trys ketvirtadaliai) – Krokuvos noviciatą²⁰. Tuo tarpu Pažaislio eremo valdymas, skiriant į vyresniųjų pareigas tik baigusius šio eremo noviciatą, apskritai turėjo užtikrinti, kad jis bus lietuviškiausias visoje provincijoje. Tiesa, šios nustatytos skyrimo tvarkos vėliau nebuvo griežtai laikomasi.

67-erių metų brolis konversas Dovydas, motyvuodamas silpna sveikata, prašėsi vizitatoriaus perkeltas į Vygrius, nors nebuvo išgirstas ir iškeltas į Krokuvos eremą. Vygriuose vienuolių skaičius neatsitiktinai buvo didžiausias (27) – čia nutarta karceryje laikyti įkalintą klieriką Jeronimą, čia gyveno proto negalią turintis t. Prosperas, čia rezidavo klierikų vadovas ir, natūralu, čia buvo didžiausias klierikų skaičius (7 klierikai iš 12 visoje provincijoje tuo metu gyveno Vygriuose). Kaip matyti iš šio brolio Dovydo atvejo, net ir senstantys vienuoliai prašė juos perkelti į Vygrius motyvuodami tuo, kad ten jiems patogiau. Didelį Vygriuose esančių vienuolių skaičių

¹⁹ Gruzijos rankraščių institutas, Var. 20, p. 26.

²⁰ Mindaugas Paknys, „Kandidatai į kamaldulius“, p. 283–303.

visų pirma lėmė didelės jų valdos ir gaunamos didžiausios pajamos tarp visų provincijos eremų²¹. Neatsitiktinai vizitatorius į visus kitus eremus paskyrė mažiau vienuolių nei į Vygrius. Pagrindiniame ir svarbiausiame provincijoje Krokuvos ereme, kur buvo ir noviciatas, ir rezidavo provincijos generalinis vikaras su asistentais, po 1754 m. vizitacijos liko 22 vienuoliai, Pažaislio ereme su lietuvišku noviciatu – 18. Kituose eremuose vienuolių buvo palikta šiek tiek mažiau: Rytvianuose – 17 vienuolių, Varšuvoje – 15, Bieniševe – 12, o Šancų vienuolyne, kuris tik 1754 m. vizitacijos metu buvo pakeltas į eremo statusą, buvo 9 vienuoliai.

Eremų ir vienuolių charakteristikos. Vykdydamas vizitaciją t. Tiburcijus neabejotinai susidarė įspūdį apie Lenkijos ir Lietuvos kamaldulius, pajuoto eremuose vyravusią dvasią, matė skirtumus tarp tradicijų ir įpročių šioje provincijoje ir kitose itališkose provincijose. Išlikę apklausų protokolai leidžia ir mums šiandien geriau suprasti kamalduliško eremo funkcionavimo mechanizmą, pažinti kai kuriuos vienuolius ar bent jau atpažinti kai kurias jų charakterio ir įpročių savybes. Žinoma, reikia nepamiršti, kad vizitacijų metu pateikiama informacija tendencinga, kadangi dažniausiai buvo užfiksuojamos neigiamos savybės, nusižengimai. Todėl ir dėmesio daugiau tenka tiems, kurie elgiasi netinkamai ar blogai vykdo pareigas. Tarp vizitacijos metu minimų nusižengimų pasitaikė labai įvairių – kai kurie labiau asmeniniai, taikomi konkrečioms vienuoliams. Kiti – bendri ir sutinkami kone visuose eremuose. Pavyzdžiui, pagal konstitucijas kas savaitę turėdavo vykti kalčių kapitulos (*capitulae culparum*), kurių metu vienuoliai prisipažindavo vienuolyno vidaus gyvenimo pažeidimus ar šiaip nedidelius nusižengimus. Pavyzdžiui, jų metu buvo atsiprašoma už pavėlavimus į pamaldas, neuolų paskirto darbo atlikimą, pakeltą balsą prieš kitą vienuolį ar panašiai. Tokios kalčių kapitulos negalėjo pakeisti išpažinčių (kurios turėjo būti atliekamos irgi dažnai – kas 8–9 dienas), tačiau turėjo gerinti eremo mikroklimatą, skatinti nekenkti vieni kitiems, atsiprašyti. Tačiau pasirodo, kad beveik visuose provincijos eremuose jos nebuvo kviečiamos arba kviestos labai retai. Panašiai visuose eremuose nebuvo skaitomos bulės, retai broliai sukviečiami pas paskirtą tėvą, vadinamąjį brolių instruktorių, su kuriuo

²¹ Pagal 1775 m. mokesčių duomenis, Vygrių eremas tais metais gavo 59 383 auksinus pajamų. Ir tai daugiau nei 4 kartus (*sic!*) viršijo antrą pagal surenkamas pajamas Varšuvos Bielianų eremą (14 259 auksinai). Kiti eremai turėjo dar mažiau pajamų: Pažaislio – 8736 auksinus, Rytvianų – 8136 auksinus, Krokuvos Bielianų – 7943 auksinus, Bieniševo – 3566 auksinus ir Šancų – 3129 auksinus (Ludwik Zarewicz, *Zakon kamedulów*, p. 72–73).

jie turėjo gilinti tikėjimo tiesas. Beveik kiekviename ereme prastai lankytasi chore, o neretai rečiausiais svečiais čia tapdavo eremuose svarbiausias prioro ir ekonomo pareigas užimantys vienuoliai, kurie dažniausiai teisingdavosi dideliu užimtumu. Neretai vienuoliai piktnaudžiaudavo galimybėmis išvykti už eremo sienų: iškeliaudavo ne tik be svarbios priežasties, bet ir vieni, be bendrakeleivio, ką griežtai draudė konstitucijos. Beveik visuose eremuose skambėjo kaltinimai dėl disciplinos nesilaikymo – nebuvo tinkamai laikomasi tylos įžadų, neretai po eremą vaikščiodavo pasauliečiai, buvo girtaujama. Kamaldulių konstitucijos griežtai nurodė, kur negalima kalbėti (bažnyčioje, zakristijoje, takeliuose tarp celių) ir kada negalima kalbėti (atskiromis susilaikymo dienomis, po Kompletos vakarais). Tačiau šie draudimai, kaip matyti iš vizitacijų protokolų, buvo nuolat pažeidinėjami. Piorai galėjo suteikti leidimą atskiriems vienuoliams kalbėti (bendraujant su svečiais, tvarkant ekonominius reikalus ir pan.) ir draudžiamomis dienomis, tačiau tai, kai kurių vienuolių nuomone, buvo daroma pernelyg dažnai. Pasauliečiai (vyrai) lankytis ereme iš principo galėjo, tačiau turėjo gauti to paties prioro leidimą. Kai kuriems vienuoliams tikrai susidarydavo įspūdis, ką jie paliudydavo apklausų metu, kad tokių svečių ereme lankydavosi per daug. Alkoholio porcijos ne pasninko dienomis irgi buvo dalijamos vienuoliams, tačiau vizitatoriui skundžiamasi buvo ne dėl šių porcijų, o dėl papildomo kiekio (įsigyto slapta ar gauto papildomai iš vienuolyno rūšio), kurį suvartodavo kai kurie vienuoliai, o to pasekmes jausdavo visa eremo šeimyna. Tokius bendrus įspūdžius teikia apklausų protokolai, tai buvo griežtai apibūdinta ir baigiamajame vizitacijos akte. O dabar pažiūrėkime, kokią vaizdą vizitatorius išvydo kiekviename iš lankytų eremų.

Patį pirmą vizitatorius aplankė Varšuvos kamaldulių eremą, kur apklausė 13 vienuolių – 9 tėvus ir po 2 brolius konversus ir oblatas (l. 635–706). Jau čia vizitatorius susitiko su vienu iš trijų tėvų, siekusių savo rankose sutelkti provincijos valdžią, kuriais labiausiai skundėsi kiti vienuoliai. Tai buvo Varšuvos eremo prioras 47-erių metų t. Odonas. Remiantis kitų vienuolių pasisakymais apklausų metu ir jam suformuluotais klausimais-kaltinimais, galima susidaryti įspūdį, kad tai buvo tikrai neeilinis vienuolis ir toli gražu ne gerąja prasme. Jis buvo nepaprastai valdingas, piktas, griežtas, galbūt net fiziškai stiprus, kitiems keliantis baimę. Vienuolių liudijimu, ereme nuolat buvo girdėti jo garsus balsas ar riksmas, dažnai ir vakarais po Kompletos, kai derėjo laikytis tylos. Jis buvo žiaurus, dažnai kitus užsipuldavo su lazda, rykštėmis, daužė kumščiais arba tampė už plaukų. Labiausiai nuo to kentėjo pavaldiniai. Sodininkas pasaulietis, paties t. Odonos teigimu, už

tai, kad įnešė į eremą degtinės ir mėsos, jo nurodymu buvo nuplaktas 27 kirčiais. Vargšas buvo taip sužalotas, kad netrukus mirė. Pavaldinius, ypač valstiečius, savo liudijime vizitatoriui koneveikė pats t. Odonas teigdamas, kad jie netikę, girtuokliai, todėl nusipelno griežtos bausmės. Griežtas sankcijos jis taikė ir vienuoliams. Jis 8 mėnesius iki vizitacijos nedavė priklausančios degtinės porcijos broliui konversui Baltramiejui, kadangi šis, t. Odone žodžiais, esąs girtuoklis, o iš apgirtusio nėra jokios naudos eremui. Tiesa, jis pats irgi nebuvo blaivininkas, turėjo įprotį kelioms dienoms išvykti iš eremo, retai lankėsi chore (t. Kajetono liudijimu – vos 10 kartų eidamas prioro pareigas), ką teisingai svarbiais reikalais (bylos, statybos, parama eremui). Prioras nerodė pagarbos vienuoliams – tėvus išplūsdavęs bjauriais žodžiais, o broliams, net ir pasauliečių akivaizdoje, liepdavęs gultis ant žemės ir ją bučiuoti (*terram osculari*) arba laižyti (*terram lambere lingvâ*). Kaip bus matyti toliau, tai buvo pamėgta generalinio vikaro skiriamos bausmės forma. Prisiminė vienuoliai t. Odone nesutarimus su vienuoliais dar ir anksčiau – Rytvianuose jis privertė atsistatydinti ekonomą, išvarė tapyti mokėjusį brolių oblata. Klierikas Viktoras prisiminė, kad dar būdamas Rytvianų prioru jis baisiai elgėsi su vienuoliais (*crudeliter tractavit*), todėl akivaizdu, kad tokį jo elgesį Varšuvoje lėmė ne aplinkybės, o charakterio ypatybės. Beje, prioro apklausoje atsiskleidžia įdomi Varšuvos eremo virtuvės specifikos detalė. Pasirodo, šiame ereme tėvai buvo įpratę gauti avies pieno sūrio, o prioras jį nustojo duoti. Pastarasis teisinosi, kad žiemą išstipę daug avių, todėl, nors likusi 160 avių banda, to nepakanka sūriams, todėl jis duodas, kaip įprasta kituose eremuose, karvės pieno sūrį. Nusiskundimai ir apklausos įtikino vizitatorių ir jis atstatydino priorą iš pareigų ir perkėlė į kitą vienuolyną. Daug žadančiai prasidėjusi t. Odone karjera provincijoje (nuo 1745 m. buvo Rytvianų prioru dvi kadencijas, 1749 m. tapo generalinio vikaro asistentu, 1751 m. Šancų superioru, o 1753 m. Varšuvos prioru) sulig vizitacija ir pasibaigė. Vėliau jis nebegavo jokių svarbesnių pareigų, nors gyveno tikrai ilgai ir mirė 1781 m., sulaukęs 74-erių metų.

Varšuvos ereme buvo apklaustas ir 60-ies metų t. Karolomanas. Jo vaidmuo visoje intrigų istorijoje buvo toli gražu ne paskutinis. Jis gimė apie 1694 m., taigi į vienuoliją 1731 m. įstojo jau brandžiamame amžiuje²². Jo branda neliko nepastebėta ir jis greitai užėmė svarbius postus: 1738 m. tapo gene-

²² Neretai kandidatai stodavo vos sulaukę 20, dažnai tarp 20–30 metų amžiaus. Vyresni nei 40 metų amžiaus kandidatai nebuvo priimami. Todėl 37-erių metų amžiaus, galbūt jau pradėjęs ir žilti, t. Karolomanas tarp novicijų turėjo išsiskirti.

ralinio vikaro asistentu, 1740 m. Rytvianų prioru, 1742 m. Varšuvos prioru, o 1745 m. Krokuvos novicijų magistru. Prisiminkime, kad tais metais generaliniu vikaru pirmą kartą tapo t. Florijonas, taigi jie kartu apsigyveno Krokuvos ereme. Po dvejų metų, 1747 m., t. Karolomanas išvyko prioro pareigoms į Pažaislį, tačiau kažkokie santykiai su t. Florijonu, be abejo, jau buvo užsimezgę. Ir štai 1749 m., kai t. Florijonas, t. Odonas ir t. Jėzaus Romualdas vyko į generalinę kapitulą Monte Koronos ereme, o pastarasis vienuolis net turėjo lūkesčių būti paskirtas generaliniu vikaru, tačiau į šias pareigas buvo paskirtas būtent t. Karolomanas. Tiek t. Karolomanas, tiek t. Florijonas apklausų metu vizitatoriui pripažino, kad vienas davęs 15 auksinų, o antras paėmęs šią sumą su pažadu, kad pirmasis gaus generalinio vikaro pareigas. Todėl akivaizdu, kad lūkesčių 1749 m. tapti generaliniu vikaru Lenkijos ir Lietuvos provincijoje turėjo ne tik palyginti jaunas ir į Monte Koroną išvykęs t. Jėzaus Romualdas, bet ir namuose likęs patyręs t. Karolomanas. Pasisekė, kaip jau minėta, būtent pastarajam. Tiesa, tiek t. Florijonas, tiek ir t. Odonas kaltino t. Karolomaną vėliau susidėjus su t. Jėzaus Romualdu, todėl santarvė tarp jų išgaravo. Tarp kaltinimų t. Karolomanui, kuriuos išsakė kiti vienuoliai, buvo smulkus sukčiavimas – jis pardavė du arklius, bet pinigai neaišku kur ištirpę, paėmė Vygrių eremui skirtas medžiagas ir pardavė, o pinigus neaišku kam panaudojo, nupylė vyno iš Vygrių eremui skirtų statinių. Galbūt ne visuomet t. Karolomanas čia ir buvo kaltas, bet kitų vienuolių įtarinėjimai, nepasitikėjimas ir skundai daug ką pasako. T. Karolomanas mirė Varšuvos ereme 1759 m.

Varšuvos ereme išaiškėjo ir dar vienas nutikimas, išsiskiriantis visos vizitacijos metu. 50-ies metų t. Augustinas iki vizitacijos buvo pakankamai neblogai vertinamas provincijoje, įžadus davęs 1731 m., jau 1738 m. išrinktas Rytvianų prioru, vėliau 1749 m. tapo Bieniševo ekonomu. Pastarąsias pareigas jis gavo irgi ne be t. Florijono pagalbos, kuris prisipažino, kad už pagalbą gaunant šias pareigas paėmė 19 auksinų. Tačiau atrodo, kad tai buvo ir paskutinės svarbesnės t. Augustino pareigos. Vizitacijos apklausų metu apie jį pasisakė nemažai vienuolių, jam buvo suformuluoti 7 klausimai-kaltinimai, į kuriuos vienuolis neatsakė ir nepakomentavo, prisipažino kaltas ir atliko asmeninę išpažintį vizitatoriui. Ką gi tokio padarė t. Augustinas? Bent keli vienuoliai apklausų metu papasakojo tokį nutikimą, kad kartą t. Augustinas kartu su 37-erių metų t. Kajetonu buvo išvykęs į Varšuvą, kur už iš kažkur gautus pinigus nusipirko vyno, gėrė jį su merginomis ir su jomis bučiavosi. Tai paliudijo apklausos metu ir pats t. Kajetonas, kuris dėl to gailėjosi. Sutikime, toks elgesys – ne tokia jau vienuoliams įprasta prak-

tika. Tačiau t. Augustinas buvo kaltinamas toli gražu ne tik tuo. Varšuvos Šv. Jono kolegijos vikaras kun. Vaitiekus Pšylenckis (Przyłęcki) 1753 m. lapkritį atsiuntė laišką kamaldulių eremo priorui t. Odonui su dviejų laiškų kopijomis (l. 668, 671–672). Pirmajame Barbora Ščerbienska (Szczerbieńska) rašė t. Augustinui, vadindama jį savo didžiausiu globėju ir prašydama dviejų raudonųjų auksinų, už kuriuos ji būsianti labai skolinga ir pažadanti atsidėkoti. Kitame laiške jau kur kas jausmingiau t. Augustinas tai pačiai merginai (vadina ją *Basiule*) rašo apie savo meilę, kančią, prašo leisti matytis ir toliau, jei jau leido ją įsimylėti, savo gyvenimą vadina kančia ir jaučiasi gyvas užkastas, o kiekvieną laisvą minutę jis norįs ją prie savęs glausti. T. Odonas, ilgai nelaukęs, 1753 m. lapkričio 26 d. parašė laišką vyresnybei (t. majorui ir vizitatoriams) apie t. Augustino meilužę ir jo nuodėmes, pridėdamas išverstus į lotynų kalbą laiškų tekstus. Koks buvo vyresnybės atsakymas – neaišku. Galbūt tai tapo dar viena priežastimi aplankyti ir vizituoti tolimą provinciją ir išsiaiškinti reikalus vietoje. Vizitatorius nepagyryė vienuolio ir išsiuntė jį į Rytvianų eremą. T. Augustinas vienuolijoje liko ir gyveno dar gana ilgai. Tik 1779 m., sulaukęs 75-erių ir praėjus 25 metams po vizitacijos, jis mirė ir buvo palaidotas tame pačiame Varšuvos ereme. Ten, kur virė didžiausios jo gyvenimo aistros.

Iš Varšuvos vizitatorius patraukė į Bieniševo eremą. Čia buvo apklausti 8 tėvai, klierikas ir 4 broliai (l. 395–406). Prioras 45-erių metų t. Antanas sulaukė nemažai priekaištų dėl nekviečiamų kalčių kapitulų, dėl to, kad nuolat leidžia ereme lankytis pasauliečiams, kad nuolat atleidžia vienuolius nuo tylos įžadų, kad ne tik pats retai lankosi chore, bet ir kitiems įvairius darbus paskirsto taip, jog kartais į chorą ateina vos 3–4 vienuoliai. Pats prioras kartais neaukodavo Mišių net per didžiausias šventes. Kasmet iš Vygrių siunčiamus 20 auksinų rūbams įsigyti arba taisyti išleisdavo nežinia kam. Siekdamas papildomai gauti pajamų, prioras siūsdavo tėvus patarnauti į laidotuves, klausyti išpažinčių. Neretai išsiūsdavo vienuolius iš eremo po vieną. Visa tai prioras daugiau ar mažiau pripažino, pažadėjo taisyti. Buvo ir pavienių nusižengimų, dėl kurių prioras irgi gailėjosi. Antai klierikui Pafnucijui jis liepęs botagu nuplakti prasižengusį vežėją, tačiau pastarasis dėl neįgudimo žiauriai jį sužalojo. Prioras pripažino ir tai bei pažadėjo ateityje prasikaltusius pavaldinius bausti ne daugiau nei 5 kirčiais. Paaškęjo ir tai, kad kartą prioras vakarojo pas bajorus, kur buvo grojama fleita, nors naudotis muzikos instrumentais ir klausyti jų kuriamos muzikos kamalduliams buvo griežtai draudžiama. O prasikaltusį ir įkalintą karceryje minėtą klieriką Jeronimą prioras vienam vienuolyno geradariui bajorui su sūnu-

mi rodęs kaip kokią įdomybę. Prioro santykiai su vienuoliais irgi nebuvo geriausi, jis neužsukdavo pas sergančius. Jo laikyseną vienuolių atžvilgiu parodo t. Parizijaus liudijimas, kai šis teigė, kad prioras elgiasi ereme kaip Viešpats, nuolat primindamas, kad jis turi tam teisę, kadangi jį paskyrė generalinė kapitula. Prioro klaidos neliko nepastebėtos vizitatoriaus, kuris vizitacijos pabaigoje nušalino jį nuo pareigų²³.

Ne ką geresnis už priorą Bieniševę buvo ir ekonomo pareigas ėjęs 63-ųjų metų t. Brunonas. Nors pastarasis visus kaltinimus griežtai neigė, jo nenaudai liudijo ne vienas apklausiamas vienuolis. Paaiškėjo, kad jis nuolat piktnaudžiauja degtine, kurios, kai negauna ereme, nusiperka iš žydų už eremo ribų. Ne vienas vienuolis ne tik pažymėjo tokį jo įprotį, bet ir teigė, kad aukojant Mišias jo rankos taip dreba, kad net laužo laikomą ostiją. Tuo tarpu patikėtas ekonomo pareigas jis atliko atmestinais – nepildė pajamų ir išlaidų knygos, be prioro leidimo pardavė dalį gyvulių, nepasirūpino, kad eremo virtuvėje netrūktų žuvies, plūdosi su bajorais. Klierikas Pafnucijus net prisiminė, kad t. Brunonas, dar būdamas novicijų magistru (tokias pareigas prieš keletą metų ėjo Pažaislyje), skandalingai liepęs novicijams karčmoje, moterų akivaizdoje, šokti ir dainuoti. Akivaizdu, kad dėl žalingų įpročių, o tikriausiai ir dėl senyvo amžiaus, t. Brunonas nebepajėgė tinkamai eiti ekonomo pareigų, todėl nenuostabu, kad vizitatorius jį nuo pareigų nušalino, o kitais metais (1755) jis mirė ir buvo palaidotas Pažaislyje.

Dar vieną Bieniševo kamaldulį, 49-erių metų t. Parizijų, irgi skundė ne vienas vienuolis, nors šis, panašu, buvęs tiesiog pakankamai linksmo būdo. Daugumą kaltinimų jis pripažino, pažadėjo taisyti. Jis kitų irgi buvo kaltinamas išgėrinėjimu, nors pats teisinosi, kad niekad nepasigeria, tik išgėręs tampa linksmas (*hilaris*). Tiesa, tos jo linksmybės nepatiko kai kuriems vienuoliams, kurie teigė, kad jis laido juokelius ne tik ereme, bet net ir chore. Į kaltinimus, kad ilgai vakaroja savo celėje, kartais net su pasauliečiais, t. Parizijus atkirto, kad jis pats pas nieką nevaikšto, o jei pas jį kas ateina – tai su prioro leidimu, o jis, suprask, durų niekam neužtrenkia. Tai irgi galėtų liudyti, kad draugų jam nestigo. Tiesa, tos draugystės neapsieidavo be svaigalų padauginimo, po ko jis kelis kartus negalėjo atlikti jam paskirtų pareigų. O kartą po Vakarinės jis net užmigęs chore ir likęs čia miegoti. Keli vienuoliai liudijo jį su eremo pavaldiniais besielgiant gana šiurkščiai ir neretai paleidžiant į darbą rankas. Dėl to t. Parizijus irgi pernelyg nesigynė,

²³ Vėliau ilgą laiką provincijoje t. Antanas jokių svarbesnių pareigų nebegaudavo. Tik prieš pat mirtį (1764) jis 1763 m. buvo paskirtas į tribunolą pirmuoju asistentu.

tik teisinosi, kad taip elgiasi tuomet, kai jo pavaldiniai neklauso. Vizitatorius jo, greičiausiai, už nusižengimus nepagyrė, tačiau vėliau jis tris kartus generalinės kapitulos buvo skirtas į Pažaislio novicijų magistro pareigas, kas liudija, be abejo, visų pirma ne jo linksmą būdą, tačiau ir turėtas žinias. Pragyvenęs dar beveik du dešimtmečius jis 1773 m. mirė ir buvo palaidotas Pažaislyje.

48-erių metų t. Jonas Gvalbertas Bieniševo ereme sulaukė keleto kaltinimų. Įdomiausia tai, kad jis užsiiminėdavo demonų išvymu iš pasauliečių – vykdė egzorcizmus, kas nederėjo su vienuoliniu kamalduliu gyvenimu. Jis dėl to nesigynė, tik teigė tai atlikęs su prioro leidimu ne vienuolino, o Šv. Barnabo bažnyčioje (turima galvoje koplyčia, stovėjusi Bieniševe iki 1932 m.), kur pas jį ateina silpni ir apkerėti. 61-erių metų t. Steponas kaltintas prisipažino neteisėtai turėjęs pinigų, o 47-erių metų t. Stanislovas priiminėjęs ir vaišinęs savo celėje giminaičius. Klierikas Pafnucijus kaltintas bloga bažnyčios priežiūra – per jo aplaidumą užgesusi Švč. Sakramento lempelė, prastai prižiūrėta švara ir liturginiai daiktai zakristijoje. Jis pažadėjo ateityje labiau stengtis. Dėl jau minėto vežėjo sužalojimo, kai klierikas plakė prioro nurodymu, jis irgi gailėjosi, ypač dėl to, kad atliko tai nevykusiai. Kai kurie vyresni tėvai jį apklausę metu kaltino pagarbos nerodymu, į ką jaunas vienuolis atsakęs, kad patys vyresni tėvai jį provokuoja²⁴.

Atvykęs į Vygrius vizitatorius rado didžiausią vienuolių bendruomenę visoje provincijoje. Čia iš viso apklausti 28 asmenys: 11 tėvų, 8 klierikai ir 9 broliai (l. 435–506). Vygrių eremas turėjo geriausią fundaciją tarp provincijos eremų ir gaudavo didžiausias pajamas, todėl čia buvo siunčiami lavintis klierikai (jiems vadovauti generalinėje kapituloje buvo skiriamas klierikų vadovas), čia buvo laikomas įkalintas klierikas Jeronimas, proto negalią turintis t. Prosperas, taip pat ne vienas pasenęs ar nebegalintis būti naudingas.

Vygriuose daugiausiai vizitatoriaus dėmesio susilaukė jau minėtos trijulės atstovas t. Jonas Gvalbertas. Jis noviciatą baigė Krokuvoje 1734 m., taigi vizitacijos metu turėjo gana solidžią dviejų dešimtmečių vienuolijoje patirtį. Paskutinius metus jis užtikrintai buvo įsitvirtinęs Vygriuose – 1747 m. tapo ekonomu, 1749 ir 1751 m. paskirtas eremo prioru, o 1753 m. vėl išrinktas ekonomu. Pagal aukščiau aprašytą vyresniųjų pareigų skyri-

²⁴ Vėliau klierikas Pafnucijus sėkmingai gavo kunigo šventimus ir daugiau nei du dešimtmečius praleido įvairiuose eremuose (m. 1777), tačiau svaresnės karjeros nepadarė. Tik kartą (1765) jis buvo paskirtas Pažaislio novicijų magistras.

mą, kai kandidatus turėjo rinkti patys provincijos vienuoliai, t. Jonas Gvalbertas turėjo būti pakankamai populiarius. Retai vienuoliams pavykdavo taip stipriai prisirišti prie vieno eremo, todėl kyla abejonių – ar tik nebus čia rinkimų rezultatus klastojant prisidėjęs minėtas t. Florijonas. Juolab kad skundų t. Jonas Gvalbertas iš Vygrių vienuolių sulaukė daugiausia, o jo nusižengimai buvo sunkiausi. Nuoskaudos dėl jo elgesio liejosi nuo pat pirmųjų jo pareigų Vygriuose. Visų pirma, jis sulaukė priekaištų dėl prasto dvasinio pavyzdžio rodymo ir organizavimo – būdamas prioru pats retai dalyvaudavo pamaldose chore, o tapęs ekonomu iš viso nustojo čia lankytis. Retai jis kvietė kalčių kapitulas ir kitus susirinkimus, neskirstė vienuoliams pareigų. Kartą, būdamas prioru, negrįžo į eremą net per Dievo Kūno šventę, o vienuoliai negalėjo išstatyti Švč. Sakramento, nes neturėjo raktų nuo išdinės. Ne kartą jis vienas be bendrakeleivio išvykdavo iš eremo. Išvykęs iš eremo neaukodavo Mišių, Gdanske vaikščiojo po liuteronų bažnyčias. Su vienuolyno turtu elgėsi visiškai savavališkai. Tiek būdamas ekonomu, tiek ir prioru, jis su savimi nešiojosi raktą nuo išdinės, kurį laiką eremo pinigus apskritai laikė savo celėje. Tiek iš degtinės ir alaus varyklų, tiek iš valdų, nuomos ar pardavimų gautų pinigų nefiksavo, pajamų ir išlaidų knygas vedė atmetinai ar visai nepildė. Būdamas prioru pats iš valdų surinkdavo pinigus (nors tai buvo tėvo ekonomo pareiga), vėliau, kiek norėjo, atiduodavo ekonomui. Bendraudamas pasižymėjo žiaurumu tiek su pavaldiniais, tiek su vienuoliais. Ne vienas vienuolis paliudijo jį nuolat vartojant nederamus žodžius (*Kpie, Szelmo, Sobako, Kanalio, Durniu, Centum devores, Daemones, Omnes te daemones rapiant*). Pavaldiniai buvo plakami, mušami pagaliu, kartais į darbą jis pats paleisdavęs kumščius ar lazda (tai pats pripažino). Vežėjas Elijas, kaip buvo liudijama, jo paties kojomis ir rankomis daužytas, vėliau numirė. Br. Vitalijus, jį lydėdavęs kelionėse, būdavo dažnai paliekamas prie karčemos durų arba kaip koks tarnas verčiamas sekti vežimą, buvo ir viešai primuštas. Iškalbingas faktas, kad prieš pat vizitaciją t. Jonas Gvalbertas buvo pasikvietęs br. Vitalijų, kurį prašė kaitą nutylėti, dovanojo tuniką, tačiau šis atsisakęs, o tuniką nunešė priorui. Žiaurumu jis garsėjo ne tik valdose, bet ir ereme – dėl kažkokių mažmožių liepęs nusiplakti senukui br. Juozapatui, o br. Adrijoną, kuris, jo nuomone, netinkamai nusiplakė, pavaldiniams liepė išvesti iš celės ir, išrengus iki pusės, visų akivaizdoje nuplakti. Žiauriausiai jis pasielgė su proto negalią turinčiu t. Prosperu, kurį dėl kažkokio netinkamo elgesio chore liepė atvesti, o kai šis išsigandęs užsirakino celėje, pavaldiniams liepė duris išlaužti ir ištempus į lauką iki kraujo išplakti. Įvairių vienuolių liudijimuose

iš viso buvo paminėtos net keturios moterys (viena Gardine, kita Suvalkuose, dvi – kamaldulių valdose), su kuriomis t. Jonas Gvalbertas leisdavo laiką, valgė mėsą, gėrė vyną ir net praleisdavo kartu naktis. Br. Vitalijaus žodžiais tariant, visų šio tėvo nusižengimų aprašyti neįmanoma, o pasauliečiai, kurie nėra jo užverbuoti ir gali laisvai liudyti, dar ne tai galėtų papasakoti (l. 501–505). Greičiausiai nelengva buvo Vygriuose ir kitiems tėvams t. Jono Gvalberto šešėlyje. 64-erių metų prioras t. Hiliaras kaltintas neveiklumu, menkomis pastangomis įvesti tvarką ereme, todėl buvo nuolat pažeidinėjami tylos įžadai. Prioras pats buvo įjunkęs gerti vyną, nors kitiems tėvams jo tik per šventes duodavo, o broliams iš viso buvo nustojęs duoti. Kiti vienuoliai prisiminė ir jo neveiklumą prieš tai būnant Rytvianų prioru. Nenuostabu, kad jis vizitatoriaus buvo nušalintas nuo pareigų ir po keleto metų (1760) Vygriuose numirė.

Vygrių eremui buvo skirta ir dar viena vyresniojo pareigybė – klierikų vadovo. Šios neseniai (pirmą kartą generalinėje kapituloje į jas paskiriama 1745 m.) atsiradusios pareigos buvo skirtos prižiūrėti ir padėti lavintis klierikams, davusiems amžinuosius įžadus, bet dar negavusiems kunigo šventimų. Klierikų bendravimas su kitais buvo ribojamas, daugiausia laiko jie turėjo praleisti tarpusavyje ir su klierikų vadovu, kuris jiems vesdavo pratybas-pamokas, taip pat tris kartus per savaitę turėjo rinktis kalčių kapituloms. Vizitacijos metu 7 klierikai (iš visų 12 provincijoje) gyveno Vygriuose. Klierikų vadovo pareigose tuo metu buvo 37-erių metų t. Bernardas. Didesnių priekaištų jam klierikai neturėjo, tiesa, veiklumu jis irgi, atrodo, nepasižymėjo. Pavyzdžiui, klierikas Zigmantas buvo atvykęs į eremą prieš nepilną mėnesį, tačiau apie klierikų vadovą vizitatoriui nieko negalėjo pasakyti, nes paprasčiausiai jo dar nebuvo sutikęs. Su prioro leidimu t. Bernardas „uždarbiaudavo“ papildomai aukodamas Mišias ne eremo bažnyčiose, tiesa, jo teigimu, visus gautus pinigus atiduodamas priorui. Šis tėvas irgi turėjęs polinkį į svaigalus, ką, apibūdindamas skirtingas situacijas, paliudijo ne vienas vienuolis. Pavyzdžiui, buvo liudijama, kad t. Bernardas mėgdavo užsukti į celes pas klierikus, kur tikėdavosi būti pavaišintas degtine, o jei to nesulaukdavo – galėjo supykti ir dėl mažmožių. Kartą iš rekreacijos, t. y. praleisto laisvalaikio už eremo sienų, klierikai jį ant rankų turėjo parnešti, kaip jis pats aiškino – užėjus mieguistumui, o kitų žodžiais – nuo per didelio vyno kiekio. Kartą atėjęs vesti klierikams pamoką, jis buvo toks girtas, kad klierikai iš jo kalbėjimo nieko nesupratę. Vis dėlto didesnių nusižengimų jis neturėjo ir, nors vizitatorius t. Tiburcijus tąkart jį iš pareigų nušalino, bet gana greitai, 1757 m., jis generalinėje kapituloje vėl buvo paskirtas į tas

pačias klierikų vadovo pareigas. Tiesa, t. Bernardas netikėtai, sulaukęs vos 40 metų, tais pačiais 1757 m. metais Vygriuose numirė.

Iš Vygrių vizitatorius pasuko į Pažaislį, kur apklausė 17 vienuolių – 9 tėvus, 3 klierikus, 1 brolių konversą ir 4 brolius oblatus (l. 507–540). Čia situacija buvo viena iš geriausių visoje provincijoje. Tiesa, prioro pareigas einančio minėto t. Jėzaus Romualdo ereme nebuvo, tačiau, vienuolių teigimu, jis toks užimtas, kad ir šiaip ereme nedažnai jį galima sutikti. Kaip minėta, vizitatorius jį nuo pareigų nušalino. Vizitacijos metu pagrindinė valdžia buvo novicijų magistro ir priorą pavaduojančio superioro 42-ųjų metų t. Mikalojaus rankose, o ekonomo pareigas ereme ėjo 41-erių metų t. Jeronimas. Abiem didesnių priekaištų neturėjo nei vienuoliai, nei vizitatorius, o ir po vizitacijos perskirstant pareigas abu gavo netgi aukštesnius postus – t. Mikalojus buvo paskirtas Vygrių prioru, o t. Jeronimas gavo Pažaislio prioro pareigas. Pastarasis vėliau, 1757–1761 m., gavo aukščiausią provincijoje generalinio vikaro vietą, kai po ilgos pertraukos į šias pareigas buvo paskirtas lietuvišką noviciatą baigęs vienuolis. Galbūt vienuolijoje jis būtų pasiekęs ir daugiau, tačiau 1762 m., eidamas 49-us metus, Pažaislyje mirė.

Pažaislio vienuolių apklausos atskleidžia ne kažkokias nusistovėjusias blogas praktikas, o nedideles vietines rietenas, kurios buvo sutinkamos, ko gero, visuose eremuose. 43-ųjų metų t. Vaclovas skundė 59-erių metų t. Joną Kantietį, kad šis, jam pasiruošęs prie altoriaus aukoti Mišias, nunešęs jo taurę ir liepęs eiti prie kito altoriaus. Pastarasis teisinosi, kad jis pirmasis nurodęs, jog aukos Mišias prie to altoriaus, o t. Vaclovas, kaip jaunesnis vienuolijoje, turėjęs jam užleisti vietą. Ekonomas t. Jeronimas skundėsi vizitatoriui, kad t. Jonui Kantiečiui paskirtos negirdėtos sodo prižiūrėtojo (*praefectus horti*) pareigos, nors jos kertasi su ekonomo ir virėjo pareigomis. Ekonomui priklausė paskirstyti darbus sode ir darže, o virėjas turėjo tinkamai naudotis derliumi. Pats t. Jonas Kantietis²⁵ tada teisinosi vizitatoriui, kad šias pareigas priėmęs dėl to, jog sodas buvęs apleistas ir jis norįs naudingai prisidėti jį atgaivinant. Buvo Pažaislio vienuolyne ir du „neklaūžados“ – 46-erių metų t. Mykolas ir 37-erių metų t. Pilypas Neris, kurie ne tik rečiausiai lankėsi chore, tačiau daugiausiai kėlė triukšmo ereme (t. Mykolas, kaip minėta, be kita ko, garsiai piktinosi vienuoliais lenkais), neretai kartu vakarodavo, o išgėrę kartais

²⁵ T. Jonas Kantietis, kaip anksčiau rašyta, prašėsi perkeliamas į kitą eremą, nes Pažaislyje jautėsi svetimas. Jis po vizitacijos buvo iškeltas į Varšuvos vienuolyną ir su Pažaisliu, atrodo, daugiau nieko bendra neturėjo. Po to gyveno gana ilgai ir mirė 1776 m., sulaukęs garbingo 81-erių metų amžiaus.

ir dienos metu šlaistydavosi po eremą. Tiesa, rimtesnių nusiskundimų dėl jų nebuvo išsakyta. Tiesa, superioras t. Mikalojus teigė, kad t. Pilypas Neris jam piktai į akis pasakęs „kad tave velniai griebtų“, kas buvę, vienuolių akimis žiūrint, didžiulė nenuolankumo ir nepaklusnumo išraiška.

Po Pažaislio buvo aplankytas Rytvianų eremas, čia apklausta 10 tėvų, 5 broliai konversai ir 1 brolis oblatas (l. 541–572). Rytvianuose prioru ir ekonomu buvo du itin griežto būdo vienuoliai – 54-erių metų t. Kolumbanas ir 46-erių metų t. Tiburcijus. Prioras buvo gana nuožmus ir sunkaus būdo – vienuoliai pripažino, kad nežino, kaip į jį kreiptis su reikalais, nes šis tuoj suirzta ir pradeda rėkti. Tiesa, kitaip negu su pavaldiniais, kuriuos dažnai liepia išplakti, jis prieš vienuolius nesmurtavo. Tačiau visų pirma rūpinosi savo reikmėmis, o vienuolius pratino prie asketiško gyvenimo. Ne vienas prisipažino prašęs jo pataisyti rūbus, bet siuvėjas, jei ir apsilanko ereme, tai tik pas priorą celėje. Vienuoliams jis tiekia gerti prastą alų ir midų, o pats visada turi vyno, kuriuo neretai piktnaudžiauja. T. Kolumbanas nerodė jokio mielaširdingumo nei ligoniams, nei keliaujantiems pro šalį vienuoliams, nors vienas iš svarbiausių šv. Benedikto ir šv. Romualdo mokymų buvo pavalgydinti ir apnakvindinti svečius. Net ir maistas vienuoliams buvęs prėskas, o žuvis ant jų stalo reta ir neskani. Reikalus buvo linkęs tvarkyti pats – neretai, to ir neneigė, vienas be bendrakeleivio išvykdamas iš eremo bei pats, vietoj ekonomo, pildydamas išlaidų knygą. Keisčiausias prioro bruožas buvo tai, kad jis pavaldinius ir kitus vienuolius kviesdavo... švilpdamas. Dauguma vienuolių skundėsi tokiu įpročiu, kuris esą labiau tinka šunims, o ne eremitams pasikviesti. Tuo tarpu ekonomas buvo lyg menkesnė prioro kopija. 46-erių metų t. Tiburcijus itin smurtavo prieš pavaldinius, kartais skriausdamas juos net savo rankomis. Prioro išsiųstas į valdas jis neretai grįždavo girtas, daug laiko leido su pavaldiniais, su kuriais ir vakarodavo. Kitų vienuolių nusižengimai, palyginti su abiem eremo vyresniaisiais, atrodo niekingai menki – vienas nelaikė Mišių, kitas prastai išvalė bažnyčią ar blaškėsi po eremą. Nenuostabu, kad abu vyresnieji – tiek t. Kolumbanas (m. 1768), tiek ir t. Tiburcijus (m. 1765), vizitatoriaus buvo atstatydinti iš pareigų ir vėliau svarbesnio vaidmens provincijoje nebesuvaidino.

Toliau vizitatorius pasuko į mažiausią provincijoje Šancų vienuolyną. Čia buvo apklausti 9 vienuoliai – 6 tėvai, 2 broliai konversai ir 1 brolis oblatas (l. 573–581). Tai buvo ne tik mažiausias, bet ir menkiausias pajamas gaunantis eremas, todėl jo vadovams, atrodo, buvo būtina taupyti. Superiorui 58-erių metų t. Klemensui kiti vienuoliai priekaištavo, kad jis ne visada duoda penktadieniais ir sekmadieniais midaus arba vyno. Superioras

skųstas ir dėl prasto maisto – esą vienuolyno vadovas labai taupo ir dėl to porcijos nepakankamos, o kartais maistas tiesiog neskanus. Todėl itin skausminga vienuoliams buvo žinia, kad pas t. Petrą celėje buvo rasta mėsos lėkštė – tai paminėjo dauguma apklausiamų šio eremo vienuolių. Tuo tarpu pats t. Petras, sulaukęs taip pat keleto smulkesnių kaltinimų, klausiamas dėl minėtos mėsos lėkštės atsakė taip, kaip ir dauguma bandančių išsisukinėti – kad tokio dalyko nepamenas. Šancų ekonomas t. Dominykas, kaip ir kiti eremo vienuoliai, jokių priekaištų nesulaukė, bet jo paties prašymu buvo atstatydintas. Superioro t. Klemenso, kuris praeityje buvo vadovavęs ir Krokuvos, ir Pažaislio eremams, taupumas, matyt, vizitatoriui padarė įspūdį – jis buvo paskirtas Varšuvos prioru. 1757 m. generalinėje kapituloje jis buvo išrinktas dar ir Vygrių prioru, bet vėliau, matyt, pašlijus sveikatai (skundėsi dideliais kojų skausmais), svarbesnių pareigų negavo ir 1765 m. Varšuvoje mirė.

Paskutinis vizitacijos metu aplankytas buvo pagrindinis provincijoje Krokuvos Bielianų eremas. Čia buvo apklausti 24 vienuoliai – 13 tėvų, 4 broliai konversai, 3 novicijai ir 4 broliai oblatai (l. 582–635). Prioras t. Jackus (amžius nenurodytas, buvo apie 45-erių) sulaukė keleto kaltinimų, bet dalį jų paneigė – esą taip nutikę ereme dar prieš jam tampant prioru. Dėl kitų jis nuoširdžiai atsiprašė ir pasižadėjo nebe nusidėti. Jis buvo kaltintas, pavyzdžiui, sugadinęs santykius su Tynieco benediktiniais, taip padarant didelę žalą eremui ir vienuolijai, tačiau pripažino, kad stengiasi atitaisyti gerus ryšius. Klausiamas, kodėl Šancų eremui atidavė gerą, geležimi kaustytą vežimą be eremo tėvų žinios ir neatsiklausęs kapitulos, teigė, kad nenorėjęs tėvų tokiu klausimu trukdyti. Vienuoliai paminėjo, kad kartais vakaroja ilgai ir ne visada pasirodo ryte chore, taip pat, kad išgėręs akivaizdžiai pralinks-mėja ir kalba dalykus, kurių nederėtų. Abiem atvejais pažadėjo būti uolesnis ir atsargesnis. Ekonomas 36-erių metų t. Pranciškus Ksaveras sulaukė priekaištų tik dėl grubaus elgesio su pavaldiniais. Tiesa, kad muša juos savo rankomis, paneigė, tačiau patvirtino, jog nuplakdino vieną apnuogintą moterį (kaltintas, kad nuplakė dvi), kuri esą kurstė jų nesantaiką su benediktiniais. Abu šie vienuoliai vadovaujančias vyresniasias pareigas išsaugojo ir po vizitacijos. T. Jackus vėliau netgi keliavo į generalinę kapitulą Italijoje, buvo prioru Varšuvoje ir Vygriuose, mirė 1772 m. T. Pranciškus Ksaveras gyveno dar ilgiau, mirė 1792 m., sulaukęs 74 metų amžiaus. Po vizitacijos jis buvo renkamas į įvairias vyresniojo pareigas Pažaislio, Varšuvos, Bieniševo ir Krokuvos eremuose. Paskutinį kartą jis buvo paskirtas į Bieniševo prioro pareigas 1789 m. būdamas itin garbaus 71-erių metų amžiaus, kas

rodo ir didelį pasitikėjimą, ir pakankamai stiprią sveikatą. Krokuvos novicijų magistras 40-ies metų t. Rapolas, nors jokių kaltinimų vizitacijos metu nesulaukė, pats pasiprašė atleidžiamas iš pareigų. Vizitatorius patenkino jo prašymą ir jį perkėlė į dar svarbesnes – Rytvianų prioro pareigas. Tiesa, vėliau jis dar du kartus buvo rinktas į tas pačias Krokuvos noviciato magistro pareigas, mirė 1779 m. T. Jokūbas ir t. Amandas šiame ereme buvo kaltinti, kad dažnai praleidžia pamaldas rytais. Pastarasis dar novicijams skandalingai išpasakojo apie vienuolių tarpusavio nesutarimus. Dėl tokio elgesio abu gailėjosi.

Didžiausias iššūkis vizitatoriui Krokuvoje buvo įvertinti tribunolo narių veiklą. Jei apie generalinį vikarą vizitatorius prisiklausė pastabų visuose provincijos eremuose, tai apie jo asistentus pasisakė tik Krokuvoje buvę vienuoliai. Pirmasis asistentas 32-ųjų metų t. Jėzaus Pilypas gavo keletą pastabų dėl savo ankstesnių pareigų, kai buvo Bieniševo ekonomu ir ne kartą susipyko su eremo prioru ar superioru. Krokuvoje jis irgi nebuvo paklusnus, ne kartą išėjo iš eremo pabendrauti su pasauliečiais, dalyvavo kartu su generaliniu vikaru ir kitu asistentu minėtose skandalingose kelis vakarus trukusiose vakaronėse Bielianų karčemoje. Pastaruoju atveju abu asistentai tikino buvę verčiami generalinio vikaro, o dėl nepaklusnumo – pažadėjo taisyti. Po vizitacijos t. Jėzaus Pilypas buvo perkeltas į ekonomo vietą Varšuvos ereme, vadinasi, didelės jo kaltės provincijos valdyme vizitatorius neįžvelgė. Į svarbias pareigas jis buvo rinktas ir vėliau – buvo Krokuvos novicijų magistras, antruoju asistentu, Bieniševo prioru. Sėkmingą jo veiklą provincijoje sustabdė gana ankstyva mirtis (1768) – mirė 46 metų amžiaus. Antrasis asistentas 34-erių metų t. Remigijus po vizitacijos irgi buvo pasiūstas pasidaruoti ūkinėje srityje – paskirtas Šancų eremo ekonomu. Vizitacijos metu jis sulaukė daugiau kaltinimų iš ankstesnių laikų, kai buvo Krokuvos novicijų magistras – tada pernelyg bičiuliavęsis su novicijais, ėmęs iš jų dovanas. Taip pat jis įtarinėtas užmezgantis pernelyg daug pažinčių su moterimis, tačiau pats teisinosi, kad tiesiog lanko pasauliečius. Vėliau jis po kelis kartus buvo prioru Šancų, Pažaislio ir Krokuvos eremuose, o 1778–1781 m. netgi generaliniu vikaru. Mirė sulaukęs 69-erių metų amžiaus Bieniševo ereme. Abu asistentai po vizitacijos sėkmingai veikė provincijoje ir jų nepaveikė net tai, kad buvo atsidūrę itin neigiamai vertinto generalinio vikaro t. Florijono pašonėje. Galbūt atvirkščiai, jie buvo vertinti kaip aukos, o gal jiems, dar neturintiems didesnės patirties vienuolijoje, už tai buvo atleista.

Apie t. Florijono veiklą vizitatorius prisirinko itin daug liudijimų. Nebuvo eremo, kur jis nebūtų skundžiamas. Iškalbingas faktas, kad visuose

eremuose prieš t. Florijoną tėvai ne tik kalbėjo apklausose, bet prieš jį buvo surašyti bent po vieną, o kai kur ir po kelis raštiškus liudijimus. Vizitorius generaliniam vikarui sudarė net 60 klausimų-kaltinimų sąrašą (l. 595–600), ilgiausią iš visų apklausiamų vienuolių. Palyginimui, kiti gausiausi klausimai-kaltinimai pateikti t. Jonui Gvalbertui (44; Vygrių ekonomas), t. Kolumbanui (31; Rytvianų prioras), t. Antanui (20; Bieniševo prioras), t. Odonui (19; Varšuvos prioras), t. Hiliarui (13; Vygrių prioras), t. Jackui (12; Krokuvos prioras). Kai kurie t. Florijono nusikaltimai jau buvo paminėti – kaip jis vasarą kelias dienas paeiliui linksminosi su asistentais Bielianų karčemoje, kaip ėmė pinigus už pažadą gauti vyresniojo pareigas, kaip klastojo raštus, tribunolo reikmėms neteisėtai savinosi pinigus eremuose (ištuštino aukų dėžutę, rinko aukas per atlaidus), neteisėtai keitė Krokuvos prioro sprendimus. Vizitacijos metu išaiškėjo, kad t. Florijonas savo celėje neteisėtai laikė tribunolo pinigus, o tai žinodamas br. oblatas Jonas pavogė 300 auksinų sumą ir iš vienuolijos pabėgo. Pinigai niekada taip ir nebuvo atgauti. Paaiškėjo, kad pinigus pas save jis laikydavo būdamas Krokuvos eremo prioru ir Šancų ekonomu²⁶. Apskritai piniginius reikalus generalinis vikaras tvarkė labai aplaidžiai, nuolat ko nors neįrašydamas į registrus ir nuslėpdamas gavęs pajamas. Kiti vienuoliai pastebėjo ne tik t. Florijono polinkį į valdžią (14 metų iš eilės gaudavo kokias nors vyresniojo pareigas), tačiau ir nuolatinį piktnaudžiavimą valdžia, grubų elgesį, kitų žeminimą. Mėgstama jo bausmė vienuoliams buvo paliepiamas bučiuoti žemę. Taip buvo bausti t. Pranciškus, t. Mykolas, t. Kiprijonas, t. Martynas, o t. Justui liepta bučiuoti žemę už eremo vartų, kas laikyta dar didesne negarbe. Nuvykęs į valdas ir kažkokio išiučio pagautas, jis visų valstiečių akivaizdoje liepęs bučiuoti žemę senam ir garbingam t. Karoliui (du kartus ėjusiam generalinio vikaro pareigas, buvusiam 6 eremų prioru), ką šis nuolankiai padarė, tačiau netrukus buvo suparalyžiuotas ir 1748 m. mirė. Keletas vienuolių baisėjosi jo elgesiu su senyvo amžiaus t. Liudviku (vizitacijos metu jam buvo 62-eji metai, vizitoriumi skundėsi silpna sveikata), kuriam už menkus prasikaltimus liepęs atgailauti viešai ir klūpoti ant kamalduliams priklausiusio namo Krokuvos mieste laiptelių, grįžus liepė viešai nusiplakti ir užrakino celėje.

²⁶ Pagal kamaldulių konstitucijas eremo pinigai turėjo būti laikomi iždinėje, juos galėjo leisti tik ekonomas su prioro žinia. Ekonomas vedė pajamų ir išlaidų knygą, į kurią turėjo būti įtrauktos visos, net ir menkiausios išlaidos. Prioras, be abejo, galėjo paprašyti ir panaudoti pinigus, bet jie ekonomo turėjo būti išduoti ir užfiksuoti. Tribunole ekonomo pareigas ėjo antrasis asistentas. Bet koks, net ir mažiausios pinigų sumos laikymas celėje pagal kamaldulių konstitucijas buvo griežtas nusižengimas.

Daugelis vienuolių liudijo jo grubų elgesį, o nuolat tarp generalinio vikaro ir vienuolių tvyrojusią įtampą paliudija t. Fulgencijaus aprašytas epizodas (l. 582–583). Esą per vieną šventę Varšuvos ereme į refektorijų užėjo netikėtai apsilankęs generalinis vikaras. T. Fulgencijus linksmai tarstelėjo frazę, kad jis gal per vežėjo klaidą čia pas juos apsilankęs. T. Florijonas tada taip įsiutęs, kad iš karto liepęs t. Fulgencijų pasiųsti į karcerį ir šis tik vyresnių tėvų užstotas bei atsiprašęs liko nenubaustas.

Lyg būtų dar mažą, t. Florijonas kitų buvo apkaltintas užsiiminėjęs sodomija. Galima būtų manyti, kad nemėgstamas provincijos vyresnysis buvo žiauriai apkalbamas, tačiau tai patvirtino ne vienas eremitas, o užfiksuotos smulkmenos neleidžia įtarti melo. Apie šią t. Florijono nuodėmę liudijo t. Pranciškus Salezas, t. Kiprijonas, t. Fulgencijus, t. Tadas, br. Laurynas. Tiesa, tai buvo nutikę senokai, kai t. Florijonas dar buvo Rytvianų ekonomu²⁷. Vieni vienuoliai minėjo, kad uždraustų ryšių (*peccatum sodomiticum*) jis turėjo su Rytvianų valstiečiais, o kiti įvardijo ir konkretų asmenį – Rytvianų vienuolynui priklausančio Sierako kaimo kalvį Grigalių Ramosą. Tiesioginiai liudytojai buvo du vienuoliai – klierikas Viktoras ir br. Vitalijus. Klierikas Viktoras teigė (l. 445), kad jam apie tai pasakojęs minėtas kalvis ir kiti pasauliečiai. Tuo tarpu br. Vitalijus (l. 501–502) ne tik girdėjęs kalvį kitiems sakant, kad jam atsibodusios tuometinio Rytvianų ekonomo gašlystės, bet jis ir pats kartą tuo įsitikinęs savo akimis. Kartą, išvykus į Sierako kaimą, t. Florijonas su br. Vitalijum likę nakvoti vienuolyno namelyje, kuriame nakvojo ir minėtas kalvis. Kai aniedu pamanė, kad brolis jau miega, nusidėjo. O br. Vitalijus ne tik viską matęs, bet ir kitą dieną atkreipė dėmesį, kad vežime šalia pasisodinęs kalvį tuometinis ekonomas jo ranką prie savęs glaudęs ir tai esą nebuvę be priežasties. Su kitais, kaip buvo matyti iš ankstesnio dėstymo, t. Florijonas dažniausiai nebūdavo švelnus. Vizitatorius labai griežtai įvertino generalinio vikaro veiklą, jo nusižengimai ne kartą cituoti baigiamajame vizitacijos akte, tiesa, jo neįvardijant. T. Tiburcijus nušalino t. Florijoną nuo pareigų ir išsiuntė į Rytvianų eremą, kur jis po dvejų metų, 1756 m. gruodį, sulaukęs 53-ųjų metų, mirė.

²⁷ T. Florijonas po noviciato Krokuvos Bielianų ereme įžadus vienuolijoje davė 1727 m. lapkričio 21 d. 1742 m. jis pirmą kartą gavo vyresniojo pareigas – tapo Rytvianų eremo ekonomu. 1745 m. jis jau minimas kaip Krokuvos eremo prioras, išrinktas provincijos generaliniu vikaru. Po dvejų kadencijų 1749 m. tapo Šancų vienuolyno superioru, vėliau, 1751 ir 1753 m., vėl rinktas generaliniu vikaru.

Pabaigai. Pasibaigus vizitacijai vizitatorius iš Lenkijos ir Lietuvos provincijos išvyko, kaltieji sulaukė bausmių, daug kas pakeitė savo rezidavimo vietas, o vizitatoriaus surašytas aktas po du kartus per metus turėjo būti skaitomas kiekviename ereme. Taigi vizitacija dar ilgai turėjo būti prisimenama kamaldulių eremuose. Galima manyti, kad Lenkijos ir Lietuvos provincijos vienuoliai tikrai stengėsi ištaisyti klaidas. Kai kurios jų buvo tiesiog konstitucijų nesilaikymas (kalčių kapitulų nesukvietimas, pareigų neskyrimas) arba aplaidus vykdymas (prastas pajamų-išlaidų knygų vedimas, tylos įžadų laužymas, choro nelankymas). Žinoma, čia buvo svarbūs per daugelį metų išsiugdyti įpročiai, matyti kitų pavyzdžiai, todėl vargu ar situacija galėjo pasikeisti per dieną. Bet tam, kad būtų ugdomi nauji įpročiai, vienuoliai turėjo nuolat prisiminti t. Tiburcijaus vizitaciją ir užfiksuotas klaidas. Deja, kol kas nėra žinomos kamaldulių vienuolynų XVIII a. antros pusės vizitacijos, todėl nelabai aišku, kokius nusižengimus eremuose tribunolo nariai tada pastebėdavo. Vis dėlto galima teigti, kad pagrindinis vizitacijos tikslas buvo pasiektas – išardyta dominuoti siekusių vienuolių grupė, apnuogintos klaidos, nubausti nusikaltę vienuoliai.

Ar vizitacijos informacija pateikia liūdną vienuolijos vaizdą? Reikia prisiminti, kad vizitacijos tikslas buvo fiksuoti klaidas, nusižengimus, o ne apdovanoti geriausius vienuolius. Todėl natūralu, kad daugiausia dėmesio buvo sutelkta į tai, kas buvo atliekama blogai. Vis dėlto dabar sunku sakyti, nepalyginus su situacija kitų vienuolijų vienuolynais – blogesnė ar geresnė padėtis buvo kamaldulių eremuose? Galima neabejoti, kad problemų ir klaidų būta įvairiuose eremuose. T. Tiburcijaus vizitacija yra išskirtinė visos Abiejų Tautų Respublikos XVIII a. istorijoje ta prasme, kad dėmesį vienai vienuolinei provincijai čia parodė aukščiausia Katalikų Bažnyčios valdžia. Išlikę apklausų protokolai, kiti dokumentai ir vizitacijos aktas liudija apie tuometinę situaciją provincijoje, leidžia geriau pažinti vienuolinį gyvenimą, eremuose vyravusius papročius, netgi kasdienybę, susipažinti su kai kurių vienuolių charakterio ypatybėmis.

VISITATION OF CAMALDOLESE MONASTERIES OF POLAND AND LITHUANIA BY FATHER TIBURTIVS

Summary

In 1754, Camaldolese Father Tiburtius visited the Polish-Lithuanian Commonwealth. The purpose of his visit and the reasons behind it are unusual, to say the least: he was a visitor to the monasteries of the Camaldolese order in the province of Poland and Lithuania appointed by Pope Benedict XIV. The situation in the province, the transgressions and disagreements were so glaring that the leadership of the Camaldolese congregation of Monte Corona resolved to plead for an intervention of the Holy See. For this reason the king of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the spiritual leaders, and the papal nuncio were informed about the visit. From 13 July to 29 October 1754, visitor Father Tiburtius visited all seven active Camaldolese hermitages (in Cracow, Pažaislis, Rytwiany, Warsaw, Bieniszew, Wigry, and Szaniec), interviewed the monks, and on 15 November submitted the act of visitation to nuncio Niccolò Serra, the Apostolic representative in the Polish-Lithuanian Commonwealth residing in Warsaw.

The surviving documents of the visitation – the act of the visitation, the minutes of the interviews, the monks' testimonies, and correspondence allow not only a fairly detailed reconstruction of the process of the visitation, but also an understanding of the situation that the visitor found in the province. Some of the transgressions (the failure to invite *capitulum culparum*, violation of the vows of silence, poor attendance of the choir, and frequent departures from the hermitage) were symptomatic of all the hermitages. A group of influential monks led by Father Florian who, as vicar general, held the highest position in the province, not only disregarded others, often violated the rules prescribed by the Camaldolese Constitution, but even interfered with election results. The visitation interviews show which hermitages had the poorest administration and which monks committed the grossest transgressions. At the end of the visitation, the visitor re-assigned twenty seniors of the province, dismissed those with the grossest transgressions, and redistributed the monks across the hermitages.

The documents of the visitation are specific: they mostly refer to transgressions and errors, and hardly ever mention praise or examples of proper behaviour. For this reason the information they provide is one-sided. Nonetheless, these documents, and especially the monks' interviews, offer a better understanding of the daily life in Camaldolese hermitages of the mid-eighteenth century, and shed some light on the individual traits of some of the monks.

LOKALINIŲ MITŲ GYVYBINGUMO ATVEJIS: DRUSKININKŲ „KURORTINĖ“ PRADŽIA XVIII A.

JONAS DRUNGILAS

Nuo to laiko iš Dievo malonės esu sveikas ir nevartoju jokių vaistų,
tik kasdieninėse maldose dėkoju Aukščiausiam, kad mūsų kraštą
apdovanojo tokiais stebuklingai gydančiais Druskininkų vandenimis.

Teodoras Narbutas, 1845 m.¹

Šiais žodžiais žymusis Lietuvos istorikas romantikas Teodoras Narbutas (Teodor Mateusz Narbutt, Ostyk-Narbutt, 1784–1864), kuris 1814 ir 1816 m. gydėsi Druskininkuose, nusakė savo sveikatos pagerėjimą, patyręs jį vartodamas tenykščius mineralinius vandenis*. Neatsitiktinai, o skatinamas šiltų jausmų ir prisiminimų minėtas istorikas rinko bei fiksavo istorinius duomenis, atsiminimus, pasakojimus apie šią vietovę, tad pagrįstai jį galima vadinti pirmuoju Druskininkų ankstyvojo – ikikurortinio laikotarpio istorijos autoriumi². Nuo 1838 m. (kurorto įkūrimo³) pamažu gausėjo Druskininkams šiam (kurortiniam) istorijos etapui skirtos pažintinės, balneologinės temati-

¹ „Dotąd zdrów z łaski Boga jestem, i żadnych nie używam leków, tylko w codziennych modłach składam dzięki Najwyższemu, że krainę naszą obdarzył tak cudzownie leczącemi wodami w Druskienikach“ (Teodor Narbutt, „Do postrzeżeń lekarskich“, in: *Ondyna Druskienickich Źródła*, Grodno, 1845, zes. 1, p. 15).

* Nuoširdžiai dėkoju dr. Redai Griškaitei ir dr. Ramunei Šmigelskytei-Stukienei už patarimus ir istoriografijos nuorodas rašant šį straipsnį.

² Teodor Narbutt, „Wiadomość o źródłach słonych w Litwie“, in: *Ondyna Druskienickich Źródła*, Grodno, 1845, zes. 1, p. 17–25.

³ Įprastai istoriografijoje (pvz.: Zita Medišauskienė, „Gamtinės ir klimato sąlygos. Išteklių“, in: Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Devynioliktasis amžius: visuomenė ir valdžia*, (ser. *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. I), Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 74; Roza Gorjačeva, „Druskininkų mineraliniai vandenys: praeities puslapiai“, in: *Dainava: Dzūkų kultūros žurnalas*, Alytus, 2006, Nr. 1 (11), p. 14–15) pateikiamos dvi su Druskininkų kurorto įkūrimu susijusios datos: pirma – 1837 m. gruodžio 31 d., kai Rusijos imperatoriui Nikolajui I buvo pateiktas kurorto statybos projektas, antra – 1838 m. sausio 4 d., kai imperatorius šį projektą patvirtino. Manytume, kad kurorto įkūrimo data verta laikyti 1838 m., kai dokumentas teisiškai įsigaliojo.

kos literatūros, atsirado istorinių tyrimų⁴. Tuo tarpu ikikurortinis laikotarpis (ypač iki XIX a.) liko ganėtinai miglotas ir skurdus. Pagrindiniu pastarojo laikotarpio informacijos šaltiniu tapo Narbuto tekstai, kurie vėlesnių apie aptariamą vietovę rašiusių asmenų buvo savaip perinterpretuojami. Na, o atsiradęs istorinių duomenų stygius sudarė sąlygas šį „deficitą“ užpildyti rašiusiųjų vaizduote. Antai nuo Narbuto laikų šios vietovės XIII–XVII a. istorija „apaugo“ naujais supainiotais faktais ir datomis⁵. Tačiau gerokai aktualesnis rašantiems apie Druskininkus buvo XVIII a., nes čia tarsi reikėjo atskleisti būsimąjo kurorto užuomazgas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) laikotarpiu. Juo labiau kad netrukus po Nepriklausomybės atgavimo Druskininkų istorijos entuziasto, rašytojo Romo Sadausko buvo „atrastas“ kvazidokumentas – 1794 m. birželio 20 d. dekretas, skelbiantis Druskininkus gydomąja vietove. Taip pažintinėje literatūroje ir enciklopedijose, kurios iš esmės reprezentuoja aptariamąjį laikotarpį, buvo sukurti ir perduodami Druskininkų kaip gydamosios vietovės trys XVIII a. mitai: 1) vietiniai valstiečiai Sūraučiai (Sūručiai) – druskos gamintojai ir kaimelio gydytojai; 2) 1789/1790 m. įvykę mineralinių vandenų tyrimai; 3) Druskininkų paskelbimas gydomąja vietove 1794 m.⁶ Verta pridėti, kad istoriografijoje

⁴ Plačiau kurortinio laikotarpio istoriografija aptariama: Elena Gineitienė, „Iš kurortinio gydymo Druskininkuose raidos iki tarybinio laikotarpio“, in: *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, Vilnius, 1960, t. 1, redakcinė kolegija Stasys Bizilevičius ir kt., p. 164–179; *Lietuvos kurortai. Bibliografinė rodyklė (1711–1967)*, sudarė Vytautas Kirsnyis ir Danguolė Baronienė, Vilnius: Lietuvos TSR Sveikatos apsaugos ministerija, Valstybinė mokslinė medicinos biblioteka, 1969; Reda Griškaitė, „Mineralinis miestelis“, arba *Kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje* = „Минеральное местечко“, или *Начало курортной культуры в Литве* = „Mineralne miasteczko“, albo *Początek kultury uzdrowiskowej na Litwie: Pagal Vasilijaus von Rothkircho rankraštį „Užrašai apie Druskininkus“*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 31–41.

⁵ Antai 1283, 1311 m. Šalčininkų (*Soleczniki*) paminėjimai tapatinami su Druskininkais (Teodoras Narbutas), taip pat jie buvo supainioti su panašų pavadinimą turėjusiu miesteliu, kuris 1628 m. priklausė evangelikams reformatams (Stanislovas Kolupaila, Bronius Kviklys), galiausiai jie sumaišyti su prie Vilniaus miesto buvusiais Druskininkais (Algimantas Miškinis); plačiau žr. Jonas Drungilas, „Keletas pastebėjimų dėl pirmojo Druskininkų paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose“, in: *Dainava: Dzūkų kultūros žurnalas*, Alytus, 2011, Nr. 1 (21), p. 17–21.

⁶ Pavyzdžiui enciklopedijose: Stanislovas Kolupaila, „Druskininkai“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 7, Kaunas, 1939, p. 39; Stanislovas Kolupaila, „Druskininkai“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Boston, 1964, p. 356; *Mūsų Lietuva: Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai*, paruošė Bronius Kviklys, t. 1, Boston: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1964, p. 351; „Druskininkai“, in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. I, Vilnius, 1966, p. 433; „Druskininkai“, in: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1978, p. 175–176; Vincas Brazauskas, Kazys Misius, „Druskininkai“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vil-

iki šiolei neatsirado poreikio patikrinti šiuos faktus. Ilgainiui pastarieji mitai įsismelkė į miesto bendruomenės savimonę ir tapo miesto reklamos simboliais, juos sumaniai pritaikius ekonominiams interesams⁷. Taip šių mitų dėka yra kuriamas Druskininkų kaip ankstyviausio Lietuvos kurorto vaizdiny. Todėl šioje problematikoje pasitelkiami atitinkami tyrimo „instrumentai“: lyginant istoriografijoje pateikiamus ir XVIII a. istorijos šaltiniuose aptinkamus duomenis naudojamas šaltinių kritikos, o analizuojant Narbuto pateiktą Sūručio pavardę – etimologinis (istorinis-lyginamasis)⁸ tyrimo metodai, taip revizuojant visus aukščiau pateiktus mitus.

Taigi šio straipsnio tikslas – išanalizuoti ir verifikuoti, remiantis istoriniais šaltiniais, tris XVIII a. Druskininkų istorijos mitus, atskleidžiant jų ištakas, raidą ir paplitimą.

Sūraučiai (Sūručiai) – druskos gamintojai ir kaimelio gydytojai. Aprašydamas gydymosi eigą Druskininkuose Narbutas pamini savo „gydytoją“ – *Suruutį*, o kitame tekste paaiškina šios pavardės etimologiją: nurodydamas būdvardžio *surus* lenkišką atitikmenį, kai priesaga *-utis* arba *-wutis* pagal jį reiškė – vyresnysis, meistras, taigi *Suruutis* (vėliau prirašo *Surowiec*) atitiko vokiečių *Salzmeister* arba lenkišką *żupnik* – druskos kasyklos prižiūrėtoją⁹. Na, o tokia pavardės forma (*Sūrutis*) įsitvirtino lietuviškuose leidiniuose ir vietinėje bendruomenėje (pavyzdžiui, sanatorijos, vonių pavadinimuose), už kurios slėpėsi neakivaizdžiai Narbuto sufleruojama, o vėliau kitų rašiusiųjų recipuota šio asmenvardžio konotacija – „druskos

nius, 1985, p. 460; Bronius Kviklys, *Vilniaus arkivyskupija*, (ser. *Vilniaus provincijos bažnyčios*, t. V, d. 2), Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1985, p. 140.

⁷ Lokalinės kultūros ir ekonomikos glaudžias sąsajas taikliai nurodė Irena Regina Merkienė, „Lokalinė kultūra istorijos ir geografijos kontekste“, in: *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Vilnius, 2007, Nr. 7 (16), p. 46.

⁸ Plačiau apie šį metodą žr. Birutė Kabašinskaitė, *Etimologija: Istorijos ir teorijos bruožai lietuvių kalbos kontekste*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

⁹ „Tak więc korzystając jeszcze z ubiegającego lata, 1814 roku dnia 28 sierpnia wyjechałem z domu, a 30 przybyłem do Druskienik. Gospodarz do którego chaty we wsi zjechałem, nazywał się *Suruutis*, człowiek uprzejmy, usługny i wcale w wymaganiu nagrody umiarkowany. Ojciec znanego później Benedykta *Suruutis* czyli *Surowca* [...]“ (Teodor Narbutt, „Do postrzeżeń lekarskich“, p. 11–12); „Wiem, opowiadał dalej, że pan memu słowu zawierysz, gdyż samo nazwisko moje *Suruutis*, oznacza przełożonego nad solą. *S u r u s* po litewsku słony, *u t i s* albo *w u t i s* przełożony starszyna, mistrz, więc *S u r u u t i s* znaczy to samo co po niemiecku *S a l z m e j s t e r*, *Żupnik*“ (Teodor Narbutt, „Wiadomość o źródłach słonych“, p. 22–23).

gamintojas“ ir „gydytojas“. Tad Sūručiai tapo vienu iš Druskininkų kultūrinio tapatumo ženklų.

Pradžioje stabtelėkime ties Narbuto užfiksuota *Sūručio* pavarde, nes šaltiniai pateikia visai kitokį vaizdą. Štai visuose XVIII a. Druskininkų kaimo inventoriuose fiksuojama tik *Surowiec* pavardės forma, o dabar tai atitiktų – Sūraučius¹⁰. Tačiau minėta pavardė yra ne lietuviškos (kaip bandė įrodyti Narbutas), o slaviškos kilmės, reiškianti „neišvirusi, žalia gira“¹¹. Beje, Druskininkų (*Druski*) kaimas, kuris pirmą kartą minimas 1635 m.¹², buvo lietuvių ir slavų kalbų paribyje. Tad nenuostabu, kad šiame kaime tarp pravardinės kilmės baltiškų pavardžių (pavyzdžiui, Dailidė – *Daylida*, *Daylidziuk*, Kriaunelis – *Krawnel*) pasitaikydavo ir slaviškų, kaip ir aptariamų Sūraučių atveju¹³. Kita vertus, tik tokios, o ne kitokios formos pavardės egzistavimą rodo šios pavardės išplitimas dabartinėse Druskininkų apylinkėse (*Sūrutis* ar panašiai skambanti pavardė Lietuvoje nesutinkama¹⁴). Be abejonės, Sūraučiaus (*Surowiec*) pavardės formą Narbutas žinojo, nes jis ją nurodė. Rašydamas LDK ankstyvojo laikotarpio istoriją jis susidūrė su senaisiais baltiškais kunigaikščių vardais, dievybėmis, turinčiais priesagą *-utis* (pavyzdžiui, vienas iš „didžiųjų dievų“ – *Ragutis*, kunigaikščiai – *Dangerutis*, *Jaunutis*, *Girstutis*, *Graželutis*, *Kęstutis* ir pan.¹⁵), kurios simbolizavo archajiškumą ir, matyt, jos istorikui kėlė susižavėjimą. Tad pagautas „lietuviškumo“ jausmo Narbutas Sūraučiaus pavardę perdirbo į Sūrutį.

Kaip aukščiau minėta, su *Sūručio* pavarde literatūroje įsitvirtino nuomonė, kad šie valstiečiai – druskos gamintojai ir pardavinėtojai. Nuodugniai peržiūrėjus Pervalko seniūnijos (kuriai priklausė Druskininkai) kaimų inventorių, juose užfiksuotas tik rūdininkas, dar XVII a. pabaigoje dirbęs šiai seniūnijai priklausančiame Polnicos (dab. Baltarusija – *Польница*) kai-

¹⁰ Pervalko seniūnijos inventoriai ir kiti jos dokumentai saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) Oginskių giminės fonde (1177), ap. 1, b. 534–658.

¹¹ Мiкалай Васiлевiч Бiрыла, *Беларуская антрапанiмiя*, т. 2, Мiнск: Вывадецтва „Навука и тэхнiка“, 1969, p. 399.

¹² Jonas Drungilas, *op. cit.*, p. 20–21.

¹³ XVIII a. Druskininkų kaimo inventoriai; žr. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 562, l. 6v; b. 568, l. 6; b. 570, l. 15v.

¹⁴ *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2: L–Ž, Aleksandras Vanagas (atsakingasis redaktorius), Vitalija Maciejauskienė, Marytė Razmukaitė, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 858.

¹⁵ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, redaktorių kolegija Egidijus Aleksandravičius ir kt., Vilnius: Mintis, 1998, p. 64; Teodoras Narbutas, *op. cit.*, t. 3, 1994 (žr. knygos priešlapiuose esančias genealogines lenteles); Teodoras Narbutas, *op. cit.*, t. 4, 1997 (žr. tome įdėtas Lietuvos kunigaikščių lenteles).

me¹⁶. Taip pat apie druskos gavybą Pervalko dvaro nuostatose niekur neužsimenama, nes kitu atveju dvaro administracija apie šią druskininkiečių veiklą būtų žinojusi ir užfiksavusi. Prie to galima pridėti, kad 1784 m. vykęs iš Gardino į Vilnių per Ratnyčią vokiečių gamtininkas Georgas Forsteris (Johan Georg Adam Forster, Förster, 1754–1794), vėliau dėstęs Vilniaus universitete mineralogiją, net nemini šalia minėto miestelio buvusio Druskininkų kaimo¹⁷. Netgi pats Narbutas, kaip jis rašo, naudodamasis buvusio Lydos pavieto ribų nustatymo teismo teisėjo 1826 m. Antano Kamienskio užrašais pamini, kad Benedikto Sūraučiaus, tuomet gydžiusio Narbutą, tik senelis Jonas girdėjo gandus, kad kadaise čia buvo gaminama druska¹⁸. Tuo labiau, jei tokia veikla būtų vykdoma, ji būtų išlikusi vietinių valstiečių kolektyvinėje atmintyje. Kaip pavyzdį galima paminėti Stakliškių atvejį, kai vietiniai parapijiečiai 1775 m. (tai užfiksuota inventoriuje) ir dar 1792 m. (informacija pateikta botaniko, geologo Stanislovo Bonifaco Jundzilo¹⁹ (Stanisław Bonifacy Jundziłł, 1761–1847) atmintyje išsaugojo prisiminimus apie LDK didžiojo etmono Liudviko Pociejaus sumanytą XVIII a. antrame-trečiame dešimtmetyje čia veikusią druskos viryklą²⁰. Tiesa, enciklopediniuose tekstuose, kuriuose aprašoma, kad Druskininkuose buvo išgaunama druska ir ja prekiaujama, juose pridedama, kad pirmas ja prekiaavo Pranas Sūraučius, nors XVIII a. Druskininkų inventoriuose tokio asmenvardžio (*Franc, Franciszek*) nėra. Benediktas, kuris 1814 ir 1816 m. gydė Narbutą, kaimo inventoriuose minimas nuo 1784 m.²¹ Tad nėra jokių duomenų apie druskos gavybą ir jos prekyvimą Druskininkuose XVIII a.

Antra reikšmė, įsitvirtinusi su Narbuto teksta, kad minėtieji Sūraučiai jau XVIII a. vertėsi žmonių gydymu. Vėlgi, greta aukščiau išsakytų pa-

¹⁶ „rudnik za danym listem świętey pamięci i(ego)m(os)ci pana Kierdeia“ (LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 549, l. 8v).

¹⁷ *Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus*, sudarė, iš vokiečių kalbos vertė ir paaiškinimus rengė Jonas Kilius, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 408.

¹⁸ Teodor Narbutt, „Wiadomość o źródłach słonych“, p. 21–23.

¹⁹ „Pospółstwo używało jey czasem w niedostatku soli do gotowania pokarmow, a pewna tradycya niesie, iż Ludwik Pociey hetman wielki litewski, będąc starostą stokliskim, doświadczał warzenia tey wody na sól, lecz gdy korzyść nie wyrównywała nakładom, dalszey około niey roboty zaniechał“ (Stanisław Bonifacy Jundziłł, *O zródłach słonych y soli Stokliskiey*, w Wilnie, 1792, Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, Retų spaudinių ir rankraščių skyrius, B lenk.10/792, l. A_{2v, 3v}).

²⁰ Raimonda Ragauskienė, „Stakliškių istorinė raida iki XIX amžiaus“, in: *Jieznas. Stakliškės*, sudarytojas Juozas Pugačiauskas, in: http://www.llt.lt/pdf/jieznas_stakliskes/jieznas_raida.pdf, (2018-04-16).

²¹ LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 619.

stebėjimų, kad tokie atvejai turėjo būti išlikę žmonių atmintyje ir žinomi apylinkėse, pateiksime kitą argumentą. Štai iš Kuršo kilęs vokiečių kilmės medikas Karlas von Šionvogelis (von Scheunvogel, Schönvogel, 1749–1814) 1796 m. pirmą kartą kartu su kolegomis (su Schmidttu, Gardino miesto, ir Melinu, Rusijos armijos, vaistininkais) ištyrė ir aprašė Druskininkų mineralinius vandenius, pateikdamas pastebėjimą „apie dažną daugybės balandžių ir gyvulių keliavimą prie pirmojo iš šių šaltinių, kad atsigertų jo vandens“, kai apie Biržų mineralinius šaltinius jis rašė: „Jų veiksmingumas žinomas daugelį metų [...]. Kaimynystėje gyvenantys žmonės, Kuršo kunigaikštystės ir Livonijos gyventojai, tai naudoja su didžiausiu pasisekimu šitoms ligoms. Tai parodo patikrinti autentiškiausi faktai, kuriuos, esant reikalui, galima patvirtinti daugybės garbingų ir žinomų asmenų liudijimais“²². Pastebėtina, kad atliekami mineralinių vandenų tyrimai nebuvo vienadienis reiškinys. Jie truko atitinkamą laiko tarpą, kurių metu buvo tiriama jų cheminė sudėtis, taip pat buvo stebimos mineralinius vandenius vartojančių asmenų reakcijos, jų organizmo pokyčiai. Antra vertus, tyrimo metu buvo apklausiami vietiniai ir kitų aplinkinių kaimų žmonės, norint įvertinti jų pastebėjimus, pasinaudoti patirtimi. Tuo tarpu Druskininkų atveju duomenų apie žmonių gydymą medikas neužfiksavo, pastebėdamas, kad tik balandžiai ir gyvuliai keliavo prie mineralinių šaltinių. Vadinasi, kaimo gyventojai medikui nusakė gyvulių ir balandžių šio vandens gėrimą, tačiau dėl nežinojimo kaip ir kokias atvejais jį naudoti, vietiniai druskininkiečiai jo netaikė gydymui. Priešingu atveju, jei Sūraučiai būtų gydę – neabejotina, kad tai būtų užfiksuota, kaip Biržų atveju, tačiau to nebuvo. Juo labiau kad druskininkiečiai patys dalyvavo tyrime: buvo apklausti, stebėjo rezultatus, matė kaip vandenys buvo taikomi praktiškai. Greičiausiai visa tai įsisavinę ir gavę pata-

²² „des fréquentes voyages que font quantité des Colombes et de bestiaux á la première des ces Sources“, „leur efficacité reconnue depuis nombre d’années... Les habitans du voisinage, les Courlandois, les Livoniens en usent avec le plus grad succès, dans ces maladies; ce font des faits avérés á la plus grande authenticité, des quels on pourroit en cas de besoin, apporter les témoignages de nombre des personnes respectables et ramifications“ (*Remarques interessantes, et utiles sur différentes eaux minerals, qui se trouvent en Lithuanie. De leurs vertus, et des maladies auxquelles ells sont propres dont le tout est annoncé en abrégé, dans l’avertissement ci-joint par Charles de Scheinvoegel*, [Gardinas, 1796], Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 264–1384, l. 4). 1799 m. kūrėnėlis buvo perspausdintas, kurio tekstas šiek tiek išplėstas: *Observations particulières sur les bains de Baldonen en Courlande, et succinctement sur différentes autres sources minérales en Lithuanie, exposées en abrégé par Charles de Scheivogel, membre de l’academie Roiale des sciences et des beaux artes de Prusse*, Riga, imprimé chez Julius Conrad Daniel Müller, 1799.

rimų Sūraučiai pradėjo taikyti gydymą vietiniams gyventojams ir garsas apie Druskininkų mineralinių vandenų gydomąsias savybes XIX a. pradžioje pasiekė ir Vilnių. Tad Sūraučiai mineralinius vandenis gydymui taikyti pradėjo po nuodugnių minėto mediko Šionfogelio tyrimų.

Vadinasi, su Narbuto tekstais įsitvirtinusi nuomonė, kad Sūraučiai buvo druskos gamintojai ir gydytojai, kaip rodo šaltiniai, buvo klaidinga. Mat išaiškėjo, kad Druskininkų kaime gyvenę Sūraučiai (kurių slaviškos kilmės pavardę Narbutas sulietuvino) gydymą vietiniais vandenimis praktikavo tik po 1796 m. vokiečių kilmės gydytojo Šionfogelio ir jo kolegų atliktų nuodugnių mineralinių šaltinių tyrimų.

Mineralinių vandenų tyrimai 1789–1790 m. Apie XVIII a. pabaigoje įvykusią Druskininkų vandenų apžiūrą pirmasis informavo Narbutas, kuris 1827 m. rašydamas pirmąjį *Lietuvių tautos istorijos* tomą nurodė: „Vienas kaimietis man pasakojo, kad valdant karaliui Stanislovui Augustui, maždaug prieš 38 metus, tai yra apie 1789 metus, kažkokie ponai, atvažiavę iš Gardino apžiūrėti mineralinių šaltinių“²³. Manytina, kad Narbuto mini mi „ponai“ buvo valdovo pareigūnai (pavyzdžiui, revizoriai, komisoriai), 1789–1790 m. vykdę visuotinę dvarų iliustraciją LDK, kurie tenai atvyko apžiūrėti vietinių mineralinių vandenų ir įsitikinti, ar jie yra tinkami druskos gavybai. Tačiau pastaroji Narbuto pateikta informacija XIX a. penktame dešimtmetyje apie Druskininkus rašiusių autorių – Ksavero Volfango (Ksawery Wolfgang), Antano Hrinevičiaus (Antoni Hryniewicz), Izidoriaus Nahumavičiaus (Izydor Nahumowicz) ir kt., – buvo perdaryta ir pagražinta, performuojant tai jau į mineralinių vandenų tyrimus. Pastarieji autoriai, nors rėmėsi pateikta Narbuto žinute, teigė, kad 1790 m. į Druskininkus buvo atvykęs valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio dvaro gydytojas²⁴.

²³ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, p. 375 (7 išnaša).

²⁴ „Slyszalem, iż w 1790 roku wody te roztrząsane były przez nadwornego lekarza króla polskiego, a nawet, że ich rozbiór drukiem ogłoszony został. Pisma tego przecież nie udało mi się wynaleźć“ (Ignacy Fonberg, *Opisanie wody mineralney Druskienickiey*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego, 1838, p. 2); „Włóścianie atoli miejscowi twierdzą, iż przed laty 50 jeszcze zsyłany był przez króla Stanisława Augusta lekarz, dla przeświadczenia się o skutkach tej wody [...]“ (Ksawery Wolfgang, *O wodach Druskienickich. Dziełko dla chorych*, Wilno: drukiem A. Marcinowskiego, 1841, p. 19); „Pięćdziesiąt lat upływa jak wody Druskienickie wziętością swoją spowodowały badania pod względem chemicznym, ale ta praca zaginęła“ (Izydor Nahumowicz, *Sposób leczenia się mineralnemi stonemi wodami w Druskienickach*, Grodno: w Drukarni Zymela Typografa i Srift-Gisera, 1841, p. 1; Antoni Hryniewicz, *O wodzie mineralnej Druskienickiej*, Wilno: w Drukarni S. Blumowicza, 1842, p. 9).

Dar toliau nužengė įvairių lietuviškų enciklopedijų autoriai, kurie tvirtino apie 1789 m. Gardine vykusį seimą ir jo metu į Druskininkus apžiūrėti mineralinių vandenų atvykusį patį valdovą Poniatovskį (beje, tokia pat frazė taikoma 1796 m. Lietuvos generalgubernatoriui Nikolajui Reprnui²⁵). Nors, kaip žinoma, Gardine seimai vyko ne 1789 m., o 1784 ir 1793 m.²⁶ Taip pat atmestinas teiginys, netgi, jei datos buvo sumaišytos, kad 1784 m. valdovas galėjo apsilankyti Druskininkuose, nes tais metais Poniatovskis iš Varšuvos į seimą Gardine vyko tokia kryptimi: Varšuva–Drohičinas–Branskas–Kobrynas–Pinskas–Ružanai–Slanimas–Nesvyžius–Naugardukas–Gardinas, t. y. visiškai aplenkdamas Druskininkus²⁷.

Grįžtant prie Narbuto paminėtos Druskininkų mineralinių vandenų apžiūros, manytina, kad jos nevertėtų tapatinti su kitais anuo metu atliktais detaliais mineralinių vandenų tyrimais. Mat šie tyrimai suaktyvėjo po Pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo, kai 1772 m. Austrijai atiteko garsiosios prie Krokuvos esančios Veličkų ir Bochnios druskų kasyklos, tuo laiku labiau buvo susirūpinta druska ir jos gavyba Respublikos teritorijoje²⁸. XVIII a. pabaigoje prasidėjo aktyvios druskos ir druskingų šaltinių paieškos Lietuvoje. Žinoma, kad šiuo laikotarpiu Vilniaus universiteto profesorių – fiziko Juozapo Mickevičiaus (Józef Rinwid Mickiewicz, m. 1817), chemiko italo Josepho Gerardo Sartoriuso (Sartoris, Sartori, m. 1799), o vėliau botaniko, geologo Jundzilo buvo ištirti Bagrėno, Birštono, Labūnavos, Nemunaičio, Stakliškių vietovių mineraliniai šaltiniai²⁹, kai Druskininkų vandenys tokio tyrimo veikiausiai nesulaukė. Manytina, kad Narbuto minima Druskininkų mineralinių vandenų apžiūra (nors apie ją vienalaikių ir vėlesnių šaltinių duomenų nerasta), buvo „žvalgybinio“ pobūdžio, kai at-

²⁵ Žr. 5 išnašą.

²⁶ *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, zestawił i wstępem poprzedził Władysław Konopczyński, (ser. *Archiwum Komisji Historycznej*; seria 2, t. IV, Nr. 3), Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, p. 168–169.

²⁷ Adam Stanisław Naruszewicz, *Dyjaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na Sejm Grodzieński*, wydała Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Wydawnictwo Instytut Badań Literackich: Fundacja „Akademia Humanistyczna”, 2008, p. 399 (valdovo Augusto Poniatovskio kelionės žemėlapis).

²⁸ Ewa Danowska, „Poszukiwania soli w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku“, in: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, Warszawa, 2014, t. 59, zesz. 3, p. 105–117.

²⁹ Libertas Klimka, Rasa Kivilšienė, „Gabinet fizyczny pod rządami profesora Józefa Mickiewicza (materiały do historii nauczania fizyki w Uniwersytecie Wileńskim)“, in: *Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki*, Warszawa, 2003, t. XII, zesz. 1–2, p. 26, 66, išnaša 4; Stanisław Bonifacy Jundziłł, *op. cit.*, l. A_{2v, 3v}.

vykę revizoriai vizualiai apžiūrėjo šaltinius, apklausė vietinius valstiečius. Tuo tarpu pirmas detalus Druskininkuose esančių dviejų mineralinių šaltinių vandenų tyrimas buvo atliktas ir publikuotas 1796 m. minėto vokiečių kilmės mediko Šionfogelio, kurį greičiausiai XIX a. apie Druskininkus rašę autoriai klaidingai sutapatino su 1790 m. data.

Taigi Narbuto pateikta informacija apie Druskininkų mineralinių vandenų apžiūrą vėliau kitų asmenų buvo „išpūsta“ ir modifikuota, jai pritaikant „karališką“ dėmenį – valdovo asmeninio gydytojo arba paties valdovo lankymąsi minėtame kaime, taip parodant, kad jau tuo metu net karalius atkreipė dėmesį į šią vietovę.

Šiuolaikinis 1794 m. karališko dekreto „atradimo“ detektyvas. Iki šiol svarbiausiuose Druskininkus reprezentuojančiuose internetiniuose puslapiuose (pavyzdžiui, savivaldybės, viešbučių, muziejaus) šmėžuoja 1794 m. data, informuojanti, kad tada vietovė buvo paskelbta gydomąja. Abiejų Tautų Respublikos istorijoje šie metai reikšmingi dėl tuomet vykusio Tado Kosciuškos sukilimo, į kuriuos sumaniai buvo įpinta ir Druskininkų istorija.

1794 m. data aptinkama tik po Antrojo pasaulinio karo (iki tol įvairiakalbėje Druskininkams skirtoje literatūroje ji neminima) pirmuose pažintiniuose Druskininkų leidiniuose, kuriuos nuo 1956 m. rengė medikas Arolfas Medonis (kartu su Janina Jušenaite). Juose nurodoma, kad 1794 m. Druskininkai buvo paskelbti gydomąja vietove³⁰. Netrukus pastarasis teiginys įsitvirtino visose lietuviškose enciklopedijose³¹, o vėliau istoriografijoje³². Netrukus po Nepriklausomybės atkūrimo 1992–1994 m. vyko minėtos datos patikslinimas. Tad žvilgtelėkime, kaip rutuliojosi šios datos fabula.

Minėtos datos „tikslinimo“ pradžią reikėtų sieti su 1992 m., kai artėjant jos 200-ųjų metų sukakčiai pasirodė Druskininkams neabejingo ir šios datos pagrindinio „tikslinimo“ iniciatoriaus rašytojo Romo Sadausko tekstas. Jame rašytojas mini, kad dar 1987 m., minint kurorto 150-ties metų jubiliejų, į tuometinę Druskininkų valdžią kreipėsi Lietuvos istorijos instituto bendradar-

³⁰ Janina Jušenaite, Arolfas Medonis, *Druskininkai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 19; Arolfas Medonis, *Druskininkai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 7; Janina Jušenaite, Arolfas Medonis, *Druskininkų kurortas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 26.

³¹ Žr. 5 išnašą.

³² Pavyzdžiui: Jurgis Bučas, „Senoji Lietuvos kurortų architektūra“, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Urbanistika ir rajoninis planavimas*, Vilnius, 1990, t. 16, p. 111; Gintaras Šileikis, Albinas Visockis, *Lietuvos istorijos datos, įvykiai, faktai, asmenybės (nuo I amžiaus iki 1795 metų)*, Kaunas: Šviesa, 1998, p. 344.

bis Juozas Jurginis, siūlydamas kurorto įkūrimo datą nukelti į 1794 m., tačiau pasak publicisto, šis raginamas atsako nesulaukė³³. Po pusmečio Sadauskas, nesulaukęs vietinių druskininkiečių istorijos mylėtojų Jurgio Jančiausko, Vytauto Valentukevičiaus reakcijų, pats vietiniam laikraščiui parūpino išspausdinti dviejų istorikų – Varšuvos universiteto profesoriaus W. Olczewskio, pristatyto kaip žymaus Poniatovskio laikų specialisto, ir Vilniaus pedagoginio instituto docento Liudo Truskos nuomones dėl 1794 m. datos³⁴. Pagaliau 1994 m. balandžio 20 d. vietiniam žurnalistui pokalbyje su Sadausku prasiitarus, kad valdžia kurorto jubiliejų minės rugpjūčio-rugsėjo mėnesiais, šisai nustebo, kodėl ne birželio 20 d., nes tada pasirodė Poniatovskio dekretas³⁵. Ši istorija kulminaciją pasiekė 1999 m., kai Sadauskas vietinėje spaudoje informavo apie naują Maskvoje *Terros* leidyklos išleistą Poniatovskio atsiminimų leidimą, kurio antro tomo, išleisto 1996 m., p. 299 cituojami šie valdovo žodžiai: „1794 metų birželio 20 dieną aplankėme gydomoisiais vandenimis garsėjančią Druskininkų vietovę ir radome reikalą pasirašyti dekretą dėl jos paskelbimo gydomąja vieta su Komiteto ir Daktaro išlaikymu iš Karaliaus išdo“³⁶. Na, o su šiuo tekstu pamažu 1794 m. birželio 20 d. visur įsitvirtino³⁷ ir iki šiol Druskininkuose švenčiama kaip gydomosios vietovės „gimtadienis“.

Tokia yra formalioji šios datos atsiradimo siužetinė linija. Na, o detektyvinio žanro momentai prasidėjo ieškant Poniatovskio atsiminimų antrojo tomo. Pradžioje verta pastebėti, kad 1995 m. Maskvoje buvo išleisti valdovo atsiminimai rusų kalba (kaip savarankiška knyga), tačiau juose Druskininkai minimi nebuvo. Pradėjus ieškoti antro šių atsiminimų tomo, kaip

³³ Romas Sadauskas, „Artėja kurorto jubiliejus“, in: *Druskonis*, Druskininkai, 1992-07-17, Nr. 28 (149), p. 2.

³⁴ Romas Sadauskas, „Mūsų kurortui – 200 metų! Negi tai niekam nerūpi?“, in: *Druskonis*, Druskininkai, 1993-03-26, Nr. 8 (179), p. 5.

³⁵ Arūnas Zurlys, „Susitikimai su Romu Sadausku“, in: *Druskonis*, Druskininkai, 1994-04-20, Nr. 15 (238), p. 5.

³⁶ Romas Sadauskas, „Caras už karalių brangesnis“, in: *Druskininkų kronika*, Druskininkai, 1999-07-30, Nr. 30 (42), p. 2.

³⁷ Pavyzdžiui: *Druskininkų istorinis kalendorius*, parengė ir tekstus rašė Vytautas Valentukevičius, Druskininkai: Vija, 1999, p. 37; Algimantas Miškinis, „Druskininkai“, in: *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, I knyga, (ser. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*, t. 2), Vilnius: Savastis, 2002, p. 301; *Knygelė apie Druskininkus*, sudarytoja Roma Dusevičienė, Druskininkai: Druskininkų miesto muziejus, 2005, p. 4; Ramūnas Povilanskas, *Kurortų istorija*, Klaipėda: EUCC leidykla, 2013, p. 67. Šią frazę aptinkame ir Druskininkų muziejaus puslapyje su „tikslia“ nuoroda: <http://www.druskininkumuziejus.lt/diic/svarbus-druskininku-istoriniai-ivykiai-asmenys/istoriniai-vykiai/druskininkai-paskelbti-gydomaja-vietove>, (2018-04-08).

nurodė Sadauskas, pasirodė, kad jų neturi nė viena Lietuvos biblioteka³⁸. Susisiekus su Druskininkų muziejaus direktoriumi (muziejaus internetiniame puslapyje cituojamas šis šaltinis), o vėliau su šių atsiminimų „radėju“ rašytoju Sadausku, paaiškėjo, kad nei muziejus, nei rašytojas knygos neturi. Galiausiai tarpininkaujant maskviečiui kolegai dr. Sergejui Polechovui buvo susisiektas su *Terra* leidyklos veiklą perėmusiu knygų klubu *Книгозек*, kurio atstovė informavo, kad tokios knygos leidykla neleidė. Negalėdamas patikėti, kad šiais laikais gali būti kuriami šaltiniai, leidausi į istorinių duomenų ir šaltinių argumentų „labirintą“.

Pirma ir svarbiausia 1794 m. „aprašomiems“ įvykiams prieštaraujanti mintis – Poniatovskio atsiminimuose aprašomų įvykių chronologinė trukmė. Nepaisant, kad valdovas atsiminimus rašė nuo 1771 m. iki gyvenimo pabaigos, tačiau įvykiai juose užbaigiami 1778 m. (!)³⁹, tad apie 1794 m. paminėjimą negali būti ir kalbos. Netgi peržiūrėjus pirmą kartą 2012 m. prancūzų kalba pilnai išleistus Poniatovskio atsiminimus, Druskininkų juose nerasta. Antra vertus, stebina, kad cituojamame atsiminimų fragmente minimas tarsi valdovo užfiksuotas žodis „aplankiau“, kai 1794 m. vyko Kosciuškos sukilimas, o Poniatovskis tuomet buvo Varšuvoje ir šiuo Respublikai įtemptu laikotarpiu, kaip rodo istoriniai tyrimai, negalėjo tokio dekreto pasirašyti, juo labiau būti Druskininkuose⁴⁰. Neįtikinamai atrodo tvirtinimas, kad kaimelis, kuriame gyveno 5–6 valstiečių šeimos, netikėtai taptų gydomąja vieta. Taip pat keista, kad Narbutas, ypač mėgęs Druskininkus ir kaupęs apie juos visą medžiagą, tokios datos net nemini. Juo labiau kad toks įvykis kaip valdovo apsilankymas neabejotinai būtų išlikęs vietinių gyventojų atmintyje.

Beje, dėl Sadausko pasitelktų istorikų nuomonių. Kaip žinoma, Jurginis nepasirūšino aktyviu archyvų lankymu, tad veikiausiai jei 1987 m. rašė tokį raštą miesto valdžiai, tai daugiau iš inercijos, kažkieno paragintas ar

³⁸ Станислав Понятовский, *Мемуары*, переводчик В. Савицкий, (сер. Тайны истории в романах, повестях и документах), Москва: Терра – Terra, 1995.

³⁹ Stanislas Auguste, *Mémoires*, éditées par Anna Grześkowiak-Krwawicz & Dominique Triaire, Paris: Institut d'études slaves, 2011, p. 23–27. Plačiau apie ankstesnių atsiminimų leidimus žr. Agata Ročko, „Powtórne świata polskiego tworzenie“ przez Stanisława Augusta w świetle jego odtajnionych pamiętników“, in: *Napis: Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*, Warszawa, 2013, zesz. 19, p. 414–419.

⁴⁰ Zbigniew Góralski, *Stanisław August w insurekcji kościuszkowskiej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, p. 115–154; Bartłomiej Szyncler, *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa: Ancher, 2001, p. 412–421 (žr. 1794 m. sukilimo įvykių „kalendorių“).

veikiamas pažintinių leidinių informacijos. Kai dėl minėto Olczewskio, tai tokio Varšuvos universiteto profesoriaus kaip istoriko nėra žinoma, o Truskos atsakyme išdėstyta, kad šią datą verta paminėti, tačiau abiejų asmenų pasisakymuose nėra detalizuota, kodėl turėtų būti minima 1794 m. data, nėra minimas nė vienas šaltinis, kuriuo būtų galima pasiremti ir patikrinti šios datos tikrumą. Galiausiai viską vainikuojantis loginis neatitikimas – Sadauskas pilną datą – 1794 m. birželio 20 d. – pirmą kartą pamini 1994 m., t. y. dar dvejiems metams iki pasirodant nebūtiems atsiminimams (1996 m.).

Tad šiuo atveju pasitelkus vietinę spaudą buvo sukurtas „pseudoįvykis“, kurio dingstis – pažintiniuose leidiniuose atsiradusi 1794 m. data, o vėliau artėjantis kurorto „jubiliejus“ skatino ją patikslinti. Pirmiausia tam buvo pasitelktos istorikų nuomonės, kur nėra jokios faktografijos, šaltinio-tyrinės argumentacijos, po to nustatoma „priešlaikinė“ data – birželio 20 d. (dar iki išleidžiant nebūtus atsiminimus), pagaliau „atrandama“ tiksli frazė Poniatovskio kvaziatsiminimuose⁴¹. Taip XX a. antroje pusėje atsiradusi ir vėliau „patikslinta“ fikcinė 1794 m. birželio 20 d. data tapo Druskininkų „kurortinio“ įvaizdžio dalimi.

Išvados. Iki kurortinio laikotarpio Druskininkų istorija XIX ir XX a., neatsiradus poreikiui verifikuoti senų ir ieškoti naujų istorinių duomenų, „apaugo“ trimis kaip gydomosios vietovės mitais.

Pirmasis mitas (vietinė valstiečių giminė Suraučiai (*Surowiec*) – druskos gamintojai ir gydytojai) įsitvirtino su Teodoro Narbuto tekstais, kuris, kaip parodė šaltiniai, buvo klaidingas. Mat išaiškėjo, kad Druskininkų kaime gyvenę Suraučiai (kurių slaviškos kilmės pavardę Narbutas sulietuvino, paversdamas *Sūručiais*) gydymą vietiniais vandenimis praktikavo tik po 1796 m. vokiečių kilmės gydytojo Karlo von Šionfogelio ir jo kolegų atliktų nuodugnių mineralinių šaltinių tyrimų.

Antrasis (1789–1790 m. vykę mineralinių vandenų tyrimai) susiformavo, kai Narbuto pateikta informacija apie Druskininkų mineralinių vandenų apžiūrą, vėliau kitų asmenų buvo „išpūsta“ ir modifikuota, jai pritaikant „karališką“ dėmenį – valdovo asmeninio gydytojo arba paties valdovo lankymąsi minėtame kaime, taip parodant, kad jau tuo metu net karalius atkreipė dėmesį į šią vietovę.

⁴¹ Daugiau apie „pseudoįvykius“ žr. Leonidas Donskis, „Gyvenimas pseudoįvykių pasaulyje“, in: *Klaipėda*, 2005-07-18, in: <https://www.delfi.lt/archive/gyvenimas-pseudoivykiu-pasaulyje.d?id=7104623>, (2018-05-15).

Trečiasis (1794 m. birželio 20 d. Druskininkai paskelbti gydomąja vietoje) atsiradęs XX a. antroje pusėje pažintinėje literatūroje, o artėjant kurorto „jubiliejui“ rašytojo Romo Sadausko buvo „patikslintas“ sukuriant „pseudoįvykio“ strategiją: a) pasitelktos istorikų nuomonės, b) nustatyta „priešlaikinė“ (prieš pasirodant šaltiniams, kuriuose bus minima) data – birželio 20 d., c) atrastas kvazišaltinis – valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio atsiminimai su tikslia citata, kur Druskininkai skelbiami gydomąja vietoje, kai tyrimas parodė, kad tokio šaltinio nėra, o 1794 m. birželio 20 d. – fiktyvi data.

Šių pseudodatų įvykių nuoseklus išsidėstymas (vietiniai gydytojai (Sūraučiai) → mineralinių vandenų tyrimai (1789–1790) → gydamosios vietovės statusas (1794 m. valdovo dekretas)) rodo visuomenėje glūdėjusį troškimą turėti „seną“ (lietuvišką) kurortą, už kurio slypėjo ir politinės nuostatos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gydomoji vietovė *versus* Rusijos imperijos kurortas.

A CASE OF VITALITY OF LOCAL MYTHS: THE 'SPA' BEGINNING OF DRUSKININKAI IN THE EIGHTEENTH CENTURY

Summary

The article dwells on three nineteenth and twentieth century myths about Druskininkai as a spa. The first myth (the local peasant family of Suraučiai, *Surowiec* in Polish, healers and producers of salt) became established in Teodoras Narbutas' texts, but the sources showed it was erroneous. It transpired that the family of Suraučius from Druskininkai (Narbutas Lithuanised the surname of the Slavic origin by turning it into *Sūrutis*) practised healing with water from local springs only after Karl von Schönvogel, a doctor of German descent, and his colleagues carried out an exhaustive analysis of the mineral springs in 1796. The second myth (analysis of the mineral springs in 1789/90) evolved when Narbutas's information on the analysis of the mineral springs in Druskininkai was later exaggerated and modified by adding the 'royal' element to it: a visit to the above-mentioned village by the king's personal doctor or the king himself, thus showing that as early as that even the king had paid attention to this location. The third myth (Druskininkai being declared a spa on 20 June 1794) appeared in reference literature of the second half of the twentieth century and, with the approaching 'anniversary' of the spa, was 'adjusted' by the writer Romas Sadauskas by employing the strategy of a 'pseudo-event': (a) resorting to the opinions of historians, (b) determining a

'premature' date, 20 June (prior to the appearance of the sources in which it will be mentioned), and (c) discovery of a *quasi*-source – Stanisław August Poniatowski's memoir containing the accurate quotation in which Druskininkai is declared a spa. Research shows that such a source does not exist, and that 20 June 1794 is a fictitious date.

A consistent sequence of these pseudo-dates and events – local healers (Sūraučius) → analysis of mineral springs (1789/90) → the status of a spa (the ruler's decree of 1794) – points to the hidden public desire to have 'an old' (Lithuanian) spa that also masked political attitudes: a spa of the Grand Duchy of Lithuania *versus* a resort of the Russian Empire.

KALNAI IR KALNUOTI REGIONAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KELIAUTOJŲ AKIMIS XVI–XVIII A.

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ

Vakarų istoriografijoje nemažai dėmesio yra skiriama kalnų istorijai ir jų refleksijai XVI–XVIII a., nustatant domėjimosi kalnais laikotarpius ir galimas prieigas jų analizavimui. Šiuolaikinėje istoriografijoje vyrauja dvi pagrindinės mokyklos, skirtingai chronologiškai identifikuojančios kalnų suvokimą – raštijos bei literatūros tyrinėtojai ir alpinizmo istorikai bei geografa. Autoriai sutaria, kad kalnų suvokimas Ankstyvųjų Naujųjų laikų periodu turėtų būti interpretuojamas iš „neatrastos žemės“ perspektyvos, galinčios paaiškinti, kodėl kalnai ir jų žmonės kelionių aprašymuose sulaukė tokio išskirtinio dėmesio, retkarčiais netgi buvo mistifikuojami. Literatūros kritikai teigia, kad kalnais buvo susidomėta tik XVIII a. antroje pusėje, mat tada pagausėjo išsamių kalnų aprašymų, kilusių iš susidomėjimo šiuo gamtos reiškiniu. Tuo tarpu kita mokykla šį procesą mato kiek komplikuočiau: aptariamam laikotarpiui matyti akivaizdūs domėjimosi kalnais pertrūkiai. Anot šios mokyklos atstovų, susidomėjimas kalnais, prasidėjęs Renesanso laikotarpiu, apogėjų pasiekė XVII a., vėliau sekė vadinamasis „tamsusis periodas“, kurio metu kalnams nebuvo teikiama daug reikšmės, tačiau Apšvietos amžiuje kalnai ir jų suvokimas atgimė beveik šiuolaikine kalnų suvokimo prasme. Žmonės įdomumo dėlei keliavo į kalnus, pradėjusius traukti ne tik geologine ar geografinę prasme¹. Yra ir trečioji mokslininkų grupė – istorikai, kurie laikosi vidurio pozicijos, teigdami, kad tai yra sudėtingas keliasluoksniis procesas: XVI a. keliautojai turėjo labai neigiamą požiūrį į kalnus, XVII a. jau galima pastebėti pozityvių vertinimų kalnų atžvilgiu, kadangi tuo laikotarpiu buvo kilęs susidomėjimas „laukine“ gamta².

¹ Simona Boscani Leoni, „Knowledge and Perception of Mountains in History: New Perspectives for Research“, in: *An Environmental History of the Early Modern Period*, eds. Martin Knoll, Reinhold Reith, Münster: LIT Verlag, 2014, p. 63.

² *Ibid.*

XVI–XVIII a. kelionės buvo tikslingos ir iš anksto suplanuotos, labai reikalingais atvejais keliautojai leisdavo sau nuklysti nuo iš anksto apgalvoto maršruto. Žinoma, galėjo pasitaikyti atsitiktinių nuklydimų³, tačiau tai labiau reiškę sugaištą laiką, o ne kelionės malonumą. Toks tikslingas keliavimas turėjo įtakos ir kelionių aprašymų konstravimui aptariamam laikotarpiui. Humanizmo laikotarpiu buvo skatinamas užrašų vedimas kelionės metu, idant keliavimas nenueitų perniek, kadangi keliavimas pirmiausia buvo suvokiamas kaip edukacinis procesas (net ir nevykstant į edukacinę kelionę). Anot teoretikų, keliavimas yra puikus būdas susitikti įvairių kultūrų žmonėms, apsikeisti idėjomis ir materialiomis gėrybėmis⁴. Tačiau tam, kad žmogus nepasimestų kelionės metu, jam reikėjo suteikti gaires, kaip kuo išsamiau ir tikslingiau išnaudoti kelionę, į ką atkreipti dėmesį ir ką pasižymėti: geografinę vietovių padėtį, trumpus kraštovaizdžio aprašymus, jų visuomenę (populiaciją), teisinę sistemą, vietinius paminklus ir jų išskirtinumą ir netgi galbūt parsivežti keletą kelionėje matytus dalykus liudijančių daiktų⁵.

Aptariamam laikotarpiu vis daugiau radosi gamtos istorijai skirtų veikalų, kuriuose koncentruotai būdavo apibūdinamas regiono kraštovaizdis, pagrindiniai gamtos paminklai, tautos ir jų kultūros⁶, buvo skaitomi įvairių klasikinių autorių veikalai – Cicerono, Plutarcho, Plinijaus⁷. Taigi keliautojai turėjo gausybę literatūros, kuria galėjo pasiremti konstruodami savo kelionių aprašymus ir sujungdami asmeninę patirtį su teorinėmis žiniomis. Vienas iš itin įdomių, tačiau mažai tirtų Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kelionės aprašymų elementų yra kalnai ir jų aprašymai kelionių raštijoje.

Populiariausia kelionių kryptis aptariamam laikotarpiu buvo Italija, į kurią norint patekti neišvengiamai reikėjo pervažiuoti bent vieną kalnų masivą. Keliautojai, kurie keliaudavo pro Čekiją, su kalnais susidurdavo dar

³ Vaitiekus Bohuševičius, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1723–1724 m.*, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 103v.

⁴ Nicholas Popper, *Walter Raleigh's „History of the World“ and the Historical Culture of the Late Renaissance*, Chicago: University of Chicago Press, 2012, p. 175.

⁵ Andreas Motsch, „Relations of Travel: Itinerary of a Practise, Renaissance and Reformation“, in: *Renaissance and Reformation*, 2011, t. 34, Nr. 1–2, p. 220.

⁶ Christoph Johann Beckmann, *Historia Orbis terrarum geographica et civilis*, Francofurti et Lipsiae: Geodorf Zimmerman, 1698, in: https://books.google.lt/books?id=qztUAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

⁷ William M. Barton, *Mountain Aesthetics in Early Modern Latin Literature*, London–New York: Routledge, 2017, p. 9.

Silezijoje, turėdami persikelti per Sudetų kalnus, pasirinkusieji kelionę per Austriją, susitikimą su didesniais kalnais galėjo nukelti iki Vienos, už kurios prasideda Rytinės Alpės. Persikelti per Alpes keliautojai turėjo tris pagrindines trasas: viena iš jų ėjo nuo Vienos Austrijoje iki Udinės Italijoje⁸. Ši trasa buvo populiariausia dėl keleto pragmatiškų priežasčių – tai buvo tiesiausia ir trumpiausia kelionės atkarpa, keliaujant iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijų tiesiai į Italiją, be to, Venecijos muitininkai esą buvo palankiausi keliautojams⁹, o ir kelionė per Alpes buvo pati saugiausia, kadangi šioje atkarpoje nėra daug aukštų viršukalnių. Kita pakankamai populiari trasa ėjo per Insbruką Austrijoje iki Veronos Italijoje¹⁰ – ją sąlygojo keliautojų noras aplankyti Bavarijos miestus ir teritorijas. Trečioji trasa ėjo per Grenoblį Prancūzijoje iki Turino Italijoje¹¹ – tai buvo bene pavojingiausias kelias, kadangi šioje Alpių atkarpoje yra vienos iš aukščiausių šio kalnų masyvo viršukalnių. Šia trasa naudojosi keliaujantys tarp Prancūzijos ir Italijos, tad jiems tai buvo bene vienintelis greičiausiai įveikiamas kelias. Žinoma, būta ir kitų kalnų masyvų, pačioje Italijoje bei kitose valstybėse, apie kuriuos keliautojai taip pat užsimindavo savo kelionių dienoraščiuose.

Vakarų Europos istoriografijoje kalnų refleksijos kelionių raštijoje tema yra gąji ir intriguojanti. Dažniausiai ši tema iškyla bendrame vieno regiono kontekste, analizuojant kalnų suvokimą ir jo virsmą keliautojų, rašytojų akyse¹², bandoma suprasti, kaip Naujųjų laikų keliautojai suvokdavo kalnų masyvų ribas ir pan. Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kalnų refleksija kelionių raštijoje nėra sulaukusi atskiro dėmesio. Kompleksiškiausiai į kalnų refleksijos klausimą kelionių raštijoje žvelgė lenkų istorikas Antonis

⁸ Jurgis Radvila (1575), Kristupas Zaviša (1700), Juozapas Lopacinskis (1773 ir 1775), Juozapas Jurgis Hilzenas (1752), Pranciškus Ksaveras Bohušas antrosios kelionės metu (1781), Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė (1785).

⁹ Jolita Sarcevičienė, „Italija Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos 1773–1774 m. kelionės dienoraštyje“, in: *Lietuva – Italija: šimtmečių ryšiai*, sudarytoja Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis Muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016.

¹⁰ Teodoras Bilevičius (1677), Adalbertas Bohuškevičius (1723–1724), Mykolas Butleris su palyda (1779–1780).

¹¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (1668), Teodoras Bilevičius (1678), Teofilė Konstancija Radvilaitė-Moravska (1773).

¹² *The Fatal Gift of Beauty: The Italies of British Travellers: An Annotated Anthology*, editor Manfred Pfister, Amsterdam–Atlanta: Editions Rodopi, 1996; William M. Barton, *op. cit.*; Efterpi Mitsi, *Greece in Early English Travel Writing, 1596–1682*, London: Palgrave Macmillan, 2017.

Mączakas, XVII a. išskirdamas kaip susidomėjimo kalnais laikotarpį¹³. Jis įvardija labiau praktines šio proceso priežastis – nebuvo kito įmanomo kelio pasiekti Vakarų Europos (ypač Italijos) šalis. Toks požiūris yra kiek per griežtas: nepaisant to, kad keliautojai buvo priversti keliauti per kalnus, jie nebuvo įpareigoti jais grožėtis ir gėrėtis, juo labiau aprašyti jų grožį. Apšviertos epochoje kalnai sulaukė dar daugiau dėmesio kelionių raštijoje, jis buvo dar labiau sukoncentruotas į estetinį grožėjimąsi. Tiesa, jeigu Vakarų istoriografijoje dominuoja regioninė kalnų prieiga, tai Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje kur kas dažniau kalnai yra apčiuopiami konkrečios kelionės ar keliautojo kontekste¹⁴, šiek tiek atkreipiant dėmesį į kalnų refleksiją vienos epochos kontekste¹⁵. Tad kol kas nėra tyrimo, analizuojančio kalnų refleksijos pagrindinius bruožus ir jų pasikeitimą skirtingų epochų laikotarpiu.

Išsamiausiai ir visapusiškiausiai kalnus keliautojai aprašė kelionių dienoraščiuose, kuriuose nuguldavo įvairūs dėmesį patraukę kelionės aspektai. Tam, kad būtų galima pamatyti kalnų vertinimo kismą, naudojami XVI–XVIII a. kelionių dienoraščiai, užrašyti iš LDK kilusių keliautojų. Tai XVI a. pabaigoje užrašytas Jurgio Radvilos (1566–1600) kelionės į Italiją dienoraštis¹⁶, XVII a. pradžios Stepono Paco (1587–1640) kelionės dienoraštis¹⁷ ir labai skirtingi savo forma bei turinio gausumu Kazimiero Jono Vaišnoravičiaus (apie 1620–1677)¹⁸ ir Teodoro Bilevičiaus (apie 1655–1697)¹⁹ kelionių aprašymai, taip pat Kristupo Zavišos (1660–1621) piligriminės kelionės

¹³ Antoni Mączak, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge: Polity Press, 1995, p. 7.

¹⁴ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 312–332.

¹⁵ Adam Kucharski, *Theatrum peregrinandi: Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013.

¹⁶ Darius Antanavičius, „Jurgio Radvilos pirmosios kelionės į Italiją dienoraščio originalas“, in: *Senoji Lietuvos Literatūra*, Vilnius, 2005, kn. 19, p. 201–241.

¹⁷ Stefan Pac, „Obraz dworów europejskich na początku XVII wieku przedstawiony w Dzienniku podróży królewicza Władysława“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, opracował Adam Przyboś, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1977; Jan Hagenaw, „Diarium peregrinationis Vladislai Principis Poloniae ab 17 maii 1624“, in: *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej*.

¹⁸ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *Kelionė po Europą su jaunuuoju kunigaikščiu Ostrogiškiu: 1667–1669 metų dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė ir Eglė Patiejūnienė, iš lotynų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė, komentarus rašė Kristina Mačiulytė, Eglė Patiejūnienė, Mintautas Čiurinskas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

¹⁹ Teodoras Bilevičius, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, dienoraščio lotyniškas frazes ir žodžius vertė Sigitas Narbutas,

užrašai jo atsiminimuose²⁰. XVIII a. iliustruoja Mykolo Butlerio (1715–1782) kelionės į Italiją ir Vokietiją kelionės dienoraštis²¹, Juozapo Jurgio Hilzeno (1736–1786), Kotrynos Sosnovskytės-Pliaterienės (apie 1748–1832), Teofilės Konstancijos Radvilaitės-Moravskos (1738–1818) ir Pranciškaus Ksavero Bohušo (1746–1820) kelionių dienoraščiai²². Taip pat naudojami trys rankraštiniai, kol kas istoriografijoje neanalizuoti, kelionių dienoraščiai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve: jėzuito Vaitiekaus Bohuševičiaus (1666–1734) kelionės į Romą ir atgal dienoraštis²³, Juozapo Lopacinskio (1751–1803) kelionės į Romą dienoraštis²⁴ ir nenustatyto Lopacinskių giminės atstovo XVIII a. antros pusės kelionės dienoraštis – abu buvo perrašyti į Lopacinskių giminės *silva rerum* knygą²⁵.

Šiame straipsnyje analizuojama kelionės per kalnus refleksija LDK keliautojų kelionių dienoraščiuose. Straipsnio tikslas – išanalizuoti kalnų aprašymus ir jų kismą XVI–XVIII a. LDK keliautojų kelionių raštijoje trimis aspektais: 1) kokias pragmatines funkcijas atliko kalnų aprašymai kelionių raštijoje; 2) kada ir kaip kalnai bei kalnuoti regionai tapo turistinės/pažintinės atrakcijos dalimi; 3) kaip keliautojai vertino Alpių kalnų masyvą kelionių raštijoje?

Kalnų aprašymų analizei naudojamas analitinis ir palyginamasis metodai, kad būtų galima palyginti, kaip skirtingų laikotarpių keliautojai suvokė

komentarus rašė Birutė Mikalonienė, Kęstutis Gudmantas, Gintautas Sliesoriūnas, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

²⁰ Krzysztof Zawisza, *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego 1666–1721*, Warszawa: przez Juliana Bartoszewicza, 1862, p. 76–100.

²¹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto spaustuvė, 2013.

²² Juozapas Jurgis Hilzenas, *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis*, sudarė Arvydas Pacevičius, parengė Waldemar Chorażyczewski, Arvydas Pacevičius, Agnieszka Rosa, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *Moja podróż do Włoch. Dziennik z lat 1785–1786*, wstęp i opracowanie Małgorzata E. Kowalczyk, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2013; Teofila Konstancja z Radziwiłłów Morawska, *Diariusz podróży europejskiej w latach 1773–1774*, wstęp i opracowanie Bogdan Rok, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002; Franciszek Ksawery Bohusz, *Dzienniki podróży*, wstęp i opracowanie Filip Wolański, Kraków–Wrocław: Księgarnia akademicka, 2014.

²³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*

²⁴ Juozapas Lopacinskis, *Kelionės į Romą ir atgal dienoraštis 1773–1774 m.*, in: LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 83–209v.

²⁵ Lopacinskis, *Diplomatinės kelionės dienoraštis*, XVIII a. antra pusė, in: LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 16, l. 64–73v.

ir aprašė tą patį gamtos objektą bei kaip jų refleksija atitinka ar, priešingai, nesutampa su Vakarų Europoje nusistovėjusiu modeliu.

Kalnai kaip kraštovaizdžio dalis. Neišvengiamai kalnų aprašymai turėjo stiprų pragmatišką pradžią, kadangi jie buvo labai išskirtinė kraštovaizdžio dalis, sukeldavusi nemažai sunkumų keliautojams, siekiantiems greičiau nuvykti į suplanuotą kelionės tikslą. Ankstyvaisiais Naujaisiais laikais sienų ir ribų klausimas buvo keblus – regionų ribos buvo kur kas aptakiau suvokiamos nei dabar, be to, jos buvo aktyvios ir nuolat besikeičiančios. Tik XVII a. antroje pusėje – XVIII a. kartografijoje atsirado aiškos demarkacinės linijos, žyminčios skirtingus regionus, rimčiau pagrįstos politiniais įvykiais. Iki tol, XVI–XVII a. pirmoje pusėje, kartografijoje kaip ribų žymekliai vyravo gamtiniai objektai. Niekas stebėtino, kad ir keliautojai rinkdavosi skirtingus gamtos objektus kaip riboženklius. Tad pirmiausia kalnai buvo aprašomi kaip kraštovaizdžio dalis, neretai kalnų paminėjimas buvo susijęs su konkreto miesto aprašymu ir jo geografinės padėties pažymėjimu.

Tiesa, patys keliautojai per visą aptariamąjį laikotarpį nelabai diferencijuoja kalnus ir kalvas. Kalnų terminologija labai laisva. Tikėtina, kad neretai ji tiesiogiai perimta iš lotynų ir italų kalbų, kuriose šios sąvokos (lot. *mons*, *-is* ir *collis*, *-is*) yra retkarčiais vartojamos sinonimiškai²⁶. Vos vienu kitu atveju keliautojas pažymi, kad važiavo per kalvas (lot. *collis*, *-is*) ar šalia jų. XVI a. keliaavęs Jurgis Radvila, įvažiavęs į Friuli lygumą Venecijoje rašė, kad yra „pravažiuojami du gražiausi venecijiečių miesteliai, esantys ant žaviausią kalvą – San Danielė ir Spilimbergas“²⁷. Kitas keliautojas XVIII a. antroje pusėje įvažiuodamas į Sileziją teigė, kad visur karaliauja platūs laukai ir lygumos, tačiau retkarčiais jas pertraukia kalvos, apaugusios kruopščiai susodintomis giraitėmis²⁸. Itin retais atvejais keliautojai pravažiuodavo pro „mažus kalnus“ – Butlerio kelionės dienoraštyje kelionės aprašymo autorius Tridento regione užfiksavo, kad aplinkui buvo keletas nedidelių kalnų²⁹. Tačiau visuose kituose kelionių dienoraščiuose jie nebuvo diferencijuojami aukščio prasme.

²⁶ William M. Barton, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

²⁸ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 91.

²⁹ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, p. 357 (O go-dzinie ósmej wyjechali, drogą z początku trochę góry, ale małe były).

Skirtingi keliautojai apie kalnus prabyla labai skirtingu metu – asmenys, siekiantys aprašyti kaip įmanoma tiksliau ir įdomiau savo keliavimo procesą, kalnų egzistavimo faktą pradeda minėti dar Silezijoje – Bilevičius, Bohuševičius, Lopacinskis³⁰. Tuo tarpu Pacas, lydėjęs karalaitį Vladislovą Vazą į kelionę po Europos šalis, vos vieną kartą, prie Silezijos ir Moravijos sienos, paminėjo, kad kalnais keliavo į Bruntalo miestelį³¹, o paskui jau prabyla tik apie Alpes³². Taigi priklausomai nuo keliautojų keliavimo patirties, kelionės aprašymo tikslo ir numanomo skaitytojo, kraštovaizdžiui, o konkrečiai kalnams, buvo skiriamas labai skirtingas dėmesys (Pacas jau buvo keliavęs į Italiją (Paduvą ir Boloniją) studijuoti³³, o Bilevičiui ir Lopacinskiui tai buvo pirmosios didelės kelionės po užsienio kraštus).

Kalbant apie kalnų refleksiją, XVII a. neretai būna išskiriamas kaip susidomėjimo kalnais apogėjaus laikotarpis. Taip paliekant nuošalyje aspektus, kurie per visą aptariamąjį laikotarpį išliko ne itin stipriai pasikeitę, kadangi jie buvo pragmatinės prigimties. Pirmiausia kalnų atsiradimas buvo ryškus gamtos pokytis atvykstantiems iš LDK, kur kraštovaizdis yra pakankamai lygus. Jiems kalnai turėjo palikti labai didžiulį įspūdį savo didybe ir atšiaurumu, tačiau kartu ir savo grožiu bei kitoniškumu. Jie kelionių aprašymuose atliko praktinę paskirtį. Neretai kalnai kelionių raštijoje žymėjo kelio sudėtingumą: „Lapkričio 7 dieną išvažiavau iš Nysos ir kone 3-ią valandą nakties (kalti buvo sunkiausi keliai ir aukšti kalnai) atvykau į vieno Silezijos bajoro Engelsburgo miestelį“³⁴. XVIII a. keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat ne kartą kalnus ir jų kelius naudojo apibūdinti sunkiam ar netgi pavojingam keliui: „Įveikėme 5 valandų kelią aukštuose kalnuose į Valdmuncheno miestelį“³⁵. Spalio 4 d. jis rašė, kad ryte iš kalnų galima matyti Cirlo miestelį, į kurį planuojama važiuoti, bei jo apylinkes; atrodo,

³⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 31; Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 11v; Juozapas Lopacinskis, *op. cit.*, l. 85v; *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis*, p. 89.

³¹ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 68 (kartu keliavę Albertas Stanislovas Radvila ir Jonas Hagenau šioje atkarpoje visai neužsiminė apie kalnus).

³² *Ibid.*, p. 231.

³³ Władysław Chaplinski, „Stefan Pac“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. XXIV, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979, p. 748–749.

³⁴ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 227.

³⁵ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, in: *LVIA*, f. 1135, ap. 2, b. 77, l. 12 (Integro 5 horarum spatii superatis montibus pervenimus ad opidum Valdmunchen).

kad iki vidurdienio jį galima pasiekti, tačiau nusileidimas nuo kalno buvo labai pavojingas dėl statumo, todėl vežimo ratai buvo surišti grandinėmis (*catenis funibus*), kad nepabirtų į šipulius³⁶.

Kalnais kelionių dienoraščiuose buvo žymimos regionų sienos ir miestų geografinė padėtis. Lukas Felicijonas Masalskis (1570–?), 1604 m. lydėjęs Joną Jurgį Radvilą (1588–1625) į edukacinę kelionę, laiške Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui rašė: „Prijojome aukštą kalną, žymintį Čekijos karalystės ribą“³⁷. Kitas keliautojas Jurgis Radvila taip pat vienu atveju savo kelionės dienoraštyje kalną pažymėjo kaip riboženklių tarp Austrijos ir Štirijos: „iškart už Schottwieno, įveikiamas aukščiausias kalnas, [...] vežimai traukiami jaučių pusę vokiškos mylios iki pat jo viršūnės, kur eina Austrijos ir Štirijos siena“³⁸. Ribos kirtimas buvo labai aiškus ir turėjo savo išskirtinių bruožų, kurie ne tik fiziškai atskirdavo regionus, tačiau kartu sukeldavo ir daug intrigos bei susidomėjimo. Pavyzdžiui, Jurgis Radvila, atvykęs į venecijiečių miestelį Chiusa (anot Dariaus Antanavičiaus, greičiausiai tai buvo Chiusaforte miestelis), ją apibūdino kaip vartus į Venecijos kraštą: „jis pačios gamtos yra tvirčiausiai apsaugotas ir pagrįstai gali būti vadinamas to krašto vartais“³⁹. Pro to paties vardo (tačiau esantį kitoje Italijos vietoje, Bolzano regione) miestelį keliavęs jėzuitas Bohuševičius taip pat emocingai pasakoja: „tada atvykome į venecijiečių tvirtovę Kjusą, įkurtą pačiame tarpklyje, nors karinė apsauga ten visai buvo nereikalinga“⁴⁰. Tai tik sustiprina įspūdį, kodėl kalnai buvo pasirenkami kaip riboženkliai, nes jie patys savaime teikė didžiulę apsaugą ir galėjo nepajudinamai atskirti skirtingas vietas.

Dar vienas elementas, pasikartojantis visą aptariamą laikotarpį, buvo kalnų ir miestų geografinės padėties įvardijimas. Šioje aprašymų dalyje bene daugiausia įvairių epitetų, apibūdinančių kalnų aukštį, pavojingumą, baisumą etc. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad emocingiau ir įvairiau kalnus aprašė asmenys, kurie prieš tai nebuvo daug keliavę. Jurgis Radvila buvo

³⁶ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 15v.

³⁷ [Luko Felicijono Masalskio laiškas Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui], in: *Archiwum Główne Akt Dawnych* (toliau – AGAD), AR, ap. V, nr. 10062, l. 18 (przeiachaliśmy wysoką gure, tam sie pochynią granica krolewstwa Czeskie).

³⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233.

³⁹ *Ibid.*, p. 235.

⁴⁰ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 18 (Transivimus deinde Chiusam munitionem Venetorum in ipsis faucibus sitam, ubi licet esset praesidium militum, nihilominus non requirebantur).

keliavęs edukaciniais tikslais į Vokietiją ir Prancūziją⁴¹, tačiau tai nebuvo itin kalnuoti regionai. Tad kelionės į Italiją metu, palikęs labai lakonišką kelionės dienoraštį, nepasižymintį stiprių emocijų raiška, kone visais atvejais, aprašydamas kalnus juos apibūdindavo epitetu „aukščiausias“, pavyzdžiui: „pasiekiau tą dieną Schottwieną, imperatoriaus miestelį, esantį tarp aukščiausių kalnų“⁴². Tačiau dera paminėti, kad tai labiau Radvilos rašymo maniera, o ne bendra tendencija⁴³. Kitas autorius taip pat negaili įvairių epithetų miestų, įsikūrusių kalnuose, padėčiai apibūdinti. Bohuševičius spalio 1 d. įrašą užbaigė sakiniu: „Atvykome į Mitenvaldo miestelį, įsikūrusį tarp baisių uolų“⁴⁴. Keliaudamas per Sileziją Lopacinskis rašė, kad miesteliai čia įsikūrę „tarp aukštų kalnų“⁴⁵. Nenustatytas Lopacinskių giminės atstovas, XVIII a. keliavęs po dabartinę Bulgariją ir Graikiją, viešėdamas netoli Sofijos miesto taip pat pažymėjo, kad keliavo „tarp labai didelių kalnų“⁴⁶.

Pragmatiškumo elementas aprašant kalnus buvo neišvengiamas per visą aptariamą laikotarpį – jais buvo žymimi miestai, regionai, keliai. Kalnai suteikdavo dramatiškumo pasakojimui, o skaitytojui šioji tokį įsivaizdavimą, kokiomis sąlygomis keliavo keliautojai. Keliautojai bando diferencijuoti kalnus pagal aukštį, retkarčiais įvardydami kalvas, mažus kalnelius. Dažniausiai kalnų aprašymus lydėjo epithetai, turėję išreikšti kalnų aukštį ir to aukščio keliamus nepatogumus ir baimę.

Kalnai kaip pramoga. Kaip jau minėta, kalnų suvokimas ir refleksija kelionių raštijoje buvo keliasluoksniis procesas. XVI a. keliautojai retai pajausdavo malonumą keliaudami per kalnus. Nusistovėjusi tradicija istoriografijoje teigia, kad keliautojai iš LDK į kalnus pradėjo žiūrėti pozityviau jau XVII a., vedami barokiško smalsumo, jau vertino kalnus ir iš estetinės pozicijos – atsižvelgdami ne tik į bauginančias jų savybes – aukštį, pavojin-

⁴¹ Marian Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłow od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995, p. 24–25.

⁴² Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 233. Šis miestelis yra Fišbacheno Alpėse, kurių aukščiausia viršukalnė yra 1782 m.

⁴³ Minėtas autorius labai dažnai išreiškia savo emocijas aukščiausio laipsnio būdvardžiais, taip sustiprindamas bendrą pakylėtumo toną.

⁴⁴ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 15v (Venimus in oppidum Mittenwald horridas inter rupes situm).

⁴⁵ Juozapas Lopacinskis, *op. cit.*, l. 85 (miasteczko niegdy całę dobre [...] Ta iechaliśmy po wysokich gurach).

⁴⁶ *Ibid.*, l. 64v.

gas sąlygas, šaltį, tačiau ir įdomias bei patrauklias detales. Tačiau dera pabrėžti, kad tai tik viena (pakankamai menkai aprašyta) iš kalnų aprašymų gijų. Tarp keliautojų iš LDK tik XVII a. antros pusės kelionių raštijoje atsirado pramoginio požiūrio į kalnus užuomazgos. Bene raiškiausiai kalnus iš pramoginės pozicijos aprašė jaunas 22 metų keliautojas Teodoras Bilevičius. Jis jau „įdomumo dėlei“⁴⁷ kopė į Šniežkos kalną Sudetų kalnuose⁴⁸. Jo viršukalnę autorius aprašė su didžiule nuostaba ir susidomėjimu, teigdamas, kad ant kalno labai mažai augmenijos, o pati viršūnė plyna, vien tik iš akmens. Anot autoriaus, dauboje esančiame ežere buvo apsigyvenęs velnias, kurio pats autorius nors ir nematęs, tačiau arčiau gyvenantys teigė, kad neseniai jį buvo regėję⁴⁹.

Anot Gintauto Sliesoriūno, šiuo aprašymu Bilevičius aplenkė daugelį Europos keliautojų, kadangi alpinizmas kaip atrakcija įsitvirtino tik XVIII a. antroje pusėje⁵⁰. Tačiau Bilevičius nebuvo vienintelis keliautojas, įvertinęs estetinių kalnų grožį, netgi Kazimieras Jonas Vaišnoravičius (po Europą keliaavęs 10 metų anksčiau už Bilevičių), kuris buvo konservatyvesnis kalnų atžvilgiu ir matė daugiau neigiamų dalykų, pripažino, kad nepaisant visų nepatogumų ir nemalonumų, kalnuose yra labai gražu. Keliaudamas centrinėje Italijoje iš Tolentino link Romos jis rašė, kad „per didžiulius kalnus, baisius sniegynus lyg velniai baladodamiesi tuose kalnuose atvykome į Folinją“⁵¹, tačiau prieš tai šiaurinėje Italijoje jis sakė, kad viskas kalnuose yra gražu: „miesteliai, kaimai, dvarai, vienuolynai, bažnyčios – nepaprastai gražu“⁵².

Estetinis kalnų įvertinimas labiausiai atsiskleidžia XVIII a. antros pusės keliautojų kelionių dienoraščiuose. Žinoma, būta neigiamų emocijų ir tada, tačiau jos buvo labiau susijusios su asmenine patirtimi nei su bendra tendencija. Pranciškus Ksaveras Bohušas aprašydamas Čekijos kalnus paminėjęs, kad „iš tiesų ten yra labai aukšti kalnai, kurių negalima kirsti niekaip kitaip kaip tik siaurais takeliais“⁵³. Tačiau į Italiją keliaudamas antrą kartą jau buvo šiek tiek atlaidesnis, kadangi, anot jo, kelias nesukėlė tokio nepato-

⁴⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32 (Pro curiositate).

⁴⁸ Aukščiausia vieta (1603 m.) Krkonošų kalnagūbryje, Sudetų kalnuose, sudarantis gamtinę sieną tarp Silezijos ir Bohemijos.

⁴⁹ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁰ Gintautas Sliesoriūnas, „Teodoro Stepono Bilevičiaus gyvenimo odisejos“, in: Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 23.

⁵¹ Kazimieras Jonas Vaišnoravičius, *op. cit.*, p. 226.

⁵² *Ibid.*, p. 206.

⁵³ Franciszek Ksawery Bohusz, *op. cit.*, p. 18.

gumo, kurį gali sudaryti tokia gausybė kalnų⁵⁴. Platesniame šio laikotarpio kelionių aprašymų kontekste, baimės jausmą pakeitė estetinis pasigrožėjimas. Kotryna Sosnovskytė-Pliaterienė su pasimėgavimu džiaugėsi nesibai-giančiais kalnais apylinkėse: „Atrodo, kad kalnai nesibaigia. Visą kelią iki Folinjo iš vienos pusės mus lydėjo kalnų viršūnės, iš kitos – alyvmedžiais apsodinti gražūs slėniai“⁵⁵. Juozapas Jurgis Hilzenas važiuodamas per Si-leziją aprašė du akį patraukusius objektus – kalnus ir juose augančius vy-nuogynus: „Iš ryto, vykstant į Niderbergą, atsivėrė plačiasis vynuogynai ir ištisi kalnai, vynuogynais apsodinti“⁵⁶. XVIII a. kelionių aprašymuose kalnai dažniausiai apibūdina bendrą geografinį kraštovaizdžio kontekstą: „Kalnai čia aukšti ir uolėti, upės skaidrios, nedaug miškų“⁵⁷. Mykolo Bu-tlerio kelionės aprašyme irgi kalnuoti regionai apibūdinami su smalsumu ir susidomėjimu, kadangi kalnai, pastatai ir apylinkės sudarė bendrą visu-mą – nuo kalnų vaizdas atsiveria visu gražumu⁵⁸.

Tyrimas parodė, kad keliautojai labai retai tiesiogiai išsakydavo ma-lonias emocijas teigiamais epitetais. XVII a. antros pusės kelionių raštijoje galima užčiuopti pozityvaus požiūrio į kalnus užuomazgas, tačiau bendra-me kiekvieno keliautojo sekamos istorijos kontekste akivaizdžiai jaučiamas pokytis tarp Baroko ir Apšvietos keliautojų kalnų įvertinimo. Apšvietos epochoje kalnų egzistavimas buvo graži kraštovaizdžio dalis, lydimas tei-giamų emocijų.

Alpės: gamtos sukurtas barjeras, kurį reikia įveikti. Ryškiausiai ir emocingiausiai buvo aprašyti Alpių kalnai – jie ne tik ženklino kraštovaiz-džio, regionų pokyčius kelionės metu. Daugeliui aptariamo laikotarpio ke-liautojų Italija buvo siekiamas aplankyti regionas, tad Alpės buvo paskutinė kliūtis, kurią reikėjo įveikti, norint patekti į šią šalį. Keliautojai nemažą dalį energijos ir laiko sugaišdavo kirsdami Alpių kalnus. Net jeigu šis procesas buvo lengvas ir nesukeliantis daug neigiamų emocijų, kelionių aprašymuo-

⁵⁴ *Ibid.*, p. 185.

⁵⁵ Katarzyna Platerowa z Sosnowskich, *op. cit.*, p. 127–128 (Góry wydawały się nie kończyć. Przez całą drogę do Foligno z jednej strony towarzyszyły nam górskie szczyty, z drugiej – przepiękne doliny porośnięte drzewami oliwnymi).

⁵⁶ Juozapas Jurgis Hilzenas, *op. cit.*, p. 306.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 350.

⁵⁸ Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metų kelionės dienoraštis, p. 173 (Widok utworzył się wcale piękny lubo góry były, ale ciągle, po których różne dworki, winnice wszędzie, podjechawszy na dwadzieścia kościołów rachować można było po tych górach).

se šis kraštovaizdžio pokytis būdavo užfiksuojamas dėl skaitytojų, kad šie galėtų įsivaizduoti keliavimo sąlygas.

Alpės pirmiausia buvo suvokiamos kaip gamtos sukurtas gynybinis barjeras, kurį reikėjo įveikti. Tokiam požiūriui pamatus paklojo įvairūs graikų ir romėnų autoriai. Polibijus Alpes įvardijo kaip barjerą tarp Šiaurės ir Pietų. Herodotas teigė, kad Alpės yra tarsi aukštų kalnų (tokių, kokių nėra Graikijoje) didžiulis gynybinis barjeras, saugąs Italiją nuo priešų⁵⁹. Ciceronas Alpes vadino „natūralia apsauga“ (*Praesidium naturae*) nuo galų, o Plinijus Vyresnysis teigė, kad galai siekė užkariauti Italiją per Alpes, kurios tuo metu buvo laikomos neperžengiama apsauga⁶⁰. Tad pačios Alpės, nepaisant to, kad požiūris į kalnus per laikotarpį pasikeitė ir jie tapo patrauklesni akiai, per visą aptariamą laikotarpį būdavo apibūdinamos labiau neigiamai nei teigiamai. Patys keliautojai labai retai įvardija šio kalnų masyvo pavadinimą. Tačiau patys rimčiausi ir išsamiausi kalnų apibūdinimai yra būtent iš jų. Pacas ir Hagenaw beveik nieko nerašė apie kalnus anksčiau, atvykę į Šv. Gotardo kalnų masyvą⁶¹, paminėjo konkretaus kalno pavadinimą, o ne Alpes kaip pagrindinį toponimą⁶². Bohuševičius rinkosi Tirolio kalnų pavadinimą teigdamas, kad „išvykstant iš [Ingolštato] miesto, ryte tolyje matėme Tirolio kalnus“⁶³. Kelionių raštijos analizė rodo, kad keliautojai iš LDK dažniausiai rašė platesniam numanomam skaitytojų ratui, tad konkretaus kalnyno įvardijimas buvo kur kas svarbesnis, suteikiantis daugiau tikslumo ir leidžiantis skaitytojui suvokti konkrečios keliavimo trasos pavojingumą ar sudėtingumą.

Taigi kokias Alpių ribas bandė nustatyti LDK keliautojai? Kadangi Alpės kaip kalnų masyvas yra labai didelis, kelionių dienoraščiuose retkarčiais bandoma nurodyti jų ribas – pradžią ir pabaigą. Dažniausiai visos Europos keliautojai nurodydavo miestą, už kurio prasideda ar prieš kurį baigiasi šis kalnų masyvas, todėl tokie miestai kaip Grenoblis, Insbrukas, Ciurichas, Turinas ir kiti tapo labai svarbūs sustojimo taškai⁶⁴. Bilevičius bene išsamiausiai apibūdino šį kalnų masyvą: anot autoriaus, kalnai va-

⁵⁹ William M. Barton, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 28.

⁶¹ Kalnų masyvas Šveicarijos Alpėse.

⁶² Stefan Pac, *op. cit.*, p. 227.

⁶³ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 13v (Egressus urbe mane vidimus alonge monte Tyrolensis).

⁶⁴ Jordan Girardin, *Travel in the Alps: The Construction of a Transnational Space Through Digital and Mental Mapping (1750s – 1830s)*, PhD Thesis, University of St Andrews, 2016, p. 120, in: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/10648>.

dinami Alpėmis dėl nuolatos juose esančio sniego, kuris suteikia kalnams baltą spalvą⁶⁵. Maža to, jis apibūdino net keletą geografinių ribų. Iš vienos pusės tai buvo Grenoblis, esantis Alpių papėdėje: „Nakvynė – Gratinopolis vadinamame mieste. Jis nemažas ir neprastas *sub ipsis adhuc Montibus Alpes*“⁶⁶. Iš kitos – Turinas: „prie pat miesto prasideda kalnai. Tai garsieji *Montes Alpes*“⁶⁷. Jurgis Radvila nurodė rytinę Alpių kalnų masyvo ribą – anot jo, Italijos pusėje šių kalnų ribą žymi Venzonė⁶⁸.

Keliavimas per Alpes buvo labai sudėtingas ir pavojingas, o transporto priemonės ne visada keliautojams atrodydavo patogios ir saugios. Pirmiausia, XVIII a. antros pusės keliautojams buvo rekomenduojama keliauti vėlyvą pavasarį arba vasarą, idant patirtų pačią sėkmingiausią kelionę⁶⁹, tačiau realybė tarp LDK keliautojų buvo kitokia: Radvila keliavo gruodį, Bilevičius – balandį, Bohušas – rugsėjį, o Bohuševičius – spalį. Taigi techninė kelionės per kalnus dalis buvo labai nemaloni.

Bendravimas su vietiniais žmonėmis buvo svarbi, tačiau itin mažai aprašyta kelionės dalis. Kalnuose keliautojai turėjo kur kas glaudesnę ryšį su vietiniais, kadangi be jų pastarieji niekaip negalėjo išsiversti patys vieni. Tai valstiečiai, nešdavę keliautojus į kalną, rūpindavęsi jų nakvynės reikalais ir t. t. Alpių žmonėms amžininkų rašytoje literatūroje buvo linkstama suteikti neigiamų savybių, mat jie buvo kilę iš „laukinės gamtos“ teritorijų – jie buvo karingesni ir griežtesnio būdo⁷⁰. Labai svarbi vietinių asmenų grupė buvo gidai – vietiniai asmenys, išmanantys kelius, žinantys geriausius pravažiuojamus ir kelių būklę, oro sąlygas ir jų įtaką kelionei⁷¹. Turint omenyje, kad keliautojai niekada jais nesiskųsdavo, galima daryti prielaidą, kad keliautojai iš LDK retai turėdavo problemų su vietiniais gida. Pavyko užfiksuoti vos vieną neigiamą momentą dėl gido – Bohuševičiui tai buvo pirmas susidūrimas su vietiniais, tačiau labai nesėkmingas, mat jų grupei savo paslaugas pasiūlė apgavikas. Jis esą nusprendęs pasipelnyti, prisidengęs susitarimo „laisvumu“ ir grupę nuvedęs tik labai trumpą atstumą, tačiau pinigus paėmęs už visą sutartą kelią⁷².

⁶⁵ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 133.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 141.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 133.

⁶⁸ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 140.

⁷⁰ William M. Barton, *op. cit.*, p. 31.

⁷¹ Jordan Girardin, *op. cit.*, p. 67.

⁷² Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 16v–17 (Ab initio praestabat alacriter suam operam, nihilominus vix uno quadrante milliaris confecto substitit nebulo neq[ue] ultra

Pacas rašė, kad „tų vietų papročiu išsinuomojome krėslus ir valstiečius, kurie juose mus užnešė“⁷³. Apie tai kalbėjo ir Bilevičius⁷⁴, ir 1773–1774 m. keliavusi Radvilaitė-Moravska, kuri rašė, kad buvo galima prašyti, jog užneštų į kalną neštuvais, tačiau jie irgi pasirodė labai nesaugūs, o „tas šaltas ir pavojingas kelias ištis kainavo mums daug jėgų“⁷⁵. Esant snieguotam keliui, buvo galima nusileisti ir rogėmis⁷⁶, apie kurias kalbėjo ir Bilevičius⁷⁷.

Bene išraiškingiausiai kalnus (ypač Alpes) aprašė Bohuševičius, labai daug dėmesio skyręs šiam gamtos objektui savo kelionės aprašyme, tiesa, tik keliaudamas į priekį. Kelionės atgal metu kalnai ir kelio sudėtingumas buvo tik paminimi, neplėtojant detalių, greičiausiai dėl to, jog jau buvo nuslūgusios pirmosios emocijos. Tačiau tikėtina ir tai, kad tąkart tiesiog neįvyko nieko įspūdingesnio už pirmuosius patyrimus. Spalio 12 d., keliaujant per kalnus, įvyko nelaimė ir žirgai klupo ant akmens, vienu metu netgi pradėjo slysti vežimas su žirgais skardžiu žemyn, tačiau vežimą ir vežiką pavyko ištraukti. Akivaizdu, kad visi kartu vykę asmenys šio įvykio turėjo būti sukrėsti, ypač suvokus pavojų: „Iš tiesų visus didelis siaubas apėmė dėl tokio pavojaus suvokimo, kai ir kalnas buvo labai aukštas, ir tarpekliis siaubingas, ir per jį tekanti upė labai srauni“⁷⁸.

Tad visiškai nestebina skirtingų keliautojų palikti įrašai kelionių dienoraščiuose apie didžiulį palengvėjimą išvažiavus iš baisių Alpių. Radvila buvo bene pirmasis, išreiškęs emocijas įvažiavus į Veneto regioną:

Šią dieną, vos palikęs Venzonę, iš Alpių ižengiau į tą žaviausią Italijos lygumą, į venecijiečių sritį, kuri vadinama Julijaus Forumu, itališkai Friuli; ši nuosta-

progredi voluit, asserens se ad hunc solum terminum convenisse. Sic delusi nihilominus pactum pretium numerare debuimus, timendo tumultum aliquem, ut fieri solet, ex quo facile colligitur, quam multi hic reperiantur sycophantae, qui passim illudunt viatoribus emungendo gratis pecuniam).

⁷³ Stefan Pac, *op. cit.*, p. 232; Jan Hagenaw, *op. cit.*, p. 234.

⁷⁴ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139.

⁷⁵ Jolita Sarcevičienė, *op. cit.*, p. 341–342.

⁷⁶ Antoni Mączak, *Odkrywanie Europy: Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk: Novus Orbis, 1998, p. 81.

⁷⁷ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 139. Greičiausiai autorius prarado laiko nuovoką, nes vargiai buvo įmanoma įveikti apie 28 km atstumą per nurodytą laiką.

⁷⁸ Vaitiekus Bohuševičius, *op. cit.*, l. 18 (certe omnes horror magnus invasit ex consideratione tanti periculi, cum et mons fuerit altissimus, et praecipitium horridum, et intra fluvius rapidissimus).

biausia lyguma, kurioje yra daug mieliausių kaimų ir dvarų, iš tų neįtikėtinų Alpių aukštybių atvykstantį žmogų taip atgaivina, jog gali pamanyti iš pragaro patenkąs į kažkokį rojų.⁷⁹

Po šimtmečio toje pačioje vietoje kitas keliautojas pateikia kone identiškus įspūdžius, iš Alpių išvažiavus į Veneto krašto lygumas. Bilevičius rašo:

Pravažiavus šią bažnyčią (joje klausėmės Šv. Mišių) baigėsi kalnai, atsivėrė laukai ir plačios lygumos. Išvažiavę iš kalnų, pasijutome lyg naujai užgimę, kadangi daugiau nei keturias savaites circiter keliaudami tarp kalnų, be dangaus virš savęs, nieko daugiau nematėme. Iš šonų uolos ir akmenys, priešais – labai siaura spatium, kur eina kelias. Iš tokios nuobodybės ištrūkė į lygumas, patyrėme amoenitatem, kadangi pamatėme italų rūmus su daugybe puošnių sodų: nors buvo žiema, žaliavo kiparisai, laurai ir kiti medžiai. Alyvmedžių miškai in Decembri buvo žali, ant medžių augo uogos, tai yra – alyvos.⁸⁰

Tiesa, šiam autoriui paskutinė kalnų atkarpa pasirodė daugiau nuobodi nei pavojinga. Galbūt dėl to bandydamas hiperbolizuoti teigė, kad daugiau nei 4 savaites keliavo kalnais, nors iš tiesų jo kelionė nuo Insbruko iki Venzonės truko vos 20 dienų⁸¹.

Alpių kalnų masyvas išsiskyrė iš bendro kalnų konteksto, kadangi jame yra išskirtinai aukštų viršukalnių (ypač vakarinėje dalyje), nuolat sukeliančių kokių nors netikėtumų. Ši kalnų grupė aprašyta išsamiausiai, kadangi ji buvo labai išskirtinė tiek bendrame kelionių kontekste, tiek ir kalnų refleksijos atžvilgiu. Alpių – kaip pavojingo gamtos barjero – statusas išliko iki pat XVIII a. antros pusės.

Išvados. Kalnų ir kalnuotų regionų refleksija skiriasi ne tik chronologinėje, bet ir tipologinėje perspektyvoje. Jų aprašymai galėjo skirtis priklausomai nuo laikotarpio ir pragmatiškumo elemento stiprumo. Keliautojai bandė diferencijuoti kalnus pagal aukštį, įvardydami kalvas, mažus kalnus, tačiau dažniausiai pažymėdavo aukštus ir aukščiausius kalnus, nors griežta terminologija nebuvo nusistovėjusi.

Išanalizavus kalnų ir kalnuotų regionų aprašymus keliautojų iš LDK kelionių raštijoje, paaiškėjo, kad pragmatiškos kalnų aprašymų priežastys buvo dažniausios ir išlaikė pakankamai stabilią poziciją kelionių raštijoje

⁷⁹ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 236.

⁸⁰ Teodoras Bilevičius, *op. cit.*, p. 51.

⁸¹ *Ibid.*, p. 42.

per visą aptariamą laikotarpį: kalnai buvo miestų aprašymo dalis, žymėjo skirtingus regionus ir valstybes, buvo naudojami sustiprinti kelionės sudėtingumo ir sunkumo išpūdžius. Ankstesnėje istoriografijoje nurodoma, kad XVII a. į kalnus buvo pradėta žiūrėti pozityviau, tačiau pragmatinės kilmės kalnų aprašymuose nematyti emocinio kalnų vertinimo pokyčio, iki pat XVIII a. pabaigos išliko baimingas požiūris į kalnus, pabrėžiant jų aukštumą ir pavojingumą.

XVII a. antroje pusėje atsirado gretutinė pažintinė kalnų refleksijos gija: į kalnus jau yra kopinama dėl pasigrožėjimo, iš smalsumo. Taip pat šalia neigiamų vertinimų pasirodo pavieniai teiginiai, skirti estetiniam kalnų ir nuo jų atsiveriančio vaizdo vertinimui. XVIII a. antros pusės kelionių aprašymuose, kaip pastebi ir Vakarų Europos istorikai, kalnų įvaizdis apskritai buvo labai teigiamas. Tiesa, keliautojai retai tiesiogiai teigiamais epitetais įvardydavo kalnų grožį, tačiau jie kelionių aprašymuose buvo ypatinga kraštovaizdžio dalis, patraukdavusi keliautojų dėmesį.

Tyrimas parodė, kad labiausiai aprašytas yra Alpių kalnų masyvas, kadangi pro jį keliavo didelė dalis keliautojų iš LDK, siekusių patekti į Italiją. Nepaisant teigiamų emocijų kalnų atžvilgiu XVIII a. antroje pusėje, Alpės keliautojų iš LDK akyse išlaikė itin pavojingo kelio ruožo įvaizdį. Tokio vertinimo priežastys greičiausiai buvo labai pragmatiškos, kadangi dažniausiai buvo keliauta ne rekomenduojamo sezono metu. Kelionių raštijos autoriai dažniausiai rašė apie konkrečius Alpių masyvo kalnynus (Šv. Gotardo, Tirolio), Alpes kaip visumą palikdami nuošalyje. Tik Teodoras Bilevičius ir Jurgis Radvila savo tekstuose bandė nubrėžti viso masyvo ribas. Konkretaus kalnyno nurodymas buvo praktiškesnis ir kelionės aprašymo skaitytojams turėjo suteikti tikslesnį vaizdinį apie kelionės maršrutą, kelio sudėtingumą konkrečioje atkarpoje.

MOUNTAINS AND MOUNTAINOUS REGIONS IN THE EYES OF
TRAVELLERS FROM THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN
THE SIXTEENTH-EIGHTEENTH CENTURIES

Summary

The goal of this article is to analyse three different aspects in the image of mountains and mountainous regions in the travel writing left by travellers from the Grand Duchy of Lithuania and to show how they change in these early travelogues.

Firstly, mountains are analyzed through the pragmatic point of view: mountains as a natural part of the changing landscape. These were the most stable types of descriptions that had not changed much during the described period as they were used to record the borders of regions, the location of different towns, and, often, to describe difficult travelling conditions. European scholars state that during the seventeenth century mountains became more attractive from the tourist point of view. The same tendencies could be seen in the mid-seventeenth century travel diaries left by the travellers from the Grand Duchy of Lithuania, except that these observations were very sporadic and rare. Mountains were recognized as a pleasant part of a landscape only in the second part of the eighteenth century. While that was happening, the Alps as a mountain range were qualified as an extremely dangerous part of the journey through the whole of the described period: usually the Alps were the last barrier between the traveller and Italy, and that made the journey extremely restless. Nevertheless, the Alps were the main mountain range depicted in travel writing from the Grand Duchy of Lithuania.

TRAKŲ SUFRAGANATO IR JO VALDŲ ISTORIJOS BRUOŽAI XIX A.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Vilniaus vyskupijoje sufragano pareigybės¹ genezė siekia XVI a. antrą pusę – pirmasis vyskupijos sufraganas, kurio buvimo faktas grindžiamas pirminių šaltinių duomenimis, buvo Jonas iš Miechovo². Vyskupo Mikalojaus Zenkovičiaus 1638 m. įsteigtas Baltarusijos sufraganas³ laikytinas šios administracinės vyskupijų valdymo struktūros tinklo susidarymo Vilniaus vyskupijoje užuomazga. Trakų sufraganas – chronologiškai antrasis Vilniaus vyskupijoje. Jo ištakos – XVIII a. aštunto dešimtmečio vidurys. Kitaip negu Baltarusijos sufraganas, kurio istorija baigėsi su Abiejų Tautų Respublikos padalijimais, Trakų sufraganas išliko po valstybės padalijimų Vilniaus vyskupijai atsidūrus Rusijos imperijoje ir patekus į imperijos valdžios iniciatyva įsteigtą Mogiliavo arkivyskupiją. Taigi Trakų sufragano XIX a. istorija yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais susiklosčiusių vyskupijos valdymo tradicijų tęstinumo apraiška.

Istoriografijos ir šaltinių apžvalga. Trakų sufragano istorija bendrais bruožais temos literatūroje ne kartą aptarta, tačiau išsamiau analizuota iki

¹ Abiejų Tautų Respublikos katalikų vyskupijose buvo plačiai paplitusi ikitridentinė sufragano pareigybės samprata, t. y. sufraganais vadinti ne tik metropolitui tiesiogiai pavaldžių vyskupijų ordinarai, kaip apibrėžia potridentinės bažnytinės teisės normos, bet ir vyskupijų vyskupų padėjėjai (*episcopi auxiliaries*), turintys vyskupų *in partibus infidelium* titulą; žr. Piotr Hemperek, „Biskup sufragan“, in: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1976, k. 614.

² Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i pracę biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 76.

³ Vyskupijos administracinė struktūra, kurios centras nesutampa su vyskupijos centru, šiame straipsnyje apibrėžiama terminu „sufraganas“. Lenkų istoriografijoje vyskupijos administracinė struktūra, esanti atokesnėje jos dalyje, apibrėžiama terminu *sufraganat okręgowy*. Terminas „sufraganija“ šiame straipsnyje vartojamas įvardyti administracinei struktūrai, sutampančiai su vyskupijos centru.

šiول nebuvo. Šios administracinės struktūros ir ją administravusių, kaip ir kitų Vilniaus vyskupijos sufraganatų ir sufragano pareigas ėjusių aukštesniųjų vyskupijos dvasininkų, naratyvo genezė sietina su Jono Kurčevskio (Kurczewski), Vilniaus katedros kapitulos prelato įvairius vyskupijos istorijos klausimus analizuojančiais darbais, publikuotais XX a. pradžioje. Iki šiول aktualumo nepraradusioje ir tyrėjų dažnai cituojamoje Vilniaus vyskupijos istorijos sintezėje Kurčevskis glaustai pristatė Trakų sufraganatą, pateikė žinių apie jo įsteigimą, paskelbė sufraganų sąrašą, šalia kiekvienos personalijos nurodydamas pagrindinius biografijos faktus⁴. Nepaisant pasitaikančių netikslumų nurodant biografijos datas, tarp jų ir sufragano tarnystės pareigų trukmę, tai yra vertinga faktografinė medžiaga Trakų sufragano istorijos tyrimui.

Paulius Rabikauskas, publikavęs Vatikano slaptajame archyve (*Archivio Segreto Vaticano*) saugomas LDK vyskupijų vyskupų reliacijas Apaštalu Sostui ir Vilniaus vyskupiją liečiančių dokumentų rinkinio tome paskelbęs vyskupijos hierarchų vardinį sąrašą, papildė Kurčevskio sudarytąjį⁵. Pastebėtina, kad Rabikausko XX a. aštuntame dešimtmetyje publikuotas vyskupijos sufraganų sąrašas nėra identiškas Kurčevskio XX a. pradžioje paskelbtajam. Tyrėjai yra atkreipę dėmesį į šiuose sąrašuose esančius nesusapimus⁶. Mažai tikėtina, kad Rabikauskas apie Kurčevskio veiklą nežinojo, tačiau neatmestina, kad juo galėjo nesinaudoti.

Trakų sufragano genezė – vienas iš šio administracinio vyskupijos darinio raidos etapų, yra sulaukusi tyrėjų dėmesio. Monografinio tyrimo apie vyskupą Ignatą Jokubą Masalskį autorius Tadeusz Kasabuła remdamasis pirminiais šaltiniais ir Livonijos (Inflantų) vyskupo Juozapo Kosakovskio, pirmojo Trakų sufragano, memuarais, išnagrinėjo Trakų sufragano įsteigimo aplinkybes⁷. Trakų sufragano raidą XIX a. pristatė Kurčevskis

⁴ Jan Kurczewski, *op. cit.*, p. 75–91; Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 322–328.

⁵ Vilniaus vyskupų sąrašas, in: *Relationes status dioecesium in Magno ducatu Lituaniae*, t. 1: *Dioecesis Vilnensis et Samogitiae*, parengė Paulius Rabikauskas SJ, Romae: Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971, p. 11–17.

⁶ Tadeusz Krahel, „Historiografia (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku“, in: *Studia z historii kościoła w Polsce*, t. 5, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1979, p. 120; Tadeusz Krahel, „Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej“, in: *Studia teologiczne*, Białystok-Drohiczyn-Łomża, 1987–1988, t. 5–6, p. 31–33.

⁷ Tadeusz Kasabuła, *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998, p. 158–163.

aukščiau minėtame veikale⁸. Nagrinėdama Vilniaus vyskupijos sufraganatų tinklą ir sufraganus kaip funkcinę hierarchinės katalikų dvasininkijos grupę XIX a., bendrais bruožais esu aptarusi ir Trakų sufraganato raidą⁹. Faktas, kad Trakų sufraganatas ir jam priklausiusios valdos XIX a. imperijos valdžios valia atiteko Vilniaus universitetui, temos literatūroje funkcio-
nuoja. Tačiau išsamiau universitetinis Trakų sufraganato laikotarpis nėra nagrinėtas. Pastebėtina, kad apskritai Vilniaus universiteto žiniai atitekusių pojęzuitinių valdų valdymo ir raidos peripetijos iki šiol tyrėjų dėmesio stokoja. Universiteto istorijai skirtuose monografiniuose tyrimuose ir sintezėse iki šiol apsiribojama, kaip taisyklė, Józefo Bielińskiego XX a. pradžioje rašytoje Vilniaus universiteto istorijoje pateiktų duomenų¹⁰ fragmentišku perpasakojimu. Trakų sufraganatui priklausiusios ir Universitetui imperijos valdžios sprendimu perduotos valdos XX a. antroje pusėje publikuotų Universiteto istorijos sintezių autorių apskritai neminimos¹¹. Kolektyvinėje monografijoje, skirtoje Universiteto turtų istorijai, pagrindinis dėmesys skirtas kultūrinio paveldo dalykams. Žemės valdų, tarp jų ir XIX a. perduotų bažnytinių beneficijų, klausimai šiame monografiniu tyrimu įvardytame veikale¹² nepateko tarp analizės vertų temų. Vilniaus universiteto istoriją XIX a. nagrinėjęs Danielis Beauvois atkreipė dėmesį, kad klausimas apie tai, kaip Universitetas valdė jam atitekusias bažnytines valdas, nėra deramai ištirtas. Jis konstatavo tokio tyrimo svarbą mentalinei to meto visuomenės charakteristikai, tačiau apsiribojo Universiteto atkaklių siekių ginti savo valdas pastebėjimu ir glaustu specialiai tam sukurto valdų administravimo mechanizmo aptarimu¹³. Liudas Truska, studijos apie bažnytinę žemėvaldą

⁸ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 86–89.

⁹ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos sufraganatai XIX a.: raidos bruožai ir sufraganų, kaip funkcinės aukštosios dvasininkijos grupės, charakteristikos metmenys“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2017, t. 40, p. 79–84.

¹⁰ Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, t. 3, Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1899–1900, p. 236–237.

¹¹ Žr., pvz., skirsnį apie universiteto ūkį in: *Vilniaus universiteto istorija, 1803–1940*, atsakingasis redaktorius Vytautas Merkys, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 32–33; *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, atsakomasis redaktorius Alfredas Bumblauskas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 517–518.

¹² *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XV–XXI amžiai)*, atsakomasis redaktorius Vygintas Bronius Pšibilskis, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

¹³ Daniel Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010, p. 114–122.

Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XIX a. pirmoje pusėje autorius, konstatavęs Trakų sufragano pareigybės ir šiam sufraganatui priklausiusių valdų perdavimą Universitetui, išsamiau šio epizodo neanalizavo. Sufraganų žemėvaldą ir pajamas savo darbe tyrėjas aptarė bendrame kontekste, neišskirdamas jų į atskirą pogrupį¹⁴.

Apie Trakų sufraganatui priklausiusias žemės valdas yra rašęs Povilas Pakarklis, tyręs ekonominę ir teisinę Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje¹⁵. Pastarasis darbas atskira knyga išleistas sovietiniais metais, tad neišvengiamai persmelktas laikotarpiui būdinga retorika, neatmestina, atspindintis autentišką pabrėžtinai neigiamą autoriaus nusistatymą Katalikų Bažnyčios kaip institucijos atžvilgiu. Tačiau nubraukus laikotarpiui neišvengiamas stereotipines ideologines klišes, tyrėjo paskelbti pirminių šaltinių duomenys yra svarbūs identifikuojant Trakų sufraganatui priklausiusias valdas. Rašant šį straipsnį, naudotasi antruoju, rodyklėmis ir komentarais aprūpintu, leidimu¹⁶. Užsibrėžęs tikslą pateikti Katalikų Bažnyčios Lietuvoje ekonominės raidos pjūvį, Pakarklis išsamiau Trakų sufraganato valdų raidos nenagrinėjo. Akcentuotina, kad Vilniaus vyskupijos sufraganų valdytų žemės valdų, kaip, beje, ir kitų jų pajamų šaltinių, Rusijos imperijos laikotarpiu tema sistemiškai nėra tyrinėta. Universitetinio laikotarpio Trakų sufraganato analizė galėtų tapti atskaitos tašku didesnės aprėpties Vilniaus universitetui XIX a. atitekusių bažnytinių beneficijų raidos tyrimams.

Analizei pasirinktos temos šaltinių bazė pasižymi įvairove. Duomenų yra tiek bažnytinės, tiek pasaulietinės proveniencijos dokumentuose. Universitetinio laikotarpio analizei reikšmingi yra Vilniaus universiteto Tarybos ir Valdybos protokolai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje. Vertingų duomenų yra Lietuvos valstybės istorijos archyvo fonduose saugomuose Vilniaus Romos katalikų metropolijos dokumentuose, kuriuose atsispindi bažnytinių žemių valdymo klausimai. Remiantis Rusijos valstybės istorijos archyve

¹⁴ Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje – XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1988, p. 37.

¹⁵ Povilas Pakarklis, *Ekonominė ir teisinė katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX a.)*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.

¹⁶ Povilas Pakarklis, „Ekonominė ir teisinė Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX)“, in: Povilas Pakarklis, *Raštai: Ateizmas*, parengė ir paaiškinimus parašė Ingė Lukšaitė, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, LTSR MA Istorijos institutas, 1987, p. 207–478.

saugomų dokumentų archyvo internetiniame puslapyje pateikiamais aprašais teigtina, kad analizuojamai temai vertingų duomenų yra šiame archyve saugomame Liaudies švietimo departamento fonde (f. 733), tačiau rengiant šį straipsnį galimybės jais pasinaudoti neturėta. Pagrindinis imperijos teisės aktų, reglamentuojančių imperijos valdžios nurodymu įvykdytą bažnytinių žemių perdavimą Vilniaus universitetui ir perduotų valdų administravimą, yra to laikotarpio imperijos teisės aktų rinkinio tomai¹⁷.

Remiantis istoriografija ir archyviniais šaltiniais, šiame straipsnyje siekiama aptarti Trakų sufragano raidą XIX a., akcentuojant esminius pokyčius. Tikimasi, kad tai galėtų tapti platesnės aprėpties tyrimų pradžia. Sufragano atsiradimo istorija pristatoma remiantis istoriografija. Susitelkiama ties XIX a. pirmųjų dešimtmečių laikotarpiu, kai iš esmės keitėsi Trakų sufragano pavaldumas ir radikaliai spęstas Trakų sufragano pareigybei priskirtų valdų klausimas. Keliami prielaidai, kad Trakų sufraganui priklausiusių žemės valdų administravimo būdų įvairovė išprovokavo sufragano pavaldumo pokyčiai.

Trakų sufragano genezė. Trakų sufragano įkūrimas 1774 m.¹⁸ yra neatsiejamas nuo tuometinio Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos nario, būsimąjo Livonijos (Inflantų) vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio. Rapolo Krasausko, šaltiniais ir istoriografija grįstos enciklopedinės šio hierarcho biogramos autoriaus, vertinimu, Kosakovskis, atsiskleides kaip Rusijos šalininkas, siekė Lietuvos savarankiškumo atstatymo, nes tik tokioje Lietuvoje tikėjosi užtikrinti savo šeimai pirmaujančią vaidmenį. Pasak Krasausko, šis dvasininkas mažai laiko ir energijos skyręs tiesioginėms savo dvasinio pašaukimo pareigoms. Buvęs „gabus ir gudrus, tačiau nepastovių pažiūrų, siekęs garbės poaukščių ir turtų“¹⁹. Trakų sufragano įsteigimo epizodas yra vaizdi tokių istoriografinių įžvalgų, teikiančių medžiagos Kosakovskio portretui, iliustracija.

Tyrėjų, analizavusių šio laikotarpio Vilniaus vyskupijos hierarchų veiklą, Kosakovskio sumanytas naujo administracinio vyskupijos vieneto įkūri-

¹⁷ Полное Собрание Законов Российской империи (toliau – PSZ), Санкт Петербург, rink. 1–2, 1830–1884, in: nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

¹⁸ Istoriografijoje įsitvirtinusi 1775 m. kaip Trakų sufragano įsteigimo data kvestionuota. 1775 m. pirmuoju Trakų sufraganu paskirtas Kosakovskis, tuo tarpu sufraganatą vysk. Masalskis įsteigė 1774 m. vasarą; žr. Aldona Prašmantaitė, *op. cit.*, p. 73–75.

¹⁹ [Rapolas Krasauskas] R. Krs., „Kasakauskas Juozapas Kazimieras“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 11, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, p. 126.

mas nėra siejamas su vyskupijos administravimo gerinimu. Teigiama, kad kitaip negu Vilniaus sufraganija ar Baltarusijos sufraganatas, įkurti siekiant efektyviau valdyti vyskupiją, analogiška administracinė struktūra Trakuose pastoraciniu požiūriu nebuvo būtina. Vyskupo Masalskio pastoracinę veiklą nagrinėjusio Kasabułos manymu, Trakų sufraganatas veikiau tenkino Kosakovskio ambicijas nei dvasinius tikinčiųjų poreikius²⁰. Sufragano įsteigimo aplinkybes aprašydamas savo atsiminimuose Kosakovskis neslėpė turėjęs asmeninių siekių, tačiau teigė, kad naujos administracinės struktūros atsiradimas būsiąs naudingas vyskupijai. Pasak Kosakovskio, norėdamas pagerinti savo materialinę padėtį ir sustiprinti turimas pozicijas vyskupijos hierarchijoje, jis pasinaudojo susiklosčiusiomis aplinkybėmis. Apaštalių Sostui panaikinus Jėzuitų ordiną ir konfiskuojant vienuolijos žemės valdas, jis sumanęs parengti „sau palankų ir Bažnyčiai naudingą projektą“²¹. Projekto esmė – užginčijus jėzuitų valdytų palivarkų, buvusių Maišiagalos parapijos teritorijoje, priklausymo vienuolynui teisėtumą, jų pagrindu įkurti naują sufraganatą ir pačiam pradėti eiti sufragano pareigas²². Kosakovskis planavo, kad Trakų sufraganas valdytų du palivarkus: Alaburdiškių ir Musės²³. Tąkart jam pavyko įrodyti, kad šie palivarkai negali būti laikomi jėzuitų valdomis, nes prieš juos perduodant jėzuitams jie buvo Maišiagalos altarijos – taigi diecezinės dvasininkijos – valdos. Todėl jų perdavimas Edukacinei komisijai, kurios žiniai buvo pavestas buvusių jėzuitų valdų tvarkymas, būtų neteisėtas. Kosakovskis tvirtina gavęs iš Jėzuitų archyvo ginčijamų valdų dokumentus iki prasidedant jų iliustracijai, tad Edukacinė komisija į savo registrus jų nespėjusi įtraukti. Pasak Kosakovskio, jam prireikė nemažai pastangų ir lėšų tiek tvarkant valdų reikalus, tiek ir Romoje rūpinantis gauti vyskupo *in partibus* titulą tam, kad galėtų tapti Trakų sufraganu. Užsibrėžtą tikslą jis pasiekė – 1775 m. kovo 13 d. buvo paskirtas titulinis Cinos vyskupu *in partibus* ir tapo pirmuoju Trakų sufraganu²⁴. Konsekracijos išskilmė vyko Varšuvoje, Šv. Kryžiaus bažnyčioje²⁵.

²⁰ Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 163.

²¹ *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego, biskupa inflanckiego*, Warszawa: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1891, p. 79.

²² *Ibid.*, p. 79–80.

²³ „[...] ażeby dwa folwarki: Harabardziszki [Haraburdziszki] i Mużę [Mussa], przedtem jako altarye księży świeckich, zagarnione przez Jezuitów, można wyłączyć z pod ogólnej masy dóbr jezuickich [...]“ (*Ibid.*, p. 79–80).

²⁴ [Rapolas Krasauskas] R. Krs., *op. cit.*, p. 126–127.

²⁵ Andrzej Zahorski, „Kossakowski Józef Kazimierz“, in: *Polski Słownik Biograficzny*,

Džiaugėsi šia pergale, juolab kad, kaip rašo, turėjo viską daryti slapčia nuo savo priešininkų, vyskupo favoritų, o ir paties vyskupo. Neslėpė ir kartėlio, kad vyskupas net nepasiteiravęs, kiek jis tam savo lėšų išleides²⁶.

Kosakovskio atsiminimuose minimo Musės palivarko ankstesnę priklausomybę Maišiagalos altarijai patvirtina dokumentų duomenys, tai atsispindi ir istoriografijoje. Pakarklis, remdamasis pirminiais šaltiniais konstatavo, kad vos atvykus jėzuitams į Lietuvą, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius nupirkęs jiems Vilniuje keturis namus ir atidavęs keliolika didesnių ir mažesnių valdų, tarp jų ir Musės dvarą, priklausiusį Maišiagalos altarijai²⁷. Truska, pasitelkęs 1775 m. tarifų duomenis, nurodė, kad Maišiagalos altarijai priklausiusį Musės palivarką su Balkūnų, Barskūnų, Gojaus, Eičiūnų, Klausūčių ir Ulyčėlės kaimais vyskupas Masalskis priskyres Trakų sufraganatui²⁸. Tuo tarpu dėl Kosakovskio nurodomo Alaburdiškių palivarko, kaip Trakų sufragano valdos, kyla abejonių. Antai Truska Alaburdiškes apibūdino kaip vieną iš Vilniaus akademijos jėzuitams priklausiusių valdų²⁹. Alaburdiškės yra ir 1781 m. buvusių jėzuitų valdų, perduotų Edukacinės komisijos žiniai, sąrašė³⁰. Tuo tarpu Musės valdos į šį sąrašą neįtrauktos. Dabartiniame temos tyrimo etape neįmanu argumentuoti atsakyti, ar Kosakovskio atsiminimuose minimas Alaburdiškių palivarkas, pagal to meto pasaulietinį administracinį padalijimą buvęs Vilniaus paviete, apie 30 varstų į pietryčius nuo Vilniaus³¹, kada nors apskritai priklausė Maišiagalos altarijai. Kaip ir tvirtinti, kad įkūrus Trakų sufraganatą, Alaburdiškių palivarkas tapo vienu iš sufragano pajamų šaltinių. XIX a. pradžioje Trakų sufraganatą imperijos valdžios valia perduodant Vilniaus universitetui, Musės palivarkas su jam priklausiusiais kaimais buvo vienintelė Trakų sufragano valda.

t. 14, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968, p. 268–272.

²⁶ *Pamiętniki Józefa Kossakowskiego*, p. 80.

²⁷ Povilas Pakarklis, „Ekonominė ir teisinė Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV–XIX)“, p. 264.

²⁸ Liudas Truska, „Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje paskutiniame XVIII a. ketvirtyje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1987, Vilnius, 1988, p. 53.

²⁹ *Ibid.*, p. 51.

³⁰ Povilas Pakarklis, *op. cit.*, p. 308.

³¹ „Haraburdziszki (mylnie) Hałaburdziszki“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów*, t. 3, Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1882, p. 32.

Trakų sufraganato perdavimo Vilniaus universitetui aplinkybės.

Trakų sufraganatas Vilniaus universiteto žiniai atiteko XIX a. pradžioje. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų LDK žemes prijungus prie Rusijos imperijos, buvusi LDK aukštoji mokykla imperatoriaus 1803 m. balandžio 4 d. įsaku pervadinta į pasaulietinei valdžiai pavaldų Vilniaus imperatoriškąjį universitetą³². Pagal įsako 21 straipsnį Universitetui perduotos aštuonios Vilniaus ir Žemaičių vyskupijų katedrų kapitulų kanonijos (po keturias kiekvienoje vyskupijoje), 10 Vilniaus vyskupijos parapijų su joms priklausančiomis beneficijomis ir Trakų sufragano pareigybė. Apie Trakų sufraganui priklausančių valdų perdavimą įsake neužsiminama. Akivaizdu, kad jų perdavimas Universitetui laikytas savaime suprantamu³³. Tuo pačiu straipsniu numatytas pereinamasis laikotarpis. Universitetas skirtas pareigybes ir valdas, iki tol buvusias išimtinai Katalikų Bažnyčios dispozicijoje, galėjo perimti po jas valdžiusių vyskupijų katedrų kapitulų narių gyvos galvos. Tai lietė ir Trakų sufraganatui priklausiusias. Pastebėtina, kad Universitetui 1803 m. įsaku perduotų beneficijų ir pareigybių priklausomybė Bažnyčiai liko. Reiškėsi tuo, kad Universiteto vadovybė savo sprendimus dėl personalijų skyrimo derino su vyskupijos hierarchais ir katedros kapitula. Tačiau toms pareigybėms priklausančių valdų administravimas buvo išimtinai Universiteto kompetencija.

Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia daryti prielaidą, kad 1801 m. rugpjūčio mėnesį mirus Trakų sufragano pareigas nuo 1786 m. ėjusiam katedros kapitulos kanauninkui Jurgiui Polubinskiui, naują sufraganą skirti delsta. Neatmestina, kad tam įtakos galėjo turėti politinių aplinkybių padiktuoti aukštųjų dvasininkų skyrimo tvarkos pokyčiai (kaip ir vyskupams, sufraganams Rusijos imperijoje buvo būtina imperatoriaus nominacija; po 1817 m. tai tapo aktualu ir skiriamiems į katedrų kapitulų narius). Ignotas Houvaltas (Houwalt *vel* Houwald) buvo pirmasis Vilniaus vyskupijos sufraganas, į atsilaisvinusią Trakų sufragano vietą nominuotas Ortodoksų Bažnyčiai priklausiusio valdovo. Katedros kapitulos posėdžių protokoluose kaip Trakų sufraganas nominatas Houvaltas pirmąkart pa-

³² Vilniaus imperatoriškojo universiteto patvirtinimo aktas Nr. 20 701, 1803-04-04, in: *PSZ*, rink. 1, t. 27, p. 526–530, in: nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

³³ Įsake – „Trakų sufraganato prelato vieta“ (orig. „Место прелата Троцкой суффрагании“). Pastebėtina, kad Trakų sufraganato valdos nepriklausė katedros kapitulai. Nebuvo ir Trakų prelatūros. Tad aukščiau cituoto Beauvois teiginys apie Trakų prelatūrą (žr. Daniel Beauvois, *op. cit.*, p. 117) yra klaidinantis.

minėtas 1803 m. balandžio mėn.³⁴ Popiežius Houvaltą Vilniaus vyskupo pagalbininku ir Arado vyskupu *in partibus infidelium* nominavo tik 1804 m. rugpjūčio 20 d.³⁵ Taigi imperatoriaus nominacija Houvalto atveju buvo mažiausiai pusantrų metų ankstesnė nei popiežiaus. Neaišku, kokios priežastys lėmė, kad išventintas į Aradno vyskopus *in partibus infidelium* Houvaltas taip ir nebuvo. Pasimirė 1807 m. gegužės 5 d. kaip Trakų sufraganas nominatas³⁶. Neatmestina, kad baigti kanoninio įteisinimo į sufraganus procedūrą sukliudė sufragano nominato mirtis.

Akivaizdu, kad Houvaltas nominuotas iki imperatoriui pasirašant įsaką, kuriuo Trakų sufraganatas atiteko Universitetui, paskelbimo. Šiuo metu turimais duomenimis 1803 m. yra vienintelė pirminiais šaltiniais galima pagrįsti Houvalto nominavimo į Trakų sufraganus data. Neatmestina, žinoma, kad tarp Houvalto nominavimo ir 1803 m. balandžio 4 d. įsako būta metų ar mėnesių/dienų skirtumo. Tačiau labai galimas dalykas, kad Houvalto paskyrimą ir įsaką, kuriuo Trakų sufragano pareigybė perduodama Universitetui, galėjo skirti kelios dienos. Duomenų, kad Universitetas būtų Houvalto paskyrimą kvestionavęs, nėra. Tai tik dar vienas argumentas, patvirtinantis, kad imperatoriaus sprendimas dėl katalikų hierarchų skyrimo/neskystimo ne tik laikytas neginčytinu, bet ir aukštesniu už Apaštalo Sosto sprendimus (turint omenyje, kad popiežius nominavo vyskupu *in partibus infidelium* tik 1804 m. antroje pusėje, kanoniniame lygmenyje Houvaltas naujas pareigas kurį laiką ėjo neteisėtai. Vėlesnė Katalikų Bažnyčios Lietuvoje, ypač Vilniaus vyskupijos raida imperiniu laikotarpiu, leidžia teigti, kad tai netruko tapti įprasta praktika). Akivaizdu, kad aukščiausios valdžios sprendimas dėl Houvalto nominacijos buvo ankstesnis. Universitetas buvo priverstas laukti iki Trakų sufragano vieta atsilaivsins. Houvaltui 1807 m. pavasarį mirus, Universiteto Valdyba tuojau pat delegavo į šias pareigas Tada Kundzičių (išsamiau žr. kitame skirsnyje) ir ėmė rūpintis gauti Trakų sufraganatui priklausiusių Musės valdų dokumentus.

Katedros kapitula 1807 m. gegužės 11 d. posėdyje jau svarstė Universiteto raštą dėl Musės valdų inventorių perdavimo³⁷. Tokia skuba yra in-

³⁴ Katedros posėdžio protokolas, 1803-04-13, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 246, l. 400.

³⁵ „Ignacy Houwalt“, in: www.catholic-hierarchy.org; plačiau žr. Aldona Prašmantaitė, *op. cit.*, p. 102–103 ir kt.

³⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1807-05-11, in: LMAVB RS, f. 43, b. 247, l. 144–147.

³⁷ *Ibid.*

formatyvus Universiteto požiūrio į savo turtų valdymą pavyzdys, vaizdi Beauvois išvalgos apie išskirtinį Universiteto angažavimąsi tvarkant savo turtus iliustracija³⁸. Anaipol ne visiems akademinės bendruomenės nariams Universiteto vadovybės pozicija dėl profesūros įtraukimo/įsitraukimo į ūkinę veiklą buvo priimtina. Antai Getingeno ir Pavijos universitetų auklėtinis gydytojas Jozefas Frankas Universiteto kvietimu atvykęs XIX a. pradžioje drauge su tėvu, taip pat mediku, neslėpė savo nusivylimo Universiteto vadovybės sudėliotais prioritetais. 1809 m. pabaigoje Frankas laiške kuratoriui Adomui Jurgiui Čartoriskiiui guodėsi dėl savo neišsipildžiusių lūkesčių: „Pradėjęs dirbti profesoriumi, tikėjau, kad besikuriantis Universitetas suteiks proga kiek galima daugiau prisidėti prie gyventojų švietimo ir, prisipažįstu, kada nors leis taip pagarsėti, kaip ir mano tėvas. [...] Vilniaus universitetas tapo ekonomikos, o ne mokslo įstaiga. Fondų ir pelno tvarkymas užkariavo dėmesį tų, kurie turi rūpintis visuotiniu švietimu“³⁹. Universiteto turimų valdų mastai ir su tuo susijusios administravimo darbų apimtys inspiravo specialios institucijos beneficijoms tvarkyti įsteigimą. 1807 m. pabaigoje Universiteto žinioje esančių valdų tvarkymui įkurtos Vilniaus teisinės-educacinės komisijos⁴⁰ kompetencijai teko ir Trakų sufragano valdų tvarkymo reikalai. 1807 m. įsaku buvo reglamentuotas Universiteto žiniai 1803 m. perduotų bažnytinių beneficijų valdymas. Trakų sufragano faktinis perdavimas 1807 m. Universitetui sutapo su įsaku dėl valdų administravimo išleidimo metais, tad pirminiuose šaltiniuose neretai galima rasti, kad Universitetas bažnytines beneficijas gavo sutinkamai su 1807 m. įsaku⁴¹, nors pastarasis įsakas lietė tik 1803 m. gautų valdų administravimą.

Tadas Kundzičius – Trakų sufraganas. Universitetas 1807 m. atsilaisvinusią Trakų sufragano vietą skyrė buvusiam Jėzuitų ordino nariui, Vilniaus

³⁸ Daniel Beauvois, *op. cit.*, p. 116.

³⁹ Jozefas Frankas, *Atsiminimai apie Vilnių*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Mintis, 2001, p. 244.

⁴⁰ Buvo įsteigtos dvi Komisijos (Vilniuje ir Kšemenice) Universiteto ir jo apygardos mokyklų valdomų beneficijų reikalams tvarkyti; žr. įsakas „Apie turtų, priklausančių Vilniaus universitetui ir [Vilniaus švietimo] apygardos mokykloms, valdymą“ Nr. 22 725, 1807-12-21, in: *PSB*, t. 29, in: nlr.ru/e-res/law_r/search.php. Įsako tekstas lenkų kalba paskelbtas XX a. pradžioje in: Józef Bieliński, *Uniwersytet Wiedeński (1559–1831)*, t. 1, Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1899–1900, p. 285–288.

⁴¹ Žr., pvz., Jono Civinskio raštas metropolitui Stanislovui Bogušui-Siestšencevičiui, 1818-08-22, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 344, l. 15–34 ir kt.

Akademijos auklėtiniui, vėliau jos profesoriui Tadeui Kundzičiui. Peršasi prielaida Kundzičių buvus vieninteliu kandidatu (nėra žinoma, kad būtų svarstyta kita kandidatūra). Kundzičius idealiai atitiko 1803 m. imperatoriaus įsako reikalavimus Universiteto skiriamam sufraganui. Universitetas jam vietoj profesoriaus atlyginimo jau kelintus metus mokėjo 600 sidabro rublių pensiją. Emeritu taikomosios matematikos profesorius tapo įpusėjęs šeštą dešimtį, 1803 m. Vilniaus vyriausiąją mokyklą perorganizuojant į imperatoriškąją universitetą. Istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, kad ne savo valia⁴². Į pensiją išleistas Kundzičius ir toliau palaikė glaudžius ryšius su akademinė bendruomene. 1803 m. buvo paskirtas seminarijos, rengusios kandidatus į mokytojus, prefektu⁴³, porą kartų (1804, 1808) vizitavo Vilniaus švietimo apygardos mokyklas⁴⁴. Kadangi pagal Universiteto 1803 m. nuostatus profesoriai emeritai laikyti akademinės bendruomenės nariais, Kundzičius kaip profesorius emeritas dalyvaudavo Moralinių ir politinių mokslų fakulteto teologų sekcijos posėdžiuose⁴⁵, 1811 m. Romos katalikų dvasinės kolegijos pavedimu vizitavo Vilniaus vyriausiąją seminariją⁴⁶. Tai gi nuo akademinės bendruomenės reikalų nebuvo nutolęs.

Greta akademinės veiklos Kundzičius nuosekliai kopė bažnytinės karjeros laiptais. Jau 1797 m. (kitur – 1796 m.) tuomet Livonijos (Inflantų) kanauninko pareigas ėjęs Kundzičius buvo paskirtas vyskupijos kancleriu. Kanclerio pareigas ėjo ir po 1798 m. buvusios LDK katalikų vyskupijų pertvarkymo kanoniško įteisinimo ir Kotrynos II 1795 m. įsaku panaikinto Vilniaus vyskupijos vardo grąžinimo. Tad sufragano pareigybė Kundzičiaus kunigiškoje tarnystėje nebuvo netikėta. Vilniaus švietimo apygardos kuratoriui pritarus ir aukščiausiai imperijos valdžiai Universiteto kandidatūrą patvirtinus, Kundzičius tapo penktuoju Trakų sufraganu (po Kosakovskio, Pranciškaus Gzovskio, Polubinskio, Houvalto) ir gavo valdyti sufraganatui priklausiusias Musės valdas. Pensija, kurią turėjo sudaryti pajamos iš Trakų sufraganui skirtų valdų, Kundzičiui buvo padidinta iki 1500 sidabro rublių. Tai gi daugiau nei dvigubai. Kartu reglamentuota, kad iš sufragano valdų

⁴² Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 3, p. 236–237; Leonid Żytkowicz, „Tadeusz Kundzicz“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Akademii Nauk, 1971, p. 185–186.

⁴³ Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 1, p. 115.

⁴⁴ Daniel Beauvois, *op. cit.*, p. 412.

⁴⁵ Wiktor Worotyński, *Seminarjum Główne w Wilnie: Powstanie i pierwszy okres dziejów (1803–1816)*, Wilno: Skład Główny w Księgarni Św. Wójciecha, 1935, p. 162.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 143.

gaunamas perviršis būtų sumokamas į Universiteto kasą. Taip Universitetas iki tol mokėtos pensijos sąskaita planavo ne tik sutaupyti, bet ir papildyti savo biudžetą. Turint omenyje, kad Trakų sufraganato bendrosios pajamos 1803 m. duomenimis nors ir siekė 1800 sidabro rublių, tačiau grynosios tebuvo 1500 sidabro rublių⁴⁷, galimo jų perviršio tikimybė buvo nedidelė. Didesnio pelno stoka, matyt, tikslinga būtų aiškinti ir pirmaisiais metais išryškėjusius Universiteto siekius atsiriboti nuo tiesioginio Musės valdų reikalų tvarkymo, tai paliekant į sufraganus nuominuotam Kundzičiui kaip teisėtam jų turėtojų iki gyvos galvos. Ta aplinkybė, kad Kundzičius tuo metu teturėjo nominuoto sufragano statusą, t. y. kanoniškai jo paskyrimas nebuvo įteisintas, Universiteto pozicijai įtakos neturėjo. Apaštalių Sostas suteikė Kundzičiui Anastasionopolio vyskupo *in partibus infidelium* titulą ir paskyrė Trakų sufraganu tik 1815 m. liepos mėn.⁴⁸ Tai dar kartą patvirtina, kad imperijos valdžios parėdymai dėl katalikų dvasininkijos to meto visuomenės laikyti teisėtais ir nekvestionuotiniais.

Kundzičius pirmaisiais savo tarnystės sufragano pareigose metais mėgino įtraukti Universitetą į Musės valdų administravimą. Neatmestina, kad to priežastis buvo siekis sklandžiai sutvarkyti jų administravimo perėmimo reikalus – Houvalto sufraganavimo laikotarpiu Musę administravo jo brolis Anupras Houvaltas, turėjęs teisę į jas iki 1809 m. pavasario. Kadangi imperijos valdžia sufragano pareigybę buvo perdavusi Universitetui, tad Kundzičius pagrįstai tikėjosi, kad Universitetas atsiųs savo įgaliotą atstovą pasirašyti valdų perdavimo aktą. Tačiau Universiteto Valdyba nusprendė to nedaryti. Argumentuota, kad prieš porą metų Musės valdos Kundzičiui perduotos valdyti iki gyvos galvos, be to, sutartį su Anupru Houvaltu dėl administravimo jis tąkart taip pat sudarė savo vardu, tad ir dabar privalęs valdas perimti pats ir apie tai informuoti Universiteto Valdybą⁴⁹. Kundzičius tokios pozicijos nekvestionavo. Maža to, Universiteto Valdyba netruko sulaukti jo prašymo perduoti Musės valdas Trakų sufraganato žiniai. Visos iš jų gaunamos pajamos turėtų tekti jam kaip sufraganui. Šalia to buvo pasirengęs gauti profesorius emerito pensiją iš Universiteto⁵⁰. Valdyba tokį

⁴⁷ Liudas Truska, „Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje“, p. 73.

⁴⁸ Popiežiaus Pijaus VII 1815 m. bulės dėl Tado Kundzičiaus paskyrimo nuorašas ir jos teksto vertimas į rusų kalbą, in: *LMAVB*, f. 43, b. 1844, l. 1–3.

⁴⁹ Vilniaus universiteto Valdybos protokolas, 1809-03-19, in: *LVIA*, 721, ap. 1, b. 1128, l. 62–73.

⁵⁰ Vilniaus universiteto Valdybos posėdis, 1809-04-12, in: *LVIA*, f. 721, ap. 1, b. 1128, l. 89v–91.

prašymą atmetė kaip nesuderinamą su imperijos valdžios sprendimu perduoti Trakų sufragano pareigybę Universitetui⁵¹. Fragmentiškos užuominos šaltiniuose leidžia teigti, kad 1812 ar 1813 m. pradžioje buvo patvirtinta iki tol ginčyta Musės valdų priklausomybė pojėzuitinių kategorijai. Universiteto rektorius Jonas Sniadeckis ir Vilniaus vyskupijos administratorius Jeronimas Strojnovskis 1813 m. kovo 15 d. pasirašė susitarimą, pagal kurį Musės valdos, kaip priklausiusios jėzuitams, buvo perduotos Trakų sufraganui nominatui profesoriui emeritui Kundzičiui vietoj jam Universiteto mokėtos pensijos. Abi susitarimą pasirašiusios pusės sutarė, kad po Kundzičiaus mirties arba jam sufragano pareigų atsisakius, Musės palivarkas, kaip ir numatyta imperatoriaus 1803 m. įsaku, įteisinusiu Vilniaus vyskupijos bažnytinių valdų perdavimą, grąžinama Universitetui. Sutarta, kad tuomet būsimasis Trakų sufraganas būtų išlaikomas iš Gardino parapijos, kurią po jos klebono mirties numatyta prijungti prie Trakų sufraganato, lėšų⁵². Vilniaus vyskupas Strojnovskis išipareigojo, kad jei Gardino klebonas savo žemišką kelionę baigtų anksčiau už Kundzičių, naujojo neskirti. Kundzičiaus įpėdinis bus kartu ir Gardino klebonas. Universitetas sutiko vardan gerų santykių su vyskupijos vyresnybe teisę deleguoti sufraganą palikti vyskupui su sąlyga, kad tai būtų asmuo, kaip nors susijęs su Universitetu ar mokykla arba bent turintis mokslo darbų⁵³. Atkreiptinas dėmesys, kad 1813 m. susitarimu tarp Universiteto rektoriaus ir vyskupijos administratoriaus buvo legimituotas Musės valdų priklausymas Kundzičiui iki jo gyvos galvos. Pagal šį susitarimą Universiteto nuostata nesikišti į Musės valdų tvarkymo reikalus Kundzičiui einant Trakų sufragano pareigas tapo oficialiai įteisinta. Tačiau greitai paaiškėjo, kad šis susitarimo punktas yra pažeidžiamas.

Musės valdų byla. Trakų sufraganatą steigiant, Kosakovskiui, kaip minėta, pavyko kvestionuoti Musės palivarko priklausomybę ir pasiekti, kad jis nebūtų įtrauktas į jėzuitų valdytų turtų sąrašus. Trakų sufraganato valdymą perėmus Universitetui, klausimas, ar Musės valdos priskirtinos pojėzuitinių valdų kategorijai, vėl tapo aktualus. Universitetas laikėsi nuostatos, kad tai yra buvusi jėzuitų valda, tad ir administruojama turi būti pa-

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, 1828, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 57, b. B 53-1, l. 135.

⁵³ Vilniaus universiteto Tarybos protokolas, 1813-04-01, in: *LVIA*, f. 721, ap. 1, b. 1175, l. 26v–32v.

gal imperijos valdžios nustatytą pojėzuitinių valdų valdymo tvarką. Trintis tarp Universiteto ir Maišiagalos parapijos klebono, kurio valdomos parapijos teritorijoje ir buvo Trakų sufraganui priklausęs palivarkas, kilo vos tik Kundzičius buvo nominuotas į šias pareigas. Tuometis bažnyčios klebonas Okuličius Čaškevičius (Czaszkiewicz) kreipėsi į Universitetą primindamas, kad XVI a. fundacija nustatyta, jog iš Musės valdų parapijoje turi būti išlaikomas kunigas altarista. Altarista fundacija buvo įpareigotas nuolat gyventi Maišiagaloje, kiekvieną savaitę aukoti penkias Mišias už fundatorius ir padėti klebonui kasdienėje tarnystėje. Maišiagalos klebonas buvo tikras, kad Trakų sufraganatui perėjus Universiteto žiniai, ši institucija turėtų perimti ir altaristos išlaikymo pareigą⁵⁴. Paaiškėjo, kad Universitetas neketina to daryti motyvuodamas, jog Musė yra buvusi jėzuitų valda, kuriai pirmine fundacija numatyti įpareigojimai, kaip ir kitoms nusavintoms jėzuitų valdoms, yra panaikinti Edukacinės Komisijos ir Vilniaus vyskupo Masalskio sutarimu. Taigi Universiteto nesaisto ir negali saistyti jokie įpareigojimai dėl altaristos išlaikymo⁵⁵. Maišiagalos klebonas tokią Universiteto poziciją dar bandė ginčyti ir vėl kreipėsi į Universitetą įrodinėdamas, kad po Jėzuitų ordino panaikinimo Abiejų Tautų Respublikai perimant Vilniaus akademijos jėzuitų turėtas valdas, Maišiagalos parapiinės bažnyčios altarijoms priklausančios nebuvo įtrauktos į pojėzuitinių valdų sąrašus. Atkreipė dėmesį, kad Maišiagalos altarijas su joms priklausančiomis valdomis Vilniaus akademijos jėzuitams 1578 m. tuometis Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius dovanojo įpareigodamas nepažeisti pirmine fundacija nustatytų reikalavimų išlaikyti parapiinės bažnyčios altarista diecezinį kunigą. Akcentavo, kad tokio reikalavimo laikytasi tiek jėzuitų valdymo laikais, tiek įsteigus Trakų sufraganatą, kai Musės valdų administravimą perėmė sufraganai⁵⁶. Nepaisant atkaklių Maišiagalos klebono pastangų, Universitetas savo nuostatos nekeitė, o reikalavimą laikytis pirmine fundacija nustatytos tvarkos dėl altaristos prie parapiinės bažnyčios išlaikymo iš Musės valdų vertino kaip nepagrįstas pretenzijas. Galiausiai 1818 m. – taigi praėjus daugiau nei dešimtmečiui nuo pirmojo kreipimosi – Maišiagalos klebonas per tuometį Vilniaus vyskupijos oficialą Joną Civinskį kreipėsi į vyskupiją

⁵⁴ Maišiagalos parapijos klebono laiškas Vilniaus universitetui, 1807-05-18, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 344, l. 26.

⁵⁵ Vilniaus universiteto Valdybos raštas Maišiagalos klebonui, 1807-07-07, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 344, l. 23.

⁵⁶ Maišiagalos klebono raštas Vilniaus universitetui, 1807-08-26, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 344, l. 24.

valdžiusį metropolitą Stanislovą Bogušą Siestšencevičių pranešdamas, kad nėra pajėgus vykdyti pavedimo laikytis fundacija numatytų įpareigojimų⁵⁷. Koks buvo metropolito sprendimas, neaišku. Tačiau Universitetas pareigos iš Musės valdų gaunamų pajamų išlaikyti Maišiagalos parapinės bažnyčios altaristą neprisiėmė.

Ginčą dėl Maišiagalos parapijos altaristos išlaikymo, tikėtina Universitetui nelauktai, netrukus papildė Musės valdų valstiečių pretenzijos dėl nepagrįstai padidintų prievolių, tapusios formaliu pretekstu dar vienai jų administravimo pertvarkai.

Vilniaus švietimo apygardos kuratorius Čartoriskis 1822 m. gegužę gavo Musės valdų valstiečių skundą dėl Kundzičiaus valdymo laikotarpiu padvigubinto lažo ir apskritai padidėjusios priespaudos, kas skundo autorių manymu, darė valstiečių padėtį nepakeliama. Valstiečiai skundėsi, kad per tuos metus, kai Musės valdymą perėmė Kundzičius, daugiau nei 30 valstiečių pabėgo, neištvėrę tironijos. Skųstasi, kad inventoriais numatytas 3 dienų lažas išsitęsęs iki savaitės, tad valstiečiai neturi nė vienos laisvos dienos. Dėl vargiai bepakeliamos nuolatinės priespaudos vien tik einamaisiais metais iš Musės pabėgo dar 12 valstiečių. Nepaisant to, kad Musės valdose stokojama miškų, Kundzičius tuščius pabėgusių valstiečių namelius liepęs nugriauti, o medieną vežti į Vilnių, kur ją naudojo katedros kapitulos jam skirto namo krosnims pakurti. Dalį medienos panaudojo Musės palivarko dvarelį krosnims pakurti etc.⁵⁸ Čartoriskis nedelsdamas pavėdė Mykolui Chlevinskiui, Raseinių apskrities mokyklų garbės prižiūrėtojui, patikrinti skunde išdėstytus faktus. Paaiškėjo, kad visi jie pasitvirtino. Čartoriskis Universiteto Valdybai rašė, kad Kundzičius sufragano valdų administravimą pavedęs ūkininkauti negebantiems, tad per pastaruosius metus jos buvusios visiškai nugyventos. Kuratoriaus nuomone, vien to pakanka, kad Musės palivarkas, taikant 1805 m. kovo 4 d. imperatoriaus įsaku nustatytus reikalavimus, iš dabar jį valdančio Kundzičiaus būtų atimtas. Juolab kad paaiškėjo, jog jis nemokėjo, kaip buvo nustatyta, Universitetui pajamų perviršio, kurio kasmet susidarydavo 136 rubliai ir 11,5 kapeikos sidabru⁵⁹. Kuratoriaus sprendimas buvo bekompromisis – nurodė Universi-

⁵⁷ Maišiagalos klebono Okuličiaus Čaškevičiaus raštas vyskupijos oficialui Jonui Ciovinskiui, 1818-08-22, in: *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 344, l. 15v–16.

⁵⁸ Musės valstiečių prašymas kuratoriui Adomui Jurgui Čartoriskui, 1822-05-01, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 13–18.

⁵⁹ Kuratoriaus Adomo Jurgio Čartoriskio raštas Vilniaus universiteto Valdybai, 1822-05-22, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 110–112.

tetui nedelsiant iš Kundzičiaus Musės valdas atimti ir kaip galima greičiau paskirti apmokamą ir savo tarnystę išmanantį jų administratorių bei kitus tarnautojus, kurie neengtų valstiečių. Siūlė laikinai Musės valdas pavesti administruoti Universiteto adjunktui Kajetonui Krasovskiui (Krasowski). Kuratoriaus manymu, taip Krasovskis, kuris 1820 m. buvo paskirtas į nuo 1803 m. buvusią neužimtą Agronomijos katedrą ir pradėjo dėstyti agronomiją⁶⁰, gaus galimybę pademonstruoti savo gebėjimus praktikoje. Čartoriskio manymu, Krasovskis be didesnės žalos savo dėstomam dalykui gali padaryti akademinę pertrauką. Argumentavo, kad kaip tik šiais metais norinčių laikyti egzaminą mokslo laipsniui gauti iš jo dėstomo kurso nėra⁶¹.

Universitetas Čartoriskio nurodymo nekvestionavo. Taip kuratoriaus valia Krasovskis ėmėsi administruoti Musės valdas. Jam į pagalbą, taip pat kuratoriaus siūlymu, buvo pasiųstas matininkas Bohdanavičius (Bohdanowicz)⁶². Krasovskis buvo įpareigotas pirmiausia sutvarkyti einamuosius reikalus, pasirūpinti, kad būtų laiku apsėti tiek dvarui, tiek valstiečiams priklausantys laukai⁶³. Pagrindinė Krasovskiui kelta užduotis – atlikti detalią Musės valdų inventorizaciją ir paruošti jas 1805 m. kovo 4 d. įsaku numatyta varžytynių procedūrai, kad būtų galima išnuomoti didžiausią kainą pasiūliusiam potencialiam administratoriui.

Vykdydamas Universiteto pavedimą, Krasovskis atvykęs į vietą išsiaiškino, kad Kundzičiaus samdytas ekonomas Veisas (Weys) baudė valstiečius savo nuožiūra, dažnai inkriminuojamam prasižengimui neadekvačiomis bausmėmis, ir ėmėsi pagal galimybes padėti taisyti. Universitetas tokiai Krasovskio nuostatai pritarė ir ją rėmė. Tad kurį laiką Universiteto profesūra, užuot svarščiusi teorinius su agronomijos kurso dėstymu susijusius dalykus, susirinkusi į Valdybos ar Tarybos posėdžius, nevengė spręsti konkrečių Musės valstiečių bėdų. Antai viename iš Valdybos posėdžių buvo diskutuotas Krasovskio raportas, kuriame adjunktas pranešė, kad metų pradžioje iš akalicos, priklausančios Musės valdoms, pabėgus valstiečiui Jokūbui Rosinskiui dvaro ekonomas, įtaręs, kad valstiečiui pabėgti padėjusi Andžejauskų šeima, atėmė iš jų vienintelę karvę, kuri, Krasovskio aiškinimu, buvusi šios šeimos maitintoja. Universiteto Valdyba tąkart pri-

⁶⁰ Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 2, p. 156.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Vilniaus universiteto rektoriaus raštas Tadiui Kundzičiui, 1822-05-18, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 114–116.

⁶³ Rektoriaus Simono Malevskio pasirašyta instrukcija adjunktui Kajetonui Krasovskiui, 1822-05-??, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 124–126.

tarė Krasovskio siūlymui grąžinti šeimai iki šiol dvare laikomą karvę⁶⁴. Nei šis atvejis, nei kiti valstiečių engimo faktai, fiksuoti Krasovskio Universitetui siunčiamuose raportuose apie padėtį Musės valdose, netapo pretekstu iš esmės pertvarkyti jų valdymą ir panaikinti lažą. Sutarčių su valstiečiais sudarymo galimybė, kaip tai buvo iš dalies padaryta Universitetui atitekusiose Anykščių, Elmininkų ir Panevėžio valdose⁶⁵, taip pat nesvarstyta.

Uoliai Universiteto pavedimą vykdžiusio Krasovskio prašymas jį atleisti, kaip ir to prašymo skubus patenkinimas 1823 m. pavasarį⁶⁶, tik iš pirmo žvilgsnio atrodo kiek netikėtas. Manytina, kad Krasovskio sprendimą trauktis iš laikinojo Musės administratoriaus pareigų inspiravo Universiteto 1822 m. pabaigoje deleguoto profesoriaus Mykolo Očapovskio (Oczapowski) išvyka į Musės palivarką ir jo raportas Universiteto Valdybai⁶⁷. Pastebėtina, kad Očapovskis, Universiteto siuntimu nuo 1819 m. tobulinosi užsienyje pas garsų vokiečių mokslininką, žemės ūkio mokslo Vokietijoje pradininką Albrechtą Danielį Thaerą, 1822 m. grįžo ir užėmė Žemės ūkio katedros profesoriaus vietą⁶⁸. Galima prielaida, kad Universitetas su Očapovskiu siejo ne tik šios dar 1803 m. numatytos katedros įkūrimo planų realizavimą, bet ir agronomijos bei žemės ūkio ekonomikos mokslo suklestėjimo siekius⁶⁹. Neatmestina taip pat, kad puoselėti planai pasinaudoti susiklosčiusia situacija ir Musės valdose steigti praktinę Žemės ūkio katedros bazę. Vilniaus universiteto profesoriaus Ludvigo Heinricho Bojanuso dar 1819 m. siūlyta idėja šios katedros darbą jungti su praktika tuomet Universitete buvo palankiai sutikta, planuota tam reikalui įsigyti dvarą ir rasti žmogų, galintį vadovauti praktiniams darbams⁷⁰. Prielaidą dėl Musės valdų kaip praktinės bazės

⁶⁴ Išrašas iš Vilniaus universiteto Valdybos 1822 m. birželio 27 d. posėdžio, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 155.

⁶⁵ Daniel Beauvois, *op. cit.*, p. 120–121.

⁶⁶ Vilniaus universiteto Valdybos raštas Kajetonui Krasovskiui, 1823-04-13, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 200.

⁶⁷ Išrašas iš Vilniaus universiteto Valdybos 1822 m. gruodžio 5 d. posėdžio, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 176.

⁶⁸ *Alma Mater Vilnensis*, 2009, p. 457–457; Bieliński teigia Očapovskį vykus pas Thaerą ne Universiteto siuntimu, o savo iniciatyva ir lėšomis; žr. Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 2, p. 157.

⁶⁹ 1822–1823 mokslo metais agronomijos kursą pradėjo skaityti Očapovskis, beje, keletą metų siekęs Agronomijos katedros profesoriaus vietas. Bieliński manymu, ją galiausiai gavęs kuratoriaus protekcijos dėka; žr. Józef Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, t. 2, p. 157–158. Labai galimas dalykas, kad Krasovskis buvo išsiųstas laikinai administruoti Musės valdų vien todėl, kad jo dėstytas kursas būtų perduotas Očapovskiui.

⁷⁰ *Alma Mater Vilnensis*, 2009, p. 456.

patvirtina ir aplinkybė, kad vietoj iš laikinojo administratoriaus pareigų pasitraukusio Krasovskio paskirtajam Očapovskiui keltas tikslas sutvarkyti ūkį taip, jog jis taptų pavyzdiniu ir bent laikinai pasitarnautų jo pasikaitų pritaikymui praktikoje⁷¹. Dabartiniame temos tyrimo etape neįmanu argumentuotai atsakyti, ar Očapovskio studentai tais metais turėjo praktinių užduočių Musės palivarke. Tačiau mokomąją Universiteto Žemės ūkio katedros baze Musės valdos taip ir netapo. Očapovskis baigė įgyvendinti Krasovskiui kaip laikinajam Musės valdų administratoriui Universiteto pavestą užduotį, t. y. parengė jas varžytinių procedūrai ir nuomai.

Musės valdų nuomos formos. Trakų sufraganui Kundzičiui netekus Musės valdų, 1822 m. jam vėl buvo pradėta mokėti pensija iš Universiteto kasos, o valdos pradėtos nuomoti. Pirmąkart jos buvo išnuomos trims metams – nuo 1824 m. balandžio 23 d. iki 1827 m. balandžio 24 d., – ir perduotos valdyti Simonui Kreškevičiui (Kreszkiewicz), per viešas varžytines pasiūliusiam geriausią sumą – 1360 sidabro rublių per metus. Sutartimi Kreškevičius išipareigojo šią sumą Universitetui per metus dviem lygiomis dalimis po 680 sidabro rublių mokėti iš anksto nustatytas terminais – balandžio 23 ir sausio 10 d. Už vėlavimą sumokėti nustatytą nuomos sumą buvo numatytas valdų atėmimas be jokio teismo proceso, paliekant prievolę gražinti Universitetui išskolinimą. Pagal sutartį Kreškevičius privalėjo laikyti inventoriais numatytų prievolių valstiečiams. Jiems pasiskundus, kaip ir atsitikus bet kokiam sutartimi nenumatytam įvykiui, nuomotojas įpareigotas priimti Universiteto siūstus tikrintojus⁷². Pastarasis reikalavimas vertintinas kaip argumentas, patvirtinantis, kad Universitetas Musės valdų administravimą visiškai perima į savo rankas.

Sprendimas nuomoti pasiteisino. Laikinajai sutarčiai artėjant į pabaigą, Universiteto Valdybos nurodymu buvo sudarytas naujas Musės valdų inventorių. Apskaičiuota, kad Trakų sufraganato valdos apima 75 valakus, 26 margus ir 225 rykštes ariamos žemės bei pievų⁷³. Iš jų kasmet turėjo būti gaunama 969 sidabro rubliai pajamų. Ši suma turėjo tapti pradine varžytinėse dėl valdų nuomos⁷⁴. Trimetės nuomos sutarčiai dar nepasibaigus, Univer-

⁷¹ Vilniaus universiteto rektoriaus Juozapo Tvardovskio raštas Vilniaus universiteto Valdybai, 1823-04-10, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 41, l. 155.

⁷² Sutartis dėl Musės valdų nuomos, 1824, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 56, l. 2–3.

⁷³ Išrašas iš Vilniaus universiteto Beneficijų valdymo skyriaus 1827 m. kovo 2 d. protokolo, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 37–38.

⁷⁴ Vilniaus universiteto siūsto matininko Jono Šantyro (Szantyr) raštas Vilniaus universiteto Valdybai, 1827-02-18, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 1.

sitetas paskelbė apie Musės valdų išnuomavimą pagal vadinamąją amžinojo činšo sutartį. Pagal ją potencialus nuomotojas, kaip ir terminuotos sutarties atveju, turėjo pareigą nustatytais terminais du kartus per metus (sausio 6 ir birželio 24 d.) sumokėti į Universiteto kasą nuomos sumą ir laikytis inventoriumi numatytų prievolių valstiečiams. Nuomotojui palikta teisė ieškoti ir susigražinti pabėgusius Musės valstiečius, tačiau uždrausta juos perkelti į kitą vietą. Amžinojo činšo teisė numatė, kad pagal ją nuomojamos valdos yra paveldimos. Apsisprendusi pagal ją nuomoti Musės valdas, Universiteto Valdyba viena iš sutarties sąlygų numatė, kad jas ar jų dalį parduoti ar dalyti atskirais sklypais galima tik Universiteto vyresnybei leidus. Tokiu atveju, jeigu nuomotojai laiku į Universiteto kasą nesumokėtų nuomos mokesčio, valdos turėjo būti konfiskuojamos, išieškant iš jas nuomojusių dėl to patirtus nuostolius⁷⁵. Universiteto Valdyba apie Musės valdų, išnuomojamų pagal amžinojo činšo teisę, varžytines ir jų terminus paviešino 1827 m. vasario antroje dekadoje⁷⁶. 1827 m. kovo 2 d., paskutinę Musės valdų varžytinių dieną, jos buvo išnuomos buvusiam Lietuvos edukacinės teisinės komisijos sekretoriui Aleksandriui Jesmanui (Jeśman)⁷⁷, pasiūliusiam vietoj pradinės 969 sidabro rublių kainos keliomis dešimtimis didesnę sumą⁷⁸. Universiteto Valdyba pastarąją nuomos sutartį vertino kaip naudingą sandėrį. Planuota, kad į Universiteto kasą naujasis nuomininkas mokės virš 500 sidabro rublių daugiau nei jo pirmtakas. Papildomai dar bus sutaupyta, nes nuomotojas pasirūpins remonto reikalingais palivarko pastatais ir taip apsaugos Universitetą nuo papildomų išlaidų⁷⁹. Taigi Universitetas viltį ženkliai papildyti savo biudžetą iš Musės valdų nuomos vis dar puoselėjo.

Peršasi prielaida, kad Musės valdų amžinosios nuomos sutartimi, įsisteisėjusia 1827 m. kovo 23 d., galutinai panaikinta jų priklausomybė Tra-

⁷⁵ Musės valdų sutarties amžinojo činšo teise sąlygos, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 3–4.

⁷⁶ Išrašas iš Vilniaus universiteto Valdybos 1827 m. vasario 9 d. protokolo, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 14; Vilniaus universiteto kanceliarijos raštas *Kurjer Wileński* redakcijai dėl skelbimo apie varžytinių terminus išspausdinimo, 1827-02-17, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 16.

⁷⁷ 1834 m. Musės savininku nurodytas Ignatas Jesmanas; žr. Vilniaus išdo rūmų raštas, 1834-03-10, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 92, l. 12; Malewskis nurodo 1831 m. Musės palivarką valdžius Kajetoną Jesmaną (Kajetan Jeśman) (Czesław Malewski, *Rodziny szlacheckie na Litwie w XIX wieku*, Warszawa: Fundacja Lanckorońskich, 2016, p. 551).

⁷⁸ Musės valdų varžytinių, vykusių 1827 m. vasario 25, 28 ir kovo 2 d., aktas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 31.

⁷⁹ Išrašas iš Vilniaus universiteto Valdybos beneficijų poskyrio 1827 m. kovo 2 d. protokolo, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 71, l. 37–38.

kų sufraganatui. Tolesnė įvykių eiga šią prielaidą iš pirmo žvilgsnio tarsi patvirtina. Kundzičiui 1829 m. sausio 16 d. mirus⁸⁰, atsilaisvino dvi Universitetui pasaulietinės valdžios parėdymu 1803 m. atitekusios Vilniaus vyskupijos pareigybės – Trakų sufragano ir katedros kapitulos kanauninko. Universiteto Taryba jau 1829 m. vasario 1 d. posėdyje į sufraganus išrinko Civinskį, o katedros kapitulos kanauninko vietą skyrė Ignotui Borovskiiui⁸¹. Atlygio klausimas naujai išrinktajam sufraganui tąkart nesvarstytas. Neužsiminta ir apie Musės valdas. Tos pačios dienos posėdyje Taryba buvo supažindinta su universiteto rektoriaus Vaclovo Pelikano ir tuomet Vilniaus vyskupiją administratoriaus teise valdžiusio Andriaus Benedikto Klungevičiaus pasirašytu susitarimo projektu, kuriuo numatyta, kad yra tikslinga 1813 m. sutartį dėl bažnytinių beneficijų koreguoti ir papildyti naujais straipsniais. Pora jų buvo skirta Trakų sufragano pokyčiams įteisinti. Numatyta, kad Musės valdas, priklausiusias Trakų sufraganatui, tikslinga išbraukti iš beneficinių valdų registro. Pretekstu tokiam sprendimui, reikia manyti, pasitarnavo atsilaisvinusi Trakų sufragano vieta. Sufragano pajamų šaltiniu, kaip ir numatė 1813 m. susitarimas, turėjo tapti Gardino klebonijai priklausiusios žemės valdos ir namai bei sklypas Gardine. Taigi numatyta įteisinti 1813 m. sprendimą dėl Trakų sufragano pajamų šaltinio⁸². Sufragano centru turėjo tapti Gardinas. Numatė įteisinti 1813 m. susitarimu patvirtintus sprendimus dėl Trakų sufragano pajamų šaltinio, 1829 m. susitarimo tarp Universiteto vadovybės ir Vilniaus vyskupijos administratoriaus projekto autoriai siūlė keisti sufragano pavadinimą. Argumentuota, kad Gardinui tapus potencialia sufragano rezidencijos vieta, ankstesnis sufragano pavadinimas nėra adekvatus. Planuojamas sufragano pavadinimo keitimas nebuvo siejamas su teritoriniais pokyčiais. Šaltiniuose nėra fiksuotos ir Trakų sufragano (kaip, beje, ir kitų vyskupijos sufragantų) teritorinės ribos. Pastaroji aplinkybė perša prielaidą apie atsitiktinį Trakų sufragano pavadinimo parinkimą. Tačiau argumentuotam atsakymui reikalingi išsamesni tyrimai.

Dabartiniame temos tyrimo etape neįmanu argumentuotai atsakyti, kokios priežastys lėmė, kad 1829 m. susitarimo projekto straipsnis dėl Trakų sufragano pareigų susiejimo su Gardino klebono tarnystė nebuvo pradėtas

⁸⁰ Žytkowiczius nurodo Kundzičių mirus 1829 m. sausio 15 d.; žr. Leonid Żytkowicz, „Tadeusz Kundzicz“, p. 185–186.

⁸¹ Vilniaus universiteto Tarybos posėdžio protokolas, 1829-02-01, in: *LVIA*, f. 721, ap. 1, b. 1196, l. 13v–14v.

⁸² *Ibid.*

įgyvendinti. Vėlesnių metų dokumentuose – tiek pasaulietinės, tiek bažnytinės proveniencijos – tokį susitarimą buvus neužsimenama. Prie pavadinimo keitimo klausimo taip pat negrįžta. 1829 m. Universiteto Taryba, tikėtina, kreipėsi dėl Civinskio kandidatūros patvirtinimo į Švietimo ministrą. Koks buvo/jei buvo atsakymas, neaišku. Tačiau Tarybos naujuoju Trakų sufraganu siūlytas Civinskis tąkart nepradėjo eiti savo pareigų. Peršasi prielaida, kad galėjo būti laukiama Apaštalo Sosto patvirtinimo. Tačiau argumentuotam atsakymui, ar pasaulietinės valdžios laikysena Civinskio atžvilgiu žymi tam tikrus Rusijos imperijos ir Apaštalo Sosto santykių pokyčius, reikėtų išsamesnio tyrimo. Galimas dalykas, kad Trakų sufragano skyrimo reikalai strigo dėl pasaulietinės valdžios apskritai neigiamo nusistatymo sufraganų pareigybės būtinumo klausimu. Neatmestina, kad tai kažkaip galėjo būti susiję ir su imperijos valdžios aukščiausiuose sluoksniuose suaktyvėjusiais svarstymais dėl Vilniaus vyskupijos pertvarkymo į metropoliją.

Netruko paaiškėti, kad Musės valdų nuomos sutartis pasirodė esanti trumpalaikė. Jas pagal amžinąją nuomą valdęs Jesmanas už dalyvavimą sukilime buvo nubaustas tremtimi. Po sukilimo numalšinimo uždarius Vilniaus universitetą, šiai institucijai priklausiusios beneficijos, išskyrus Musės valdas, kaip priklausančias Trakų sufraganatui, perduotos 1833 m. įsteigta Vilniaus Romos katalikų dvasinei akademijai⁸³. Musės valdų nuomos klausimas vėl tapo aktualus. Vidaus reikalų ministro Dmitrijaus Bludovo manymu, buvo galima tik laikina Musės valdų, kaip priklausančių Trakų sufraganatui, nuoma⁸⁴. Jas nuo 1833 m. balandžio 23 d. administravo atsargos karininkas Juozapas Lukaševičius⁸⁵. Kaip ir kitų Universiteto žinioje buvusių beneficijų, Musės valdų nuomos reikalų tvarkymas buvo pavestas specialiai tam įsteigta, vadinamajai Beneficijų komisijai. Pajamomis iš nuomos naudojosi 1833 m. įsteigta Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija, kuriai buvo deleguota Universitetui 1803 m. įsaku suteikta teisė į bažnytines beneficijas. Civinskio skyrimo į Trakų sufraganus procedūra buvo atnaujinta tik ketvirto dešimtmečio pabaigoje. Reikėtų išsamesnių tyrimų, norint argumentuotai atsakyti, kodėl imperatorius Universiteto Tarybos išrinktą kandidatą patvirtino beveik po dešimties metų – 1838 m. Dar

⁸³ Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos įstatai, Nr. 6296, 1833-07-01, in: *PSZ*, rink. 2, t. 8, in: nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

⁸⁴ Vidaus reikalų ministro Dmitrijaus Bludovo raštas, 1834-11-30, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 92, l. 15–16.

⁸⁵ Matininko Jono Šantyro (Szantyr) raportas, 1834-12-16, in: *LVIA*, f. 694, ap. 6, b. 92, l. 15–16.

poros metų prireikė gauti popiežiaus pritarimą – Civinskis Dercos (*Delcos*) vyskupu *in partibus infidelium* nominuotas 1840 m. gruodžio mėn. Konsekracijos išskilmė įvyko Sankt Peterburge 1841 m. rugpjūčio 24 d.⁸⁶ Civinskis pajamomis iš Musės valdų pasinaudoti jau nespėjo. Kaip ir kitos Katalikų Bažnyčios hierarchams priklausiusios žemės valdos, 1842 m., remiantis 1841 m. gruodžio 25 d. įsaku⁸⁷, Musės valdos buvo nusavintos ir perduotos valstybės išdui. Tačiau naujai paskirtas Trakų sufraganas, kaip ir visa valdų netekusi hierarchinė dvasininkija, be pajamų palikta nebuvo. Pagal imperatoriaus 1842 m. sausio 1 d. patvirtintus vyskupijų administracijos etatus, kiekvienos vyskupijos sufraganui iš valstybės išdo buvo numatyta skirti 1300 sidabro rublių pragyvenimo išlaidoms, dar 700 sidabro rublių mokėta palydai išlaikyti. Kokia palyda čia turėta omenyje, nėra aišku, tačiau iš viso sufraganui iš išdo buvo numatyta išmokėti 2000 sidabro rublių per metus⁸⁸. Nei Trakų sufragano pareigybė, nei Trakų sufraganas nebuvo panaikinti. Tačiau 1846 m. Civinskiui mirus, Trakų sufraganai nebebuvo skiriami. Vyskupijos liturginiuose kalendoriuose kasmet, iki imperinio valdymo pabaigos, nurodinėta, kad Trakų sufragano vieta yra neužimta.

Išvados. Trakų sufragano pareigybės, įsteigtos Katalikų Bažnyčios Lietuvoje hierarchų ir patvirtintos Apaštalo Sosto XVIII a. aštuntame dešimtmetyje, perdavimas Vilniaus universitetui vyskupijos sufragano tinklo struktūros neišbalansavo. Tačiau prisidėjo prie sufragano išlaikymui skirtų žemės valdų valdymo formų kismo. Išskirtinis Trakų sufragano valdų administravimo bruožas universitetiniu laikotarpiu – tinkamiausios formos paieškos. Atlikta analizė patvirtina prielaidą, kad Trakų sufraganatui priklausiusių žemės valdų administravimo pokyčius lėmė sufragano perdavimas akademinei institucijai.

Universiteto Valdybos sprendimas nusišalinti nuo Trakų sufraganatui priklausiusių Musės žemės valdų valdymo priežiūros ir kontrolės, jų administravimą pavedant Universiteto į sufragano pareigas deleguotam Tadiui Kundzičiui, nepasiteisino. Vilniaus švietimo apygardos kuratoriaus Adomo Jurgio Čartoriskio sprendimu jas 1822 m. iš Kundzičiaus atėmus, Musės valdos liko Universiteto žinioje. Žemės valdų atėmimas nebuvo susietas su pašalinimu iš sufragano pareigų – Kundzičius jas ėjo iki mirties 1829 m.

⁸⁶ Plačiau su nuorodomis į šaltinius žr. Aldona Prašmantaitė, *op. cit.*, p. 67–112.

⁸⁷ Įsakas Nr. 15153, 1841-12-25, in: *PSZ*, rink. 2, t. 16, in: www.nlr.ru/ru-res/law/r/search.php.

⁸⁸ Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1842-08-11, in: *LMAVB*, f. 43, b. 267, l. 60v–65.

Musės valdos 1822 m. buvo perduotos tiesioginiam Universiteto vadovybės administravimui. Nuomos formų įvairovė, jų trumpalaikiškumas (nuoma pagal amžinąjį činšą buvo nutraukta politinių įvykių sąlygotų pasekmių), rodo, kad akademinė institucijai nesisekė deramai tvarkyti Trakų sufraganatui priklausiusių valdų. Galimybe Musės valdose panaikinti lažą Universitetas nepasinaudojo. Planai paversti Musės palivarką mokuoju ūkiu Universitete dėstytojų žemės ūkio mokslų studentams taip pat nebuvo realizuoti.

1832 m. Universitetą uždarius, Musės valdos nuomos laikinąja nuoma iki naujo sufragano paskyrimo. Teisė naudotis pajamomis iš nuomos deleguota 1833 m. įsteigta Vilniaus Romos katalikų dvasinei akademijai. 1840 m. Apaštalo Sostas Trakų sufraganu paskyrė Joną Civinskį, tačiau jis pajamomis iš Musės valdų pasinaudoti nespėjo. Kaip ir kitos Katalikų Bažnyčios hierarchinei dvasininkijai priklausiusios valdos, Musės valdos 1842 m. buvo sekuliarizuotos. Po Civinskio mirties 1846 m. naujas sufraganas nebuvo skiriamas. Tačiau nei Trakų sufragano pareigybė, nei sufraganatas panaikinti nebuvo. Trakų sufraganatas kaip Vilniaus vyskupijos administracinė struktūra XIX a. išliko, tačiau nuo penkto dešimtmečio vidurio tai tebuvo formalus vyskupijos administracinio padalijimo vienetas.

1813 m. susitarimu tarp Universiteto rektoriaus ir vyskupijos administratoriaus įteisinti planai Trakų sufragano pareigybę susieti su Gardino klebono pareigomis, 1829 m. susitarimo projekte buvo atnaujinti ir papildyti sprendimu keisti sufraganato pavadinimą į Gardino. Pastarasis sumanymas nebuvo realizuotas, tačiau vien tai, kad tokių ketinimų būta, leidžia teigti Trakų sufraganatą buvus vyskupijos administracinio padalijimo vienetu be apibrėžtų teritorinių ribų.

Trakų sufragano pareigybę 1803 m. perdavus Universitetui, Vilniaus vyskupijos hierarchai nebuvo eliminuoti iš personalijų skyrimo procedūros. Atlikta analizė rodo, kad Universiteto į Trakų sufraganus skirto profesoriaus emerito Kundzičiaus kandidatūra vyskupijos hierarchinei dvasininkijai su vyskupu Jonu Nepomuku Kosakovskiu priešakyje buvo priimtina. Po Kundzičiaus mirties 1829 m. Universiteto į atsilaisvinusią vietą deleguoto Civinskio kandidatūrai pritarė tuometis vyskupijos administratorius Andrius Benediktas Klungevičius. Teisės administruoti Trakų sufraganatui priklausiusias žemės valdas po 1803 m. Vilniaus vyskupija neturėjo. Imperijos valdžios valia įvykdyta Musės valdų sekuliarizacija XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje leidžia teigti, kad jos nebuvo išbrauktos iš Vilniaus vyskupijos beneficinių valdų registro.

FEATURES OF THE HISTORY OF TRAKAI SUFFRAGANATE AND ITS HOLDINGS IN THE NINETEENTH CENTURY

Summary

The position of the suffragan of Trakai was established by the hierarchy of the Catholic Church of Lithuania and approved by the Apostolic See in the 1770s. The transfer of this position to Vilnius University in 1803 inspired changes to the administration of land holdings intended for the subsistence of the suffragan. The exceptional feature of the administration of the holdings of the Trakai suffraganate during its university period was a search for the most adequate form of their management. The conducted analysis confirms the assumption that the changes in the administration of the holdings of the Trakai suffraganate were brought about by its transfer to an academic institution.

The diversity of rent forms and their short-term nature (the rent by eternal quit-rent was suspended by the consequences of political events) show that the academic institution was not successful in adequate administration of the holdings of the Trakai suffraganate. The university did not take the advantage of the possibility to abolish *corvée* labour in the holding of Musė. The plans of the university to convert the folwark of Musė into a teaching farm for the students of agricultural disciplines were not implemented either. The case of the transfer of the Trakai suffraganate of the Vilnius diocese to Vilnius University by a decision of the authorities of the Russian Empire is a reflection of imperial policies aimed at the Catholic Church.

When the Vilnius University was closed in 1832, the holding of Musė was temporarily let until the appointment of a new suffragan. The right to use the revenue from rent was delegated to Vilnius Roman Catholic Spiritual Academy established in 1833. In 1840, the Apostolic See appointed Jonas Civinskis as suffragan of Trakai, but he missed the opportunity to make use of the revenue from the Musė holding. Like other holdings owned by the clergy of the hierarchy of the Catholic Church, the holding of Musė was secularized in 1842. After Civinskis's death in 1846, a new suffragan was not appointed. However, neither the position of the suffragan of Trakai nor the suffraganate were abolished. As an administrative structure of the Vilnius diocese, the suffraganate of Trakai survived into the nineteenth century, but from the mid-1840s it was just a formal unit of the administrative division of the diocese.

In 1813, the rector of Vilnius University and the diocese administrator reached an agreement which legitimated the plans to link the position of the Trakai suffragan with that of the parish priest of Hrodna; in 1829, the draft of the agreement was updated and supplemented with a decision to change the name of the suffraganate into that of Hrodna. Although not implemented, the idea of the name change is an obvious proof that the suffraganate of Trakai was a unit

of administrative division of the diocese, which did not have defined territorial boundaries.

The transfer of the Trakai suffraganate of the Vilnius diocese to Vilnius University and the vacancy of the suffragan from the 1840s were a reflection and a consequence of the imperial policy with regard to the Catholic Church.

SEINŲ (AUGUSTAVO) VYSKUPIJOS AUKŠTIEJI DVASININKAI: KATEDROS KAPITULOS NARIŲ CHARAKTERISTIKOS METMENYS

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. Po trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalinimo dalis žemių atiteko Prūsijos Karalystei. Bažnytinės administracijos atžvilgiu Prūsijos Karalystei atiteko dalis Vilniaus, Žemaičių, Lucko vyskupijų teritorijų. Reikėjo sutvarkyti šių teritorijų bažnytinę administracinę suskirstymą, dėl to buvo įkurta nauja Vygrių vyskupija. Ši vyskupija ilgai neišsilaikė. Po Vienos kongreso buvo įkurta Lenkijos Karalystė, t. y. autonominis darinys, valdomas Rusijos imperatoriaus. 1818 m. buvo įsteigta Varšuvos arkivyskupija su sufraganinėmis vyskupijomis. Viena iš sufraganinių vyskupijų tapo iš buvusios Vygrių vyskupijos ir dalies Plocko vyskupijos įkurta nauja Seinų (Augustavo) vyskupija su centru Seinuose.

Istoriografijoje yra šiek tiek tyrinėta Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos istorija. Pirmiausia minėtinas Seinų kunigų seminarijos profesorius Pranciškus Augustaitis, XX a. pradžioje paskelbęs svarbią Seinų (Augustavo) vyskupijos istorijai studiją „Vygrių ir Seinų diecezijos istorija“, kuri buvo išspausdinta Seinuose leidžiamame kunigams skirtame žurnale *Vadovas*¹. Be čia aprašyto kapitulos įkūrimo yra svarbūs Augustaičio pateikti duomenys apie kapitulos rinktus vyskupijos administratorius (kapitulinius vikarus). Aprašydamas rinkimus jis rėmėsi kapitulos posėdžių protokolais. Iš kitų tyrinėjimų reikia pažymėti Lomžos kunigų seminarijos profesoriaus Witoldo Jemielity monografiją². Šioje monografijoje

¹ [Pranciškus Augustaitis] P. A., „Vygrių ir Seinų dijecez. istorija“, in: *Vadovas*, Seinai, 1909, Nr. 11, p. 272–279; Nr. 12, p. 373–380; Nr. 13, p. 68–79; Nr. 14, p. 172–184; Nr. 15, p. 276–286; Nr. 16, p. 386–395; 1910, Nr. 17, p. 71–80; Nr. 18, p. 181–185; Nr. 19, p. 260–275; Nr. 20, p. 367–382; Nr. 21, p. 73–82; Nr. 22, p. 175–185; Nr. 23, p. 273–283; Nr. 24, p. 383–397; Nr. 25, p. 59–72; Nr. 26, p. 165–181; Nr. 27, p. 272–279; Nr. 28, p. 374–378; 1911, Nr. 29, p. 68–72; Nr. 30, p. 158–159.

² Witold Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818–1872*, Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski, 1972, p. 72–79.

vienas skyrius yra skirtas kapitulos istorijai nuo jos įkūrimo iki 1870 m. Daugiausia dėmesio autorius skyrė kapitulos narių išrinkimui. Svarbios šiam tyrimui straipsnio autoriaus parengtos kunigų biogramos, paskelbtos Lietuvių katalikų mokslo akademijos dvasininkų duomenų bazėje³. Reikia paminėti pastaruoju metu Lietuvos istoriografijoje pasirodžiusius kitų vyskupijų kapitulų istorijai skirtus darbus. Čia turime galvoje istorikės Aldonos Prašmantaitės tyrinėjimus, skirtus Vilniaus vyskupijos kapitulos istorijai XIX a.⁴

Svarbiausiu šaltiniu sudarant Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos narių sąrašą buvo kasmet spausdinami elenchai. Šiame leidinyje skyrelyje apie kapitulos narius buvo nurodomi prelatai ir kanauninkai. Iš archyvinių šaltinių galima paminėti Lomžos vyskupijos archyve (ArŁm) saugomus kapitulos dokumentus. Tai daugiausia susirašinėjimas dėl kapitulos narių skyrimo. Balstogės valstybiniame archyve (APB) Lomžos gubernatoriaus kanceliarijos (KGL) fonde peržiūrėtos kunigų asmens bylos, kuriose yra duomenys apie paskyrimą kapitulos nariais.

Šio tyrimo chronologinės ribos apima laikotarpį nuo Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos įsteigimo 1822 iki 1915 m., kai dėl Pirmojo pasaulinio karo kūrėsi Lietuvos ir Lenkijos valstybės ir Seinų (Augustavo) vyskupijos teritorija buvo pasidalinta tarp dviejų valstybių.

Kapitulą sudarė prelatai ir kanauninkai. Seinų katedros kapituloje buvo 4 prelatai: dekanas, arkidiakonas, kustošas ir scholastas. Kanauninkai buvo dviejų rūšių: tikrieji (gremialiniai) kanauninkai ir garbės kanauninkai (*canonici capitulares honorarii*). Tikrasis kapitulos kanauninkas turėjo balsą kapituloje ir prebendą, o garbės kanauninkas neturėjo balso kapituloje ir prebendos. Garbės kanauninkas turėjo tik kanauninko ženklus⁵.

Šiame straipsnyje aptarsime tokius klausimus: kapitulos narių išsimokslinimas, skyrimas ir bažnytinė karjera. Aptariant bažnytinę karjerą bus analizuojama kapitulos narių hierarchiniai laipsniai pačios kapitulos

³ Žr. <http://www.lkma.lt/lddb>.

⁴ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sandaros raidos bruožai XIX a.“, in: *Soter*, Kaunas, 2016, t. 60 (88), p. 41–55; Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.: genezė, raidos bruožai, personalijos“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2016, t. 8, p. 113–143; Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos visateisiai kanauninkai XIX a. (komplektavimas, personalinė sudėtis, bažnytinės karjeros bruožai“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2017/1*, Vilnius, 2017, p. 49–75.

⁵ Kazimierz Cieszkowski, „Kanonik“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, p. 600.

viduje, užimtos bažnytinės pareigos, vyskupo šventimus gavę kapitulos nariai, vyskupijos administratorių (kapitulinių vikarų) rinkimas.

Išsimokslinimas. Kalbant apie kapitulos narius, yra svarbu nustatyti jų išsimokslinimą, t. y. kokioje mokymo įstaigoje jie mokėsi. Tačiau reikia pažymėti, kad nei dvasinė, nei civilinė valdžia specialių reikalavimų dėl išsimokslinimo nekėlė⁶. Tuometinės kunigų seminarijos neduodavo aukštojo išsilavinimo. Pasiiekti aukštąjį išsilavinimą buvo galima tik aukštosiose mokyklose. Kai buvo sudaryta Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitula, aukštojo mokslo buvo galima siekti Varšuvos vyriausioje seminarijoje, po jos įsteigtoje Varšuvos dvasinėje akademijoje. Po Varšuvos akademijos sujungimo su Sankt Peterburgo imperatoriškąja Romos katalikų dvasine akademija, liko vienintelė Varšuvos ir Mogiliavo arkivyskupijoms aukštoji dvasinė mokykla – Sankt Peterburgo imperatoriškoji Romos katalikų dvasinė akademija. Į šią akademiją savo absolventus siųsdavo ir Seinų kunigų seminarija. Joje galėjo studijuoti nustatytas klierikų skaičius. Kol veikė Varšuvos vyriausioji seminarija ir Varšuvos dvasinė akademija, į šias mokymo įstaigas buvo siunčiami Tykocino ir Seinų kunigų seminarijų auklėtiniai. Pažvelgus į mokymo įstaigas, kuriose mokėsi kapitulos nariai, matyti, kad aukštojo mokslo siekta ne tik minėtose aukštosiose mokyklose. Buvo studijavusių Vilniaus universitete, Varšuvos universitete, Krokuvoje, Romoje. Tačiau tokių buvo nedaug. Kalbant apie aukštosiose mokyklose įgytus mokslinius laipsnius reikia pažymėti, kad Varšuvos dvasinės akademijos absolventai gaudavo teologijos kandidato laipsnį, Sankt Peterburgo imperatoriškoje Romos katalikų dvasinėje akademijoje buvo suteikiami teologijos kandidato ir magistro laipsniai. Trys kunigai buvo studijavę Vakarų Europoje. Tai Vincentas Blaževičius, Tomas Banaitis ir Antanas Staniulis. Pirmasis buvo bažnytinės teisės daktaras, kiti du – teologijos daktarai.

Taigi nedaug kapitulos narių aukštąjį išsilavinimą buvo įgiję Vakarų Europos universitetuose ir turėjo daktaro laipsnį. Palyginimui galime nurodyti, kad kitoje svarbioje vyskupijos institucijoje – Seinų kunigų seminarijoje – dirbo 15 profesorių, kurie studijas gilino Vakarų Europoje, o iš jų net 13 turėjo daktaro laipsnius⁷. Kyla klausimas kodėl tiek mažai kapitulos narių buvo studijavę Vakarų Europoje? Galimas atsakymas į iškeltą klausimą galė-

⁶ Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej: (1772–1918)*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 319.

⁷ Algimantas Katilius, *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a. – XX a. pradžioje)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 154.

tų būti tai, kad Vakarų Europoje studijavę kunigai buvo palyginti jauno amžiaus ir turėjo mažiau nuopelnų už vyresnius savo pašaukimo brolius. Taip pat reikia prisiminti, kad Krokuvoje abiejų teisių daktaro laipsnį buvo gavęs arkivyskupas Stanislovas Choromanski⁸, o teologijos daktaro laipsnį turėjo buvęs Varšuvos dvasinės akademijos rektorius, Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros prelatas dekanas, vyskupijos administratorius Bonaventūra Butkevičius⁹. Doktoratą jam suteikė popiežius Grigalius XVI 1844 m. kovo 1 d.¹⁰

Lentelė. Kapitulos narių išsimokslinimas (procentai nuo 85 kapitulos narių) (duomenys paimti iš straipsnio priede skelbiamos informacijos).

Nr.	Mokslo įstaiga	Skaičius	Procentai
1	Buvę vienuoliai	7	8,2
2	Krokuvos universitetas	1	1,1
3	Plocko ir Pultusko kunigų seminarijos	1	1,1
4	Pultusko kunigų seminarija	4	4,7
5	Sankt Peterburgo imperatoriškoji Romos katalikų dvasinė akademija	3	3,5
6	Seinų kunigų seminarija	25	29,4
7	Studijos Romoje	3	3,5
8	Tykocino kunigų seminarija	18	21,1
9	Tykocino ir Seinų kunigų seminarijos	4	4,7
10	Varšuvos dvasinė akademija	8	9,4
11	Varšuvos Šv. Kryžiaus kunigų seminarija	2	2,3
12	Varšuvos universitetas	2	2,3
13	Varšuvos vyriausioji seminarija	3	3,5
14	Varšuvos ir Sankt Peterburgo dvasinės akademijos	1	1,1
15	Vilniaus kunigų seminarija	1	1,1
16	Vilniaus universitetas	2	2,3
17	Virbalio dominikonų vienuolynas	1	1,1
18	Nežinoma	19	22,3

⁸ Witold Jemielity, „Choromański Stanisław“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1979, p. 235.

⁹ [Romuald Jałbrzykowski] Ks. R. J., „Butkiewicz Bonawentura“, in: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. V–VI, Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1905, p. 233.

¹⁰ Witold Jemielity, *Diecezja augustowska*, p. 48.

Kalbant apie kiekybinius kapitulos išsilavinimo parametrus, pirmiausia reikia pastebėti, kad kapitulos nariai mokėsi ir studijavo įvairiose mokymo įstaigose. Iš viso kapitulos nariai mokėsi septyniolikoje mokymo įstaigų ir 19 kapitulos narių mokymo įstaiga nenustatyta. Tačiau galima spėti, kad dauguma iš nenustatytų kunigų buvo mokėsi Plocko vyskupijos kunigų seminarijose Pultuske arba Plocke. Iš priede pateiktų duomenų matyti, kad Seinų (Augustavo) kapitulos narių iš viso buvo 85. Į kapitulos narių skaičių įtraukti garbės kanauninkai, nors elenchuose garbės kanauninkai atskirai išskirti tik 1873–1886 m., o vėlesniais metais garbės kanauninkai neišskiriami į atskirą grupę ir žymimi kaip kanauninkai, neatskiriant nuo tikrųjų kapitulos kanauninkų. Iki 1873 m. elenchuose garbės kanauninkai nežymimi kapitulos skyrelyje, o apie garbės kanauninko titulą nurodoma prie parapijų skelbiamuose dvasininkų sąrašuose.

Mokymo įstaigų aptarimą, kuriose buvo mokėsi kapitulos nariai, reikia pradėti nuo kunigų seminarijų. Vien tik įvairiose kunigų seminarijose buvo mokėsi 35 kapitulos nariai arba 41,1% nuo visų kapitulos narių skaičiaus. Be Seinų (Augustavo) vyskupijos teritorijoje veikusių Tykocino ir Seinų kunigų seminarijų, būsimi kapitulos nariai buvo mokėsi Varšuvos Šv. Kryžiaus seminarijoje, Vilniaus kunigų seminarijoje ir Pultusko bei Plocko kunigų seminarijose. Pastarosios dvi seminarijos veikė Plocko vyskupijos teritorijoje. Kaip šių seminarijų auklėtiniai atsidūrė Seinų (Augustavo) vyskupijoje? Atsakymas aiškus, nes 1818 m., kuriant Seinų (Augustavo) vyskupiją, dalis Plocko vyskupijos parapijų buvo priskirta Seinų (Augustavo) vyskupijai. Taigi ir tose parapijose dirbę dvasininkai atsidūrė naujai įkurtoje vyskupijoje. Iš lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad dalis kunigų mokėsi Tykocino ir Seinų kunigų seminarijose. Tokie dvasininkai pirmiausia buvo įstoję mokytis į Tykocino kunigų seminariją ir po vienerių metų perkelti į Seinų kunigų seminariją toliau tęsti mokslo¹¹.

Kalbant apie aukštąsias studijas, reikia pažymėti faktą, kad seminarijų auklėtiniai buvo vienos ar kitos aukštosios mokyklos absolventai. Tokių buvo 20 dvasininkų arba 23,5% nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Kun. Eliziejus Strimavičius buvo studijavęs Varšuvos ir Sankt Peterburgo dvasinėse akademijose. Taip atsitiko dėl to, kad šis dvasininkas studijas pradėjo Varšuvos dvasinėje akademijoje, o po jos uždarymo studijų tęsti buvo perkeltas į Sankt Peterburgo imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę

¹¹ Plačiau žr. Józef Łupiński, *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2011, p. 80–82.

akademiją. Buvo ir tokių kapitulos narių, kurie buvo studijavę tik aukštojoje mokykloje. Tokių dvasininkų priskaičiuojama 3 arba 3,5% nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Tiesa, 2 iš jų buvo buvę vienuoliai. Dėl to jie kunigystės mokslus galėjo būti baigę savose vienuolijose, o po to studijavę Vilniaus universitete.

Dar viena kapitulos narių grupė buvo buvę vienuoliai. Iš viso tokių buvo 8 arba 9,4% nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Nustatytas tik vieno buvusio vienuolio išslavinimas, t. y. jis mokėsi Virbalio dominikonų vienuolyne. Kiti buvę vienuoliai turėjo būti filosofijos ir teologijos studijas baigę savos vienuolijos vienuolynuose.

19 kapitulos narių mokymo įstaiga nenustatyta ir tai sudaro 22,4% nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Jau minėta, kad šie dvasininkai buvo greičiausiai Plocko vyskupijos kunigų seminarijų auklėtiniai.

Skyrimas. Įsteigus Seinų (Augustavo) vyskupiją, Seinų vyskupas Jonas Klemensas Golaševskis nurodė vyskupui sufraganui Augustinui Polikarpui Marciejevskiui pateikti kandidatus į kapitulą. Vyskupas sufraganas sudarė dešimties kandidatų sąrašą. Tačiau Tikybų ir viešojo švietimo valdinė komisija kapitulos narių skyrimo ėmėsi tik 1820 m. vasario 1 d., o 1820 m. kovo 8 d. mirė vyskupas Golaševskis, todėl vyskupijos kapitula buvo instaliuota tik 1822 m. gruodžio 8 d. vyskupo Ignoto Čiževskio¹². Nuo 1822 m. Lenkijos karalystėje nereikalauta, kad kapitulos nariai būtų bajorų kilmės. Skiriant kapitulos narius, buvo kreipiamas dėmesys į asmeninius kandidato nuopelnus¹³.

Kiek narių sudarė Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulą? 1822 m. sudarytoje kapituloje buvo 4 prelatai ir 8 kanauninkai¹⁴. Toks kapitulos narių skaičius buvo nustatytas visoms Varšuvos arkivyskupijos vyskupijoms, įskaitant ir metropolinę kapitulą¹⁵. Pasikeitimai įvyko po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo. Pagal imperatoriaus Aleksandro II 1865 m. gruodžio 26 d. įsako 4 paragrafą Lenkijos karalystėje vyskupijų kapitulos, kartu su Varšuvos arkivyskupijos, turėjo būti sudarytos iš 4 prelatų, 4 aprūpintų gremialinių kanauninkų ir 4 neaprūpintų garbės kanauninkų¹⁶. Taip kapitulos narių skaičius išliko toks pat kaip ir anksčiau. Dėl to 1873–1886 m. elenchuose buvo atskirai žymimi tikrieji ir garbės kanauninkai.

¹² Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej*, p. 313.

¹³ *Ibid.*, p. 318.

¹⁴ *Elenchus universi cleri dioecesis Augustoviensis, Varsoviae*, 1823, p. 73–74.

¹⁵ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 311.

¹⁶ *Ibid.*, p. 316.

Tais metais buvo po 4 tikruosius ir 4 garbės kanauninkus. Ir vėlesniuose elenchuose bendras kanauninkų skaičius neviršijo 8 ir garbės kanauninkai nebuvo atskirai išskiriami. Garbės kanauninkais turėjo būti 4 paskutiniai dvasininkai kapitulos narių sąraše. Pagal Augustaičio duomenis, 1848 m. kapitulos buvo paskirta 13 garbės kanauninkų¹⁷, kurie elenchų skyrelyje, kur surašyti kapitulos nariai, nebuvo pažymėti. Elenchuose nebuvo žymimi ir kiti iki 1873 m. paskirti garbės kanauninkai. Augustaitis prie 1848 m. paskirtų kanauninkų pridėjo pastabą: „Šie kanauninkai, sulig seiniškės kapitulos būdo, neišsyk gavo kanauninko rūbus ir neišsyk leista jiems sėdėti per pamaldas kanauninkų vietose; už suteiktą sau garbę turėjo jie užmokėti kapitulos naudai po 100 lenkiškų auksinų. Daug buvo garbės kanauninkų, kurie nesirūpino gauti leidimo sėdėti kanauninkų vietose“¹⁸. Mes į kapitulos narių sąrašą įtraukėme visus nustatytus kanauninkus, neskiriant, ar tai būtų tikrasis kanauninkas, ar garbės kanauninkas. Reikia pažymėti, kad prieš 1863–1864 m. sukilimą garbės kanauninko titulai buvo dalinami gausiai.

Ne visais metais buvo užimtos prelatų ir kanauninkų vietos. Tai gerai matyti iš elenchuose skelbtų duomenų. Jau 1828 m. trūko vieno prelato. Po vyskupo sufragano Augustino Polikarpo Marciejevskio mirties 1827 m. buvo neužimta kapitulos dekanų vieta. 1831 m. nebuvo 1 kanauninko. 1837 m. buvo 1 prelatas (kustošas Butkevičius) ir 7 kanauninkai. Tokia padėtis tęsėsi iki 1841 m. Tais metais kapitulą sudarė 3 prelatai (trūko dekanų) ir 6 kanauninkai. Witoldas Jemielity nurodo, kad nuo 1839 iki 1870 m. nebuvo paskirtas nė vienas naujas kapitulos narys¹⁹. Tačiau jau buvo minėta, kad 1848 m. Seinų katedros kapitula patvirtino 13 garbės kanauninkų²⁰, iš kurių tik pora – Paulius Andriuškevičius ir Antanas Dvorakovskis – pakilo hierarchijos laiptais: Andriuškevičius 1870 m. tapo prelatu scholastu, 1872 m. dekanu, o Dvorakovskis tapo tikruoju kanauninku. Tiesa, reikia pažymėti, kad Jemielity teigus tuo atžvilgiu, jog nebuvo paskirtas nė vienas tikrasis kanauninkas ar prelatas. Kodėl taip atsitiko, sunku pasakyti. Gal viena iš priežasčių buvo, kad po vyskupo Pauliaus Stračinskio mirties 1847 m. iki 1863 m. naujo vyskupo Konstantino Irenijaus Lubensko paskyrimo vyskupiją valdė administratoriai. Vyskupas Lubenskis tik 1868 m. pristatė kandidatus į kapitulą²¹. Per

¹⁷ [Pranciškus Augustaitis] P. A., *op. cit.*, 1910, Nr. 19, p. 261.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Witold Jemielity, *op. cit.*, p. 76.

²⁰ [Pranciškus Augustaitis] P. A., *op. cit.*, 1910, Nr. 19, p. 261.

²¹ Witold Jemielity, *op. cit.*, p. 77.

tuos tris dešimtmečius išmirštant kapitulos nariams, mažėjo ir jų skaičius. 1845 m. buvo 3 prelatai ir 5 kanauninkai, 1852 m. – 2 prelatai ir 4 kanauninkai, 1863 m. – 1 prelatas (kustošas Butkevičius) ir 3 kanauninkai, pagaliau 1870 m. buvo 1 prelatas (dekanas Butkevičius) ir 1 kanauninkas (Paulius Makovskis). 1870 m. paskyrus naujus prelatus ir kanauninkus, padėtis pagerėjo. Tačiau nebuvo užimtų visos vietos. 1872 m. buvo 3 prelatai (trūko dekanas) ir 4 kanauninkai. Padėtis pasikeitė po metų ir 1873 m. kapitulą sudarė 4 prelatai, 4 tikrieji kanauninkai ir 4 garbės kanauninkai. Nuo to laiko iki 1915 m. jau nebuvo didelių spragų kapitulos sudėtyje. Tačiau pasitaikydavo metų, kai trūkdavo vieno ar kito kapitulos nario. Antai 1884 m. buvo 3 prelatai (trūko arkidiakono), 3 tikrieji kanauninkai ir 4 garbės kanauninkai, 1893 m. – 2 prelatai (trūko dekanas ir arkidiakono) ir 6 kanauninkai, 1899 m. – 4 prelatai ir 5 kanauninkai. Šiek tiek didesnis kapitulos narių trūkumas pastebimas per 1902–1910 m. tarpuvaldį, kai po vyskupo Antano Baranausko mirties vyskupiją valdė prelatas Juozapas Antanavičius. Antai 1910 m. buvo 3 prelatai (trūko dekanas) ir 5 kanauninkai. Atėjus naujam ordinarui vyskupui Antanui Karosui, vakuojančios vietos buvo užpildytos naujais kapitulos nariais. 1914 ir 1915 m. kapitulos narių skaičius sumažėjo iki 4 prelatų ir 6 kanauninkų.

Kai kuriems dvasininkams tapti kanauninkais ir prelatais nesutrukdė faktas, kad jie civilinės valdžios buvo bausti vienokia ar kitokia bausme. Du būsimieji kapitulos nariai buvo netgi ištremti į Rusijos gilumą. Tai kun. Pranciškus Andriejauskas, už dalyvavimą slaptoje organizacijoje 1850 m. ištremtas į Vologdos guberniją. Iš tremties sugrįžo 1856 m. Teistumas taip pat nesutrukdė gauti Šv. Onos trečio laipsnio ordiną²². Už santykių su sukilėliais palaikymą, už ginkluotų ir sužeistų sukilėlių priėmimą Liškiavos vienuolyne tremtimi į Tomsko guberniją buvo nubaustas Liškiavos klebonas Ignotas Bartlinskis²³. Daugiausia nuobaudų būsimi kapitulos nariai turėjo už dvasinius patarnavimus buvusiems unitams. Kun. Pranciškus Augustaitis už dvasinius patarnavimus unitams buvo baustas piniginėmis bausmėmis net tris kartus²⁴. Už išpažinties klausymą ir atgailos sakramento suteikimą buvusiems unitams 30 rublių bauda baustas Augustavo parapijos klebonas

²² Algimantas Katilius, „Andriejauskas Pranciškus“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3390>, (2018-05-22).

²³ Witold Jemielity, „Księża diecezji Augustowskiej, czlyli Sejneńskiej, ukarania za udział w powstaniu styczniowym“, in: *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, Lublin, 1975, t. 22, sąs. 4, p. 122.

²⁴ Algimantas Katilius, „Augustaitis Pranciškus“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3407>, (2018-05-22).

Antanas Daukša²⁵. Du kartus baustas kun. Jonas Giedraitis. Vieną kartą už tai, kad suteikė religinius patarnavimus buvusiems unitams, o kitą kartą 50 rublių bauda už tai, kad nesilaikė policijos nurodymų per vyskupo vizitaciją²⁶. Būdamas Piekutų parapijos klebonu, kun. Juozapas Lenda teikė patarnavimus buvusiems unitams. Už tai Varšuvos generalgubernatorius 1881 m. balandžio 27 d. priėmė sprendimą kun. J. Lendo iškelti iš Piekutų parapijos ir nukelti į parapiją, kur nėra buvusių unitų²⁷. Kun. Vincentas Vilhelmas Senkievičius taip pat buvo baustas už dvasinius patarnavimus buvusiems unitams ir už tai, kad be leidimo lankėsi Piontnicos parapijoje per Šv. Baltramiejaus atlaidus²⁸.

Bolesławas Kumoras savo studijoje aprašo tvarką, kaip buvo skiriami kapitulos nariai. Ši skyrimo tvarka buvo patvirtinta imperatoriaus Aleksandro I 1817 m. kovo 18 d. įsake ir pakartota 1829, 1859 ir 1864 m. Vyskupas turėjo teisę pateikti Tikybų ir viešojo švietimo valdinei komisijai 3 kandidatus į neužimtą kapitulos nario vietą, išreiškiant nuomonę apie kandidatus. Valdinė komisija savo ruožtu pateikdavo nuomonę vietininkui, o vietininkas caro vardu nominuodavo kapitulos narius. Po nominacijos paskelbimo vyskupas kanoniškai atlikdavo paskyrimą, o kapitula įvesdindavo naują kapitulos narį. Po 1863 m. sukilimo savo nuomonę apie kandidatus į kapitulos narius pateikdavo gubernijos žandarų viršininkas²⁹. XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje kapitulos narius tvirtindavo vidaus reikalų ministras, kuris ne visada patvirtindavo vyskupo paskirtus kandidatus. Garbės kanauninku nebuvo patvirtintas kun. Henrikas Tyška³⁰. Bet po metų kun. Tyška Vidaus reikalų ministerijos buvo patvirtintas garbės kanauninku³¹.

²⁵ Algimantas Katilius, „Daukša Antanas“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3517>, (2018-05-22).

²⁶ Algimantas Katilius, „Giedraitis Jonas“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=4122>, (2018-05-22).

²⁷ Algimantas Katilius, „Lendo Juozapas“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=3155>, (2018-05-22).

²⁸ Algimantas Katilius, „Senkievičius Vilhelmas“, in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=4123>, (2018-05-22).

²⁹ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 317–318.

³⁰ Varšuvos generalgubernatoriaus raštas Nr. 2677/5 Lomžos gubernatoriui, 1914-05-31, in: *Balstogės valstybinis archyvas* (toliau – APB), KGL, sign. 761, l. 37.

³¹ Suvalkų gubernatoriaus kanceliarijos raštas Nr. 5388 Suvalkų gubernijos valdybos Administraciniam skyriui, 1915-05-13, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 36.

Bažnytinė karjera. *Hierarchiniai laipsniai kapituloje.* Kapitulos nario karjera prasidėdavo nuo garbės kanauninko titulo arba šiuo titulu ir baigdavosi. Vien garbės kanauninkais Seinų katedros kapituloje buvo 32 asmenys ir tai sudaro 37,2% nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Garbės kanauninko titulo turėjimas daugiausia nustatytas iš elenčiuose prie dvasininko pavardės skelbtos informacijos. Tiesa, iki 1872 m. turėjome ne visų metų elenčius, o nuo 1872 iki 1915 m. disponavome pilnu elenčių komplektu. Dalis garbės kanauninkų nustatyti iš archyvinių dokumentų ir literatūros. Tačiau reikia pažymėti, kad 1872–1915 m. elenčiuose nebuvo žymimi garbės kanauninkai, kurie nebuvo tikraisiais kapitulos nariais, t. y. nebuvo pažymėti elenčių skyrelyje, kur vardijami kapitulos nariai. Tad ne visi garbės kanauninkai buvo nustatyti ir pateko į sąrašą. Kalbant apie tikruosius kanauninkus ir prelatus, tai jų sąrašas turėtų būti pilnas. Nebūtinai visada karjera prasidėdavo nuo garbės kanauninko. Buvo ir tokių, kurie iš karto tapdavo tikraisiais kanauninkais ar net prelatais. Pagal turimus duomenis gremialiniais kanauninkais (čia neatskirti garbės kanauninkai po 1886 m.), nepakeliant į prelatus, buvo 29 Seinų katedros kapitulos nariai. Vien tik prelatais, aplenkiant kanauninko pareigybę, buvo 6 kapitulos nariai. Kiti kapituloje iš kanauninkų buvo perkelti į prelatus. Tokių buvo 17 asmenų. Buvo tokių kapitulos narių, kurie užėmė visas kapitulos pareigyles – nuo garbės kanauninko iki prelato dekano. Tiesa, toks buvo vienas prelatas Matas Strimavičius. Viena mažiau pareigų kapituloje turėjo prelatas Saliamonas Oleka, nebuves tik prelatu scholastu.

Reikia pažymėti, kad kai kurie Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos nariai buvo kitų vyskupijų garbės kanauninkais ar kanauninkais. Stanislovas Henrikas Choromanskis buvo Plocko vyskupijos kanauninkas, Antanas Dvorakovskis buvo Palenkės vyskupijos garbės kanauninkas, Andriejus Žmijevskis buvo Plocko vyskupijos kanauninkas. 1856 m. Suvalkų klebonui Petrui Pauliui Vežbovskiui buvo patvirtintas Liublino katedros garbės kanauninko titulas³². Tokiu pat kanauninku paskirtas Seinų kunigų seminarijos profesorius Mykolas Turčinavičius³³. Jonui Krakuvkai 1858 m. buvo suteiktas Palenkės vyskupijos katedros garbės kanauninko titulas³⁴.

³² Dėl kun. Petro Pauliaus Vežbovskio paskyrimo Liublino katedros garbės kanauninku, 1856, in: *Lomžos vyskupijos archyvas* (toliau – *ArŁm*), sign. II 87, l. 359.

³³ Dėl Mykolo Turčinavičiaus paskyrimo Liublino katedros garbės kanauninku, 1856, in: *Ibid.*, l. 359.

³⁴ Dėl Jono Krakuvkos paskyrimo Palenkės vyskupijos katedros garbės kanauninku, 1858, in: *Ibid.*, l. 372.

1858 m. Jokūbui Vincentui Suchockiui buvo suteiktas Liublino katedros garbės kanauninko titulas³⁵.

Bažnytinės pareigos. Čia neaptarsime kapitulos narių užimtų pareigų generalinėje konsistorijoje. Kapitulos nariai taip pat buvo prosinodiniais egzaminatoriais.

Kapitulos nariai užėmė aukštas bažnytines pareigas. Žemiausios užimtų pareigos buvo parapijų klebonai. Vien tik parapijų klebonais buvo 23 kapitulos nariai. Kiti hierarchijoje užėmė aukštesnes pareigas. Dekanatų dekanais buvo 24 kapitulos nariai. Kapitulos nariai buvo pakilę ir aukščiausiais hierarchiniais laiptais, t. y. buvo gavę vyskupų šventimus. Tokių buvo 4. Apie juos kalbėsime kitame skyrelyje. Kai vyskupijoje nelikdavo ordinaro, kapituloje buvo renkami vyskupijos administratoriai (kapituliniai vikarai). Administratoriais buvo 8 dvasininkai. Apie tai taip pat kalbėsime atskirame skyrelyje. Kapitulos narių intelektualines galimybes rodė jų darbas kunigų seminarijoje. Kapitulos nariai profesoriais dirbo tik Seinų kunigų seminarijoje, nes Tykocino kunigų seminarija priklausė vienuoliams misionieriams, kurie ten ir dėstė. Seminarijos profesoriais ir rektoriais buvo 19 kanauninkų ir prelatų. Profesorius Pranciškus Augustaitis dėstė ir Sankt Peterburgo kunigų seminarijoje, kai jis ten ėjo Sankt Peterburgo dvasinės kolegijos asesoriaus pareigas. Sankt Peterburgo dvasinėje kolegijoje asesoriais iš viso dirbo 5 kapitulos nariai. Prie aukštesnių pareigų vyskupijoje reikia priskirti ir vienuolynų vizitatoriaus pareigybę, seminarijos provizoriaus pareigas.

Vyskupai. Vienas dvasininkas jau buvo vyskupu, kai 1822 m. buvo įsteigta Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitula. Tai vyskupas sufraganas Augustinas Polikarpas Marciejevskis (1761–1827). Jis tapo kapitulos dekanu.

Gimė Marciejevskis Kretingoje. Tėvai buvo krikščionimis tapę žydai. 1779 m. Marciejevskis įstojo į Virbalio dominikonų vienuolyną. Kunigu iššventintas 1784 m. vasario 8 d. Studijuodamas Vilniaus universitete susipažino su dogminės teologijos ir Šv. Rašto profesoriumi Mykolu Pranciškumi Karpavičiumi, būsimu Vygių vyskupu³⁶. Po studijų Vilniaus universitete kurį laiką dėstė lotynų literatūrą Zabialų ir Merkinės dominikonų vienuo-

³⁵ Dėl Jokūbo Vincento Suchoskio paskyrimo Liublino katedros garbės kanauninku, 1858, in: *Ibid.*, I. 375.

³⁶ Marius Talutis, „Vyskupas „piliakalnis“ – Augustinas Polikarpas Marciejevskis“, in: *Terra jatwezenorum*, Punksas, 2016, t. 8, d. 1, p. 94.

lynuose³⁷. Vėliau buvo Virbalio dominikonų vienuolyno vyresniuolu ir mokyklos vedėju. 1798 m. iš Apaštalo Sosto gavo atleidimą nuo vienuolinių įžadų. Buvo pirmojo Vygrių vyskupo Karpavičiaus sekretoriumi. Apie sekretoriavimą Augustaitis rašo: „Žinoma, kad paskutiniaisiais gyvenimo metais vyskupo Karpavičiaus nervai buvo labai suirę. Jo namuose buvo betvarkė, kurią buvo padaręs vienas prisimeilinęs vyskupui asmuo. Kunigams, arčiau vyskupo esantiems, buvo sunku su juo gyventi. Marciejevskis atsisakė nuo vietos. Vyskupui po pietų prigulus, ėmė jis ir pabėgo iš konsistorijos ir apsigyveno prie Alvito altarijos Čyčkuose“³⁸. 1803 m. Marciejevskis tapo Rudaminos klebonu, kur ir apsigyveno. Čia gyveno iki gyvenimo pabaigos. Vėliau jis tapo Liškiavos, Seinų ir Prienų administratoriumi. 1807 m. buvo paskirtas konsistorijos asesoriumi Vilkaviškyje. 1813 m. tapo oficiolu. 1819 m. birželio 4 d. Marciejevskis buvo paskirtas Seinų (Augustavo) vyskupijos sufraganu ir 1819 m. rugsėjo 19 d. konsekruotas Varšuvos Šv. Kryžiaus bažnyčioje. Konsekravo Plocko vyskupas Adomas Mykolas Pražmovskis. Marciejevskis tapo tituliniu Argo vyskupu³⁹. Tapęs vyskupu, atsisakė Prienų ir Seinų parapijų administravimo. Mirus vyskupui Ignatui Čiževskiui, Seinų (Augustavo) vyskupijos administratoriumi kapitulos buvo išrinktas vyskupas sufraganas Marciejevskis.

Po vyskupo sufragano Marciejevskio mirties Seinų vyskupu sufraganu tapo kapitulos arkidiakonas Stanislovas Henrikas Choromanskis (1769–1838). Apie jį yra nedaug išlikusių biografinių žinių. Gimė netoli Lomžos, mokėsi Pultusko kunigų seminarijoje ir Krokuvos universitete, kur gavo abiejų teisių daktaro laipsnį. Kunigu išventintas 1792 m. Buvo Žekunios klebonu, 1809 m. tapo Zambruvo klebonu. 1818 m. po dalies Plocko vyskupijos parapijų perėjimo į Seinų (Augustavo) vyskupiją, tapo šios vyskupijos dvasininku. Buvo Plocko vyskupijos katedros kapitulos kanauninku. 1822 m. paskirtas Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos prelatu arkiadiakonu. Choromanskis tituliniu Adraso vyskupu buvo paskirtas 1828 m. gruodžio 15 d., o 1829 m. vasario 8 d. konsekruotas Varšuvos Šv. Kryžiaus bažnyčioje. Konsekravo Seinų (Augustavo) vyskupijos vyskupas ordinaras

³⁷ [Romuald Jałbrzykowski] X. R. J., „Marciejewski Augustyn Polikarp“, in: *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. XXV–XXVI, Warszawa: Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1911, p. 250.

³⁸ [Pranciškus Augustaitis] P. A., *op. cit.*, 1909, Nr. 12, p. 375.

³⁹ Krzysztof R. Prokop, „Sakry i sukcesja święceń biskupich pasterzy diecezji węgierskiej, sejneńskiej (augustowskiej) oraz łomżyńskiej“, in: *Studia teologiczne. Białystok, Drohiczyn, Łomża, Białystok*, 2010, t. 28, p. 313–314.

Mikalojus Jonas Manugevičius⁴⁰. Po vyskupo Manugevičiaus, kapitulos išrinktas vyskupijos administratoriumi. Buvo lojalus carinei valdžiai, nepriarė 1831 m. sukilimui. 1836 m. tapo Varšuvos arkivyskupu metropolitu.

Vieninteliu Seinų (Augustavo) vyskupijos vyskupu ordinaru tapo kapitulos kanauninkas Petras Paulius Vežbovskis (1818–1893). Vežbovskis gimė Ščepankovo parapijoje. Mokėsi Lomžos gimnazijoje, Tykocino kunigų seminarijoje. Kunigu iššventintas 1841 m. spalio 30 d. Jauną kunigą savo sekretoriumi pasiėmė vyskupas Paulius Strašinskis. Sekretoriaus pareigas ėjo iki 1847 m., o vėliau metus ėjo Seinų konsistorijos regenso pareigas. Po to buvo paskirtas Šumovovo klebonu, 1854 m. grįžo į Seinus ir antrą kartą tapo konsistorijos regensu. 1855 m. paskirtas Suvalkų miesto klebonu, 1867 m. tapo Suvalkų dekanu, o 1870 m. – Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitulos kanauninku. Suvalkuose išbuvo iki 1872 m., kai buvo paskirtas Seinų vyskupu. Vežbovskio konsekracija įvyko 1872 m. spalio 6 d. Sankt Peterburgo Šv. Kotrynos bažnyčioje. Konsekravo Mogiliavo arkivyskupas Antonis Fijalkovskis⁴¹. Augustaitis apie Vežbovskio tapimą vyskupu rašo: „Kun. Viežbovskis buvo vyras be pretenzijų, galvos aukštai nekėlė, o mokslo buvo tik seminarijinio, akademijos diplomų neturėjo. Kadangi nuo savo kunigystės pradžios nuolatos vis buvo kanceliarijoje, tai administracijos dalykuose gerai išsilavino, o likęs Suvalkų klebonu suėjo į gerą pažintį su gubernatorium Golovinu; kuomet vyriausybė užklausė Golovino apie kandidatą į Seinų vyskupus, Golovinas būk pataręs kun. Viežbovskį“⁴².

Paskutinis vyskupo šventimus gavo kapitulos kanauninkas Romualdas Jalbžykovskis (1876–1955). Jalbžykovskis gimė Łętowie-Dėbie vietovėje, mokėsi Lomžos gimnazijoje. Kunigystės siekė Seinų kunigų seminarijoje ir Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje. Kunigu iššventintas 1901 m. kovo 9 d. Po studijų Sankt Peterburge buvo trumpam paskirtas Vonsošo vikaru, paskui paskirtas vyskupo Baranausko kapelionu. 1902 m. tapo Seinų kunigų seminarijos profesoriumi. Čia dėstė įvairius dalykus: Šv. Raštą, lotynų kalbą, lenkų kalbą ir literatūrą, rusų kalbą ir literatūrą, moralinę teologiją, homiletiką, patrologiją, katechetiką, pedagogiką. Buvo prokuratorius, dvasios tėvas. 1909 m. kun. Jalbžykovskis tapo Seinų kunigų seminarijos vicerektoriumi, o 1910 m. kapitulos kanauninku. Buvo aktyvus lenkų visuomenės veikėjas Seinuose. Pirmojo pasaulinio karo metais buvo pasitraukęs į

⁴⁰ *Ibid.*, p. 315.

⁴¹ *Ibid.*, p. 320.

⁴² [Pranciškus Augustaitis] P. A., *op. cit.*, 1910, Nr. 21, p. 74–75.

Rusijos gilumą. Jalbrzykovskis tituliniu Kusajos vyskupu paskirtas 1918 m. liepos 29 d., konsekruotas 1918 m. lapkričio 30 d. Lomžos parapijos bažnyčioje, kuri vėliau tapo naujai įkurtos Lomžos vyskupijos katedra. Konsekravo Varšuvos arkivyskupas metropolitas Aleksandras Kakovskis⁴³. Tapęs Seinų vyskupo sufraganu, Jalbżykovskis rezidavo Lomžoje. Čia suorganizavo kuriją, kunigų seminariją, tapo pirmuoju jos rektoriumi. Nuo 1921 m. valdė kaip apaštalinis delegatas Seinų (Augustavo) vyskupijos dalį, atsідursią Lenkijos Respublikoje. 1925 m. paskirtas pirmuoju Lomžos vyskupijos vyskupu ordinaru, o 1926 m. tapo Vilniaus arkivyskupu metropolitu⁴⁴.

Vyskupu buvo paskirtas ir dar vienas Seinų katedros kapitulos narys. 1851 m. vasario 4 d. popiežius Pijus IX paskyrė Seinų (Augustavo) vyskupijos administratorių prelatą Mikalojų Blockį Vloclaveko vyskupu, bet nesulaukęs bulės jis mirė kaip vyskupas nominatas⁴⁵.

Vyskupijos administratorių (kapitulinių vikarų) rinkimas. Mirus vyskupui, kapitulos nariai rinkdavo vyskupijos administratorių (kapitulinį vikarą). Būdavo taip, kad praeidavo keletas metų ar ilgiau nei dešimtmetis, kol vyskupija gaudavo savo ordinarą. Tokiais atvejais vyskupiją valdė kapitulos išrinkti administratoriai (kapituliniai vikarai). Pagal kanonus, mirus vyskupijos vyskupui, jo valdžia *ordinario modo* atitenka kapitulai. Tačiau kanonai reikalauja, kad kapitula kuo greičiau išrinktų vyskupijos administratorių iš kapitulos narių, o jei nebūtų tinkamo kandidato kapituloje, tai administratorių parinktų iš kitur.

Po vyskupo Ignoto Čiževskio mirties 1823 m. gruodžio 11 d. kapitulos dekanas vyskupas Marciejevskis tuojau sušaukė į Seinus kapitulą, kad būtų išrinktas vyskupijos administratorius. Į Seinus iš 12 kapitulos narių atvyko 7. Gruodžio 22 d. vyskupas Marciejevskis buvo išrinktas vyskupijos administratoriumi. Kapitula taip pat išrinko kandidatus į vyskupus – vyskupą sufraganą ir administratorių Marciejevskį, prelatą arkidiakoną Chormanskį ir prelatą kustošą Andriejų Žmijevskį. Tačiau nė vienas iš kandidatų nesulaukė pritarimo iš valdinės komisijos Varšuvoje⁴⁶. Vyskupas Marciejevskis Seinų (Augustavo) vyskupiją valdė trejus metus iki kol buvo paskirtas vyskupas ordinaras Mikalojus Jonas Manugevičius.

⁴³ Krzysztof R. Prokop, *op. cit.*, p. 324.

⁴⁴ Arkivyskupo Romualdo Jalbżykovskio platesnę biografiją žr. Adam Szot, *Abp Romuald Jalbrzykowski metropolita wileński*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2002.

⁴⁵ [Pranciškus Augustaitis] P. A., *op. cit.*, 1910, Nr. 18, p. 184.

⁴⁶ *Ibid.*, 1909, Nr. 14, p. 175.

Mirus vyskupui Manugevičiui, vyskupijos sufraganas ir kapitulos dekanas Choromanskis išsiuntė aplinkraštį visiems kapitulos nariams ir paskyrė 1834 m. liepos 3 d. kapitulos vikaro ir vyskupijos administratoriaus rinkimus. Nustatytą dieną susirinko visi kapitulos prelatai ir kanauninkai. Seinuose susirinkusi kapitula vienbalsiai vyskupą Choromanskį išrinko vyskupijos administratoriumi. Jis sutiko perimti patikėtas pareigas ir pradėjo valdyti vyskupiją. Varšuvoje Administracinė Taryba patvirtino naują administratorių ir skyrė 50 000 zlotų metinės algos. Vyskupas Choromanskis vyskupiją valdė iki 1836 m. pabaigos. Kaip pastebi Pranciškus Augustaitis: „Tiesą pasakius, Choromanskis nelabai buvo gerbiamas Seinų dijecezijoj, vienok kad buvo jau vyskupas, kapitula išrinko jį į administratorius“⁴⁷. Po vyskupo Choromanskio persikėlimo į Varšuvą, kaip nurodo Augustaitis, kapitula neišrinko naujo administratoriaus, nes tą dieną, kai vyskupas Choromanskis buvo pakeltas į Varšuvos arkivyskupas, Šventasis Tėvas Seinų vyskupu paskyrė Varšuvos arkivyskupijos kapitulos kanauninką Paulių Strašinskį⁴⁸.

Vyskupas Strašinskis mirė 1847 m. birželio 21 d. Po vyskupo Strašinskio mirties Seinų (Augustavo) vyskupija iki 1863 m. neturėjo savo ordinaro. Vyskupiją valdė net trys administratoriai: kapitulos arkidiakonas Mikalojus Blockis, scholastas Bonaventūra Butkevičius ir kanauninkas Jokūbas Choinskis. Tai buvo pats ilgiausias tarpuvaldis per visą Seinų (Augustavo) vyskupijos istoriją.

Kapitula Seinuose susirinko 1847 m. birželio 28 d. Į Seinus atvyko 6 kapitulos nariai. Neatvyko prelatas kustošas Bonaventūra Butkevičius. Jis buvo Varšuvos dvasinės akademijos rektorius ir tuo metu vyko egzaminai. Neatvyko ir sunkiai sergantis kanauninkas Martynas Milkovskis. Prelatas Butkevičius parašė kapitulai laišką, kuriame kandidatais į kapitulos vikarus siūlė save ir prelatą arkidiakoną Blockį. Blockis aiškino kapitulai, kad kelti kandidatus nebūtinai reikalinga, nes kiekvienas kapitulos narys turi teisę būti išrinktas ir pagaliau tą teisę turi kiekvienas kunigas. Kapitula šiam Blockio siūlymui nepritarė ir prie jau pasiūlytų dviejų kandidatų dar pasiūlė prelatą scholastą Joną Nepomuką Donbkovskį. Prelatas Blockis pateikė sumanymą siūlyti kandidatą į Seinų vyskopus Vloclaveko vyskupą sufraganą Tadą Lubenskį. Po balsavimo birželio 30 d. paaiškėjo, kad 4 balsus gavo Blockis, po 1 Butkevičius ir vyskupas sufraganas Lubenskis, Donb-

⁴⁷ *Ibid.*, 1909, Nr. 16, p. 387.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 390.

kovskis balsų negavo. Taip vyskupijos administratoriumi buvo išrinktas prelatas Blockis. Jis sutiko administruoti vyskupiją ir buvo pasirašyti tam reikalingi dokumentai⁴⁹. Viskas atrodė gerai, bet kitą dieną kanauninkas Antanas Miškevičius rinkimus užprotestavo⁵⁰. Iš pateiktos citatos matyti, kaip vyko vyskupijos administratoriaus rinkimų procedūra. Prelatas Blockis pateikė paaiškinimus į kanauninko Miškevičiaus protestą. Jau būdamas vyskupijos administratoriumi prelatas Blockis 1847 m. liepos 3 d. sušaukė paprastąją kapitulos susirinkimą, kuriame dalyvavo ir prelatas Butkevičius. Kadangi administratoriaus rinkimuose Butkevičius nedalyvavo, tai buvo perskaitytas vyskupijos administratoriaus rinkimų protokolai. Kanauninkas Miškevičius savo protestą atšaukė ir pripažino rinkimus teisingais, iš savo pusės išrinktąją vyskupijos administratorių pripažino ir paprašė, kad jo protestas būtų pamirštas⁵¹.

Po vyskupijos administratoriaus prelato Blockio mirties kapitula 1851 m. kovo 5 d. susirinko rinkti naujo administratoriaus. Atvyko prelatas Jonas

⁴⁹ *Ibid.*, 1910, Nr. 17, p. 79.

⁵⁰ Kanauninkas Miškevičius savo protestą taip pagrindė: „Prieš vakarykšnią elekciją protestuoju, nes ji buvo *cum metu*: kai atėjo rinkimų laikas, pralotas Blockis davė tokį sumanymą, kad skrutatoriai rinktų rinkikų balsus *viva voce* ir įsakė apgarsinti, kas ir kam davė balsą. Aš prieš tokį rinkimų sekreto išdavimą pasipriešinau ir visi kapitulos nariai, ir tokios propozicijos nusigando. Pralotas Blockis parodė kokią tai dijecezinį sinodą, Lenkijos Karalijoje atliktą, kurio paragrafą apie rinkimų formą išguldė pagal savo mintį, griežtai gindamas savo nuomonę, – kad ne kitaip turi būti, tik taip kaip jis sakąs. Aš ir kiti kapitulos nariai taipogi skaitėme tą sinodo paragrafą, kurio deliai painumo nelengva buvo suprasti. Taip kaip aš suprato daugiau žmonių, negu kaip kad suprato pralotas Blockis. O kai pral. Blockis pagalios pasakė, kad taip turi būti, kaip jisai aiškina ir supranta, norėjau atnešti Ius Canonicum Reifenshenlo, bet neleido. Tokiu būdu pagalios turėjau eiti prieš savo įsitikinimus, ir su baime pradėjome rinkti balsus. Atvirai prisipažįstu, perėmė mane koki-tai šiurpuliai ir baimė, o kaip balsavau nė nemenu, nes buvau be nuovokos. Ir visi rinkikai, jei norėtų pasakyti tiesą, taipogi su baime davė balsus pralotui Blockiui. Turiu pridurti, jog ir patys skrutatoriai ketino rinkti *viva voce*, bet paskui, užrašę kiekvieno rinkiko pavardę ir kam davė balsą, liepė viešai perskaityti. Paskui, kai prisėjo skaityti balsus skrutatoriai išėjo į nuošalią vietą ir suskaitė, kiek balsų gavo kiekvienas kandidatas ir tuoj inpuolė į rinkimų salę viešai apskelbė rinkimų pasekmes, *nominatim* išvardindami, kiek kas iš ko gavo balsų. Čia jau sunku išaiškinti, ką reiškia tokis skrutatorių pasišalinimas.

Pagalios pralotas Blockis vėl iš naujo pradėjo reikalauti, kad rinkikai viešai ir balsiai apreikštų, kas ir kam davė savo balsą. Dabar su didesne baime ir kartumu ėmiau priešintis niekados nebuvusiams ir neteisingam reikalavimui, ir tik kitiems kapitulos nariams prašant nepadariau to, ko ką buvau pasirūžęs. Deliai tų visų priežasčių vakarykščius administratoriaus rinkimus laikau neteisuotais (*invalida*) ir ant to protesto pasirašau“ (*Ibid.*, p. 80).

⁵¹ *Ibid.*, 1910, Nr. 18, p. 182.

Nepomukas Donbkovskis ir keturi kanauninkai – Antanas Miškevičius, Paulius Makovskis, Andriejus Oleka ir Jokūbas Choinskis. Neatvyko prelatas Butkevičius, kuris buvo išvykęs į Romą. Kapitula administratoriumi vienbalsiai išrinko prelatą kustošą Butkevičių ir visi pasirašė rinkimų akte. Tačiau Butkevičius negrįžo iš Romos ir neperėmė vyskupijos valdymo. Vidaus ir dvasinių reikalų bei liaudies švietimo komisija nurodė, kad Butkevičius įgaliojo kapitulą valdyti vyskupiją, bet kaip valdyti, nenurodė. Butkevičiui iki 1851 m. nesugrįžus, kapitula vyskupijos valdymą pavedė prelatui scholastui Donbkovskiui ir šiam po metų atsisakius, vyskupijos valdymas buvo pavestas kanauninkui Olekai. Tačiau oficialių reikalų šie valdytojai negalėjo tvarkyti, o tik atlikti einamuosius reikalus. Augustaitis šį laikotarpį apibūdino taip: „Kapitulos padėjimas liko ne tik liūdnas, bet kritiškas. Tas laikas pagalios teisingai liko pramintas *bezkrólewie*“⁵². Pagaliau 1853 m. spalio mėn. Butkevičius sugrįžo ir kapitula netrukus susirinko į posėdį. Prelatas Butkevičius buvo patvirtintas vyskupijos administratoriumi, kuris vyskupiją pradėjo valdyti 1853 m. spalio 30 d.⁵³ Butkevičius tikėjosi būti paskirtas vyskupu, bet Roma jo kandidatūros nepriėmė. 1856 m. pasaulietinė valdžia liepė Butkevičiui pasitraukti iš vyskupijos administratoriaus vietos.

Po Butkevičiaus pasitraukimo kapitula 1856 m. rugsėjo 25 d. vyskupijos administratoriumi išrinko kanauninką Choinskį, Veisiejų kleboną. Kanauninkas Choinskis vyskupiją valdė iki 1863 m., kai vyskupu ordinaru buvo paskirtas Konstantinas Irenėjus Lubenskis. Augustaitis Choinskį apibūdino tokiais žodžiais: „Kunigas kanauninkas Choinskis neatsižymėjo nė didesniu mokslu, akademijų nelankė, nė ypatingu dievotumu, bet buvo vyras rimtas, puikaus fizinio sudėjimo, aukšto ūgio, malonaus veido, gražiai giedojo ir mėgo celebras. Paskutiniaisiais metais, esant mažam kanauninkų skaičiui, ypač per atlaidus dažnai celebruodavo. Mėgdavo kai klierikai gražiai giedodavo, ypač mišparų psalmes. Žodžiu, buvo tai vyras simpatiškas ir dėliai to tik liko išrinktas administratoriumi“⁵⁴.

1869 m. tremiamas vyskupas Lubenskis oficiolu paskyrė kunigą Paulių Andriuškevičių, kuriam atiteko vyskupijos valdymas. Vyskupui mirus tie įgaliojimai neteko galios ir kapitulai reikėjo rinkti administratorių. Tuomet kapituloje buvo tik 3 nariai – Butkevičius, Makovskis ir Choinskis. Prelatas

⁵² *Ibid.*, 1910, Nr. 19, p. 264.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, p. 269.

Butkevičius atsisakė atvykti į Seinus motyvuodamas tuo, kad laukia oficialaus civilinės valdžios pranešimo apie vyskupo mirtį. Tačiau civilinė valdžia niekada kapitulos neinformuodavo apie vyskupų mirtį. Gavę tokį Butkevičiaus atsakymą, kiti du kapitulos nariai Butkevičiaus motyvus pripažino nesvarbiais ir nutarė rinkti vyskupijos administratorių, nes jie sudarė du trečdalius kapitulos narių. Taip elgdamasis Butkevičius galvojo, kad vyskupijos administratorius nebus išrinktas ir valdžia valdyti vyskupiją paskirs jį patį. Tačiau 2 kapitulos nariai vyskupijos administratoriumi išrinko kunigą Andriuškevičių, kuris 1870 m. buvo patvirtintas prelatu scholastu. Praėjus trims savaitėms po administratoriaus išrinkimo, mirė kanauninkas Choinskis. Vyskupijos administratoriumi Andriuškevičius buvo iki 1872 m., kai Seinų vyskupu ordinaru tapo Petras Paulius Vežbovskis.

Vyskupo Vežbovskio valdymas truko daugiau nei du dešimtmečius iki 1893 m. Po vyskupo Vežbovskio mirties, kaip reikalavo kanonai, aštuntą dieną po vyskupo mirties kapitula susirinko rinkti vyskupijos administratorių. Augustaitis nurodo, kad kapitulą sudarė 12 kunigų. Į Seinus neatvyko kanauninkas Motiejus Didinskis. Prelatui Saliamonui Olekai patarus, vyskupijos administratoriumi buvo išrinktas prelatas Paulius Krajevskis. Jis vyskupiją valdė iki vyskupo Antano Baranausko paskyrimo Seinų ordinaru 1897 m.

Po vyskupo Baranausko mirties kapitula rinkti vyskupijos administratoriaus susirinko 1902 m. gruodžio 3 d. Posėdyje dalyvavo 4 prelatai ir 6 kanauninkai. Vyskupijos administratoriumi dauguma balsų buvo išrinktas prelatas kustošas Juozapas Antanavičius. Jis vyskupiją valdė iki 1910 m. vyskupo Antano Karoso paskyrimo ordinaru. Prelatas Antanavičius buvo ilgiausiai Seinų (Augustavo) vyskupiją valdęs administratorius.

Išvados. Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros kapitula gyvavo beveik 100 metų. Kapitulą sudarė 12 narių: 4 prelatai ir 8 gremialiniai (tikrieji) kanauninkai. Po 1863–1864 m. sukilimo kapituloje buvo 4 prelatai, 4 gremialiniai kanauninkai ir 4 garbės kanauninkai. Per tą laiką kapitulos tikraisiais nariais ir garbės kanauninkais turimais duomenimis buvo 85 dvasininkai. Vien garbės kanauninkais buvo 35 dvasininkai ir tai sudaro 38,8 proc. nuo bendro kapitulos narių skaičiaus. Garbės kanauninkai neturėjo balsavimo teisės, tik teikiamą kanauninko garbę. Tikraisiais kanauninkais buvo 45 asmenys, prelatais – 22 kunigai. Karjera kapituloje prasidėdavo įvairiai: nuo garbės kanauninko titulo arba nuo kanauninko ar net nuo prelato titulo. Žemiausia prelato pareigybė buvo scholastas, toliau kylančia li-

nija buvo tokios pareigybės – kustošas, arkidiakonas ir dekanas. Kapitulos narių vietos buvo ne visada užimtose. Vienu metu buvo susidariusi tokia padėtis, kad buvo likę tik 2 tikrieji kapitulos nariai, neskaitant garbės kanaaninkų. Kapitulos nariai buvo mokęsi 17 mokymo įstaigų. Jų diapazonas – nuo įvairių kunigų seminarijų iki studijų universitetuose, akademijose ir net Romoje. Daugiausia kapitulos narių – 35 – išsilavinimas buvo kunigų seminarijos lygio. Aukštą išsilavinimą buvo įgiję 23 kapitulos nariai. Dalis kapitulos narių buvo buvę vienuoliai, kurie kunigystės mokslus buvo baigę savų vienuolių vienuolynuose. Daktaro laipsnius turėjo 5 kapitulos nariai. Ne visų kapitulos narių bažnytinė karjera susiklostė vienodai. Vieni buvo tik klebonais parapijose, kiti užėmė dekanų pareigas, nemažas skaičius kapitulos narių buvo Seinų kunigų seminarijos profesoriais ir rektoriais. Vyskupo šventimus buvo gavę 4 kapitulos nariai. Vyskupijos administratoriaus (kapitulinio vikaro) pareigas teko užimti 8 kapitulos nariams.

*Priedas*SEINŲ (AUGUSTAVO) VYSKUPIJOS KATEDROS
KAPITULOS NARIAI 1822–1915 M.

Šaltiniai: Witold Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818–1872*, Lublin: Katolicki uniwersytet Lubelski, 1972, p. 72–79; Józef Łupiński, *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2011, p. 278–341; [Pranciškus Augustaitis] P. A., „Vygrių ir Seinų dijecez. Istorija“, in: *Vadovas*, Seinai, 1910, Nr. 19, p. 261; Seinų (Augustavo) vyskupijos elenchai 1823–1915; Baltogės valstybinis archyvas (APB), KGL, sign. 725, 737, 761; Lomžos vyskupijos archyvas (ArŁm), sign II 87; Lietuvių katalikų mokslo akademijos dvasininkų duomenų bazė: <http://www.lkma.lt/lddb>.

Nr.	Pavardė	Išsimokslinimas	Garbės kanauninkas	Kanauninkas	Prelatas
1	Pranciškus Andriejauskas (Andrzejewski, 1823–1885)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija		kanauninkas 1870	kustošas 1872
2	Paulius Andriuškevičius (Andruszkiewicz, 1806–1892)	Tykocino kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1848		scholastas 1870, dekanas 1872
3	Juozapas Antanavičius (Antonowicz, 1853–1916)	Seinų kunigų seminarija		kanauninkas 1893	kustošas 1901, arkidiakonas 1910
4	Pranciškus Augustaitis (Augustajtys, 1848–1915)	Seinų kunigų seminarija, Sankt Peterburgo dvasinė akademija		kanauninkas 1900	
5	Gabrielius Babinavičius (Babinowicz, [1797]–1833)		garbės kanauninkas		
6	Tomas Banaitis (Banaitis, 1865–1913)	Seinų kunigų seminarija, Romoje		kanauninkas 1910	
7	Ignotas Bartlinskis (Bartliński, 1824–1898)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1885	kanauninkas 1886	

8	Feliksas Bažikovskis (Barzykowski, 1760–1837)	Plocko ir Pultusko kunigų seminarijos		kanauninkas 1822	
9	Stanislovas Bermanas (Bierman, 1765–1830)	buvęs karmelitas		kanauninkas 1822	
10	Antanas Bialobžeskis (Białobrzesci, 1798–1867)	Tykocino kunigų seminarija, Varšuvos universitetas	garbės kanauninkas		
11	Vincentas Blaževičius (Błażewicz, 1857–1929)	Seinų kunigų seminarija, Romoje		kanauninkas 1893	scholastas 1900
12	Mikalojus Blockis (Błocki, 1786–1851)	Pultusko kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1828	kanauninkas 1829	arkidiakonas 1839
13	Karolis Boldokas (Bołdok, 1825–1892)	Varšuvos Šv. Kryžiaus kunigų seminarija		kanauninkas 1871	scholastas 1894, kustošas 1890
14	Matas Borovskis (Borowski, 1761–[1835])			kanauninkas 1822	
15	Antanas Bukota (Bukaty, (1764–[1839])		garbės kanauninkas		
16	Bonaventūra Butkevičius (Butkiewicz, 1794–1871)	Tykocino kunigų seminarija, Varšuvos universitetas		kanauninkas 1822	kustošas 1826, dekanas 1870
17	Jokūbas Choinskis (Choiński, 1799–1869)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1839	
18	Kazimieras Choinskis (Choiński, 1834–1903)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1894	
19	Stanislovas Henrikas Choromanskis (Choromański, 1769–1838)	Pultusko kunigų seminarija, studijavo teisę Krokuvoje			arkidiakonas 1822, dekanas 1829

20	Martynas Čepulevičius (Czepulewicz, 1842–1909)	Seinų kunigų seminarija		kanauninkas 1900	
21	Matas Dabrila (Dobryłło, 1846–1935)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1890		
22	Ksaveras Darevskis (Darewski, 1789–1865)	buvęs bernardinai	garbės kanauninkas 1848		
23	Antanas Daukša (Dauksza, 1842–1923)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija		kanauninkas 1893	scholastas 1910
24	Motiejus Didinskis (Dydyński, 1807–1895)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1872	kanauninkas 1886	
25	Jonas Nepomukas Donbkovskis (Dąbkowski, 1785–1861)	Pultusko kunigų seminarija		kanauninkas 1827	scholastas 1839
26	Andriejus Dorobis (Dorobis, 1815–1883)	iš Varšuvos arkivysku- pijos			kustošas 1873, arkidiakonas 1877
27	Antanas Dvorakovskis (Dworakowski, 1828–1901)	Tykocino ir Seinų kunigų seminarijos	garbės kanauninkas 1848	kanauninkas 1886	
28	Jokūbas Filochovskis (Filochowski, [1772]–?)		garbės kanauninkas		
29	Jonas Giedraitis (Giedrajtyś, 1859–1910)	Seinų kunigų seminarija, Sankt Peterburgo dvasinė akademija		kanauninkas 1899	
30	Vincentas Pilypas Garbovskis (Garbowski, 1790–1852)	buvęs dominikonas	garbės kanauninkas		

31	Jokūbas (kitur Feliksas) Gavinskis (Gawiński, 1798–1854)	buvęs pranciškonas	garbės kanauninkas		
32	Juozapas Gecevičius (Giecowicz, 1788–1851)	Vilniaus kunigų seminarija	garbės kanauninkas		
33	Kajetonas Gedgaudas (Giedgowd 1783–1848)		garbės kanauninkas 1823		
34	Martynas Glovinskis (Głowiński, 1775–1837)		garbės kanauninkas 1823	kanauninkas 1832	
35	Aleksandras Grudzinskis (Grudziński, 1810–1873)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1870	kustošas 1871, scholastas 1873
36	Stanislovas Gutovskis (Gutowski, [1780]–?)		garbės kanauninkas 1823		
37	Motiejus Jakackis (Jakacki, [1768]–1826)		garbės kanauninkas 1823		
38	Romualdas Jalbżykovskis (Jałbrzykowski, 1876–1955)	Seinų kunigų seminarija, Sankt Peterburgo dvasinė akademija		kanauninkas 1910	
39	Paulius Jančevskis (Janczewski, 1791–1852)	Tykocino kunigų seminarija	garbės kanauninkas		
40	Anicetas (kitur Antanas) Jucevičius (Jucewicz, 1780–1855)		garbės kanauninkas 1832		
41	Adalbertas (Vaitiekus) Kočmerovskis (Koćmierowski, 1783–1848)		garbės kanauninkas 1823		

42	Paulius Krajewskis (Krajewski, 1824–1901)	Tykocino ir Seinų kunigų seminarijos	garbės kanauninkas 1881	kanauninkas 1884	scholastas 1892, dekanas 1893
43	Jonas Krakuvka (Krakówka, 1801–1893)	Tykocino kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1848		
44	Vincentas Kudirka (Kuderko, 1837–1915)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas		
45	Kazimieras Kudirkevičius (Kuderkiewicz, Kudyrkiewicz, [1769]–1833)		garbės kanauninkas		
46	Antanas Latvinskis (Łatwiński, 1814–1873)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1848		
47	Juozapas Lendo (Lendo, 1836–1920)	Tykocino kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1910	kanauninkas 1915	
48	Aleksandras Makovskis (Makowski, 1831–1896)	Varšuvos Šv. Kryžiaus kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1875	kanauninkas 1884	
49	Paulius Makovskis (Makowski, 1799–1876)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1839	arkidiakonas 1870
50	Augustinas Polikarpas Marciejewskis (Marciejewski, 1761–1827)	Vilniaus universitetas, buvęs dominikonas			dekanas 1822
51	Vincentas Marciejewskis (Marciejewski, 1807–1881)		garbės kanauninkas 1848		
52	Andriejus Marma (Marmo, 1825–1892)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija		kanauninkas 1871	scholastas 1876, arkidiakonas 1884
53	Motiejus Milevskis (Milewski, 1785–?)		garbės kanauninkas		

54	Martynas Milkovskis (Miłkowski, 1782–1847)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1822	
55	Vincentas Miškelis (Miszkiel, 1811–1890)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos vyriausioji seminarija	garbės kanauninkas 1848		
56	Antanas Miškevičius (Myszkiewicz, 1783–1869)	Vilniaus universitetas, buvęs bernardinai		kanauninkas 1822	
57	Feliksas Naruševičius (Naruszewicz, 1770–1850)	buvęs bernardinai	garbės kanauninkas 1848		
58	Pranciškus Norvila (Norwiłło, 1762–1826)	buvęs vienuolis		kanauninkas 1822	
59	Andriejus Oleka (Hollak, 1802–1860)	Varšuvos vyriausioji seminarija		kanauninkas 1839	
60	Saliamonas Oleka (Hollak, 1835–1920)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija	garbės kanauninkas 1877	kanauninkas 1885	kustošas 1892, arkidiakonas 1902, dekanas 1910
61	Mykolas Pažarovskis (Pożarowski, 1822–1881)	Tykocino ir Seinų kunigų seminarijos	garbės kanauninkas 1872		
62	Baltramiejus Pekarskis (Piekarski, 1817–1885)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1872	
63	Leopoldas Ramatovskis (Romotowski, 1818–1883)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1872	
64	Dionizas Sadkovskis (Sadkowski, [1773]–1843)		garbės kanauninkas 1834		
65	Vincentas Vilhelmas Senkievičius (Sienkiewicz, 1849–1911)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1910		

66	Baltramiejus Smalenskas (Smoleński, 1849–1922)	Seinų kunigų seminarija		kanauninkas 1912	
67	Antanas Staniulis (Staniulis, 1857–1927)	Seinų kunigų seminarija, Romoje		kanauninkas 1902	
68	Eliziejus Strimavičius (Strymowicz, 1843–1901)	Tykocino ir Seinų kunigų seminarijos, Varšuvos ir Sankt Peterburgo dvasinės akademijos	garbės kanauninkas 1884	kanauninkas 1885	scholastas 1894
69	Matas Strimavičius (Strymowicz, 1836–1903)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija	garbės kanauninkas 1872	kanauninkas 1877	kustošas 1885, scholastas 1886, arkidiakonas 1893, dekanas 1902
70	Stanislovas Stžalkovskis (Strzałkowski, 1775–1844)	buvęs dominikonas	garbės kanauninkas 1823	1827 kanauninkas	
71	Jokūbas Vincentas Suchockis (Suchocki, 1799–1873)	Tykocino kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1848		
72	Henrikas Tyška (Tyszka, 1857–1941)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1915		
73	Felicijonas Trochimovičius (Trochimowicz, 1829–?)	Seinų kunigų seminarija	garbės kanauninkas 1848		
74	Mykolas Turčinavičius (Turczynowicz, 1808–1891)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos vyriausioji seminarija	garbės kanauninkas 1848		
75	Petras Vencevičius (Wencewicz, 1829–1874)	Seinų kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija	garbės kanauninkas 1872		

76	Petras Paulius Vežbovskis (Wierzbowski, 1818–1893)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1870	
77	Adalbertas Višinskis (Wyszyński, 1818–1892)	Tykocino kunigų seminarija		kanauninkas 1885	
78	Petras Vlostovskis (Włostowski, 1841–1913)	Tykocino kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija	garbės kanauninkas 1901	kanauninkas 1909	
79	Petras Vnorovskis (Wnorowski, 1815–1885)		garbės kanauninkas 1848		
80	Julijonas Zaleckis (Zalecki, 1819–?)	Tykocino kunigų seminarija, Varšuvos dvasinė akademija	garbės kanauninkas		
81	Jeronimas Zavadzkis (Zawadzki, [1763]–1836)				scholastas 1822
82	Kazimieras Zavadzkis (Zawadzki, 1773–1848)		garbės kanauninkas 1823		
83	Ignotas Zibanovičius (Zybanowicz, 1771–1835)	Virbalio dominikonų vienuolynas		kanauninkas 1822	arkidiakonas 1829
84	Jonas Žaliauskas (Żalewski, 1848–1916)	Seinų kunigų seminarija		kanauninkas 1910	
85	Andriejus Žmijevskis (Żmijewski, 1768–1824)				kustošas 1822

THE HIGHER CLERGY OF THE DIOCESE OF SEINAI
(AUGUSTAVAS): AN OUTLINE OF THE CHARACTERISTICS OF
THE MEMBERS OF THE CATHEDRAL CHAPTER

Summary

The cathedral chapter of Seinai (Augustavas) functioned for about a hundred years. The chapter consisted of twelve members: four prelates and eight gremial (full) canons. After the uprising of 1863–1864, the chapter consisted of four prelates, four gremial canons, and four honorary canons. According to the available data, 85 clergymen were full members and honorary canons from 1822 to 1915. Thirty-five clergymen were honorary canons, and this number makes up 38.8 percent of the overall number of the members of the chapter. Honorary canons did not have voting rights and only the honour associated with the title. Forty-five clergymen were full canons, and 22 priests were prelates. A career in the chapter used to begin in different ways: from the title of the honorary canon or from the canon, or even from the prelate. The lowest position of the prelate was chancellor (*scholasticus*), and then, in the ascending order, treasurer (*custos*), archdeacon, and deacon. Not all the positions of the chapter were always occupied. There was a time when, apart from honorary canons, there were only two full members of the chapter. The members of the chapter studied at 17 educational institutions. They ranged from various spiritual seminaries to studies at universities and academies, and even in Rome. As many members of the chapter as 36 were educated at spiritual seminaries. Twenty-two members had higher education. Some of the members were former monks who completed their education in the monasteries of their religious orders. Four members of the chapter had doctorates. The ecclesiastical careers of the members of the chapter took different paths. Some of them were parish priests, others were deans; quite a number of the members of the chapter were professors and rectors of Seinai spiritual seminary. Four members were consecrated bishops. Eight members of the chapter took the position of the diocese administrators (vicar capitular).

VISUOMENINIAI TEISMAI KAIP TOBULESNIO PILIEČIO UGDYMO PRAKTIKA TARPUKARIO LIETUVOJE (1918–1940)

DANGIRAS MAČIULIS

Petras Kondrotas 1937 m. *Pavasaryje* tvirtino, esą Lietuvoje jau sunku rasti vietovę, kurioje kokia nors visuomeninė organizacija nebūtų surengusi visuomeninio teismo – pastebėdamas, kad tokių teismų „daugumoje vietų kiekvienais metais suruošiama jų po vieną ir tas nei pačiai organizacijai, nei susirenkamai salėse publikai neįgrįsta, nenusibosta ir vis atrodo kaip naujas dalykas“¹. Tarpukario Lietuvoje (1918–1940) ištis buvo populiariu rengti visuomeninius teismus, kurie savo forma, eiga, dalyvių sudėtimi priminė tikrą teisinį procesą, tačiau šiame teisme nebuvo realaus (fizinė prasme) kaltinamojo, nes teistas ne realus nusikaltėlis, o visuomenės ydos, negerovės ar abejotinu atrodantis visuomeninio gyvenimo reiškiny. Visuomeniniam teismui artimas literatūrinis teismas, kuriame teisiama literatūros kryptis, kūrinys ar jo herojai. Turbūt garsiausiais literatūrinio ir visuomeninio teismų pavyzdžiais yra 1927 m. įvykęs literatūrinis „Keturių vėjų“ teismas ir Kaišiadorių visuomenės 1930 m. vasario 16 d. surengtas „tautiškas teismas“ Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai – pastarasis net sulaukė atgarsio humoristinėje Lenkijos spaudoje.

Keblu vienareikšmiškai atsakyti, iš kur atėjo ir kaip susiklostė visuomeninių teismų rengimo mada – kokia šių teismų tradicijos genezė. Tarpukario Lietuvoje šios tradicijos ištakas bandyta kildinti iš carinės Rusijos, kur po 1905 m. revoliucijos visuomenė įgijo daugiau žodžio ir spaudos laisvės. Tuomet esą ir „pilnu žiedu pražydo visuomenės teismo paprotys ir pradėta teisti įvairios veikimo sritys“, o kaltinamojo suole atsidūrė ne konkretus asmuo ar asmenų grupės, o reiškinys – spauda, literatūra, inteligentas ir t. t.² Manytume, kad toks genezės aiškinimas yra įtikinamas – veikiausiai viskas prasidėjo nuo literatūrinių teismų, o vėliau, sekant pavyzdžiu, buvo pradėti

¹ Petras Kondrotas, „Teismų paruošimai“, in: *Pavasaris*, Kaunas, 1937, Nr. 11, p. 170.

² „Visuomenės teisme“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1930-05-09, Nr. 13, p. 5.

rengti ir visuomeniniai teismai, kurie, kaip įsivaizduota, turėjo padėti ugdyti tobulesnį pilietį, reaguojant į modernėjančios visuomenės iššūkius.

Nepavyko rasti tyrimų, kuriuose būtų analizuotas visuomeninių teismų reiškinyje kitose šalyse, pavyzdžiui, Latvijoje ir Lenkijoje, tačiau empirinė tyrinėtojo patirtis leidžia teigti, kad šiose šalyse tokios praktikos būta, tačiau ji, panašu, nebuvo tokia populiari kaip Lietuvoje. Derėtų pažymėti, kad tokios praktikos būta ir Sovietų Sąjungoje – pavyzdžiui, žinoma apie XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmetyje vykusius net gamybinius-techninius teismus, kurie tarnavo techninės modernizacijos propagandai³. Pridursime, kad totalitariniam politiniam režimui Sovietų Sąjungoje, kuris vykdė kryptingą socialinę inžineriją, visuomeninių teismų organizavimas turėjo atrodyti patrauklus sovietinio piliečio ugdymo būdas. Šiame straipsnyje pabandysime dėmesingiau pažvelgti į visuomeninių teismų reiškinį XX a. tarpukario Lietuvoje. Mūsų tikslas bus atskleisti visuomeniniams teismams projektuotą misiją, nustatyti visuomeninių teismų procesų iniciatorius ir organizatorius, atskleisti, kas ir už kokias deviacinio elgesio apraiškas atsidūrė kaltinamojo suole ir pabandyti atsakyti į klausimą, ar visuomeniniai teismai išties buvo veiksminga tobulesnio piliečio ugdymo praktika.

Teismo misija. Jaunuomenės teismo, vykusio 1933 m. kovo 19 d. Salose, pirmininkas agronomas V. Juozapavičius, pradėdamas procesą, taip įvardijo jo tikslą:

Jaunuomenės tinkamas išauklėjimas rūpi ne tik tėvams, bet visai visuomenei ir valstybei. Jaunuomenė yra tautos ateitis. Jaunuomenė prilygsta jaunam medeliui, kurį galima įvairiai išauginti. Tinkamose sąlygose ji gražiai išauklėjama, blogose yra palaužiama. Jaunuomenė turi stengtis pažinti save, savo geras ir blogas puses, visuomet kovot su savo silpnybėmis ir uoliai ruoštis gražiam gyvenimui. Mūsų valstybė yra nedidelė, o priešų turi labai daug. Tam, kad prieš visas galimas nelaimes galėtumėm atsispirti, reikalingas kultūringas mūsų jaunuomenės išsiauklėjimas, jos organizuotumas ir krašto reikalų supratimas. Šiandien teismas ir stengsis išsiaiškinti ir patikrinti ar geru keliu eina mūsų jaunuomenė.⁴

³ Plačiau apie tai žr. Андрей Ваганов, *Жанр, который мы потеряли: Очерк истории отечественной научно-популярной литературы*, Москва: Журнал „Экология и жизнь“, 2012.

⁴ „Įdomus jaunuomenės teismas Salose“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-03-22, Nr. 66, p. 4.

Iš esmės jis pakartojo jau vieno iš anksčiau vykusių procesų metu nuskambėjusį pastebėjimą, kad visuomeniniai teismai esantys naudingi tuo, jog „iškelia aikštėn negeistinus gyvenimo pasireiškimus, klaidas ir ydas“⁵. Teismai turėjo apnuoginti deviaciniu laikomo elgesio apraiškas, jas nu-teisti ir taip nubrėžti kryptį tobulesnės visuomenės ugdymui – jaunalie-tuviams parengtose visuomeninių teismų rengimo rekomendacijose buvo pastebėta, kad „po gerai nusisekusio visuomeninio ar literatūrinio teis-mo, visuomenė stengsis vengti pasmerktųjų ydų, o geruosius savumus ugdyti“⁶.

Visuomeninės organizacijos teismų rengimą savo nariams piršo ir kaip „modernų ir puikų būdą“, kuriuo galima „paskleisti į visuomenę savo idė-jas ir tą visuomenę auklėti“ – pavasarininkų veikėjus raginant rengti „vyro teismus“ teigta, kad tokių procesų organizavimas „pagyvins mūsų veikimą, iškels aikštėn visas vyrų neigiamas puses, nusikaltimus ir parodys idealų lietuvių kataliko jauno vyro pavyzdį“. Net tikinta išskirtiniu tokio reginio poveikiu plečiant organizacijos gretas – esą „po gražiai pavykusio jau-nimo teismo“ Salake net 60 jaunuolių pasiprašė priimami į pavasarininkų organizaciją⁷. Lyginant su kitomis visuomeninių organizacijų veikimo for-momis, pavyzdžiui, paskaitomis, pavasarininkams teigta, kad naudojant teismus „vaisingiau galima veikti“, o inscenuotų teismų poveikio prie-žastis aiškinta tuo, kad pats teismo institutas žmonėms yra nekvestionuo-jamas autoritetas – esą žmonėms „teismo sąvoka yra gyva, vaizdi ir rimta, jo sprendimai nepakeičiami, lyg šventi“⁸.

Panašiai galvojo ir kitų organizacijų veikėjai, skatindami savo narius rengti visuomeninius teismus. Tiesa, visuotiniame susižavėjime teismais vis dėlto buvo išimčių. 1933 m. gruodžio 10 d. „Kapitol“ salėje Šiaulių blaivybės draugija surengė viešą alkoholio teisimą⁹ – blaivybės draugi-ja visuomeninį teisimą įtraukė į savo antialkoholinės propagandos prie-monių arsenalą, tačiau po metų Lietuvių katalikų draugijos „Blaivybė“ leidžiamoje *Sargyboje* buvo pareikšta, kad kova su alkoholizmu yra rim-tas dalykas, o „visoki visuomenės daromi teismai yra komiški ir iš viso

⁵ J. Džiūgas, „Idomus inteligentų teismas Marijampolėje“, in: *Jaunoji karta*, Kaunas, 1932, Nr. 23, p. 475.

⁶ LTJS Meno ir literatūros klubo direktijos aplinkraštis, 1935-03-16, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 954, ap. 3, b. 2, l. 75–76.

⁷ J. Brazauskas, „Vyro teismai“, in: *Jaunimo vadas*, Kaunas, 1934, Nr. 4, p. 58.

⁸ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 170.

⁹ Alkoholikas, „Alkoholio teismas“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-12-17, Nr. 51, p. 2.

vengtini“¹⁰. Blaivybės draugijos veikėjams atrodė, kad tokia kovos su alkoholizmu forma diskredituoja pačią kovą.

Manome, kad visuomeninių teismų reiškinys yra glaudžiai susijęs su inteligentijos kaip socialinio sluoksnio reiškiniu. Pačią inteligentiją, kuri jau-tėsi esanti įpareigota rūpintis tobulesnio piliečio ugdymu, slėgė ne tik įpareigojimų bei išpareigojimų, bet ir kaltinimų našta. Jai priekaištauta, kad pati kilusi iš kaimo ji labai greitai „išponėjo ir nutuko“, pamiršdama savo pareigas tautai ir valstybei¹¹, kad neskaito lietuviškos spaudos, „nieku ne-siinteresuoja ir vėjams leidžia laiką“. Ji kaltinta net tuo, kad „visai nemoka ilsėtis ir sau tinkamų pramogų pasirinkti“. Esą, geriausiu atveju, intelligen-tai „įjunksta į vieną dvasiško pobūdžio pramogą – į preferansą“, tačiau kur kas blogiau tai, kad inteligentija, kuri „daugiau geria, daugiau ir gardžiau valgo, ilgiau miega ir painiau kortomis lošia“, savo pavyzdžiu „tvirkina liaudį“¹². 1927 m. lietuvišką pasaulį Kaune išvydo net atskira brošiūra iš-leistas *Lietuvos inteligentijos kaltinamasis aktas*, kuriame inteligentija kaltinta tuo: „1) kad ji apsnūdusi, surambėjusi, neprogresuojanti; 2) kad ji apsnūdi-mu, surambėjimu nepildo savo tiesioginės pareigos: netarnauja žmonijos progresui, neigia progresą, tuo pat smerkdama save merdėjimo nirvanon, pelėjimo urvan“¹³. Toks deviacinio elgesio išryškinimas ir pasmerkimas tu-rėjo tarnauti socialiai pageidaujamo elgesio apibrėžimui.

1934 m. Jonas Aistis rašė:

Mes tradicijos neturėjome, nes inteligentija yra jauna, tai rutina pavidalinasi pa-gal šlykščiausius ir pigiausius svetimus trafaretus. Yra daktarų ir levitų, ir kitų kitokiausių „luomų“, bet inteligentijos tikrąja ta žodžio prasme nėra [...]. Tra-dicijos saitų nėra, dėl to inteligentas elgiasi kaip tinkamas, ir nėra ribos, kurios jis nedrįstų peržengti.¹⁴

Vytauto Kavolio pastebėjimu, tradicija, kurios pasigedo Aistis, suvok-ta ne kaip perduodamų aktyvinančių problemų srautas, o kaip vulgaru-

¹⁰ A. Lėvanas, „Žodis dėl priešalkoholinių teismų“, in: *Sargyba*, Kaunas, 1934, Nr. 11–12, p. 152–154.

¹¹ J. Bastūnas, „Ką skaito mūsų inteligentai“, in: *Mūsų rytojus*, Kaunas, 1936-07-21, Nr. 55, p. 4.

¹² J. Lazauskas, „Inteligentijos problema“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, Kaunas, 1934, Nr. 3, p. 136.

¹³ [Jurgis Dabrila] Progreso Meteoras, *Lietuvos inteligentiją kaltinamasis aktas*, [Kaunas]: Paradoksų kristalo leidinys, [1927].

¹⁴ Jonas Aistis, *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 143.

mą valdančių ribų architektūra, kurios paskirtis – ne išjudinti vaizduotę kūrybinei pastangai, bet išprausti elgesį į labiau salonines formas¹⁵. Noras save (Aisčiui nesvetima buvo inteligento savimonė), tiksliau, savo elgesį, disciplinuoti, reglamentuoti, išprausti į kanonines elgesio normas gimė iš mesianistinėje inteligento savimonėje tūnančios atsakomybės. Taip patys inteligentai ėmėsi konstruoti etaloninį inteligentijos elgesio modelį, bandymą apibrėžti savo socialinės grupės vertybes ir kasdienio elgesio normas. Teismas tapo vienu iš įrankių, kurio pagalba bandyta išryškinti deviacinio elgesio apraiškas ir jas pasmerkti, kartu diegti geidžiamas vertybes ir elgesio normas.

Manome, kad teismas kaip ugdymo įrankis buvo pasirinktas neatsitiktinai. Priminsime, kad turbūt pirmu kolektyviniu kaltinimo aktu inteligentijai tapusiame 1909 m. Maskvoje išleistame almanache *Bexu*, pasitarnavusiame išryškinant rusiškos inteligentijos fenomeną, teisininkas ir sociologas Bogdanas Kistiakovskis prabilo apie savitą rusų inteligentijos gebėjimą suderinti siekį sukurti visuomeninius santykius, grįstus dorovės pagrindais, su stublinamu potraukiu formalioms taisyklėms, reglamentams ir ypatingu įtikėjimu į straipsnių ir paragrafų galią. Kistiakovskis rašė:

Teisė gerokai didesniu laipsniu disciplinuoja žmogų, nei logika ir metodologija ar sistemingi valios ugdymo pratimai. O svarbiausia tai, kad priešingai individualiam pastarųjų disciplinuojančių sistemų charakteriui, teisė – išskirtinai socialinė sistema, priedo – vienintelė socialiai disciplinuojanti sistema. Socialinė disciplina sukurama tik teisės dėka: disciplinuota visuomenė ir visuomenė su išvystyta teisine tvarka – tapačios sąvokos.¹⁶

Inteligentiją traukė teisės galia socialiai disciplinuoti ir galimybė visuomenei diegti įstatymu paverstas inteligentijos propaguojamas vertybes. Lietuvišką inteligentiją lygiai taip pat traukė teisės galia disciplinuoti, o siekį formalizuoti peršamas normas lydėjo ir pačios inteligentijos kolektyvinės tapatybės saviugda. Tačiau trūko to, kas šias vertybes įteisintų – geidžiamą normą paverstų privaloma. Veikiausiai taip prisimintas teismas kaip institutas, kuris įtvirtina precedento principu grįstą teisę. Galbūt tai galėtų paaiškinti visuomeninių teismų populiarumą tarpukario Lietuvoje – juolab kad šių procesų iniciatore buvo inteligentija.

¹⁵ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 266.

¹⁶ Богдан Кистьяковский, „В защиту права (Интеллигенция и правосознание)“, in: *Вехи: Сборник статей о русской интеллигенции*, Москва: Типография В. М. Саблина, 1909, p. 97.

Teismo rengimas. Nors 1935 m. LTJS „Jaunoji Lietuva“ vadovybė tvirtino, kad visuomeniniai ir literatūriniai teismai esą „dar retas pasireiškimas“¹⁷, tačiau tuomet šalyje tokie teismai išties jau nebuvo retenybė. Keblu būtų atsakyti, kada Lietuvoje buvo surengtas pirmasis visuomeninio teismo procesas, tačiau galima konstatuoti bendresnes šių procesų organizavimo tendencijas: jų organizavimas pradeda sparčiai populiarėti trečio dešimtmečio pabaigoje, o ketvirto dešimtmečio pradžioje jie tampa įprastu visuomeninio gyvenimo reiškiniu, kuris įgyja masinį charakterį. Pavyzdžiui, *Lietuvos žinios* 1933 m. balandį rašė net apie Tauragę apėmusią „teismų maniją“ – kai vienas po kito buvo surengti inteligento ir moters inteligentės teismai¹⁸, o 1934 m. pavasarininkų spaudoje konstatuota, kad „įvairios organizacijos ruošia visokių teismų“¹⁹. Skųsdamiesi teismų stoka jaunalietuviai tiesiog siekė padidinti jų organizacijos surengtų visuomeninių teismų skaičių. Pastebėsime, kad jaunalietuvių „Jaunoji karta“ jau anksčiau, 1932 m., skundėsi, jog „pas mus visuomeniniai ir literatūriniai teismai nelabai praktikuojami“ – priduriant, kad gimnazijose kasmet rengiami įvairūs literatūriniai teismai, kuriuose teisiami literatūros kūrinių herojai, o visuomeniniai teismai lieka „retas reiškinys“²⁰.

1935 m. buvo parengtas ir jaunalietuvių organizacijos skyriams išsiuntinėtas net specialus aplinkraštis su patarimais kaip rengti tokius teismus. Nors ir pripažinta, kad visuomeninius teismus lengviausia rengti miestuose veikiantiems organizacijos skyriams (turėta galvoje intelektualus šių skyrių pranašumas), tačiau drąsinta, kad ir „stipresnieji kaimų skyriai šios svarbios, naudingos ir įdomios mūsų veikimo srities“ neturėtų apleisti, priduriant, kad rengėjais gali būti ne tik inteligentai, bet ir „dirbą visuomeninį darbą kaimiečiai“, nes, kaip buvo pastebėta, „visuomeninio teismo rengimas nėra toks sunkus darbas, kurį galėtų tik su dideliu išsilavinimu žmonės atlikti“, – esą jo gali imtis visi – reikia tik „gerų norų“²¹. Detaliau apžvelgsime šias jaunalietuvių rekomendacijas – jos pasitarnaus mums kaip pavyzdys atskleidžiant visuomeninių teismų organizavimo ir eigos praktiką. Manytina, kad 1935 m. jaunalietuvių vadovybės parengtos rekomendaci-

¹⁷ LTJS Meno ir literatūros klubo direkcijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75.

¹⁸ V. B., „Moters teismas Lietuvoje“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-04-14, Nr. 86, p. 7.

¹⁹ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

²⁰ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 475.

²¹ LTJS Meno ir literatūros klubo direkcijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75–76.

jos nebuvo pirmosios ir tikrai ne vienintelės tokio pobūdžio rekomendacijos – pavyzdžiui, patarimai pavasarininkams pastarųjų spaudoje pasirodė 1937 m.²² Kaip etaloninį pavyzdį jaunalietuvių rekomendacijas pasirinkome todėl, kad jos nebuvo paskelbtos viešai, o buvo skirtos „tarnybiniam vartojimui“ organizacijos viduje, todėl jose atviriau dėstyti patarimai ir dalintasi jau turima tokia teismų organizavimo patirtimi. Be to, jos buvo parengtos tuomet, kai jau netrūko tokių teismų rengimo praktikos ir sektiniais laikytų pavyzdžių, tad jas rengiant buvo galima atsižvelgti į tai, kas manyta esant pavykęs reikalas – trumpai tariant, įvertinti kitų rengėjų „gerą patirtį“ ir ją pasinaudoti.

Pirmiausia potencialių rengėjų dėmesys buvo atkreiptas į esmingą skirtį tarp visuomeninių ir literatūrinių teismų, kurie savo forma iš esmės nesiskyrė. Teigta, kad visuomeniniai teismai yra tokie, „kur teisiama viešojo, kasdienio gyvenimo ydos, klaidos, trūkumai“ ir tokius teismus geriausiai tinka rengti jaunalietuviams. Tuo metu literatūriniuose teismuose, kuriuos dažniausiai rengia gimnazijų moksleiviai, „teisiama kokio nors rašytojo veikalo svarbiausias asmuo, literatūros laikotarpiai, srovės“, todėl šie teismai jaunalietuviams esą „ne taip lengvai prieinami“. Tad jaunalietuviams įsakmiai patarta orientuotis į visuomeninių teismų rengimą, nors pripažinta tiek visuomeninių, tiek literatūrinių teismų reikšmė ugdant visuomenę. Atkreiptas dėmesys į tai, kad jaunalietuviai – „teismo dalyviai bylininkai“ – rengdami teismą įgis ir progą lavintis: „Jie turės gerai susipažinti su teisiamuoju dalyku, jį išnagrinėti, teismui pasirengti, teismo metu viešai pakalbėti, atsikirsti į padarytus priekaištus“, o tai esą gerokai daugiau nei „kaip koks gražbylostės konkursas“. Pavyzdžiui, teisiant „neorganizuotą jaunuomenę“, kaltintojas šioje byloje kaltins neorganizuotuosius ir kartu nurodys „organizuotumo svarbą, visas organizavimosi gerąsias puses“, o teisiamuosius atstovaująs asmuo, „remdamasis vietos sąlygomis ir kitomis priežastimis“, prašys kaltinamąjį išteisinti. Abiejų proceso pusių pakviesti liudininkai savo liudijimais padės „vieną ar kitą mintį arba pareikštąsias aiškiau pabrėžti“. Galiausiai teismas įvertinęs visą medžiagą ir ją apsvarstęs priims sprendimą – nuteis arba išteisins kaltinamąjį. Tad, kaip pastebėta, sumaniai parengtas teismo procesas būna labai įdomus ir naudingas tiek teisiamesiems, tiek kaltintojams.

Dėl teismo objekto pasirinkimo buvo nurodyta, kad „teisti galima daug ką“, tačiau patarta teismo objektu pasirinkti tai,

²² Petras Kondrotas, *op. cit.*

kas atneštų daugiau naudos, kas vietos visuomenei yra svarbu, įdomu. Taip pat reikia žiūrėti, kad tokiam teisme nebūtų asmeniškumo, kad nebūtų viešai įžeidžiamas vienas ar kitas asmuo, o žinomos ydos iškeliamos bendrojo formoje. Visuomeniniuose teismuose gali būti teisiama: visuomenė, jaunuomenė, neorganizuota jaunuomenė, inteligentija, moderniškieji šokiai, mados, girtavimas ir kt.²³

Nusprendusiems rengti visuomeninį teismą, siūlyta vadovautis tokia jo organizavimo tvarka. Pirmiausia organizacijos skyrius ar skyriaus valdyba pasirenka teismui temą/objektą. Po to pasirenka oficialius teismo proceso dalyvius: kaltintojus ir gynėjus (kurių paprastai būna po du), teismo prokurorą (pastarasis yra vyriausiasis kaltintojas). Visi drauge arba tik kaltinančioji pusė atskirai parengia kaltinamąjį aktą, kuriame trumpai išdėstyta kaltinimo santrauka, kuri išdalijama proceso dalyviams. Gynėjai ir kaltintojai savo ruožtu kviečiasi asmenis tapti šio proceso liudininkais ir ekspertais. Pastebėta, kad liudininkų ir ekspertų skaičius įvairuoja, tačiau esą dažniausiai ir kaltinančioji, ir ginančioji pusės pasitelkia po tris liudininkus ar ekspertus. Kad viešas teismo procesas eitų sklandžiau, patarta surengti nors vieną tokio teismo repeticiją ar bent vieną kaltintojų, gynėjų ir liudininkų pasitarimą. Kai viskas bus parengta, reikia sudaryti teisėjų sąstatą ir vieną iš jų paskirti teismo pirmininku. Teismo posėdį siūlyta vesti tokia tvarka: posėdį atidaro teismo pirmininkas arba rengėjų atstovas pasakydamas trumpą kalbą. Teismo sekretorius perskaito kaltinamąjį aktą. Po kaltintojų, gynėjų ir liudininkų kalba prokuroras, kuris, remdamasis liudininkų parodymais, apžvelgia visą kaltinimo medžiagą ir atsako kaltinamojo gynėjams. Teisiamasis, kurį atstovauja vienas iš gynėjų, prašo teismo jį išteisinti. Suteikiamas žodis teisiamajam. Skelbiamas teismo sprendimas ir posėdžio uždarymas. Teismo rengėjams patarta: kai tik bus gautas leidimas surengti šį viešą procesą, imtis jį reklamuoti – „kad jis būtų gerai žinomas plačiai visuomenei“. Pastebėta, kad teismo posėdį galima rengti ir mokamą – už bilietus į šį renginį imant nuo 0,50 iki 1 Lt.

Organizatoriai. Minėjome, kad visuomeninių teismų iniciatore buvo inteligentija. Tačiau oficialiu teismo organizatoriumi įprastai buvo kokia nors visuomeninė organizacija – ateitininkai, jaunalietaiviai, pavasarininkai, šauliai ir labai retai koks nors formalus lokalus piliečių sambūris. Oficialiais teismo proceso dalyviais paprastai buvo inteligentijos atstovai. Pavyzdžiui, 1932 m. Marijampolėje vykusio inteligento teismo teisėjais buvo žinomi

²³ LTJS Meno ir literatūros klubo direktijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75.

Marijampolės ir Kauno veikėjai. Teismo pirmininku tapo Piliečių apsaugos departamento direktorius Juozas Navakas, o teisėjais „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos pirmininkas Benediktas Grebliauskas, Marijampolės taikos teisėjas Jonas Mičiulis, Lietuvos banko Marijampolės skyriaus direktorius A. Prūsas ir Marijampolės apskr. inžinierius Juozas Dragašius. Kaltintojais šiame teisme buvo agronomas Dankevičius ir buvęs Suvalkijos jaunalietuvių vadas J. Baltrušis, o gynė Marijampolės jaunalietuvių vadas mokytojas J. Bernotas ir vietos visuomenės veikėjas Sirutis. Prokuroru šiame teisme buvo *Suvalkiečio* redaktorius Kazys Bridžius²⁴. Šis atvejis, kai Laikinosios sostinės veikėjai atvyko dalyvauti provincijoje surengtame teisme, buvo veikiau išimtis – tikriausiai taip teismo rengėjai norėjo sustiprinti šio teismo autoritetą ir pačių rengėjų simbolinę kapitalą bei, veikiausiai, vylėsi, kad tai padės sustiprinti visuomenės susidomėjimą rengiamu teismo procesu – autoritetingi asmenys iš Kauno buvo ir kaip papildomas vylus publikai. Tiesa, provincijoje rengtuose teismuose kartais pasirodydavo vienas kitas svečias iš sostinės – pavyzdžiui, visuomeniniame tėvų teisme Mažeikiuose, kurį surengė vietos mokytojai, kaltintoju buvo iš Kauno atvykęs Kultūros departamento direktorius Antanas Juška²⁵, o lietuvių verslininko teismui Rietave pirmininkavo savaitraščio *Verslas* redaktorius Albinas Briedis²⁶. Svečiai stiprino teismo autoritetą ir viliojo publiką.

Tačiau dažniausiai organizuojant teismą provincijoje verstasi vietos jėgomis – teismo rengimas įtraukdavo socialiai aktyvius vietos veikėjus. Tiksliau būtų sakyti, kad viena ar kita provincijoje veikianti visuomeninė organizacija teismo rengimui buvo priversta panaudoti visus savo organizacinius ir intelektualius resursus bei mobilizuoti visus jai simpatizuojančius įtakingesnius vietos veikėjus, kurie tapdavo oficialiais proceso dalyviais – teisėjais, prokurorais, advokatais. Pavyzdžiui, per 1933 m. gruodžio 10 d. Kuršėnų jaunalietuvių surengtą jaunuomenės teismą teisėjais buvo urėdijos buhalteris Kviliūnas, valsčiaus viršaitis Luinys, pašto viršininkas Aleksandravičius. Kaltintojais buvo mokytojai Straupis ir Viščiulytė, gynėjais – mokytojai Petrauskas, Rūkas ir Tamulaitytė, o prokuroru tapo Šiaulių rajono jaunalietuvių vadas K. Žukas²⁷. 1937 m. dzūko teisme Dauguose teisėjais

²⁴ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 476.

²⁵ „Lietuviškos šeimos teismas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-01-07, Nr. 7, p. 8.

²⁶ „Lietuvius verslininkas išteisintas“, in: *Verslas*, Kaunas, 1938-03-03, Nr. 9, p. 1–2.

²⁷ „Didelis jaunuomenės teismas Kuršėnuose“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-12-17, Nr. 51, p. 2.

buvo urėdas P. Venckus, urėdo pavaduotojas Lukinas, valsčiaus viršaitis B. Vadeika, nuovados viršininkas Paužuolis ir urėdijos buhalteris Ivaškevičius; teismo sekretoriais buvo V. Pileckas ir mokytoja O. Aleknavičienė, prokuroru tapo pašto viršininkas Gintneris, advokatais – mokytojas S. Kvilonas ir agronomas Z. Navasaitis²⁸.

Teismo organizavimas provincijoje įtraukdavo visus tuos, kurie pagal profesiją, einamas pareigas ar įtaką bendruomenėje buvo priskiriami vietos elitui (nuo valsčiaus viršaičio iki ūkininko). Kad teismas publikos akyse turėtų autoritetą, teisėjais buvo patariama kviesti „garbingus ir išsilavinusius žmones“ – priduriant, kad jais gali būti „kunigas, šiaip inteligentas, apsišvietęs ūkininkas“²⁹. Suprantama, kviesti dvasininkus būti teisėjais siūlė tik katalikiškos organizacijos – kairiųjų įtakoje esančios organizacijos dvasininkų nepageidavo, o pastarieji ir nebūtų sutikę. Kai ketvirto dešimtmečio pradžioje įsisiūbavo politinio režimo konfliktas su Lietuvos episkopatu, dvasininkų iš esmės neliko ir prorežiminių organizacijų rengtuose procesuose. Teisėjų sąstatas įvairavo, tačiau tarp jų beveik visuomet buvo vienos profesijos atstovas – mokytojas, o tai sąlygojo ne tik tai, kad mokytojas greta kunigo buvo dažniausiai provincijoje sutinkamas inteligentas. Buvo dar viena priežastis – mokytojas, kurį tarpukario Lietuvoje slėgė įpareigojanti privalomo socialinio veikimo našta, lyginant su kitais inteligentijos atstovais, aktyviausiai dalyvavo visuomeninių organizacijų veikloje. Dažnai jis būdavo net kelių visuomeninių organizacijų veikėju, todėl itin dažnas pastarojo dalyvavimas visuomeninių teismų procesuose buvo tiesiog užprogramuotas. Pavyzdžiui, Šakynos (Gruzdžių valsčiaus) jaun lietuviai gyrėsi 1934 m. kovo 4 d. surengę viešą jaunuomenės teismą, tačiau iš esmės viską padarė vietos mokytojai, kurie organizaciniais saitais buvo susaistyti su jaun lietuviais – organizavo mokytojai R. Stankevičius ir A. Kondrotas, kurie pasirūpino, kad apie 200 vietos jaunuolių gautų raginimus stoti į jaunimo teismą, o 6 iš 10 oficialių proceso dalyvių (teisėjai, prokuroras, kaltintojai) taip pat buvo mokytojai³⁰.

Visuomeninių teismų organizavimas buvo ne tik provincijos inteligentų užsiėmimas – į tai įsitraukė ir šalies elitas. 1936 m. sausio 9 d. Kaune įvyko karininkų šeimų moterų „Birutės“ draugijos Kauno skyriaus surengtas in-

²⁸ A., „Dzūkio teismas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1937-03-12, Nr. 112, p. 6.

²⁹ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

³⁰ Audra, „Teismas sujudino Šakynos jaunimą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-11, Nr. 10, p. 11.

teligentės moters-motinos teismas, kuriam pirmininkavo tikra teisėja – pirmoji moteris teisėja Nepriklausomoje Lietuvoje Elena Jackevičaitė, o teismo narėmis buvo įtakingos Lietuvos moterys – Sofija Smetonienė ir Vincenta Lozoraitienė. Sausakimšoje Karininkų ramovės salėje motina kaltinta tuo, kad pamiršo „iš kaimo atsineštus gražius papročius, sveikatą, natūralų grožį, darbštumą ir paprastumą“, kad atsidūrusi mieste ji „išponėja, pasidaro tuščia, išdidi, išsilepinusi“ ir jai „daugiau rūpi restoranų, kavinių lankymas, kortos, atsitiktinės pažintys, prabanga, dažai, negu šeima ir namų reikalai“. Lietuvos motinos gynėjai įrodinėjo jos gerąsias savybes, priminė jos nuopelnus tautai ir kultūrai – kad ji išsaugojo gimtąją kalbą, papročius, dainas, pasakas, audinių raštus. Be to, ji išaugino tautinio atgimimo vadus. Atsižvelgdamas į „buvusius nuopelnus ir į geras pastangas“ teismas lietuvę motiną išteisino³¹. Šis teismas buvo vienas iš nedaugelio visuomeninių teismų, kuriuose dominavo moterys – įprastai juose dominavo vyrai – net tuomet, kai buvo teisiama moteris. Išskirtinai vyriškos sudėties buvo 1933 m. balandį Tauragėje vykęs moters inteligentės teismas³². 1934 m. sausio 7 d. Telšiuose įvyko vietos šaulių moterų organizuotas lietuvių inteligentės moters teismas. Nežiūrint to, kad šį teismą organizavo moterys, jo sudėtis buvo itin vyriška: teisėjais buvo E. Šalkauskas, A. Petkevičius, F. Mitkevičius, Varnelis, Burneikienė, kaltintojais F. Kudirka ir A. Skripkauskas, gynėjais K. Berulis ir Stankevičius. Tad, galima sakyti, Telšių inteligentai patys kaltino ir patys gynė Telšių inteligentę. Pastaroji kaltinta nusikaltusi tautai (esą būdama lietuvių tautos kultūros pamatų kloyėja tuo visai nesirūpina ir net „savotišku oportunizmu tik tormazuoja, trukdo lietuviškosios kultūros kėlimą“), šeimai (kaltinta vengianti ir bijanti „tiesioginės, švenčiausios, Dievo ir prigimties skirtos pareigos“ gimdyti vaikus ir rūpintis jų auklėjimu, tai patikėdama tam darbui netinkančioms tarnaitėms, o pačios vietoje to rūpinasi „blogai suprastu visuomeniniu veikimu, savo tualetu, baliais, šokiais ir kitais visai nemotiniškais dalykais“) ir moralei (esą savo „nesuvaldomomis aistromis, iškrypusiu seksualizmu, nepadoriomis madomis, veido pomada, šokiais“ stumia visuomenę ir pirmiausia jaunimą „į nedorybes, ištvirtimą ir stato visą tautą į moralinį supuvimą ir žuvimą“). Po, kaip liudijo spauda, keturias su puse valandos užsitęsusių ilgų ir karštų ginčų teismas priėmė sprendimą. Telšių vyrai nebuvo labai griežti: nors ir pripažino kai kurias inteligentės kaltes, tačiau tuo pat metu konstatavo perdėtus kal-

³¹ V., „Inteligentės motinos teismas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1936-02-14, Nr. 6, p. 5.

³² V. B., „Moters teismas Lietuvoje“.

tinimus – teismo nuosprendyje konstatuota, kad Telšių moteris inteligentė „nėra blogesnė už vyrą“³³. Pastebėsime, kad tais pačiais metais vykusiame Žagarės miesto ir valsčiaus moterų teisme (organizavo taip pat vietos moterys šaulės) oficialių proceso dalyvių moterų buvo daugiau, tačiau vyrai vis tiek dominavo³⁴.

Teismų maskuliniškumą sąlygojo tiek vyrų inteligentų persvara visuomenėje, tiek patriarchalinėje visuomenėje vyrų turimas didesnis simbolinis kapitalas – vyriškas teismas publikos akyse naudojosi didesniu autoritetu. Galiausiai publikai, realiame gyvenime įpratusiai regėti vyrus teisėjus, moterys teisėjos turėjo atrodyti neįprastai, o tai kirtosi su siekiu kuo tikroviškiau imituoti teismą. Pasirodžiusiose teismų rengimo rekomendacijose apie privalomą moterų dalyvavimą, regis, buvo prabilta tik aiškinant kaip dera parinkti procesui liudininkus – pabrėžiant, kad „svarbu tik parinkti ne vienodo užsiėmimo ar amžiaus ir ne vienos lyties“, nes esą toks liudininkų parinkimas „duos teismui daug gyvumo, nes jų pasirodymai tokiu atveju labai įvairuos, iš ko bus geros medžiagos tiek gynėjui, tiek prokurorui“³⁵. Taigi moterų reikėjo tik teismo tikroviškumo įspūdžiui sustiprinti.

Apskritai visuomeninių teismų iniciatorius ir organizatorius buvo inteligentija, nominaliai atstovaujanti kokiai nors draugijai ar korporatyviniam susivienijimui, nepriklausomai nuo to, kas buvo teisiama – pati inteligentija, kito socialinio sluoksnio, atskiros profesijos atstovas ar net visuomenės reiškinys. Į visuomeninio teismo organizavimą inteligentija žvelgė kaip į jai tekusią svarbią misiją (ar pareigą) ir reikšmingą visuomenei darbą – 1932 m. pradėdamas Lietuvos mokytojo teismą šio teismo pirmininkas Mykolas Biržiška tarė: „Susirinkome atlikti kad ir nedidelį, bet labai reikšmingą visuomeninį darbą“³⁶. Reikšmingas visuomeninis darbas, suprantama, įpareigojo rimčiai. Be to, įpareigojo pats „žanras“ – siekta kiek galima tikroviškiau atkurti „tikro“ teismo atmosferą, o tai suteikdavo procesui rimties. „Teista taip rimtai, kad per visas 4 val. klausytojai sekė teismo eigą kaip užhipnotizuoti, tiktai pritarimo katutėmis vieno kito gynėjo kalbas palydėdami“³⁷, – taip liudyta apie 1933 m. Kauno miesto lietuviško jaunimo teisme vyrausią nuotaiką.

³³ „Telšiai teisė moterį“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-01-14, Nr. 2, p. 7.

³⁴ M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-04-01, Nr. 13, p. 11.

³⁵ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 59.

³⁶ „Lietuvos mokytojo teismas“, in: *Lietuvos mokykla*, Kaunas, 1932, Nr. 5, p. 102.

³⁷ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-12-04, Nr. 275, p. 6.

Visuomeninio teismo teisėjais pasirinktos autoritetingos asmenybės turėjo iš anksto nuteikti rimčiai. 1929 m. gruodžio 15 d. Lietuvos universitete vykusio XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismo teisėjais tapo teisės ir dogmatinės teologijos autoritetai – profesoriai Mykolas Römeris ir Blažiejus Česnys, greta savęs pasisodinę krikdemų veikėją Magdalena Galdikienę. Regis, pats šio teismo pirmininko Römerio asmuo turėjo publikai įkvėpti rimtį. Teismo liudininkai pirmininko buvo įspėti, kad pastarieji „sakytų gryną tiesą, prisilaikydami faktų ir kad jų vienoki ar kitoki parodymai gali nulemti ir sprendimą“. Tačiau po to sekęs išakmus Römerio prašymas (remiantis įprasta tikro teismo tvarka) kaltinamojo akto skaitymo metu liudininkus pasišalinti „iš teismo salės“, publikai sukėlė smagų juoką. Neatsiliko ir pirmasis šio proceso liudininkas, kuris, teismą aprašiusio žurnalisto žodžiais tariant, „savo komiškais atsakymais visą laiką tik juokino publiką“³⁸.

Kaltinamojo suole. Visuomeninio teismo kaltinamojo suole pasėdėjo turbūt visų socialinių grupių ir profesijų atstovai. Ideali visuomeninio teismo organizatorių nuostata buvo teisti tą nuasmenintą socialinės grupės ar profesijos atstovą, kuris mažiausiai atitiko įsivaizduojamą idealų tipą. Spauloje pasirodžiusiuose patarimuose, kaip organizuoti visuomeninį teismą, raginta teisiuuoju pasirinkti tą, „kuris dalykas apylinkėje labiau jaudintinas: vienur jaunimas, ypač neorganizuotas, labiau pakrikęs, tai pirmon eilėn tą jaunimą ir imti teisti. [...] Dar kitur – moterys, kaip šeimininkės, motinos ir bendrai visose savo pareigose nebe uolios. Teisti jas“³⁹.

Teismai, apnuoginantys visuomenės ydas, rengėjų sumanymu, turėjo virsti visuomenės saviugdos – doros ir tautinės savimonės ugdymo mokykla, kuri panašėjo į scenon perkeltą gyvenimo dramą, kurią siekta suvaidinti taip įtikinamai, jog žiūrovams ir patiems teismo proceso dalyviams atrodytų, „kad viskas būsia, tarytum tikrajame teisme“. Teismai turėjo teisėjus, prokurorus, advokatus ir liudytojus. Šiuos vaidmenis paprastai vaidino tie, kuriems to neteko daryti kasdieniame gyvenime. Tik niekas ne vaidino kaltinamojo vaidmens, nes konkretaus įsmerinto kaltinamojo nebuvo – jį pakeitė nuasmenintas socialinės grupės ar profesijos atstovas: inteligentas, lietuvis verslininkas, moderniška moteris, vienos ar kitos

³⁸ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-12-16, Nr. 285, p. 3.

³⁹ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 171.

visuomeninės organizacijos narys, Lietuvos mokytojas ar ūkininkas ir t. t. Tiesa, buvo procesų, kuriuose kaltinamuoju tapo ir ne sociumo atstovas. Pavyzdžiui, 1929 m. gruodžio 27 d. Šiaulių mergaičių gimnazijos rūmuose įvyko teismas Lietuvos karvei teisti. Pagrindiniu kaltinamuoju tapusi karvė kaltinta: „1) už mažą riebalų gamybą, 2) blogą pašarų naudojimą, 3) davimą nepakankamai riebaus pieno, 4) blogą sveikatos stovį“. Tačiau su karve kaltinamųjų suole atsidūrė ir du jos nusikaltimo bendrininkai. Pirmuoju bendrininku tapęs Lietuvos ūkininkas kaltintas: „1) už blogą karvių šėrimą, 2) blogą užlaikymą, 3) nesirūpinimą įrengti gerų ganyklų, 4) nepriklausymą prie galvijų kontrolės ratelių ir nesirūpinimą laikomų karvių pagerinimu, 5) blogą prieauglio priežiūrą ir auginimą, 6) nesirūpinimą karvių sveikata, 7) importavimą iš svetur blogų karvių“. Antruoju kaltinamosios bendrininku esančioms žemės ūkio ir gyvulininkystės organizacijoms bei jų nariams teko kaltinimai: „1) už neišdirbtą raguočių gerinimui pastovaus plano, 2) dalyvavimą kampanijoje blogų ir nesveikų raguočių importavime“⁴⁰. Matome, kad nors pagrindinis kaltinamasis buvo Lietuvos karvė, tačiau nusikaltimo įvykdymo bendrininkai buvo sociumo atstovai – nuasmeninti ūkininkai ir juos telkiančios profesinės bendruomenės. Taigi išties teista ne karvė, o gyvulininkyste besiverčiantis šalies ūkininkas. Šio teismo paskirtis ir buvo teismo proceso keliu ugdyti šalies ūkininką.

Iš esmės tas pats buvo teisiant madą, kurios teismą Lietuvos universitete surengė studentų ateitininkų „Gajos“ korporacija 1929 m. balandžio 22 d. Mada kaltinta doros, higienos ir estetikos atžvilgiu. Doros atžvilgiu madai kliuvo už „kūno apnuoginimą“, nes moterys mados vaikosi siekdamos sukelti vyrų aistras. Higienos atžvilgiu madai kliuvo už tai, kad ši kenkia jos sveikatai – įrodinėta, kad, pavyzdžiui, trumpų sijonų nešiojimas, „didelis dekoltavimas“, suknelės be rankovių, „apatinių skalbinių apribojimas iki minimumo“ neleidžia apsaugoti odos nuo dulkių ir mikrobo bei skatina peršalimo ligas, o ankšti aukštakulniai bateliai „su smailais užkalniais ir smailais siaurais galais“ iškraipo kojų sąnarius, gadina moters eiseną ir nuvargina kojas. Estetiniu požiūriu madai kliuvo už tai, kad ji „nukrypo nuo aukštesnio estetiško idėjingumo“ ir atitraukia moterų dėmesį nuo „tikrai natūralių gražinimosi priemonių“. Parodymus teisme davę vyrai taip pat liudijo modernios mados blogybes. Vienas pareiškė, kad jam trumpos suknelės „sukelia nesmagumą“, be to, jis esą matęs „dekoltuotą ir nuogomis

⁴⁰ Agr. V. Mk., „Agronominis teismas Lietuvos karvei teisti“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-01-11, Nr. 8, p. 4-5.

rankomis vieną panelę, uodų sukastą, ir dėl ko ji baisiai kentė“. Kitas liudytojas teigė matęs kaip net kaime kelios merginos „antropinizavo akių lėliukes“, o prieš Užgavėnės Laisvės alėjoj sutiko merginą „su nušalusiomis blauzdomis“. Trečiasis liudininkas pareiškė, kad ji kaip menininką „labai neigiamai veikia ponių šunyčiai, panelių nusilpimas ant kojų dėl siaurų batukų ir aukštų užkalnių“. Nors kaltinta mada, tačiau nuteisti reikalauta jos „vartotojus“ – moteris – „iškrypusių madų aklas sekėjas, už nesugebėjimą pritaikinti madų gerumus prie savo individuališkų ypatybių, nuteisti 10 metų pataisos kalėjimo“, o vyrus „už nemokėjamą įžiūrėti ir įvertinti tikrąjį moters gražumą“ kaltintojas siūlė nuteisti „5 metams tvirtovės“⁴¹.

Taip pat kaltinimai fokusuoti ir 1930 m. kovo 15 d. Kaune Lietuvių katalikų blaivybės draugijos Kauno skyriaus surengtame rūkymo papročio teisme. Rūkymas kaltintas dviem atžvilgiais – sveikatos ir materialiniu. Teismo pradžioje gynėjai kaip daiktinį įrodymą įteikė po dėžutę papirosų ir degtukų, kurie, teismui pasitarus, buvo „prijungti prie bylos“. Liudijantis rūkymo naudai tvirtino negirdėjęs, kad rūkymas kenktų sveikatai. Be to, teigė, kad „rūkymas kartais pavadoja valgi“, todėl taip net galima sutaupyti, be to, esą „ponioms ir panelėms labiau patinka rūkantieji vyrai“. Liudytojas Veznonis tvirtino, kad rūkymas labai pakenkė jo sveikatai, o metęs rūkyti jis vėl „jaučiasi sveikas ir galįs dirbti“. Rūkymas esą net skatina vaikus vogti, nes vaikai vagia iš tėvų pinigus už kuriuos perka papirosus. Liudytoja Medekšienė patvirtino, kad rūkymas ypač kenkia moterų ir mergaičių sveikatai, todėl rūkančios moterys „rudą savo veido spalvą stengiasi užtepti įvairiomis „maliavonėmis“. Rūkymą ginantis V. Beržinskas įrodinėjo, kad rūkantys valgo mažiau, todėl „susidaro valgio ekonomija“, be to, užtraukus papirosą įgyjama daugiau drąsos, o ir moterims daugiau patinka rūkantys vyrai. Tikinta, kad nutukusiems asmenims gydytojai net pataria rūkyti stiprius papirosus. Rūkymą išteisinti prašantis studentas Ignas Kinderis iš kaltinimų net šaipėsi – esą anksčiau jie kaltino alkoholį, šiandien nikotiną, o rytoj gal apkaltins lašinius ar kopūstus – pastebėdamas, kad gydytojai kartais uždraudžia valgyti lašinius, tačiau niekas ir nemano lašinių teisti. Priminta, kad vokiečių okupacijos metais, siaučiant šiltinei, gydytojai net patardavo rūkyti. Be to, tikinta, kad rūkantys yra geresni ir doresni, nes „matydami papiroso dūmus kylant ir nykstant erdvėje, jie prisimena amžinybę, amžinus klausimus, tuo būdu skatina žmones prie dorovingesnio gy-

⁴¹ J. Matijošaitis, „Madų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-04-22, Nr. 90, p. 2; S. Bylai-das, „Madų teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 378–381.

venimo. Vienas didelis nusidėjėlis tokiu būdu ir atsivertęs“⁴². Matome, kad ištis kaltintas ne žalingas įprotis, o jį turintys bendruomenės nariai.

1937 m. rudenį, kai kaltinamaisiais visuomeniniame teisme, atrodo, jau pabuvojo visi kas tik gali, pavasarininkai raginti toliau rengti šiuos procesus – „ieškoti naujų minčių, naujus gyvenimo vaizdus iškelti aikštėn“, pastebinti, kad „galima suruošti labai modernūs ir įdomūs teismai“. Pavyzdžiui, patarta kaimuose (pavasarininkai kaip tik pirmiausia telkė katalikišką kaimo jaunimą) rengti artojo teismą, o šio proceso metu parodyti, „kaip artojas savo amatu privalo būti stropus, sąžiningas, žengias su kultūriniu gyvenimu, religingas, ramstis ekonominio valstybės gyvenimo, kaip jis privalo elgtis su padargais ir gyvuliais, su tarnais ir daug panašių dalykų liečiančių artoją“. Be to, siūlyta kaime rengti samdinio, o mieste tarnaitės arba darbininko teismus⁴³. Šis raginimas iškalbingai liudijo pavasarininkų siekį, konkuruojant su jaun lietuviais, plačiau naudotis visuomeniniais teismais kaip priemone populiarinant tiek katalikiškas vertybes, tiek savo organizaciją. Siekį plačiau naudotis visuomeniniais teismais rodo, pavyzdžiui, 1936 m. pabaigoje paskelbtas „Pavasario“ Vyrų sąjungos 1937–1938 m. veiklos planas, kuriame akcentuotas dėmesys katalikiškai šeimai, o tarp pagrindinių priemonių katalikiškos šeimos propagandai buvo numatytas ir šeimos teismų rengimas⁴⁴.

Kaltinimai. Teismai įprastai prasidėdavo kaltinamojo akto paskelbimu. Kartais kaltinamasis aktas, ar bent jau pagrindiniai inkriminuojami teismo nusikaltimai, būdavo paviešinamas iš anksto – taip siekiant padidinti visuomenės susidomėjimą būsimo teismo procesu. Kokie gi kaltinimai skambėjo visuomeniniuose teismuose? Pavyzdžiui, 1932 m. Marijampolės inteligentija kaltinta tuo, kad jai „trūksta lietuviškojo idealizmo“ ir ji yra užsikrėtusi „pražūtingu materializmu“, „pasidavusi svetimai įtakai“, nesiđomi visuomeniniu gyvenimu, neskaito lietuvių literatūros. Marijampolės inteligentams kliuvo už tai, kad Suvalkijos sostinėje nebuvo choro, saviveiklinio teatro trupės, orkestro, muziejaus, „kultūringesnio klubo“ ir net paminklo. Be to, Marijampolės inteligentai sulaukė priekaištų už tai, kad savo gyvenime „neparodo draugiškumo, nevengia kivirčų“, o kai kurie yra „labai nejautrūs (nelabdaringi) savo artimiesiems“, kai juos ištinka nelaimė⁴⁵.

⁴² Šerm., „Rūkymo papročio teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-03-18, Nr. 63, p. 3.

⁴³ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 173.

⁴⁴ „L. K. J. „Pavasario“ Vyrų Sąjungos veiklos 1937–1938 metais planas“, in: *Jaunimo vadas*, Kaunas, 1936, Nr. 12, p. 188.

⁴⁵ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 476.

Inteligentų šeimos apskritai kaltintos stokojančios supratimo apie vaikų auklėjimą – „prie vaikų baramasi ir kiti apkalbami“, per mažai dėmesio skiriama kultūrai – „nedažnoje šeimoje rasi bibliotekėlę“, netinkamai besirūpinama vaikais (tai esą liudija didelis vaikų mirtingumas šalyje) ar apskritai jos yra kaltos „dėl didėjančio ištvirtimų skaičiaus“, nes „tyčia vengia atlikti savo gamtinį uždavinį“ – turėti vaikų, per mažai palaikomi ryšiai su kaimu⁴⁶.

Moterys kaltintos tuo, kad: „nebrangina nekaltybės, ištvirtina, ardo šeimas“, „gaudosi nepadorių rūbams madų, kad tuo suerzinti vyrų aistringumą“, „savo nesuvaldomomis aistromis, iškrypusiu seksualizmu, nepadoriomis madomis, veido pomada, šokiais kaip tik stumia visuomenę, ypač jaunuomenę į nedorybes, ištvirtimą“, meluoja, apkalba ir šmeižia kitus, nesilaiko higienos reikalavimų, nesirūpina šeimos sveikatingumu, darbštumo stoka, blogai šeiminkauja namuose“, „nepavyzdingos, nesaugoja vaikų nuo blogų pavyzdžių ir net pačios rodo blogus pavyzdžius“, nesirūpina savo ir savo šeimos lavinimu, vietoje tinkamo savo vaikų auklėjimo, „rūpinasi blogai suprastu visuomeniniu veikimu, savo tualetu, baliais, šokiais“, „rūpinasi tik niekais: skuta antakius, tepa lūpas, pudruojasi ir dirbtiniu būdu gražina savo kūną“, nesidomi menu – esą tik „baleto mene moters neapsileidžiančios, nes jos turinčios norą patekti į sceną tikslu patikti vyrui ir matyti savo paveikslus išlipintus ant tvorų“, jog „turėdama visas patogias sąlygas mokslintis, nieko žymesnio iki šiol mokslo srityje nenuveikė, nes jai labiau rūpi romanai, o ne gilintis į mokslinio turinio literatūrą“ ir „beveik ir nedalyvauja“ visuomeninėje veikloje⁴⁷.

Jaunimas kaltintas tuo, kad: „tautiškai nesąmoningas, nedrausmingas, miesčioniškai pakrikęs“, „rūpinasi papuošalais – blizgučiais, bet nekreipia dėmesio į tai, kad išlavintų ir papuoštų savo protą“, nedalyvauja arba nepakankamai aktyviai dalyvauja organizacijų veikloje, nemandagus, nešaukus – „uždirbtus pinigus tuojau pat praleidžia kinuose, restoranuose, kavinėse, karčemosė“, nepunktualus, girtuokliauja ir „geria šamarliaką“, „daug kortuoja ir rūko, nešvariai užlaiko sodybas ir trobas“, neugdo savyje „tvirto būdo, šviesios, tautiškos lietuviškos asmenybės“, nepakankamai religingas, neskaito „rimtų knygų, žurnalų, laikraščių“⁴⁸.

⁴⁶ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“, *„Lietuviškos šeimos teismas“*.

⁴⁷ K., „Moderniškos moters teismas Jurbarke“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-03-31, Nr. 74, p. 5; V. B., „Moters teismas Lietuvoje“, *„Telšiai teisė moterį“*, M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

⁴⁸ „Jaunuomenės teismo sprendimas“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-04-24, Nr. 92, p. 5; „Įdomus jaunuomenės teismas Salose“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-03-22, Nr. 66,

Ūkininkai, pavyzdžiui, Kartenos apylinkės, 1935 m. kaltinti tuo, kad: „1) [...] nesistengia savo srityje lavintis, mažai organizuojasi, mažai skaito laikraščius, 2) mažai valstybiškai susipratę, 3) girtauja, 4) apsileidę švaros atžvilgiu, 5) neprižiūri tinkamai savo gyvulių, 6) yra nedarbštūs, 7) netau-pūs, 8) nesistengia mokslintis ir savo vaikus mokslinti“⁴⁹.

Lietuviai verslininkai (prekybininkai, pramoninkai ir amatininkai), pa-vyzdžiui, 1938 m. Rietave, kaltinti esą nepasirengę savo darbui, abejingai žiūrintys į savo profesinį tobulėjimą, mažai dėmesio skiriantys visuomeni-niam darbui, nesekantys nei profesinės, nei kultūrinės spaudos – vietoj to „pamėgę nekultūringas pramogas (girtuokliavimą, kortavimą)“⁵⁰.

Senbernis 1934 m. Biržuose įvykusiame visuomeniniame teisme kaltin-tas moterų suvedžiojimu, šeimų ardymu, vien erotinių malonumų ieškoji-mu, prostitucijos ir abortų skaičiaus augimu, chuliganišku elgesiu⁵¹. Savo narius teisiančių visuomeninių organizacijų (skautų, ateitininkų, jaunalie-tuvių ir t. t.) teismuose skambėjo kaltinimai organizacijos nariams ideologi-nio išprusimo, organizuotumo bei visuomeninio aktyvumo stoka⁵².

Kaltinimų įvairovė ar, tiksliau, smulkmeniškas inkriminuojamų nusi-kaltimų išvardijimas atspindėjo siekį kaltinimo keliu maksimaliai išvardi-jus socialiai nepageidaujamo elgesio apraiškas, bent pačiais stambiausiais štrichais nustatyti socialiai pageidaujamo elgesio normas, kurias tiesiogiai įvardyti buvo keblu. Nepaisant šiuose teismuose skambėjusių kaltinimų įvairovės – teisiamasis kaltintas visa, teismo rengėjų akimis žiūrint, poten-cialiai įmanoma nusikalstama veika: nuo „šamarliako“ gėrimo ir moterų suvedžiojimo iki nepagarbos tautinei vėliavai ir lietuviškos spaudos ne-

p. 4; „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“; C. C., „Kairių jaunimui priteista 250 lt. spaudai ieškiny“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-04-15, Nr. 15, p. 4; Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5; Audra, „Teismas sujudino Šakynos jaunimą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-11, Nr. 10, p. 11.

⁴⁹ Vismantas, „Kartenos teismas ūkininkus išteisino, bet tik su sąlyga, kad taisys da-rytas klaidas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-04-28, Nr. 17, p. 6.

⁵⁰ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁵¹ J. Radvila, „Senberniai, gailėkitės ir pasitaisykite! Senbernio teismas Biržuose“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-25, Nr. 12, p. 3.

⁵² J. Gratkauskas, „Skauto teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-01, Nr. 75, p. 5–6; „Lietuvos jaunuomenė kaltinamųjų suole“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-03-23, Nr. 66, p. 1, 5; „Šių dienų jaunuomenės teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1931-03-23, Nr. 66, p. 2; „Teis-mas nusprendė, kad jaunuomenė turi pasitaisyti“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-06-04, Nr. 23, p. 3; „Kauno lietuvių jaunuomenė nubausta“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-12-23, Nr. 291, p. 14.

prenumeravimo – šiuos kaltinimus nesunku sugrupuoti į dvi nusikaltimų kategorijas – nusikaltimus moralei ir nusikaltimus visuomenei (arba tautai, nes lietuviškos visuomenės sąmonėje šie žodžiai buvo sinonimai). Taip nesąmoningai buvo išryškinta inteligentijai būdinga įsisąmoninta asmeninė atsakomybė už visuomenę ir valstybę bei polinkis į socialinius ir politinius klausimus žvelgti kaip į moralines problemas.

Skaitant teismuose skambėjusius kaltinimus, galima identifikuoti proceso rengėjų vertybinius orientyrus. Procesų metu teistos ydos ir gintos vertybės raiškiai atskleidavo organizatorių ideologinį ir pasaulėžiūrinį angažuotumą: jei rengėjai atstovavo katalikišką organizaciją teisme, tai dėmesys fokusavosi į moralines problemas, jei rengėjai atstovavo protautininkišką organizaciją, tai proceso dėmesio centre atsidurdavo tai, kas laikyta nusikalstama lietuviško nacionalizmo idealams. Pateiksime keletą nusikalstamo tautiškumui elgesio pavyzdžių. Žagarės moterys 1934 m. kaltintos tuo, kad: „neauklėja vaikuose tėvynės meilės ir kitų gerų jausmų“, „nesistengia sudaryti stiprią grynai lietuvišką šeimą“, „nesilaiko grynai lietuviškų tautiškų tradicijų, bet pamėgdžioja kitas tautas“⁵³, o Telšių inteligentėms tais pačiais metais kliuvo už tai, kad pasidavimu svetimšalei įtakai ir „savotišku oportunizmu tik tormuzuoja, trukdo lietuviškos kultūros kėlimą“⁵⁴. Salantų jaunimas 1934 m. kaltintas „nežinojimu savo tautos istorijos, valstybės santvarkos, stoka tautiškumo“⁵⁵. Laikinosios sostinės lietuviškam jaunimui 1933 m. kliuvo už tai, kad „nesistengia pažinti savo krašto ir savo tautos praeities“, kad „tinkamai nereaguoja“, kai rodoma nepagarba valstybės ženklams, kad „pasitaikius vienam kitam kitataučiui, visas būrys lietuvių tuojau imą kalbėti kitataučio kalba“, o kai kurie ir patys viešai kalba ne lietuviškai, kad vietoje lietuviškų dainų „niūniuoja Vertinskio ir kitas panašias svetimas dainuškas“⁵⁶. Inteligentų šeimos kaltintos tuo, kad savo vaikus „leidžia mokytis į kitos tautybės auklėjimo bei mokymo įstaigas; tokiu būdu ne tik neugdo juose tautiškumo dvasios, bet ruošia juos gyvenimui tautiškais indeferentais“, kad savo vaikų auklėjimą patiki svetimšalėms auklėms, kurios vaikus auklėja „visai svetimoje ir priešingoje mums dvasioje“⁵⁷.

⁵³ M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

⁵⁴ „Telšiai teisė moterį“.

⁵⁵ Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5.

⁵⁶ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“.

⁵⁷ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“, „Lietuviškos šeimos teismas“.

Skautų vadovybei 1930 m. teko atremti kaltinimą, kad ji skautų organizacijai nesuteikė lietuvišką tapatybę liudijančių bruožų – esą „visi papročiai pargabenti iš užsienio“⁵⁸. Rietavo lietuviai prekybininkai, pramonininkai ir amatininkai 1938 m. kaltinti „neturį lietuviškai tautiškos savigarbos, pilietiško susipratimo“⁵⁹.

Teismų organizatoriumi įprastai buvo kokia nors visuomeninė organizacija, o pastaroji paprastai buvo susaistyta ar bent jau simpatizavo kuriam nors politiniam judėjimui: jaunalietuviai buvo susiję su valdžioje esančiais tautininkais, ateitininkai ir pavasarininkai su opozicijoje esančiais krikdemais, o Lietuvos jaunimo sąjungos nariai simpatizavo kairiesiems politiniams judėjimams. Visa tai perša klausimus: ar organizatorių politinės simpatijos išryškėdavo visuomeninių teismų metu, ar būta bandymų šiais teismais pasinaudoti kaip politinės kovos instrumentu, ar tarp skambėjusių kaltinimų buvo tai, ką galima priskirti politinio režimo kritikai? Šis klausimas yra aktualus todėl, kad visuomeniniai teismai kaip tik išpopuliarėjo po to, kai valdžioje įsitvirtino autoritarinis Antano Smetonos režimas.

Ideologinis angažuotumas visuomeninių procesų metu pasireiškėdavo, tačiau, sprendžiant iš mus pasiekusių dažnai tik lakoniškų šių teismų aprašymų, jis buvo neraiškus – veikiau latentinio pobūdžio, o politines rengėjų simpatijas pirmiausia atspindėjo šių procesų metu gintos vertybės. Trumpai tariant, teismai netapo politiniais mitingais. Kita vertus, teismai ir negalėjo tapti partinių programų viešinimo ar politinių oponentų demaskavimo vieta, nes įvairūs cenzūros mechanizmai iš esmės prevenciškai užkirsdavo kelią režimo kritikai. Tačiau šiuose teismuose kartais skambėjusi socialinė kritika akivaizdžiai buvo nutaikyta į tuos, kurie buvo valdžioje, nors ji buvo latentinė ir skambėjo pakankamai abstrakčiai. Pavyzdžiui, kairiesiems simpatizuojančių studentų surengtame lietuvių inteligentų teisme nuskambėjo kaltinimas, kad „daugelis inteligentų, ypač aukštas vietas užimančių pataikauja kiekvienai politikos kryptčiai“⁶⁰, o Lietuvos jaunimo sąjungos surengtame jaunuomenės teisme 1931 m. kovo mėn. kalbantis liudininkas pastebėjo, kad nederą moksleivių kaltinti visuomeninio aktyvumo stoka, ir priminė valdžios draudimą moksleiviams dalyvauti visuomeninių organizacijų veikloje⁶¹. Būtų galima pridurti, kad buvo atvejų, kai ketvirtame

⁵⁸ J. Gratkauskas, *op. cit.*

⁵⁹ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁶⁰ „Lietuvių inteligentas teisme“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1930-05-10, Nr. 105, p. 2.

⁶¹ „Lietuvos jaunuomenė kaltinamųjų suole“.

dešimtmetyje vykusiuose teismo procesuose atsiskleidė tarp politinio režimo ir opozicijos egzistuojanti įtampa – pavyzdžiui, Kulių pavasarininkų ir vietos katalikų veikėjų surengtas jaunimo teismas suerzino valdžios proteguojamus jaunalietuvių, kuriems pasirodė, kad šis teismas buvo nukreiptas prieš juos⁶². Savo ruožtu Salantuose ir Šiauliuose 1934–1935 m. vykusių jaunimo teismų metu jaunalietuviai skundėsi priešišku jų organizacijai katalikų dvasininkų elgesiu – esą pasitaikančiais atvejais, kai kunigai „pavaro nuo klausyklos vien dėl to, kad jis yra jaunalietuvis“⁶³. Pastaruoju atveju jaunalietuviai iš esmės skundėsi tuo, kad tapo savotiškais atpirkimo ožiais įsisiūbavus konfliktui tarp Lietuvos episkopato ir valdžios, kai pastaroji 1930 m. suvaržė katalikiškos ateitininkų moksleivių organizacijos veiklą.

Derėtų pažymėti, kad visuomeniniai teismai, juose nuskambėjusių kaltinimų ir liudijimų dėka, kartais vaizdžiai atskleidavo visuomenės gyvenimo kokybę. Pavyzdžiui, 1935 m. vykusiame jaunalietuvių organizuotame Šiaulių miesto jaunuomenės teisme jaunimo kaltė įrodinėta pasitelkus deviacionio elgesio statistiką. Teigta, kad kasmet mieste nustatoma 500 užsikrėtusių venerinėmis ligomis, iš kurių didelė jaunimo dalis, jaunimas viešąją tvarką mieste pažeidė 720 kartų (o tai sudaro 80% tos rūšies nusikaltimų), prieš dorą jaunimas nusikalto 720 kartų (o tai sudaro 60% tos rūšies nusikaltimų). Konstatuota, kad jaunimas per metus padarė 120 vagysčių ir plėšimų bei 480 kitokių nusikaltimų. Be to, mieste yra apie 200 prostitučių. O į priekaištus dėl jaunimo organizavimosi stokos atkirsta pastebėjimu, kad net 30% jaunimo priklauso įvairioms organizacijoms⁶⁴. 1933 m. Kuršėnų jaunimas kaltintas, kad tik 200 iš 3000 jaunimo priklauso organizacijoms⁶⁵. 1929 m. vykusiame Madų teisme liudininkas teigė, kad 1927 m. kosmetikai šalies gyventojai išleido 5 999 300 Lt, 1928 m. – 7 300 000 Lt, o tik per 1929 m. sausio mėn. jau spėjo išleisti 1 477 800 Lt⁶⁶. Gal šį augančio vartojimo rodiklį būtų galima laikyti ir raiškiu augančios gyvenimo kokybės liudijimu, jei kiek anksčiau ūkininką teisiančiame teisme nebūtų nuskambėjęs konstatuojantis kaltintojo „pageidavimas“, kad kiekvienas ūkininkas turėtų laikrodį⁶⁷.

⁶² „Protestuojame“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-09-09, Nr. 36, p. 7.

⁶³ Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5; R. S., „Ne jaunimą, bet jo auklėtojus teisti reikia“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-04-21, Nr. 16, p. 5.

⁶⁴ R. S., „Ne jaunimą, bet jo auklėtojus teisti reikia“, p. 5.

⁶⁵ „Didelis jaunuomenės teismas Kuršėnuose“.

⁶⁶ J. Matijošaitis, *op. cit.*

⁶⁷ O. M., „Visuomeninis ūkininkų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-05-21, Nr. 111, p. 1.

Rimtis ir pramoga. Paskelbus teisme kaltinamąjį aktą, būdavo apklausiami liudytojai, išklausoma kaltintojų ir gynėjų kalbą. Kartais nuasmeninto kaltinamojo vardu teisme prabildavo jo atstovas, tačiau jo kalbos turinys panašėjo daugiau į liudytojo nei kaltinamojo kalbą. Būta atvejų, kai improvizuotoje teismo salėje įsikarščiausių gynėjų ir kaltintojų kalbos peraugo į asmeninį įžeidinėjimą, tačiau tai – išimtis. Teismų rengėjai sąmoningai siekė balanso kaltintojų ir gynėjų kalbose su nors ir nedidele, bet privaloma persvara prokuroro naudai. Patarimuose kaip organizuoti visuomeninį teismą buvo pastebėta, kad „visuomet kaltintojui yra sunkiau kaltinti, nekaip gynėjui tas pats dalykas ginti, nes paskutinysis visuomet turi didesnę publikos simpatiją“, todėl gynėjams ir kaltintojams siūlyta susitarti iš anksto,

kad rimtesnieji kaltintojų nusikaltėliui užmetimai nebūtų iš gynėjų pusės ar juokais ar net ir griežtai paneigiami. Galima gynėjui ir teisinti tuo atžvilgiu, tame rimtame dalyke, bet vis tiek padaryti taip savo gynime, kad būtinai ir aiškiausiai matytųsi publikai, jog šito nusikaltimo įvykio užginčyti negalima ir kaltę pasilieka.⁶⁸

Antra vertus, visų šių kalbų tikslas nebuvo beatodairiškas siekis įrodyti ar paneigti teisiamojo kaltę. Tiek kaltintojai, satyriškai ryškindami kaltinamojo ydas ir nuodėmes, tiek gynėjai, ieškodami lengvinančių ir pateisinančių aplinkybių bei bandydami juokais paversti kaltinimus, ar liudytojai, savo kalbomis tampantys veikiau socialinio fono dailininkais, ryškino deviacinio elgesio apraiškas ir kartu konstravo idealų inteligento ar kito teisiamujo tapusio tipą. Kaltinimai ir deviacinio elgesio išryškinimas buvo reikalingas tam, kad būtų galima apibrėžti pageidaujamą elgesio normą ir paversti šį elgesį tradiciniu – pasak Lietuvos mokytojo teisme 1932 m. tarsi pasiteisinimo nuskambėjusių liudytojo žodžių: „Mes neturim savo tautos gražių tradicijų, nes istorijos bėgy tautos gyvenimas buvo nutrūkęs. Pradėję vėl savarankiškai gyventi, mes turėjom viską kurti iš pamatų“⁶⁹. Tuo metu kaltintoju šiame visuomenės teisme tapęs asmuo prisipažino, kad tik viena aplinkybė verčianti jį vaidinti šį, jam ne itin malonų kaltintojo vaidmenį:

tai visų mūsų didelis troškimas geresnės, šviesesnės ateities mūsų tautai, mūsų valstybei. Visi mes, tikintieji ir netikintieji, vis dėlto karštai tikim į pažangą, tobulėjimą atskiro individo, tautos ir visos žmonijos. Bet ši pažanga nėra galima be kėlimo aikštėn ydų, trūkumų, nuodėmių. Tad vardan šitos pažangos kaltintojas ir drįsta imtis kaltinti.⁷⁰

⁶⁸ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 172.

⁶⁹ „Lietuvos mokytojo teismas“, p. 103.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 107.

Kai teistas inteligentas, kokios nors profesijos ar socialinio sluoksnio atstovas, jį ginantys advokatai, siekdami išteisinti ar bent jau sumažinti kaltinamojo nusižengimų našta, ieškodami išteisinančių ir lengvinančių aplinkybių teismo nauda, neretai gręžėsi į praeitį. Šis grėžimasis praeitin buvo tarsi apeliavimas į trauminę (plačiaja prasme) kaltinamojo patirtį – primenant teismo proceso dalyviams, pavyzdžiui, pergyventą baudžiamą ar „rusų vergiją“. Pavyzdžiui, 1929 m. teisiant ūkininką, buvo priminta, kad senąją ūkininkų kartą ženklino patirtis baudžiamos, kuri slopino ūkininkų iniciatyvą, o tai savo ruožtu neigiamai atliepė šalies žemės ūkiui. Be to, prisidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija, kas visiškai sunaikino žemės ūkio pažangą ir ilgam pakirto normalų žemės ūkio vystymąsi⁷¹. O gindami Marijampolės inteligentiją advokatai tikino, kad pastarosios „labai kaltinti negalima“, nes „daugiausiai neigiamos įtakos jai padarė buvusios vergovės laikotarpis, kuriame ji daug mokėsi ir brendo“, o to meto sunkios sąlygos ne tik neleido „tinkamai savo dvasios praturtinti“ bet ir „užgniauždavo bet kokią besireiškiančią iniciatyvą“⁷².

Kaltinamąjį ginantys advokatai apeliuodavo ir į valstybės jaunumą, jai tekusius istorinius išbandymus. Pavyzdžiui, 1929 m. teisiant lietuvišką kooperaciją, pastarosios nepasisėkimai šalyje teisinti tuo, kad pati „šalis yra jauna“ ir „jai teko pergyventi tiesiog kryžiaus keliai iki suorganizavo savo valstybę“, o kovos už nepriklausomybę „pareikalavo daug, kaip moralių taip ir ekonominių jėgų, nuo ko susilpnėjo mūsų finansai ir bendra krašto ekonomika“⁷³. Panašiais argumentais gintas ir lietuvis Rietavo verslininkas⁷⁴. Pastebėsime, kad ir pats teismas traumuojančią praeities patirtį laikė lengvinančia aplinkybe – 1932 m. Lietuvos mokytoją teisiantis teismas priimdamas sprendimą pabrėžė atsižvelgęs, „kad jokia profesija Lietuvoje nėra laisva nuo istorinio ir kultūrinio lietuvių tautos paveldėjimo, kuris tam tikrais atžvilgiais neigiamai nuteikia lietuvių dabartinę visuomenę ir tame skaičiuje taip pat Lietuvos mokytoją, tos visuomenės padarą“⁷⁵. Teisiant kaltinamojo suole 1933 m. atsidūrusį Laikinosios sostinės lietuvišką jaunimą, jo advokatai gynė argumentais, kad jaunimo būdas „iš pat ma-

⁷¹ O. M., „Visuomeninis ūkininkų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-05-21, Nr. 111, p. 1.

⁷² J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 477.

⁷³ Dr. A. T., „Kooperacijos teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 380.

⁷⁴ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁷⁵ „Teismo sprendimas Liet. mokytojo byloje“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1932-03-12, Nr. 58, p. 4.

žens formavęsis nenormaliausiose karo ir pokarinio gyvenimo sąlygose“, kai, Vinco Rastenio pastebėjimu, „ir kalbos negalėję būti apie tautiškumo ir valstybiškumo įsisąmoninimą“, o Kaune be to „ypatingai nepalankios sąlygos buvusios ir lietuvių kalbai“⁷⁶.

Teismų rengimo rekomendacijose buvo pabrėžta, kad teismo inscenizacija yra „svarbus ir rimtas dalykas, kad tai ne žaidimas“⁷⁷. Nežiūrint pabrėžtino visuomeninių teismų procesų oficialumo, jų palydovas buvo komizmas ir kartais teismo inscenizacija virsdavo bemaž nuotaikingu vaidinimu, kuriame net griežti prokurorų reikalavimai buvo persmelkti sarkazmo, kai šie, pavyzdžiui, teisiant senberni, reikalavo: „1. Senbernius egoistus, turinčius ne mažiau kaip 40 metų, pakarti ant pirmos nuskriaustos mergelės kaklo. Jei tokios neatsirastų, konfiskuoti jų turtą ir apdėti 50% nuo bruto pajamų kultūros ir labdarybės reikalams. 2. Senbernius suvedžiotojus išstremti į Vokietiją, atimant pilietybę ir konfiskuojant turtą, kad vokiečiai būtų laisvi su jais pasielgti pagal savo įstatymus. 3. Senbernius, kuriems netaikomos didesnės bausmės ir neturinčius 40 metų, uždaryti savaitei naminiu areštu, kad apsigalvotų, kuriuo būdu galėtų pasireikšti žmonėmis kūrėjais“. Prokuroras buvo pasirengęs išimtį padaryti tik „senberniams genijams“, nes šie, jo žodžiais tariant, išsižadėdami šeimos „kuria ir individualią, ir socialią kūrybą“⁷⁸. Tokie prokuroro reikalavimai gyvino procesą – kaip ir, pavyzdžiui, kito kaltintojo reikalavimas pačius blogiausius Lietuvos mokytojus išsiųsti į lietuvišką koncentracijos stovyklą Varniuose⁷⁹.

Visuomeniniuose teismuose amžininkams aktualių problemų nagrinėjimo rimtis pynėsi su groteskiška saviironija. Suprantama, visuomeninio teismo, vykusio Laikinojoje sostinėje, dalyvaujant aukštiems valdžios atstovams, Bažnyčios hierarchams ar universiteto profesūrai, atmosfera skyrėsi nuo teismo, vykusio provincijoje. Pirmasis dvelkė oficialumu ir santūrumu, o liudininkų, kaltintojų ir gynėjų kalbos paprastai virsdavo rimta ir problemine (nors ir dažnai surežisuota) diskusija, pretenduojančia tapti net kritiška visuomenės problemų analize. Tuo metu visuomeniniai teismai provincijoje buvo mažiau persmelkti oficialios rimties, o šių teismų rengėjai turėjo mažiau pretenzijų į intelektualų problemų gvildinimą ir teismo procesą publikai neretai piršo kaip neeilinį reišinį. Šiauliškių studentų

⁷⁶ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“.

⁷⁷ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 171.

⁷⁸ J. Radvila, *op. cit.*

⁷⁹ „Lietuvos mokytojo teismas“, p. 117.

draugija į visuomeninį teismą nesivaržydama kvietė kaip į išskirtinę pramogą tokio turinio mieste išklijuotais skelbimais: „Vienintelė proga! Pilieti! nepamiršk sekmadienį t. y. gegužės m. 4 d. 4 val. p. p. atvykti Mergaičių gimnazijon, kur Šiauliškių Studentų Draugija ruošia visuomeninį teismą Lietuvių inteligentą teisti. Jei jautiesi inteligentu – tu ten išgirsi savo geras ir blogas ypatybes, o jei tokiu nesijauti – pasiklausysi už ką inteligentas teisiamas“⁸⁰.

Inteligentų iniciatyva rengtus visuomeninius teismus laikyti tiesiogine „karnavalinės kultūros“⁸¹ apraiška būtų kiek tiesmuka, tačiau „karnavalo“ juose nestigo ir tai masino eilinį žiūrovą. Šie teismai rengti su didžiąja visuomenės ugdymo misija, tačiau eiliniai žiūrovai į juos ėjo pirmiausia kaip į organizatorių pažadėtą įdomų, intriguojantį reginį. 1937 m. spaudoje buvo pastebėta, kad daugelyje vietovių tokie teismai rengiami kasmet, tačiau publikai jie nepabosta⁸². Amžininkai improvizuotų visuomeninių teismų populiarumą aiškino tuo, esą „žmonėse *teismo sąvoka yra gyva, vaizdi ir rimta*, jo sprendimai nepakeičiami, lyg šventi [...]. Užtenka paminėti teismo vardą ir žmonėms kažkas atrodo imponuojančio, verto dėmesio, atrodo, kad viskas busią, tarytum, tikrajame teisme“, todėl, esą „salės publikos netalpina – tiek daug jos susirenka. Teismo ateina paklausti ir suaugę, ir jaunimas, ir moterys, ir vyrai, ir visi įdomaujasi ne tik per visą teismo eigą, bet kalbos užtenka ir, toli gražu, ilgesniam laikui“⁸³. Taigi publika traukė į juos pirmiausia kaip į reginį – provincijai trūko nekasdienių pramogų, o viešas teismas žadėjo būti neeiliniu reginiu.

Priminsime, kad mūsų jau aptartuose patarimuose kaip organizuoti teismą net buvo numatyta galimybė iš žiūrovų imti mokesť – pirkti bilietą, – ką įprastai tekdavo daryti norint patekti į kokios nors draugijos rengiamą pramoginį (įprastai šokių) vakarą. Taip visuomeninis teismas buvo prilygintas iš esmės eiliniam pramoginiam vakarui. Pavyzdžiui, 1934 m. rudenį Mažeikiuose pradėjęs veikti dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies universitetas savo veiklą reklamavo ne tik visiems prieinamais, „už nedidelį atlyginimą“ rengiamais 4 klasių gimnazijos programos kursais, bet ir pa-

⁸⁰ Šiauliškių studentų draugijos kvietimas į visuomeninį lietuvių inteligento teismą, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87, b. 64, l. 1.

⁸¹ Turima galvoje Michailo Bachtino „karnavalinės kultūros“ samprata: Михаил Бachtин, *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература, 1990.

⁸² Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 170.

⁸³ *Ibid.*

žadu surengti Mažeikių inteligento teismą⁸⁴ – vietos publikai žadėdamas neeilinę pramogą.

Skaitydami reportažus iš teismų pastebėsime, kad beveik visi liudijo buvus sausakimšą žiūrovų salę, nepriklausomai nuo to, kas buvo teisiamojimo suole – vietos inteligentas ar mada – susidomėjimo visuomeniniais procesais netrūko. Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad publikos susidomėjimą kartais dar sustiprindavo taiklus organizatorių pasirinktas kaltinamasis objektas, pavyzdžiui, į Biržų gimnazijoje vykusį senbernio teismą susirinko daugiau kaip 500 žiūrovų⁸⁵. Jau pats užmojis teisti senbernį galėjo atrodyti groteskiškas ir provokuoti žiūrovų antplūdį. Tačiau tiek pat žiūrovų atvyko į dzūko teismą Dauguose, kur buvo penkiskart mažiau gyventojų negu Biržuose, o žiūrovų skaičius beveik prilygo pusės miesto gyventojų skaičiui⁸⁶. Į 1938 m. vasario 27 d., sekmadienio popietę, Rietauve vykusį lietuvių verslininko teismą, po to, kai per pamaldas dar paragino pats klebonas kanauninkas Juozapas Valaitis, atvyko net apie 800 žmonių⁸⁷. Pastebėsime, kad teismo inscenizacijos užsitiesdavo ir sausakimša salė stebėdavo įprastai 3–5 valandas trunkantį procesą, nors yra buvę teismų, užsitiesusių net iki 7 valandų (pavyzdžiui, Lietuvos karvės teismas) ar kur tekę teismo procesą perkelti į kitą dieną.

„Amžiaus procesu“ Panevėžyje tapo 1934 m. vietos jaunaliuvių sumanytas surengti Panevėžio rajono lietuviško jaunimo teismas. 1934 m. pabaigoje turėjęs įvykti viešas procesas buvo atidėtas staiga mirus vienam iš šio teismo narių – kunigui ir visuomenės veikėjui Julijonui Lindei-Dobilui. Procesas buvo pradėtas 1935 m. sausio 27 d. Panevėžio amatų mokyklos salėje. Teismo pirmininku buvo tikras teisėjas – Panevėžio apygardos teismo teisėjas Leonas Vabalas, o nariais įtakingi vietos veikėjai apskrities agronomas Gilvydis, „Maisto“ direktorius Kubilius ir kt. Kaltinamųjų suole atsidūrė „visa, įvairių verslų, lietuviškoji jaunuomenė nuo 17 iki 32 metų amžiaus“, išskyrus besimokantį jaunimą. Kaltinamajame jaunuomenės akte teigta, kad jaunimo gyvenime yra ir teigiamų, ir neigiamų reiškinių, tačiau pasireiškiantys neigiami reiškiniai esą jau ima viršų. Pirmiausia jaunimui priekaištauta už tautiškumo ir valstybingumo stoką:

⁸⁴ V. Fr., „Liaudies universitetas surengs inteligentų teismą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-10-21, Nr. 42, p. 10.

⁸⁵ J. Radvila, *op. cit.*

⁸⁶ A., „Dzūko teismas“.

⁸⁷ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

Tokie tautos bei valstybės reikalai, kurie turėtų sukrėsti jaunuomenę iki gyvo kaulo ir kurie turėtų būti labiausiai vertinami, jos visai nedomina. Tautinės sąmonės kėlimas bei savivarbos ugdymas jos visai pamiršti. Didelis nuolaidumas prieš svetimtaučius ir lietuviškos ambicijos stoka tiesiog akis rėžia. Trumpai tariant, mūsų jaunuomenė nėra dar įgavusi pilnai lietuviško kiauto, o tas, žinoma, be galo kenkia kraštui.⁸⁸

Jaunimui kliuvo ir už tai, kad „pamiršamos vaizdingosios, skambiosios bei turiningosios mūsų liaudies dainos, pasakos bei patarlės“, kuriose, kaip teigta, „atsispindi mūsų Tautos charakteris ir praeitis“, kad „gerųjų savybių ugdymas užleidžia vietą svetimybėms“, kad šis stokoja „dorovingumo bei sąmoningo religingumo“⁸⁹. Sausio 27 d. teismas vyko 4 valandas, tačiau nesibaigė ir jį teko pratęsti jau kitą savaitgalį. Po savaitės, vasario 3 d., vyko labiausiai publiką dominanti teismo dalis – kaltinamųjų ir gynėjų debatai. Sprendžiant iš teismo aprašymo spaudoje, peršasi mintis: jei teismo pirminkas nebūtų sutramdęs išsismarkavusių ginčų, procesą būtų tekę baigti dar kitą savaitgalį⁹⁰. Panašu, kad užsitęsiantys teismo procesai tapo net problema, nes po poros metų paskelbtose tokių teismų rengimo rekomendacijose buvo perspėta proceso ilgai neužtęsti – siūlyta, kad renginys truktų ne ilgiau kaip 3–3,5 valandos⁹¹.

Kaip įprastai į visuomeninius teismus žvelgė ir ko iš jų tikėjosi į juos gausiai plūstanti publika? Atsakymas gali būti toks vieno žiūrovo įvertinimas: „Teismas sklandžiai praėjo, tarsi gražus vaidinimas, kuriame dramiški konfliktai buvo susiję jumorišku elementu. Publika džiaugėsi gražiai reiškiamomis mintimis ir už tai nepašykštėjo ovacijų“⁹². Panašu, kad publika į šiuos teismus pirmiausiaėjo kaip į pramogą. Tačiau tai, kad visuomeninių teismų procesų palydovas buvo komizmas, o aktualių problemų nagrinėjimo rimtis pynėsi su groteskiška saviironija, dar nereiškia, kad visi procesai greta rimtosios ugdymo misijos privalėjo virsti dar ir vieša pramoga vietos publikai. Priminsime, kad pagrindinė šių teismų funkcija buvo ugdymas, todėl buvo ir tokių procesų, kurie vyko sandariai uždarius duris pašaliniams. Tokius uždarus teismus kartais rengdavo visuomeninės organiza-

⁸⁸ „Panevėžyje dar nebaigta didelė byla“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-02-03, Nr. 5, p. 3.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Dalyvis, „Panevėžio jaunuomenė išteisinta“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-02-17, Nr. 7, p. 3.

⁹¹ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 173.

⁹² J. Radvila, *op. cit.*

cijos, pavyzdžiui, už uždarytų durų 1930 m. balandžio 5 d. vyko Kražių ateitininkų teismas – dalyvavo tik Kražių ateitininkai⁹³. Tikriausiai viešumo nepanorėję šio teismo rengėjai nuogastavo, kad atviras ateitininkų ydų svarstymas gali kenkti šios organizacijos autoritetui.

Nuosprendis. 1939 m. gegužės 6 d. Tauragės gimnazijoje literatų būrelis drauge su Raseinių gimnazijos literatų būreliu surengė Lietuvos bajoro literatūrinį teismą „pagal Šatrijos Raganos, Maironio, Lazdynų Pelėdos ir Žemaitės raštus“. Kaltintoju šiame teismo procese buvo Tauragės literatai, o Lietuvos bajorui advokatavo Raseinių literatai⁹⁴. Pastebėsime, kad šio teismo kaltinamasis galėjo būti ir kaltinamuoju visuomeniniame teisme – jei būtų teistas bajoras tarpukario Lietuvoje, o tai liudija, kad skirtis tarp literatūrinio ir visuomeninio teismo toli gražu nebuvo tokia ryški. Priminsime, kad jau minėtose jaunalietuviams parengtose visuomeninių teismų rengimo rekomendacijose visuomeninio ir literatūrinio teismo paskirtis ir poveikis visuomenei laikyti panašia. Turint galvoje neigiamą bajoro vaizdinį lietuvių literatūroje, nesunku nuspėti teismo baigtį, kuriame bajoras „buvo kaltinamas tautiniu, socialiniu, kultūriniu, ekonominiu ir tautiniu atžvilgiu“. Teismas nusprendė: „Jeigu jis būtų gyvas, ant sausos šakos pakarti, o kadangi jis jau yra miręs ir kaulai jau supuvę, tai tegu teisia jį patsai Dievas“⁹⁵. Toks „sąlyginis“ teismo sprendimas suteikia erdvę interpretacijai, ką reiškia šis sprendimas – bausmę ar pasigailėjimą. Dalinis atsakymas gali būti kito teismo sprendimas – baigdamas 1937 m. VDU vykusį Lietuvos studento teismą jo pirmininkas Antanas Juška pareiškė, kad kaltinamojo suole atsidūręs lietuvis studentas liks ir nenubaustas, ir neišteisintas – tokių tikslų teismas ir neturėjo, nes teismui „buvo svarbu diskusijų forma parodyti tikrąjį studento veidą, jį nušviesti ir parodyti kelius tolesniam taurėjimui“⁹⁶. Taigi visuomeniniam teismui rūpėjo ne rasti ir nubausti konkretų kaltininką, bet pirmiausia užkardyti paties nusikaltimo galimybę, tačiau procesas turėjo būti tikroviška teismo simuliacija, o tikroviškumas reikalavo konkrečios ir griežtos bausmės kaltinamajam (bent sukuriant jos regimybę), todėl visuo-

⁹³ Šarka, „Kražių ateitininko teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-24, Nr. 92, p. 6.

⁹⁴ Tauragės gimnazijos raštas Švietimo ministerijos Vidurinio mokslo departamentui, 1939-05-01, in: *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2233, l. 24.

⁹⁵ „Mokyklos kronika. Tauragė. Valst. Gimnazija“, in: *Mokslo dienos*, Kaunas, 1939, Nr. 5–6, p. 350.

⁹⁶ R., „Lietuvio studento teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1937, Nr. 5–6, p. 638–639.

meninių teismų sprendimai kartais skambėjo dviprasmiškai. Pavyzdžiui mados teismas nutarė „pasmerkti ir sykiu pasigailėti ta Lietuvos visuomenės dalim, kuri pasiduoda mados kraštutinumams, kaip susidedančia iš žmonių, neturinčių nei kritiškumo, nei padorumo, nei estetinio skonio, nei inteligencijos, laisvos nuo plėšrių spekuliantų sugestijų“. Kartu teismas nutarė „įspėti Lietuvos visuomenę ir kviesti ją atsipalaiduoti nuo žalingos mados sugestijų ir sykiu visomis priemonėmis racionalizuoti madas“⁹⁷. 1934 m. Telšiuose vykęs lietuvių inteligentės moters teismas, išnagrinėjęs bylą nusprendė, kad kaltinimai perdėti, nors „kai kuriais atžvilgiais intel. moteris yra kalta“, tačiau teismas jos nepasmerkė, nes, kaip buvo pastebėta teismo sprendime, „ji nėra blogesnė už vyrą“⁹⁸. Po poros metų Kaune vykęs inteligentės motinos teismas ją išteisino – „atsižvelgdamas į buvusius nuopelnus ir į geras pastangas“⁹⁹. Išteisintas buvo ir 1932 m. teisiųjų suole atsidūręs Kupiškio jaunimas¹⁰⁰.

Tačiau tai nereiškia, kad visuomeniniai teismai priiminėjo vien išteisinančius sprendimus. 1930 m. Šiauliuose vykęs lietuvių inteligento teismas nusprendė, kad kaltinimai doroviniais nusižengimais ir nesidomėjimu spauda bei jos nerėmimu yra nepagrįsti ir nutarta išteisinti, tačiau inteligentas buvo pripažintas kaltu „už nutolinimą nuo liaudies, stoką idealo, nesaugojimą ir nevertinimą meno brangenybų“¹⁰¹.

Keblu būtų apibendrinti visuomeninių teismų nuosprendžių griežtumą – kiek buvo priimta išteisinančių, o kiek kaltę pripažįstančių sprendimų, tačiau panašu, kad dominavo sprendimai nuteisti kaltinamąjį lygtinai – su sąlyga, kad kaltinamasis pasitaisys ir skiriant pasitaisymui net konkretų terminą. Pavyzdžiui, Žagarės miesto ir valsčiaus moterys buvo pripažintos kaltomis, tačiau buvo nutarta jas „nuo bausmės lygtinai atleisti, paskiriant 5 metus kruopštaus darbo, susirūpinimo šalinimui iškeltų ydų, įeiti į visuomeninį gyvenimą ir tinkamai auklėti būsimos kartos atstovus“¹⁰². Tiek pat laiko buvo skirta pasitaisyti teisme atsidūrusiam Lietuvos mokytojui, kuris per šį laiką turėjo nustoti „buvęs pasyvine Lietuvos visuomenės auka“ ir pasirengti „kultūrinio mūsų visuomenės atgijimo darbui, išsižadėdamas

⁹⁷ S. Bylaidas, „Madų teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 378–380.

⁹⁸ „Telšiai teisė moterį“.

⁹⁹ V., „Inteligentės motinos teismas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1936-02-14, Nr. 6, p. 5.

¹⁰⁰ „Jaunimo teismas Kupišky“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1932-11-30, Nr. 274, p. 4.

¹⁰¹ „Lietuvių inteligentas teisme“.

¹⁰² M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

savo trūkumų ir ydų“, o savo pedagoginį pasirengimą papildyti „tolesniu lavinimosi bei auklėjimosi darbu, pedagoginėmis studijomis ir sąmoningai siekiamu patyrimu“¹⁰³. 1934 m. Kairių apylinkės jaunimui teismas skyrė du metus „visas paminėtas ydas“ pašalinti. Be to, įpareigojo per metus sutvarkyti visus apylinkės senkapius ir spaudai priteisė 250 Lt ieškinį – mat proceso metu buvo konstatuota, kad vietos jaunimas mažai skaito spaudą (į Kairius atkeliauja tik 40 egz. jaunimui skirtų spaudinių, nors apylinkėje gyvena apie 400 jaunuolių)¹⁰⁴. O tais pačiais metais įvykęs Šakynos jaunimo teismas nusprendė skirti jaunimui tris metus pasitaisyti, o vietos „tautiškosios ir valstybiškosios organizacijos“ buvo įpareigosios pasirūpinti, kad neorganizuotas jaunimas būtų „patrauktas geru pavyzdžiu“¹⁰⁵. Kai kuriuose 1930 m. vykusiuose teismuose kaltinamajam buvo pritaikyta jubiliejinių Vytauto Didžiojo metų amnestija – taip motyvuojant sąlyginės bausmės paskyrimą¹⁰⁶. Simuliacinis, ne tik tautos ugdymą, bet ir į pramogą orientuotas teismo procesas kartais sąlygodavo net groteskiškus nuosprendžius – Biržų miesto ir apylinkės senbernius teisiantis teismas priėmė tokį sprendimą: „Senbernius, kurie turi amžiaus per 33 metus, sveikus fiziniai ir dvasiniai nubausti sąlyginiai: jei per trejus metus sudarys šeimą, nuo bausmės atleisti, o jei nesudarys – nubausti pinigine bausme, atskaitant 50% nuo kasmetinių pajamų vaikų socialinei globai, valdantiems nejudamą turtą, atimti teisę jį valdyti. Senbernius fiziniai ar dvasiniai nesveikus ištremti, atimant pilietybės teises, į tokią valstybę, kur veikia įstatymai, paraližuojantieji tų tolimesnį platinimąsi“¹⁰⁷. Tiesa, dera pažymėti, kad teismų rengimo rekomendacijose buvo pabrėžta, jog „sprendimas turi būti praktiškas, toks, kad galima būtų įgyvendinti“¹⁰⁸, tad groteskinio turinio nuosprendžiai nebuvo tokie dažni.

Turint galvoje, kad teismų funkcija buvo ugdyti tobulesnį pilietį, nestebina, jog kai kurie teismo sprendimai buvo tiesiog kaltinamajam skirti tobulėjimo priesakai. Pavyzdžiui, 1931 m. Lietuvos jaunimo sąjungos Kauno skyrius surengė teismą Lietuvos jaunuomenei. Šis teismas, kuriam pirmininkavo buvęs prezidentas, valstietis liaudininkas Kazys Grinius, išteisino

¹⁰³ „Teismo sprendimas Lietuvos mokytojo byloje“, in: *Rytas*, Kaunas, 1932-03-12, Nr. 47, p. 5.

¹⁰⁴ C. C., *op. cit.*

¹⁰⁵ Audra, *op. cit.*

¹⁰⁶ J. Gratkauskas, *op. cit.*; Šarka, *op. cit.*

¹⁰⁷ J. Radvila, *op. cit.*

¹⁰⁸ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

kaltinamąją, tačiau kartu teismas paragino jaunuomenę, kad ši lavintų save fiziškai ir intelektualiai, ugdytų savo valią ir dorovines savybes,

rūpintųsi laisvai, nepasiduodama garbės arba karjeros pagundoms susidaryti tvirtus ideologinius ir politinius nusistatymus. [...] rimtai ruoštųsi vėlesniam visuomeniniam ir valstybiniam darbui, veikliai dalyvaudama, kiek tai yra suderinama su mokslų ėjimu, visuomeninėse organizacijose nežiūrint jų ideologinių ir kitokių skirtumų, ir pasirinkdama jas grynų įsitikinimų, nenuspalvintu bet kokiais išrokavimais. [...] ugdytų savyje griežtą visuomenišką drausmingumą, tikrą apykantą ir nuoširdų džentelmeniškumą atžvilgiu kitaip manančių draugų, nes tai labai padės vėliau subrendusiems piliečiams tikrai žmoniškai, gražiai tvarkyti visuomenės ir valstybės reikalus.¹⁰⁹

Jei šio teismo sprendimas buvo priesakas jaunimui atsakingai rengtis brandžiam savo pilietinės pareigos atlikimui, tai Pilviškių pavasarininkų surengto jaunimo teismo sprendimas buvo panašus į primintas pavyzdingo kataliko pareigas savo parapijai: atsisakyti svaigalų vartojimo, statyti naują bažnyčią, dalyvauti parapiją vizituojančio Vilkaviškio vyskupo sutikimo iškilmėse¹¹⁰. 1929 m. vykusiam Lietuvos karvės teisme Lietuvos ūkininkas, atsižvelgęs į rastas lengvinančias aplinkybes (nepalankias istorines ir ekonomines sąlygas, specialaus išsilavinimo stoką), buvo „visam amžiui“ nubaustas: savo ūkyje auginti daugiau šakniavaisių ir pašarinių žolių, įrengti kultūrines pievas, galvijus auginti vadovaujantis specialistų patarimais, tikrinti galvijų sveikatą ir t. t.¹¹¹ Tokią bausmę galime pavadinti veikiau pažangaus ūkininkavimo instrukcija.

Visuomenės teismų nuosprendžiai dažnai panašėjo į suteiktą nuodėmių atleidimą, gautą viešai jas išpažinus ir pasižadėjus nebenusidėti, nei į galutinį ir neapskundžiamą teismo sprendimą. Teismo, lygtinai nuteisusio Radviliškio inteligentą, pirmininkas, paskelbęs nuosprendį, pridūrė: „Sprendimas nebus vykdomas su policija, tačiau visi inteligentai po teismo turi perkratyti savo sąžines ir pasitaisyti. Inteligentas nėra įstatymais nustatytas. Tačiau tas, kas pasitenkina popierium ir šalinas nuo visuomeninių darbų, nėra inteligentas“¹¹². Prievartos niekas ir neketino imtis, nes

¹⁰⁹ „Jaunuomenės teismo sprendimas“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-04-24, Nr. 92, p. 5.

¹¹⁰ „Šventė, Jaunimo teismas. Nemandagus mokytojas ir ugniagesiai. Javai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1931-07-14, Nr. 155, p. 6.

¹¹¹ Agr. V. Mk., „Agronominis teismas Lietuvos karvei teisti“, p. 4–5.

¹¹² A. Be., „Stok, teismas eina!“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-03-19, Nr. 12, p. 1.

šis teismas buvo ne teisingumą skelbianti institucija, o vieta, kur šlifautos visuomenės vertybės, elgesio normos, o jų privalomumą siekta įteisinti precedentu. Antra vertus, sankcija tapo jau pats improvizuotame teisme išgautas sociumo nepritikimas įvardytoms deviacinio elgesio apraiškomis. Šį visuomenės nepritikimą galima interpretuoti kaip sankciją, o tai kartais, pasak teisės teoretiko Hanso Kelseno, kur kas efektyvesnė sankcija už kitokias bausmės formas, nes ji žeidžia žmogaus reputacijos troškimą, o tai yra vienas svarbiausių savisaugos instinkto komponentų¹¹³.

Derėtų pažymėti, kad visuomeniniai teismai naudoti ne tik pavyzdinio piliečio ugdymui, o, pavyzdžiui, yra pasitarnavę ir kaip instrumentas konstruojant regioninę tapatybę – taip galima žvelgti į, pavyzdžiui, 1937 m. Dauguose įvykusį dzūko teismą. Keblu būtų tai įvardyti tiesmuku dzūkiškos tapatybės gludiniu, kai atrenkami ir šlifuojami etaloniniais laikomi regioninės tapatybės atstovo bruožai, nes pirmučiausia teismo misija buvo šalinti deviacinio elgesio apraiškas ir ugdyti pilietį, tačiau pats teismo proceso dzūkui organizavimas gali liudyti buvus regioninės tapatybės konstravimo užmojį ir yra bent jau neabejotina regioninės tapatybės savimonės apraiška. Šiuo atveju ne taip svarbu, kad dzūko teismas mažai kuo, panašu, skyrėsi nuo teismo proceso prieš mokytoją ar inteligentą, nes dzūkui kaip ir mokytojui teko įprastiniai tokiose teismuose skambantys kaltinimai ekonominiu, visuomeniniu, kultūriniu ir organizaciniu atžvilgiu¹¹⁴.

Išvadų vietoje. Valdantysis elitas dėmesingai sekė visuomeninius teismus, o provyriausybinių organizacijų skatino savo narius rengti šiuos procesus (minėjome jaunalietuvių atvejį). Kartais šie kvaziteismai, iškeliantys problemas ir apnuoginantys visuomenės ydas, tapdavo akstinu ir politiniam režimui prabilti apie tai, kas, valdančio elito manymu, buvo verta ypatingo dėmesio. Pavyzdžiui, 1932 m. įvykęs Lietuvos mokytojo teismas davė pretekstą valdžiai prabilti apie mokytojų rengimo problemą šalyje. Buvo atkreiptas dėmesys, kad net Vytauto Didžiojo universitetas savo absolventų tinkamai neparuošia pedagoginiam darbui mokykloje – studentai įgyja teorinių pedagogikos ir psichologijos žinių, tačiau neparengiami metodškai praktiniam darbui. Universitetas paragintas susirūpinti tinkamu savo absolventų parengimu pedagoginiam darbui ir neatidėliojant prie univer-

¹¹³ Hans Kelsen, *Grynoji teisės teorija*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Egidijus Kūris, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 60–61.

¹¹⁴ A., „Dzūko teismas“.

siteto įkurti „bandomąją ir pavyzdinę mokyklą“, kurioje visi būsimi mokytojai galėtų susipažinti su pedagogine praktika¹¹⁵.

Kitas pavyzdys gali būti 1936 m. sausio 5 d. per mokytojų dienas Lietuvos mokytojų sąjungos iniciatyva surengtas inteligentų šeimos teismas, kuriame, kaip rašyta valdžios oficiozo *Lietuvos aid*o vedamajame, buvo paliestas „vienas svarbiausių, o galbūt, ir pats svarbiausias, mūsų tautinio, kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo klausimų“ – šeima. Tai tapo pretekstu valdančiajam elitui prabilti apie lietuviškos šeimos problemas, akcentuojant, kad „kokia šeima, tokia tauta ir valstybė“. Gręžiantis į minėtąją šeimos teismo procesą, buvo pabrėžta būtinybė neatidėliojant susirūpinti lietuvių inteligentų šeimų tradicijų kūrimu, pastebint, kad miestuose gyvenanti pirmoji lietuvių inteligentų karta dar nespėjo sukurti „savų, lietuviškų, tradicijų“, o esą „jei mūsų inteligentija turėtų tvirtesnes lietuviškas tradicijas, tada ir priaugančios kartos auklėjimo klausimas duotųsi lengviau išsprendžiamas“¹¹⁶. Dera pažymėti, kad būta atvejų, kai reaguodamas į teisme nuskambėjusius pareiškimus oficiozas ėmėsi „tikslinti“ teisme sudėliotus vertybinius akcentus – pavyzdžiui, į motinos teisme nuskambėjusį kaltinimą, esą motinos neugdo vaikuose pacifizmo, reaguota įsakmiu pareiškimu, kad lietuvė motina kaip tik privalo savo sūnams „įskiepyti karišką dvasią, ryžtingumą ir atkaklumą“¹¹⁷.

Keblu atsakyti į klausimą, kiek buvo paveikūs tobulesnį tautinės valstybės pilietį ugdantys visuomeniniai teismai. Panašu, kad noriai į juos traukianti publika pirmiausia tikėjosi linksmos nekasdienės pramogos, o toli gražu ne saviugdų praktikos, tačiau nederėtų neigti ir ugdomosios šių procesų prasmės bei poveikio. Šiuose teismuose pripažinti bendruomenės autoritetai, išryškindami deviaciniu laikomo elgesio apraiškas, konstravo ir pateikė idealius piliečių visuomeninės, profesinės laikysenos modelius, kuriais visuomenės nariai turėtų sekti. Veikiausiai šie modeliai įpareigojo ir buvo didaktiškai paveikūs visuomenei tiek, kiek stipri buvo teismo autoriteto galia bendruomenėje. Tačiau abejonių nekelia ir tai, kad savo forma visuomeniniai teismai didaktiškai buvo gerokai paveikesni už, pavyzdžiui, įprastai nuobodžias paskaitas apie, tarkime, žalingus piliečių įpročius ar tautiškumą.

¹¹⁵ J. Bružas, „Kiek tinkamai parengiami aukštesnių mokyklų mokytojai“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1932-04-16, Nr. 85, p. 7.

¹¹⁶ „Šeima ir tradicijos“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-01-09, Nr. 11, p. 4

¹¹⁷ P. Bilevičius, „Motinos teismą prisiminus“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-04-22, Nr. 183, p. 4.

PUBLIC COURTS AS A PRACTICE OF NURTURING A CONSUMMATE CITIZEN IN INTERWAR LITHUANIA (1918–1940)

Summary

The article focuses on the analysis of public courts in interwar Lithuania. The process of a public court arrangement was very popular in interwar Lithuania (1918–1940). Public courts were an imitation of courts as they resembled an actual legal process in their form, their course, and the cast of participants: there were judges, prosecutors, lawyers, witnesses, and experts. However, the accusation was not real in these courts (from the physical point of view), because it was not a real crime, but a shortcoming or a malady of society. The public court was a tool by which the socially active part of the society fought against social shortcomings and manifestations of citizens' behaviour that were considered criminal in regard to morals and public interests. Among the defendants at the improvised court were a member of an organization (not personally named), a local intellectual, young people, farmers, a family; modern fashion; harmful habits such as smoking, alcohol consumption, etc. Representatives of almost all social groups and professions sat at the defendant's table. The published recommendations for the preparation of public courts advised choosing a phenomenon that would be most useful for the local community in combating widespread shortcomings and disadvantages.

Public courts were particularly active in forming various public organisations, irrespective of their worldview or political sympathies. In the course of the process, the prosecuted vices and the defended values expressly revealed the ideology and the world outlook of court organisers: if the organisers represented a Catholic organization, the focus was on moral issues and crimes against morality; if the organisers represented a nationalist organization, then what was considered to be criminal regarding the ideals of Lithuanian nationalism was the focus of the process. Public courts were proposed as a modern way of educating society, as a tool for the nurturing of a better citizen. It was thought that the form of a simulated court would promote a better and clearer disclosure of public shortcomings and undesirable behaviour of community members, would encourage citizens to become more inclined and object to public flaws. The hopes were that the very form of a simulation of a legal process would be more attractive to the public and would therefore be more influential. Public courts were popular in society and attracted large crowds of spectators who viewed the court hearings as entertainment. Returning the verdict against the convicted offender at the public court was a simulation of a genuine court. The purpose of a public court process was not to punish the actual offender, but to diagnose what was considered a failing or a vice in society and to eliminate it. Usually the defendant was given a conditional penalty – to rectify the misdemeanour within a specified period of time. The function of such courts was to nurture a better citizen, and some court decisions were just precepts for the accused.

PIERRE'O TEILHARD'O DE CHARDINO IDĖJŲ RECEPCIJA LIETUVOJE: BRAZAUSKŲ MOKYKLA (1975–1993)

RAMŪNAS LABANAUSKAS

Įvadas. Bažnyčios atsinaujinimas, prasidėjęs su Vatikano II Susirinkimu ir audringai išsiplėtojęs vėlesniais dešimtmečiais, turėjo savo pirmtakus. Vienas jų – prancūzų jėzuitas, paleontologas, filosofas ir teologas Pierre'as Teilhard'as de Chardinas¹ (1881–1955). Jo krikščioniškojo evoliucionizmo idėjos reikšmingai paveikė teologiją, padarė nemažą įtaką Susirinkimo dokumentams. Geležinės uždangos nuo Vakarų atskirtą Lietuvą naujos teologinės koncepcijos pasiekdavo komplikuotais keliais ir labai pavėluotai. Griežtos sovietų režimo vykdytos ateizacijos politikos ir komunistinės ideologijos diegimo sąlygomis Lietuvos katalikų visuomenėje įsitvirtino konservatyvi, gynybinė laikysena. Vis dėlto tarp katalikų intelektualų, ypač brendusių progresyvioje prieškarinio ateitininkijos intelektualinėje atmosferoje, netrūko tokių, kurie ieškojo naujų, moderniems laikams tinkamų katalikybės raiškos formų ir būdų. Vieni tokių – Kauno inteligentai Juozas Brazauskas (1913–1993) ir Anelė Švabaitė-Brazauskienė (1918–2016). Abu jie mokėsi Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijoje, buvo ateitininkai, studijavo Vytauto Didžiojo universitete (Juozas – ekonomiką, Anelė – psichologiją). 1937 m. jie susituokė ir išvyko į Prancūziją studijuoti. Po karo Brazauskas suorganizavo Lietuvos išlaisvinimo komitetą ir tapo vienu iš jo vadovų. 1946 m. buvo suimtas, nuteistas 10 m. lagerio ir 5 m. tremties. 1955 m. grįžo į Lietuvą. Nuo 1959–1960 m. Brazauskų namuose pradėjo burtis gyvenimo prasmės ieškantys jauni žmonės, su kuriais Brazauskai kalbėjo filosofijos, teologijos ir psichologijos temomis naudodami Brazauskienės iš prancūzų (ir lenkų) kalbos išverstą literatūrą². Jų darbo su jaunimu ir kunigais visuma šiame straipsnyje įvardijama kaip „Brazauskų mokykla“.

¹ Toliau straipsnyje jo pavardė bus rašoma taip pat ir sutrumpinta forma – Teilhard'as.

² Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, in: *Laiškai bičiuliams*, Vilnius, 2016, Nr. 2 (30), p. 38.

Brazauskų mokykla veikė nuo XX a. septinto dešimtmečio pradžios, tačiau mums rūpimu Teilhard'o de Chardino idėjų skleidimo aspektu – nuo aštunto dešimtmečio vidurio iki 1993 m. Labiausiai mokyklos veikimą nulėmė sovietmečio realijos. Sovietinis režimas įtakojė visas visuomenės gyvenimo sritis tiek savo siekiais primesti ideologinį diskursą, grindžiamą komunistine ir scientistine ideologija, tiek savo formuojama socialine realybe. Vis dėlto, nepaisant propagandinio aparato ir masinių informacijos priemonių diegiamo optimizmo ir tikėjimo „pergalingu žengimu“ į komunistinę ateitį, visuomenėje stiprėjo vartotojiškumo apraiškos, viešpatavo visuotinė apatija, abejingumas visuomenės ir valstybės reikalams³.

Šiuo metu Lietuvos istoriografijoje įvyko proveržis, tiriant vėlyvojo sovietmečio visuomenę: Ainės Ramonaitės tyrimai atskleidė plačią sovietinės Lietuvos pasaulėžiūrinių, politinių, kultūrinių grupių (sąjūdžių, asmeninių ratelių, pagrindinių politinių organizacijų, pagrindinės spaudos platinimo tinklų, legaliai veikusių klubų ir kt.) panoramą⁴. Istoriografijoje kilusi diskusija kiek ir koku mastu šias neformalias organizacijas, judėjimus, įvairias iš apačios kylančias iniciatyvas galima laikyti paralelios („nematomos“, savaimios, neformalios ar net pilietinės) visuomenės dalimi dar nepateikė galutinių įtikinamų atsakymų⁵. Toliau vyksta diskusija dėl sovietiško ir nesovietiško ribų, bandoma išryškinti sisteminės ir nesisteminės „nematomos visuomenės“ vėlyvuosiu sovietmečiu ribas, postuluoju nesovietinės visuomenės egzistavimą⁶ kaip vieną iš dviejų tikrovių, kaip terpę, kurioje galima „gyventi tiesoje“⁷. Vis dėlto toks bandymas išplaukia daugiau iš etnokultūrinio ir katalikiškojo sąjūdžių dalyvių prisiminimų apie savo jau-

³ *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005, p. 490.

⁴ Ainė Ramonaitė, „Pilietinė visuomenė Lietuvoje?“, in: *Demokratija Lietuvoje = Democracy in Lithuania: Pilietiškas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos liūžuose*, sudarytojai Mingailė Jurkutė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2011, p. 44–49.

⁵ Arūnas Streikus, „Lietuvos katalikų pilietinio aktyvumo pavyzdžiai ir ribos XX amžiuje“, in: *Demokratija Lietuvoje*, p. 143–150; Ainė Ramonaitė, *op. cit.*, p. 41–50; Arūnas Streikus, „Kaip surasti paralelinę visuomenę sovietų Lietuvoje?“, in: *Knygų aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 3, p. 23–26; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Atsakymai į pastabas“, in: *Knygų aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 3, p. 26–29.

⁶ Ainė Ramonaitė, „Nematomos sovietmečio visuomenės paradoksai“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 14.

⁷ Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Būti nesovietiniam sovietinėje visuomenėje?“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, p. 61.

seną bendruose renginiuose. Tačiau prisiminus ir kitokio pobūdžio pasaulėžiūrinių srovių (subkultūrų, grupių) egzistavimą, galima būtų postuliuoti ir kelių ar daugelio „nematomų“ visuomenių egzistavimą, jų tarpusavio sąveiką, grindžiamą ideologiniais ar pragmatiniais motyvais bei atitinkamą jų sąveiką su sovietiniu režimu, t. y. skirtingą „sovietizavimo(-osi)“ (ideologinės indoktrinacijos ar represijų baimės prasme) laipsnį⁸.

XX a. septinto dešimtmečio antroje pusėje jaunimo aplinkoje vykusio savivokos ir saviraiškos būdų paieška diferencijavosi į tris pagrindines kryptis: vakarietišką jaunimo subkultūrą (iki aštunto dešimtmečio pabaigos tapatintiną su hipių judėjimu), etnokultūrinį sąjūdį (apimančią kraštotyrininkų, žygeivių ir folklorininkų judėjimus) ir katalikiškąjį sąjūdį. Tyrinėtojų jau buvo pastebėta, kad pastarieji du sąjūdžiai savo moralinėmis vertybėmis buvo labai artimi ir tai įgalino jiems priklausančių asmenų dalyvavimą bendruose renginiuose (pavyzdžiui, „Rasos“ šventės šventimą). Ramonaitė, remdamasi šiais faktais, konstatavo egzistavus etnokultūrinio ir katalikiškojo sąjūdžių simbiozę⁹. Vis dėlto tokios simbiozės postulavimas kelia nemažų abejonių. Visų pirma, perdedamas etnokultūrinio sąjūdžio mastas lyginant su katalikiškuoju – neįvertinami „katalikiškojo pagrindžio užnugarį sudarę tinklai“, telkęsi slapta veikusių vienuolių, aktyvesnių kunigų ar katalikų intelektualų aplinkoje¹⁰, o ir tūkstančiai Bažnyčios aktyvistų, bei, galiausiai, dešimtys tūkstančių eilinių tikinčiųjų (pavyzdžiui, dalyvaujantys atlaiduose), su kuriais ir turėtų būti lyginami legaliai veikę žygeiviai bei kraštotyrininkai. Nepakankamai atsižvelgiama į faktą, kad etnokultūrinio sąjūdžio renginiuose nedalyvavo didžiulės masės kitų katalikų. Be to, ne tik daugybei katalikų, nieko nežinojusių apie „Rasos“ šventę, bet ir dalyvavusiems jose katalikams ne visada buvo priimtinas etnokultūrinio sąjūdžio „pagoniškojo sparno“ pastangos gaivinti senųjų (nekrikščioniškų) apeigų sakralumą. Katalikų dalyvavimas tokiuose renginiuose turėjo būti legiti-

⁸ Kad ideologinė sąveika su sovietų režimu buvo įmanoma, rodo antvakarietišką, antikatalikišką ir antilenkišką krūvį turėjusių tautinės istoriografijos elementų įtraukimas į sovietinės Lietuvos istorijos interpretavimo modelį (Arūnas Streikus, „Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2007, Nr. 1 (21), p. 27), siekiant užsitikrinti etninio nacionalizmu besivadovavusių visuomenės sluoksnių paramą.

⁹ Ainė Ramonaitė, „„Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiškojo pagrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė“, in: *Sąjūdžio ištakų paieška: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 54.

¹⁰ Arūnas Streikus, „Kaip surasti paralelinę visuomenę sovietų Lietuvoje?“, p. 24.

mizuotas katalikiškos doktrinos atžvilgiu arba būti labai ribotas. Į etnokultūrinį sąjūdį įsitraukė katalikai, vadovavęsi atvirosios katalikybės, kurią charakterizuoja „prioriteto teikimas vidiniam asmens apsisprendimui, respektuojant jo sąžinės balsą, katalikiškąjį ekskliuzyvumą išvelgiant katalikybės dvasinėje galioje“¹¹, principais, nors kartu jie liko integralia katalikų visuomenės dalimi, kurios didelė dalis Bažnyčios mokymą suvokė labiau tradicinės katalikybės šviesoje.

Istoriografija. Brazauskų mokyklos veiklai apibūdinti svarbi yra Brazauskienės publikacija „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“ ir jos pagrindu Alvydo Malinausko paruošti Brazauskams skirti bukletai¹². Šiose publikacijose ne tik išsamiai pristatomos Brazauskų studijos Lietuvoje ir Prancūzijoje, Brazausko pagrindinė veikla, bet ir jų darbas su jaunimu. Knygos *Sąjūdžio ištakų beišskaidant* autoriai išryškino svarbius Brazauskų mokyklos veiklos momentus: išvardijo kai kuriuos Brazauskų mokinius, jų susirinkimus Brazausko namuose, knygų vertimą, dauginimą ir platinimą kunigams, apibūdino Brazauskų mokinių dalyvavimą etnokultūrinio sąjūdžio renginiuose, sąsajas su Povilo Butkevičiaus grupe¹³. Ramūno Labanausko straipsnyje minėta informacija apibendrinta ir papildyta naujais duomenimis¹⁴.

Teilhard'o idėjų recepcija Lietuvoje istoriografijoje dar nebuvo aptarta¹⁵. Todėl ji įmanoma tik šaltinių analizės pagrindu. Kai kurie jų publikuoti. Labai reikšmingas šiam darbui Brazauskų mokinių Valdo ir Aušros Kukulskių interviu, kurio dalis skelbta šaltinių sąvade *Kažkas tokio labai*

¹¹ Ramūnas Labanauskas, „Katalikybės samprata ir vaidmuo jaunųjų katalikų sąjūdžio ideologijoje“, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 75, p. 134.

¹² Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus: biografijos metmenys“, in: *Kauno laikas*, 1991-11-08, p. 6; „Anei-Uršulei Švabaitei Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80-ies metų proga“ [bukletas] ir „Juozas Brazauskas: 1913 – 1993 11 03“ [bukletas].

¹³ Ainė Ramonaitė, „„Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje“, p. 40, 51, 52; Kęstutis Bartkevičius, Rytis Bulota, „Sąjūdžio susikūrimas Kaune“, in: *Sąjūdžio ištakų beišskaidant*, p. 320; Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, „Sąjūdžio plėtra už didmiesčio ribų“, in: *Ibid.*, p. 403.

¹⁴ Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“.

¹⁵ Tiesa, istorikai yra analizavę Vatikano II Susirinkimo poveikį katalikiškai rezistencijai (Egidijus Jaseliūnas, „Vatikano II Susirinkimo įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 2 (12), p. 61–80) ir dvasininkijai (Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: Vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, p. 144–164; Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1 (13), p. 97–99).

tikro. *Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*¹⁶. Apie savo bendravimą su Brazauskais rašė kun. Gintaras Vitkus SJ, Algirdas Patackas, vysk. Jonas Kauneckas¹⁷. Savo prisiminimus apie Brazauską paskelbė Mindaugas Bloznelis, Julija Gylienė¹⁸. Platesnei visuomenei Teilhard'o idėjas pristatė Brazauskienė¹⁹. Publikuotas kun. Česlovo Kavaliausko laiškas (1987) kun. Broniui Bulikai, kuriame aptariamas Teilhard'o vaidmuo Bažnyčioje²⁰.

Iš nepublikuotų šaltinių reikšmingiausi Brazauskienės laišakai kun. Juozui Vaišniui SJ²¹ ir Brazauskų mokinių giluminiai interviu²². Brazauskų mokinių sąrašą patikslinti leido jų prisiminimai apie Brazauską²³ ir kun. Vitkaus suteikta informacija²⁴. Brazauskų įsisavintų ir mokiniams perteiktų Teilhard'o idėjų turinį padėjo atskleisti Brazauskų savilaidos būdu išleistos

¹⁶ *Kažkas tokio labai tikro. Nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos: Sakytinės istorijos šaltinių rinkinys*, sudarytojai Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvys, 2015, p. 42–60.

¹⁷ „Kunigas Gintaras Vitkus: Kauno Jėzuitų gimnazijos direktorius“, kalbėjosi Nijolė Grinevičiūtė, in: *Tėviškės žinios*, Kaunas, 1994-04-23, p. 9; „Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, SJ, apie pašaukimą ir dvasinį brendimą“, in: *Pogrindžio kunigų seminarija: XX a. aštuntojo ir devintojo dešimtmečio Lietuvos antisovietinio pogrindžio dokumentai*, sudarė Jonas Boruta, Algimantas Katilius, Diana Ratkutė, Vilnius: Katalikų akademija, 2003, p. 236; *Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laišakai, dienoraščiai*, sudarė Ramunė Jurkuvienė, Kaunas: Caritas, 1996, p. 25, 26; *Sesuo Ada: Pašaukta ginti Tautos sielą*, sudarytojai Donatas Stakišaitis, Lina Šulcienė, Gražina Trimakaitė, Kaunas: Arx Baltica, [2010], p. 18.

¹⁸ Mindaugas Bloznelis, „Žodis išėjus Mokytojui“, in: *Kauno diena*, 1993-12-08, Nr. 242, p. 11; Julija Gylienė, „Sibiro kalinio Juozo Brazausko atminimui“, in: *Draugas*, Chicago, 1994-10-27, p. 5.

¹⁹ Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1995, Nr. 2, p. 41–45.

²⁰ Bronius Bulika, *Šitaip ateina Karalystė: [Epistoliarinio palikimo rinktinė]*, sudarė Marija Vadeikytė, Kaunas: Atmintis, 2000, p. 192.

²¹ *Lietuvos jėzuitų provincijos archyvas* (toliau – *LJPA*), f. 21, ap. 5, b. 32.

²² Šio straipsnio autoriui duotų Dalias Čiočytės, kun. Algirdo Dauknio, Eglės Jonaitienės, Vilijos Malinauskienės, Irenos Rimkevičienės ir Ramūno Šulskaus, kun. Kęstučio Rugevičiaus, Vidmanto Valiušaičio, Juozo Valiušaičio interviu garso įrašai (taip pat Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus raštu) saugomi autoriaus asmeniniame archyve. Vido ir Loretos Abraičių (I ir II) bei Antano Skupo interviu garso įrašai – Genocido aukų muziejuje, kun. Jono Zubraus SJ interviu garso įrašas – *LJPA*. Už galimybę pasinaudoti Neformalios sovietmečio visuomenės tyrimų duomenų bazėje saugomais Teresės Jurkuvienės, Valdo ir Aušros Kukulskių, Loretos Vinclovienės ir kun. Gintaro Vitkaus SJ interviu garso įrašais nuoširdžiai dėkoju prof. Ainei Ramonaitėi.

²³ Juozo Brazausko mirties 1993 m. lapkričio 3 d. proga prisiminimus apie savo mokytoją parašė 22 buvę jo mokiniai.

²⁴ „Artimiausi A. ir J. Brazauskų jaunieji bičiuliai“, in: *Autoriaus asmeninis archyvas*.

(mašinėraštinės) knygos, kurių Lietuvos jėzuitų provincijos bibliotekoje ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (kun. Prano Račiūno fonde) išliko daugiau kaip 100²⁵. Pagal Teilhard'o idėjų receptiją Lietuvoje jos gali būti skirstomos į: 1) pačių Brazauskų ar jų mokinių parengtus tekstus (mokinių diskusinių pokalbių santraukas)²⁶; 2) Teilhard'o knygas ar jas analizuojančius veikalus²⁷, 3) kitas, tiesiogiai su Teilhard'u nesusijusias, knygas (pagal turinį – filosofinio – gamtamokslinio, teologinio, psichologinio turinio, Bažnyčios aktualijoms skirtas ir lituanistinio pobūdžio tekstus)²⁸, kurios taip pat bus panaudojamos, atsižvelgiant į itin aukštą Brazauskų angažavimosi Teilhard'o filosofijai (susitapatinimo su ja) laipsnį²⁹.

²⁵ Tai savotiški sąsiuviniai iš daugiausia į polietileningus aplankus susegtų mašinėraščio tekstu užpildytų lapų.

²⁶ Svarbesnės šios santraukos ar pačių Brazauskų rašyti tekstai: *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1956–1975*, in: *Lietuvos jėzuitų provincijos biblioteka* (toliau – LJPB); *Dievas, visata, žmogus: Diskusinių pokalbių santrauka, 1978–1979*, in: LJPB; *Ieškome atsakymo: Keturi klausimai, į kuriuos atsako 17–19-ečiai, 1980 m. pradžią*, in: LJPB; P. T. de Šardenas. *Jo filosofijos bruožai, 1980*, in: LJPB; *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionyste?: A. Maceinos knygos „Didieji dabarties klausimai“, Čikaga, 1971 m. III-sios dalies „Evoliucija ir religija“ analizė: Etiudas, 1982*, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 187, b. 1325; *Kolektyviniai apmąstymai: Keletas Tejero de Šardeno minčių iš jo knygos „Ateities gairės“ 1973 m. po įvykusių diskusijų 1983 m.*, in: LJPB; *Malda: Šiuolaikinio žmogaus samprata, paruošta šardenistų branduolio 1979–1986 m. laikotarpyje*, Kaunas, in: LJPB; *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais: Diskusijų moralės klausimais stenograma, [1986]*, in: LJPB, f. 21, ap. 7, b. 39.

²⁷ *Tejero de Šardeno idėjos Lenkijoje: Tejariečių draugijos leidinys*, Varšuva, 1973, versta iš lenkų kalbos 1982 m., in: LJPB; „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, in: LJPB; M. Tazbir, *Tejero de Šardeno veikalų aktualumas: Lenkija, 1973 m.*, versta 1982 m., in: LJPB; Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis: Iš knygos „Ateities gairės“, 1973*, Paryžius, in: LJPB; Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, in: LJPB; P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės: Apybraiža iš jo knygos „Ateities gairės“, 1973, Paris, 1981*, in: LJPB.

²⁸ Nurodysime tik interviu minėtų autorių knygas: J[ozef] Suenens, *Bendroji atsakomybė dabarties Bažnyčioje. 1968 m.: Santrauka*, in: LJPB; Jacques Leclercq, *Kur eina šiandien Bažnyčia, 1975*, in: LJPB; A[ibert] Dondeyne, *Dabarties religinė būklė: Ištraukos iš knygos „La foi ecoute le monde“ [„Tikėjimas klausosi pasaulio“] (1964 m.)*, in: LJPB; P[ierre] Daco, *Modernioji psichologija daro stebuklus arba menas gyvenimą pradėti iš naujo (original: 1960): Charakterio studijos*, in: VUB RS, f. 187, b. 1351/1; L[ouis] Debarge, *Pastoralinė psichologija: Šių dienų problemos, 1968 m. išleista*, in: VUB RS, f. 187, b. 1355.

²⁹ Tai matyti iš Brazauskienės laiškų kun. Vaišniui SJ. Viename jų ji rašė: „O jis [Teilhard'as] man be galo brangus... nėra dienos, kad mano sielos virpesiai į Jį nenuskrietų... Jaučiu savo sielos gėlmę, kad Bažnyčiai lemta ateityje Jį pakelti į altoriaus garbę... Tik Jis Bažnyčią atnaujins ir bus trečiasis Jos gyvenime po šv. Augustino ir šv. Tomo Akviniečio. Tikiu, giliai tikiu ir jau seniai glaudžiuosius prie Jo nei vienos dienos nepraleisdama...“

Tai daugiausia Brazauskienės adaptuoti vertimai³⁰.

Brazauskų knygoje perteikto Teilhard' o filosofinių ir teologinių pažiūrų ir biografijos objektyvaus atspindėjimo laipsniui įvertinti pasinaudota filosofine ir teologine literatūra³¹.

Darbo chronologiniai rėmai. Sprendžiant iš pačios Brazauskienės prisiminimų (1995) jos laiške kun. Vaišniui, Brazauskai su Teilhard' o de Chardino filosofija turėjo susipažinti apie 1975 m., per kunigą jėzuitą, kurio klasės auklėtoja (ir prancūzų kalbos mokytoja) 1939–1940 m. buvo Brazauskienė³². Tai galėjo būti tik kun. Jonas Zubrus SJ, mokėsis Alytaus gimnazijoje, kurioje dirbo ir Brazauskienė³³. Tiesa, Valdas Kukulskis mini, kad Brazauskienė iš kun. Jono Danylos SJ buvo gavusi jėzuitų žurnalą vokiečių kalba su straipsniu apie Teilhard' ą, kurį jis pats ir išvertė³⁴. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad Kukulskis atėjo pas Brazauskus 1984 m., tai turėjo būti kitas atvejis. Ne-

(Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-12-11, in: *LJPA*, f. 21, ap. 5, b. 32, l. 1). Žinoma, kad Brazauskai savo namuose turėjo Teilhard' o atvaizdą (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).

³⁰ Brazauskienė tekstus versdavo laisvai, pritaikydama atitinkamai pagal amžių ir išsilavinimą, auditorijai, ir kartu juos supaprastindama. Tai akcentuoja savo interviu Karkockienė (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20), Čiočytė (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18), kun. Dauknys (Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08).

³¹ Carl Heinz Ratschow, „Pierre Teilhard de Chardin“, in: *Gestalten der Kirchengeschichte*, t. 10, 2: *Die neueste Zeit IV*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1994, p. 7–29; Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, Freiburg im Breisgau: Herder-Bücherei, 1962, 135 p.; Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik und die Herausforderung des Christentums durch New age*, Würzburg: Echter, 1988, 123 p.; Johannes Hemleben, *Pierre Teilhard de Chardin*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1966, 183 p.; Raimund Badelt, *Die Spiritualität von Teilhard de Chardin als Orientierungshilfe für heute*, Master-Thesis zur Erreichung des akademischen Grades, Wien, 2013, 62 p., in: <https://www.teilharddechardin.nl/oud/Badelt%20-%20Master-thesis.pdf>, (2017-03-16); Dietrich von Hildebrand, *Das trojanische Pferd in der Stadt Gottes*, [Digital-Buch], Regensburg: Verlag Josef Habbel, 1968, 180 p. ir kitais.

³² „O štai, prieš bene 20 metų vienos mano auklėjamos klasės (1939–1940 m. laikotarpyje) sutikto kunigo jėzuito dėka gavome PAŽINTI T. de Ch. Ir drauge su vyru GODŽIAI ėmėme studijuoti jo raštus, jo mąstyseną ir įtraukėme į tai mūsų jaunuosius – akademinių jaunimą [...]“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-05-01, in: *op. cit.*). Kıtame laiške ji kiek mažiau apibrėžtai rašo, kad su Teilhard' o idėjomis susipažino prieš 15–20 metų (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*).

³³ „Anei-Uršulei Švabaitei Brazauskienei (Viktorijai Martišauskaitei) 80-ies metų proga“, Pokalbis su kun. Jonu Zubrumi SJ, 2012-10-01. Kun. Zubrus prisiminė pažinojęs „vilka-višketę mokytoją, ateitininkę“, su kuria ji jungė artimos pažiūros į krikščionybę (*Ibid.*).

³⁴ „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 55. Galimas dalykas, literatūra apie Teilhard' ą Brazauskus galėjo pasiekti ir per pulkininko Aleksio žmoną (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03).

tiesiogiai 1975 m. datą patvirtintų ir diskusijų santraukos, kuriose apibendrinama diskusijų, vykusių Brazauskų namuose 1960–1975 m. rezultatai, pavadinimas³⁵. Tad šiame tyrimų etape vis dėlto įtikinamiausia, kad Brazauskai apie Teilhard'ą sužinojo apie 1975 m. iš kun. Zubraus. Brazauskai susižavėjo prancūzų jėzuitu bei paleontologu ir ėmėsi jo idėjų populiarinimo. Ši veikla truko iki Brazausko mirties 1993 m.

Darbo tikslas: atskleisti Brazauskų ir jų mokinių vaidmenį populiarinant Lietuvoje Teilhard'o de Chardino idėjas. Darbe keliama šie uždaviniai: 1) išanalizuoti Brazauskų mokyklos studijų ir susirinkimų organizavimo metodus, darbo su pasaulietiniu jaunimu, seminaristais ir kunigais ypatumus, Brazauskų mokyklos pasaulėžiūrinius ir laikysenos režimo atžvilgiu bruožus; 2) pristatyti Teilhard'o idėjų sklaidos kanalus sovietinėje Lietuvoje už Brazauskų mokyklos rėmų; 3) atskleisti Teilhard'o dvasinės ir intelektualinės biografijos pateikimo būdus; 4) išanalizuoti Teilhard'o filosofinių ir teologinių idėjų turinį Brazauskų platintose knygose ir jų atspindžius Brazauskų mokinių prisiminimuose; 5) nustatyti Brazauskų mokinių ir dvasininkijos santykį su Teilhard'o idėjomis (jų įsisavinimo laipsnį, gylį, motyvaciją).

1. „Brazauskų mokykla“: organizacinės formos, studijų metodai, identitetas. Brazauskų mokyklos veikla apėmė knygų vertimą (jas adaptuojant atitinkamoms pagal amžių ir išsilavinimą skaitytojų grupėms), pokalbius su pasaulietiniu jaunimu ir seminaristais, taip pat – kunigų supažindinimą su moderniomis teologijos teorijomis. Brazauskų darbas su jaunimu truko nuo 1959–1960 iki 1993 m. Jo pobūdis keitėsi³⁶. Apie 1975 m. Brazauskų darbas su jaunimu ėgavo naujų bruožų. Visų pirma, sprendžiant iš teorinių, darbą diskusijų grupėje apibrėžiančių, tekstų, turėjo susiformuoti aiški darbo metodika ir pastovus diskusijose dalyvaujančiųjų branduolys³⁷, antra, atsirado naujas pasaulėžiūrinis akcentas – Teilhard'as.

Darbą su jaunimu Brazauskai organizavo pagal „kolektyvinę darbo metodiką“, Daivos Karkockienės liudijimu, naudotą knygelės užkoduotu

³⁵ *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1960–1975*, in: LJPB.

³⁶ Tai, kad reikia skirti senąją Brazauskų „vaikų“ ir naująją kartą, rodo ir kreipimosi į Brazauskus skirtumai: ankstyvieji „vaikai“ juos vadindavo „tėveliu ir mamyte“, o vėlesnieji – „dėde ir teta“ (Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, p. 41). Ir toliau didesnė dalis šio skyriaus teksto paimta iš šio straipsnio. Kai kuriais atvejais pateikiamos nuorodos į kitus šaltinius.

³⁷ Galimas dalykas, kad būta atskirų moksleivių ir studentų bei jau baigusių aukštąsias mokyklas diskusijų grupelių (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).

pavadinimu *Kol dar metas* forma. Metodika buvo paimta iš kun. Louis Debarge'o knygos *Pastoralinė psichologija: Šių dienų problemos* (išverstos Brazauskiénės), kurioje aprašoma kaip kontaktavimas su atskirais asmenimis turėtų išaugti į 2–3 ar 6–10 asmenų būrelį, reguliariai susirenkantį krikščioniškosios doktrinos studijoms diskusijų forma³⁸. Diskusijų grupės darbe naudota ir *Ateitininko darbo programos schema*, kurioje pristatyta intelektualinio, pasaulėžiūrinio ir moralinio lavinimosi programa. Daugelis Brazauskų mokinių savo prisiminimuose liudija, kad pas Brazauskus patekdavo dviem keliais: bendraujant su Brazausku ir/arba su Brazauskiene kaip muzikos mokytoja arba, jau vėliau, rekomenduojant jau dalyvaujantiems diskusijų grupėje. Bendravimas su Brazauskais prasidėdavo nuo Brazausko psichologinio testo.

Įvairiai vadinamuose Brazauskų mokinių susirinkimuose (diskusijų ratelis, „žaliasis namelis“, „Kalno mokykla“, „Brazauskų universitetas“), prie „apskrito stalo“ susėdavo maždaug 8–10 jaunų žmonių diskutuoti įvairiomis, iš anksto apspręstomis temomis. Diskusijos buvo įrašomos į magnetofono juostelę ir iš jų buvo paruošiamos diskusinių pokalbių santraukos. Pasak Karkockienės, Brazauskai kruopščiai ruošdavosi susitikimams: „atrinkdavo ir atspausdindavo lapelius su ištraukomis, tardavosi ir diskutuodavo tarpusavyje, kas būtų jaunimui aktualiausia“. Naudoti ir Naujojo Testamento tekstai – „trumpos aktualios ištraukos“. Būdavo pagrindinis kalbėtojas, skaitydavęs pranešimą pasirinkta tema. Po to savo nuomones išsakydavo kiti³⁹. Tris-keturias valandas užtrukdavę susirinkimai praeidavo darbingoje ir jaukioje atmosferoje.

Dalyvavimo susirinkimuose ir identifikavimosi su Brazauskų mokykla laipsnis skyrėsi. Karkockienės teigimu Brazauskų idėjos „pasiekdavo labai įvairias žmonių grupes, [...] kiekvienas buvo vertinamas individualiai, ieškant jo stipriųjų pusių [...]“. Brazauskas yra sakęs, kad „tie žmonės jau buvo atrinkti, kurie į šituos namus atėjo. Jie patys norėjo, bet toliau nėjo, tas yra, kad atsitraukė. [...] tikrai daug žmonių ir nepaprastų žmonių, tokių fantastinių [buvo], bet jie toliau nėjo [...]“⁴⁰. Neabejotina, kad vienas iš

³⁸ Ta pati metodika aprašyta Brazauskų verstoje knygelėje *Mažos grupės krikščionių atgimime: „Vie chretienne“*, 1970, Nr. 129 (VUB RS, f. 187, b. 1500). Ten kalbama apie mažas grupes – branduolius, susiformavusius iš kelių asmenų, reguliariai besirenkančių ir gyvu, kasdienės kalbos žodžiu aptariančių evangelinius tekstus diskusijų forma (*Ibid.*, l. 1).

³⁹ Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

⁴⁰ „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, p. 58.

tokių – Algirdas Patackas⁴¹. Vidmantas Valiušaitis jautėsi šiek tiek vidiniu oponentu grupėje. Gal dėl to, kad jam artimesnis buvo Antanas Maceina, o ne Teilhard'as de Chardinas. Taigi bendravimas su Brazauskaais buvo skirtingo intensyvumo, pobūdžio, atvirumo. Buvo jam artimesnių, kuriais jie labiau pasitikėjo, dalijosi savo išgyvenimais, planais, sumanymais. Eglė Jonaitienė prisimena, kad Brazauskai sudarė grupę stipresniųjų, galinčių dirbti savarankiškai (Mindaugas Kuzminskas, Kęstutis Rugevičius, Dalia Čiočytė, „Miglė“ ir pati Jonaitienė). Vilija Malinauskienė, Valdas ir Aušra Kukulskiai, Ramūnas Šulskus ir Gintaras Vitkus rinkdavosi ir atskirai, be Brazauskų.

Brazauskai palaikė jaunimo tarpusavio bendravimą ne tik susirinkimų metu. Užsimegzdavo, Brazauskienei paskatinant, draugystės, kurios kartais atvedavo prie vedybų. Buvo skatinamos kelionės, pavyzdžiui, plaukimas baidarėmis, važiavimas į kalnus, slidinėjimas. Po kelionių grupėje bendrai buvo peržiūrimos nuotraukos, skaidrės. Čiočytei, Rugevičiui ir Jonaitienei įsiminė kelionė į Taliną. Ekskursijas į Vidurinę Aziją, Kaukazą, Karpatas organizuodavo vienuolė Eleonora Karvelytė. Brazauskai ragino mokytis prancūzų kalbos, domėtis mokslo pasiekimais, lankyti dailininkų parodas, spektaklius, koncertus. Patardavo eiti į folkloro vakarones, kurios dažnai vykdavo Kaune, ir Rasos šventes.

Labai svarbus Brazauskienei darbo baras buvo religinės, filosofinės ir psichologinės literatūros vertimas iš prancūzų (iš dalies ir iš lenkų) kalbos. Techninį darbą (spausdinimą mašinėle) dažnai atlikdavo ir Brazauskų „vaikai“ (Margarita Vaitiekūnaitė, Jonaitienė, Čiočytė, Kukulskienė, galbūt Šulskus). Įrištas knygas Brazauskai patys su savo mokiniais veždavo pas kunigus. Su Brazauskaais pas kunigus keliaudavo (dažniausiai kaip vairuotojai) Kukulskis, Rugevičius, Čiočytė, Šulskus, Vitkus, Karkockienė⁴².

Didžiulį dėmesį Brazauskai skyrė naujosios kunigų kartos, atviros permainoms Bažnyčioje, išugdymui. Šį darbą jie vėlgi vykdė individualiai, pradėdami nuo asmeninio bendravimo su diskusijų grupės nariais, jų nuomone, turinčiais kunigo pašaukimą, rengdami juos kunigystei (pavyzdžiui, Rugevičių)⁴³, taip pat individualiai dirbdami su ateinančiais pas juos seminaristais. Prisiminimuose minimi keli tokiu būdu Brazauskų ugdyti

⁴¹ *Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laiškai, dienoraščiai*, p. 25, 26.

⁴² Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03; Pokalbis su Egle Jonaitiene, 2016-10-09; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

⁴³ Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11.

kunigai: Petras Linkevičius, Algirdas Dauknys, Jonas Kauneckas⁴⁴, Rokas Puzonas⁴⁵, Vytautas Pūkas⁴⁶). Seminaristai su teologija susipažindavo daug giliau už pasauliečius ir studijavo ne tiek Teilhard'o, kiek Brazauskienės jiems pateikiamus naujųjų teologų – Karlo Rahnerio, Alberto Dondeyne'o, Josepha Suenenso, Henri de Liubaco – tekstus. Būsimieji kunigai turėjo galimybę gana plačiai susipažinti su pastoracine psichologija. Brazauskas jiems akcentuodavo gero pasirengimo dialogui su šiuolaikine visuomene svarbą, aptardavo pamokslų sakymo įgūdžius ir praktikas⁴⁷.

Brazauskai intensyviai dirbo ir su kunigais. Brazauskienės versta literatūra pirmiausia buvo skiriama jiems. Ją Brazauskai veždavo kunigams patys asmeniškai arba su savo mokiniais. Pasak Kukulskio, būta 20 nuolatinių ir 30, o kartais ir 40 nenuolatinių kunigų, gaudavusių literatūrą (kuria jie savo ruožtu dalindavosi ir su kitais kunigais)⁴⁸. Kunigai ir patys atvažiuodavo pas Brazauskus atveždami literatūros vertimams ir išsiveždami Brazauskienės „produkciją“.

Brazauskų mokyklos pasaulėžiūrinį veidą nulėmė Brazauskų ilgametė priklausomybė Ateitininkų federacijai. Ateitininkais jie save laikė iki gyvenimo pabaigos⁴⁹. Tad akivaizdu, kad ir vadovavosi ateitininkų ideologija. Ateitininkiškumas atsispindėjo mokymo turinyje. Knygelėje *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius* operuota informacine-dvasine-bangine materijos samprata, kuri suponuoja materijos ir dvasios priešpriešos įveiką bei naujausių kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos pradmenų išmanymą⁵⁰. Beveik visi apklaustieji prisimena Brazauskus propagavus ateitininkiją per savo prieškario ateitininkiškos veiklos pristatymą⁵¹, bet kartu pabrėžia, kad Brazauskas neskatinio jų skelbtis ateitininkais. Atvirkščiai,

⁴⁴ Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

⁴⁵ Pokalbis [nefiksuotas] su kun. Roku Puzonu telefonu, 2016-09-23.

⁴⁶ Pokalbis [nefiksuotas] su kun. Vytautu Pūku telefonu, 2016-09-23.

⁴⁷ Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

⁴⁸ Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

⁴⁹ Brazauskienė dalyvavo pirmajame ateitininkų suvažiavime 1989 m. (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20).

⁵⁰ Šios idėjos prieškaryje buvo skleidžiamos intelektualiuose katalikų periodiniuose leidiniuose *Židinys* ir *Naujoji Romuva*. Į ateitininkišką aplinką nukreipia ir knygelėje *Dievas, visata, žmogus: Diskusinių pokalbių santrauka* minimas žymus lietuvių fizikas Vincas Čepinskis (*Ibid.*, in: *LJPB*, I. 5), gana dažnai cituotas minėtuose leidiniuose.

⁵¹ Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31; Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27; Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

dėl konspiracinių priežasčių net atkalbinėjo nuo to⁵². Kita vertus, grupės darbe buvo naudojama *Ateitininko darbo schema*, su kuria kiekvienas grupės narys turėjo būti susipažinęs. Taip pat ir savo laiškuose Brazauskienė rašė apie diskusijų grupę kaip „pagrindinę akademinio jaunimo ateitininkų kuopelę“⁵³, laikė ją „nauja ateitininkų kartos užuomazga konspiracijos sąlygomis“⁵⁴. Tad netenka stebėtis jų mokinių pagarba ateitininkijai ar net identifikavimusi su ja⁵⁵.

Toks bandymas identifiikuotis su ateitininkais to meto Lietuvoje nebuvo unikalus. Panašiai elgėsi ir kai kurie Eucharistijos bičiulių sąjūdžio (EBS) vadai. Ne vienas jų – buvęs ateitininkas (Juozas Barysas, s. Julija Kuodytė, Antanas Patackas)⁵⁶. Tačiau jie atstovavo tradiciškesnę pamaldumą (Eucharistinio Jėzaus adoracija, tradicinė malda⁵⁷), savo susirinkimuose studijuodami daugiau tradicinę Bažnyčios doktrinos interpretaciją⁵⁸. EBS orientavosi į Bažnyčios ir tikėjimo gynimą, kovą su sovietinio režimo prieda grūdama komunistine ideologija ir ateizmu. Tuo tarpu Brazauskų mokiniai savo mokytojų buvo nukreipiami į nepriklausomos Lietuvos ateitį⁵⁹. Karkockienė taip nusako Brazauskų požiūrį į laikyseną valdžios atžvilgiu: „buvo dvi galimos kryptys/pasirinkimai: 1) pagrindis, patirtų „skriaudų“

⁵² Pasak Kukulskio, Brazauskas jiems yra sakęs: jei „žiūrėtume iš prieškario perspektyvos, – jūs ateitininkai, jūs vis tiek veikiat tikėjimo dvasia, mes jus galėtumėme įvardyt ateitininkais, bet šiukštu negalima nieko įvardyt. Nėra jūsų, jūs nieko neveikiat, net tokios kalbos neturi būti, kad jūs esate kažkas“ („Valdas ir Aušra Kukulskiai“, p. 55).

⁵³ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *op. cit.*, I. 4.

⁵⁴ *Ibid.*; Vandos Dackevičiūtės-Malinauskienės ir Irenos Dackevičiūtės-Rimkevičienės prisiminimai apie Juozą Brazauską, 1993-11-16.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Pokalbis (II) su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-09; Pokalbis su Antanu Skupu, 2001-07-28.

⁵⁷ EB praktikavo vadinamąjį eucharistinį pusvalandį – tai laikas, skirtas asmeniniam bendravimui su Jėzumi. Taip per visą parą visoje Lietuvoje vykdavo EB Eucharistinio Jėzaus adoracija. Be to, EB turėjo kalbėti ir tokias tradicines maldas kaip „Sveika, Marija“ (Pokalbis (I ir II) su Vidu ir Loreta Abraičiais, 2001-03-03, 2001-03-09).

⁵⁸ Jų studijuotinų dalykų sąrašė buvo Šv. Rašto kursas, dogmatika, liturgika, asketika, apologetika (Gema, „Eucharistijos bičiuliai“, in: *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, sudarė ir parengė Benvenuta Ada Urbonaitė, Kaunas: Judex, 2000, p. 321.

⁵⁹ Čiočytė: „Jie mus auklėjo Seimui, sakydami: Lietuva taps laisva, o mes valdysim“ (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18). Nors Brazauskų mokiniai taip pat dalyvavo veikloje, kurią galima įvardyti antisovietine (perrašinėjo Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelagą* (*Ibid.*)), skaitė ir platino (vežė kunigams) pagrindinę spaudą (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20), tai nebuvo jų prioritetinė veikla.

paviešinimas „Kronikoje“ su pavardėmis, t. y. atvirai protestuojanti prieš sistemą veikla, rizikuojant patekti į tremtį, būti išmestam iš darbo, universiteto ir pan. 2) lavinimasis ir ruošimasis, kaip jie sakydavo, ateities veiklai, kai Lietuva bus laisva ir reikės sąžiningų, išsilavinusių žmonių, kurie galės užimti atsakingus postus. Todėl nereiktų viešinti savo įsitikinimų. [...] svarbu lavinimasis, sąmoningas tikėjimas, dalijimasis idėjomis, gerų, patikimų žmonių tinklo plėtimas, geri darbai ir pan.“⁶⁰ Brazauskai, žinoma, rinkosi antrąjį kelią. Iš čia ir Brazauskų mokyklos elitiškumas, kurį dar labiau pabrėžė jų išskirtinė konspiracija⁶¹.

Šiuo požiūriu svarbūs Brazauskų mokyklos santykiai su Butkevičiaus grupe (mokykla). Daugelis Brazauskų mokinių buvo anuomet girdėję apie Butkevičių ir jo mokinius, prisimena dalyvavę bendruose etnokultūrinio judėjimo renginiuose⁶² ar tiesiogiai (kaip Kukulskis, Rugevičius, Rita Giedrė Rugevičiūtė, Margarita ir Laisvė Vaitiekūnaitės) buvo susiję su Butkevičiaus grupe⁶³. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad Butkevičiaus mokiniai etnokultūrinėje veikloje („Rasos“ šventės šventimas, kraštotyra, folkloras) dalyvavo entuziastingiau, be to, būtent Algirdas Patackas, sukūręs istoriosofinę iki-krikščioniškosios Lietuvos įprasminimo krikščionybės šviesoje koncepciją (savotišką sintezę), laikė save Butkevičiaus mokiniu. Taip pat būta ryškios priešpriešos dėl santykių su sovietų režimu. Brazauskų mokiniams liko įspūdis, kad Butkevičiaus sekėjai ėjo į konfrontaciją su režimu, dažnai visai neprasmingai rizikuodami. Anot Vilijos Malinauskienės, „dėdė mus ir saugojo nuo tų, kurie ėjo stačia galva. Jis nenorėjo mūsų prarasti. Ir va gal ir sulaikydavo nuo Patacko“⁶⁴.

2. Teilhard'o idėjų recepcija už Brazauskų mokyklos ribų. Brazauskai nebuvo pirmieji, kurie ėmėsi Teilhard'o de Chardino idėjų skleidimo Lie-

⁶⁰ Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

⁶¹ Visi grupės dalyviai turėjo slapyvardžius ir neretai ne vieną: Kukulskienė buvo „Rytė“, Čiočytė – „Vilda“ (Vilniaus Dalia), Vilija Malinauskienė – „Kristina“. Telefonus rašydavo neįprastai (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18; Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27).

⁶² Karkockienė ir Rimkevičienė dalyvavo kartu su Butkevičiaus žmonėmis kelionėje 1863 m. sukilimo takais, kitose ekskursijose (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14). Karkockienė, kun. Vitkus prisimena dalyvavę „Rasos“ šventėse (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31).

⁶³ Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

⁶⁴ Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

tuvoje. Teilhard'o krikščioniškojo evoliucionizmo idėjos plačiai ir aistringai jau nuo 1964 m. svarstytos išeivijos lietuvių kultūrinėje katalikiškoje spaudoje, visų pirma *Aiduose*⁶⁵. Jei pirmųjų publikacijų autoriai Teilhard'o modernias idėjas pristatinėjo gana neutraliai, nedarydami vienareikšmiškų išvadų⁶⁶, tai kun. Petras Celiešius nedviprasmiškai solidarizavosi su Teilhard'u⁶⁷. Kategoriškai neigiamai Teilhard'o idėjas, kaip prieštaraujančias Bažnyčios mokymui, 1968 m. įvertino Maceina⁶⁸. 1971 m. jo studija „Evoliucija ir religija“ buvo publikuota knygoje *Didieji dabarties klausimai*. Čia Maceina radikalai paneigė Teilhard'o filosofijos krikščioniškumą. Vienas iš svarbiausių jo argumentų – Teilhard'o ontologinis monizmas (materijos ir dvasios tapatumo teigimas), kurį Maceina, remdamasis dvasios personalumu, laiko materialistiniu⁶⁹. Jo supratimu Teilhard'o filosofijos nekrikščioniškumą įrodo ir tiesioginio (be tarpininkų) kūrimo iš nebūties, t. y. staigaus vienkartinio akto (daikto „ištraukimo“ iš nebūties), atmetimas⁷⁰. Kūrimas Teilhard'ui – tai pirminės chaotiškos būsenos, medžiagos vienijimas, jungimas⁷¹. Teilhard'o Dievas keičia daiktus, bet jų nekildina iš nebūties (nekuria), todėl Maceina jį įvardija platoniškuoju demiurgu – Dievu žiedėju arba išvystytoju⁷². Tiesioginio kūrimo iš nebūties (ontologinės tuštumos) atsisakymas nuvertina žmogų kaip asmenį, nes tokiu atveju jis praranda savo originalumą, vienkartiškumą. Maceinos įsitikinimu, Teilhard'as žmogaus asmenį traktuoja tik kaip visuotinės sąmonės vieną iš

⁶⁵ Tiesa, 1963 m. *Laiškuose lietuviams* išspausdinta Teilhard'o malda-poema „Viltingas laukimas“ (Pierre Teilhard de Chardin, „Viltingas laukimas“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1963, Nr. 12, p. 362–363).

⁶⁶ Vytautas Bagdanavičius, „Teilhard Chardin apie žmogaus veiksmų sudievinimą“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1964, Nr. 1, p. 10–16; Jonas Rugis, „Pierre Teilhard de Chardin ir mūsų laikai“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1964, Nr. 4, p. 177–184.

⁶⁷ Petras Celiešius, „Teilhard de Chardin pasaulėvaizdis“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1968, Nr. 5, p. 195–201. Vienareikšmiškai už Teilhard'ą pasisakė ir kun. Jonas Kubilius SJ (Jonas Kubilius, „Teilhard de Chardin“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1965, Nr. 11, p. 364–371).

⁶⁸ Antanas Maceina, „Religija ir evoliucija: Kritinės pastabos Teilhard de Chardin pasaulėžiūrai“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1968, Nr. 8, p. 337–343; Nr. 9, p. 406–410; Nr. 10, p. 450–456.

⁶⁹ Antanas Maceina, „Didieji dabarties klausimai“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 5: *Religija dabarties pasaulyje*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1993, p. 289. Teilhard'o pasaulėžiūros materialistiškumą, pasak Maceinos, įrodo ir Teilhard'ui būdingas kiekybinis mąstymas (*Ibid.*, p. 285).

⁷⁰ *Ibid.*, p. 293.

⁷¹ *Ibid.*, p. 305–306.

⁷² *Ibid.*, p. 314.

formų⁷³ – jam nerūpi konkreta žmogaus egzistenciniai išgyvenimai, rūpesčiai, džiaugsmas ir net jo pomirtinis likimas. Kūrimo iš nebūties paneigimas griauja pačią religiją kaip asmeninį santykį tarp žmogaus ir Dievo, santykį Aš – Tu⁷⁴. Pasak Maceinos, Teilhard'as neįvertina blogio problemos gylio. Blogis jam – tik neišvengiami evoliucijos eigos netobulumai. Taip nuvertinamos žmogaus moralinio tobulinimosi pastangos, net pati Kristaus kančia ir mirtis⁷⁵. Krikščioniškai eschatologijai, Maceinos supratimu, prieštarauja optimistinis Teilhard' o požiūris į pasaulio ateitį.

Po tokių kategoriškų Maceinos išvadų diskusija įsiliepsnojo nauja jėga. 1973 m. straipsnių ciklą *Aiduose* paskelbė Antanas Paškus, apie Teilhard' o filosofiją rašė Leonardas Dambriūnas, kun. Petras Daugintis SJ⁷⁶. Diskusija parodė, kad dauguma lietuvių išeivių katalikų intelektualų tejarizmą laiko krikščioniška filosofija, neprieštaraujančia Bažnyčios mokymui⁷⁷.

Kadangi išeivijos periodinė spauda ir literatūra įvairiais neformaliais kanalais patekdavo į Lietuvą (taip pat ir *Aidai*), Lietuvą pasiekė ir diskusijos apie Teilhard'ą atgarsiai. Vis dėlto nepaisant to, kad diskusijoje dominavo protejariški vertinimai, Lietuvoje buvo vertinama būtent Maceinos nuomonė, galbūt dėl jo autoriteto, o gal dėl to, kad sovietinę Lietuvą lengviau pasiekdavo ne periodika, o knygos, taip pat ir Maceinos knyga *Didieji dabarties klausimai*, kuri čia buvo gana gerai žinoma⁷⁸.

⁷³ *Ibid.*, p. 323.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 337.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 329–330.

⁷⁶ Antanas Paškus, „Teilhardo krikščionybė“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1973, Nr. 1, 2, 3; Leonardas Dambriūnas, „Pasaulėžiūra, evoliucija ir Teilhard de Chardin“, in: *Aidai*, Brooklyn, 1973, Nr. 5, 6; Antanas Paškus, „Dūmus apie Teilhardą besklaidant“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1974, Nr. 10, p. 296–304; Petras Daugintis, „Evoliucija ir katalikų pasaulėžiūra“, in: *Laiškai lietuviams*, Chicago, 1979, Nr. 2, p. 56–60. Paškus Teilhard' o evoliucijos teorijai ir jos santykiui su krikščionybe paskyrė ištisą knygą: *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin' o perspektyvoje*, Chicago: American Foundation for Lithuanian Research, 1988. Šioje knygoje Paškus Teilhard' o sistemą analizuoja tapsmo (proceso) filosofijos, tiksliau, atsiliepdamas į Maceinos kritiką, – būties ir tapsmo filosofijos sintezės kontekste (Antanas Paškus, *op. cit.*, p. 73).

⁷⁷ Jų argumentai išryškėja tolimesniuose šio straipsnio skyriuose, kuriuose pristatoma Teilhard' o būties ir krikščionybės samprata.

⁷⁸ Vienas iš jos nuorašo egzempliorių saugomas ir Lietuvos jėzuitų provincijos bibliotekoje. Galbūt Maceinos įtaškoje pagrindinio savilaidos leidinio *Polemika* autorius išreiškė savo neigiamą nusistatymą Teilhard' o filosofijos atžvilgiu, kurią manė esant perdėm nešiuolaikišką, persmelktą Rytų mistikos, tolimą krikščionybei, materialinę („Dogmos ne aksiomos“, in: *Polemika*, [s. l.], 1982, Nr. 12, l. 9–10; egzempliorius saugomas VUB RS, f. 187, b. 2182/1).

Septinto dešimtmečio pabaigoje savo santykio su Teilhard'o filosofija ėmė ieškoti ir sovietinės Lietuvos filosofai (galimas dalykas, Teilhard'o de Chardino veikalo *Žmogaus fenomenas* vertimą 1965 m. į rusų kalbą traktuodami kaip leidimą tokiems tyrinėjimams)⁷⁹. Pirmąjį tekstą, kuriame buvo skirta vietos ir Teilhard'o filosofijos aptarimui, 1968 m. paskelbė Jokūbas Minkevičius ateizmui skirtame žurnale *Вопросы научного атеизма*, perspausdintą straipsnių rinkinyje *Vatikano Antrasis ir po jo* (1971)⁸⁰. Tais pačiais 1971 m. Bronius Kuzmickas filosofijai skirtame žurnale *Problemos* paskelbė konceptualų straipsnį „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“⁸¹. Teilhard'ą savo knygoje minėjo Irmija Zaksas⁸². Sovietinis požiūris į prancūzų filosofą buvo pristatytas populiariojoje spaudoje⁸³. Masiniam skaitytojui skirtoje spaudoje jis nebuvo pamirštas ir vėliau⁸⁴. Dar svarbiau, kad, kaip rodo Kuzmicko knygelė *Modernistinės tendencijos šiuolaikinėje katalikybėje: Medžiaga lektoriui* (1976), Teilhard'as buvo pristatomas ir ateistinių paskaitų metu. Kuzmickas Teilhard'o filosofiją analizavo ir vėliau⁸⁵. Savo „tejardianą“ plėtojo ir kiti sovietinės Lietuvos filosofai, taip pat ir tokiuose ideologiškai „sunkiasvoriuose“ katalikybės doktrinos analizei

⁷⁹ Brazauskai vertė *Žmogaus fenomeną* ir iš rusiško šio veikalo vertimo (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03).

⁸⁰ Я[ков] Минкявичюс, „Новые тенденции в католической философии“, in: *Вопросы научного атеизма*, Москва, 1968, Nr. 6, p. 49–85; lietuviškai: Jokūbas Minkevičius, „Naujos tendencijos katalikų filosofijoje“, in: *Vatikano Antrasis ir po jo*, sudarė E. Vaitkus, Vilnius: Mintis, 1971, p. 29–65. 1970 m. *Problemos* paskelbtas rusų filosofo Viktoro Garadžos straipsnis „Nauji katalikiškosios mokslo interpretacijos bruožai“ (*Problemos*, Vilnius, 1970, Nr. 6, p. 56–63), kuriame taip pat analizuota Teilhard'o filosofija.

⁸¹ Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, in: *Problemos*, Vilnius, 1971, Nr. 1 (7), p. 60–69.

⁸² Irmija Zaksas, *Humanizmas ir religija*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 104.

⁸³ Jevgenijus Babosovas, „Mokslo ir krikščionybės kryžkelėje“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, Vilnius, 1971, Nr. 11, p. 35–37.

⁸⁴ Feliksas Mačianskas, „Tuščios šiuolaikinių teologų pastangos“, in: *Mūsų gamta*, Vilnius, 1976, Nr. 1, p. 28, 40; Jokūbas Minkevičius, „Omnia mutantur: Socialinė kultūra. Religijos prigimtis ir jos šiuolaikinė evoliucija“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1981, Nr. 3, p. 14–17.

⁸⁵ Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno religinė vystymosi koncepcija“, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija: XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija*, redakcinė kolegija Juozas Barzdaitis, Bronius Genzelis (sudarytojas), Bronius Kuzmickas ir kt., Vilnius: Mintis, 1974, p. 361–366 (šis darbas Brazauskams buvo žinomas – jis nurodytas kaip vienas iš šaltinių Brazauskų knygelei: P. Teilhardas Chardinas, *Jo filosofija*, I. 33); Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 167–178; Bronius Kuzmickas, *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 86–98; [Bronius

skirtuose veikaluose kaip *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova* (1978), *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika* (1981), *Ateizmas ir dabartis* (1983), *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano Susirinkimo* (1986)⁸⁶.

Sovietinės Lietuvos filosofų požiūris į Teilhard'ą de Chardiną buvo rezervuotai pozityvus. Konstatuojama, kad Teilhard'as iš esmės perinterpretavo tradicinės katalikybės tiesas – Dievo, kūrimo iš nieko, materijos ir dvasios santykio, sielos atsiradimo. Akcentuojama, kad tai susiję su esminių Teilhard'o pasirinkimu – visa apimančios evoliucijos pripažinimu. Pastebima, kad jo filosofijos siekis – įveikti materializmo ir spiritualizmo, sielos ir kūno antinomiją, akcentuojant pasaulio vieningumą⁸⁷. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad Teilhard'as kardinaliai pakeitė tradicinę tomistinę žinojimo ir tikėjimo santykio koncepciją, į pirmą planą iškeldamas mokslinį žinojimą⁸⁸. Išryškinami trys Teilhard'o filosofijos principai: fenomenologinis (rėmimasis empiriškai nustatomais faktais), antropologinis (žmogaus iškėlimas į evoliucijos viršūnę) ir evoliucijos⁸⁹. Pozityviai vertinamas aistringas Teilhard'o angažuotumas mokslui ir tikėjimas žmogaus jėgomis⁹⁰, optimizmas, kolektyvizmo išaukštinimas, humanizmas, tikėjimas žmonijos vienybe⁹¹. Tačiau kartu konstatuojama, kad jam nepavyko pasiekti

Kuzmickas], „Tejaras de Šardenas Pjeras“, in: *Religijotyros žodynas*, sudarytojas Romualdas Petraitis, atsakomasis redaktorius Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1991, p. 374.

⁸⁶ Paminėtini šie darbai: Jokūbas Minkevičius, „Mokslo ir technikos revoliucija ir katalikiškoji pasaulio samprata“, in: *Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova*: Straipsnių rinkinys, sudarytojas Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1978, p. 38–45; Antanas Gaidys, „Kapitalizmo sistemos krizės atspindžiai „Išlaisvinimo teologijoje““, in: *Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, politika*, sudarytojas Bronius Deksnys, Vilnius: Mintis, 1981, p. 7–29; Jokūbas Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, Vilnius: Mintis, 1981, p. 28, 29, 73; [Jonas Mačiulis], „Katalikų Bažnyčios alternatyva ateizmui“, in: *Ateizmas ir dabartis*, sudarytojas ir atsakingas redaktorius Jonas Mačiulis, Vilnius: Mintis, 1983, p. 134–146; [Irmija Zaksas], „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, in: *Katalikybės filosofinės koncepcijos po II Vatikano Susirinkimo*, sudarytojas Bronius Kuzmickas, Vilnius: Mintis, 1986, p. 136–154; Jokūbas Minkevičius, *Žmogaus problema: būti ar nebūti?*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 240–241.

⁸⁷ Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 174.

⁸⁸ Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškas evoliucionizmas“, p. 63.

⁸⁹ [Irmija Zaksas], „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, p. 137–138.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 141. Anot Kuzmicko, Teilhard'as griežtai smerkia pasyvumą, nuolankumą, uždarumą, bėgimą nuo pasaulio (Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 178).

⁹¹ Pasak Minkevičiaus, „prieštaravimų draskomam realiam pasauliui Šardenas priešpriešino viliojančią utopiją apie žmonijos vienybę noosferoje“ (Jokūbas Minkevičius, *XX amžiaus filosofinė panorama*, p. 29).

trokšamos religijos ir mokslo sintezės. Anot Zakso, Teilhard'as teologas užgožė Teilhard'ą mokslininką⁹². Fenomenologiškai stebimas procesas buvo pajungtas finalizmui ir teleologijai: evoliucija užbaigiama Dievuje – Omegaje, nors pats Teilhard'as yra deklaravęs jos beribiškumą⁹³. Teilhard'ui buvo prikišamas gamtos sudvasinimas. Reziumuojant, Teilhard'o koncepcija buvo laikoma idealistine, persmelkta panteizmo ir panpsichizmo dvasia⁹⁴.

Teilhard'o filosofijos vertinimas sovietinių filosofų ir ateizmo propaguotojų darbuose išplaukia iš griežtų marksistinės filosofijos aksiomų: būties materialumo ir istorijos socialinės bei klasinės interpretacijos. Suprantama, tokioje šviesoje Teilhard'o entuziastingas humanizmas galėjo ir turėjo būti vertinamas palankiai, kaip ir labiau imanentinis Dievo traktavimas, nes taip Teilhard'as tarsi paneigia tradiciniam katalikiškosios doktrinos interpretavimui būdingą griežtą gamtiškumo ir antgamtiškumo, Dievo ir pasaulio skyrimą. Tačiau taip Teilhard'o humanizmas buvo atkirstas nuo jo filosofijos esmės – materijos spiritualistinio supratimo, evoliucijos veiksniais matant dvasinės prgimties radialinę energiją ir Omega, t.y. Dievą kaip jos tikslą. Todėl šiuo metu marksistinės tejarizmo interpretacijos turi daugiau istoriografinę vertę, nors tai ir nepaneigia jų pajėgumo atspindėti kai kuriuos Teilhard'o filosofijos aspektus, ypač gamtamokslinius.

Paradoksaliu būdu ir konservatyviai mąstantys Lietuvos katalikai galėjo pritarti kai kuriems sovietų filosofų vertinimams. Jei pastariesiems tejarizmas buvo marksizmo sąlygotų milžiniškų, visoje žmonijoje vykstančių socialinių pokyčių ir mokslo bei technikos pasiekimų, sudavusių rimtą smūgį krikščionybei, rezultatas, tai ir konservatyvieji katalikai tejarizmą laikė katalikybės krizės padariniu. Konservatyviosios katalikybės šviesoje interpretuotas Teilhard'o filosofijos vertinimas (atstovaujamas Maceinos) ir sovietinė tejarizmo interpretacija buvo svarbiausi Brazauskų protejarišką veiklą įtakoję veiksniai. Tokiame pasaulėžiūriniame fone Brazauskams įdiegti pozityvų požiūrį į Teilhard'o filosofiją kaip krikščionišką, suderinančią Apreiškimą su šiuolaikiniu pasaulio vaizdu⁹⁵, buvo nelengva.

⁹² [Irmija Zaksas], „P. Tejaro de Šardeno filosofija ir jos interpretacija dabartinėje katalikybėje“, p. 138. Skiriama mokslinė tejarizmo koncepcija ir mistinis teologinis tejarizmas (Jevgenijus Babosovas, *op. cit.*, p. 36).

⁹³ Bronius Kuzmickas, „P. Tejaro de Šardeno krikščioniškasis evoliucionizmas“, p. 66.

⁹⁴ Bronius Kuzmickas, *Šiuolaikinė katalikiškoji filosofija*, p. 174.

⁹⁵ Šį pozityvų vertinimą (pavertę jį egzaltuotai pozityviu) Brazauskai perėmė iš Lietuvos jėzuitų, savo ruožtu gavusių jį iš išeivijos jėzuitų, kurių vienas – kun. Jonas Kubilius – pats bendravo su Teilhard'u (Jonas Kubilius, *op. cit.*, p. 364–371).

3. Teilhard'o asmuo. Teilhard'o de Chardino gyvenimas prabėgo mokslo ir tikėjimo sandūroje. Vidurinį mokslą jis baigė jėzuitų kolegijoje. 1899 m. įstojo į Jėzaus Draugiją. 1911 m. buvo išventintas į kunigus. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare kaip sanitaras. Po karo studijavo paleontologiją. 1922 m. apsigynė disertaciją Sorbonos universitete. Dėl savo neortodoksalių pažiūrų pateko į konfliktą su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe. Nuo 1923 iki 1946 m. (su neilgomis pertraukomis) gyveno užsienyje – daugiausia Kinijoje. Įvairiose šalyse dalyvavo paleontologinėse ekspedicijose, atrado sinantropo palaikus. 1946 m. grįžo į Prancūziją, tačiau nesulaukęs Bažnyčios vadovų pritarimo savo filosofinėms pažiūroms (1950 ir 1957 m. jos buvo pasmerktos), išvyko į JAV. Nuo 1951 m. – Antropologinių tyrimų Wenner-Gren fondo bendradarbis, daugelio mokslo akademijų narys⁹⁶.

Teilhard'as aistringai siekė didžiosios mokslo, filosofijos, teologijos ir mistinio pasaulio išgyvenimo sintezės. Šį siekį apsprendė gilus motinos katalikiškas auklėjimas, iš tėvo paveldėta aistra moksliniams tyrimams, pastangos išsaugoti ištikimybę Jėzaus Draugijai ir Bažnyčiai bei mokslinei tiesai. Teilhard'o pamaldumą nulėmė Švč. Jėzaus Širdies garbinimas⁹⁷. Jis kasdien kalbėdavo brevijorių, rožinį, atlikinėdavo metines rekolekcijas. Gilus sintetinis Teilhard'o protas ir mistinis nusiteikimas sužadino ne vieną viziją (jos buvo susijusios su šv. Eucharistija)⁹⁸. Atramą Kristaus universalumo koncepcijai Teilhard'as rado šv. Pauliaus ir šv. Jono laiškuose, įžvelgė savo mąstymo gnostiškumą⁹⁹, jautė simpatiją ezoteriniams ieškojimams (Rene Genono, Edouardo Schureso)¹⁰⁰. Veikė jį ir katalikiškojo modernizmo

⁹⁶ Norbert M. Wildiers, „Teilhard de Chardin, Pierre, SJ“, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 9, Freiburg: Verlag Herder, p. 1341.

⁹⁷ Po Teilhard'o mirties ant jo darbo stalo buvo rastas Švč. Jėzaus širdies paveikslukas su litanija, kurioje buvo tokie žodžiai: „aukščiausios ir universaliausios Energijos židiny, Kosmogenezės centre, Jėzaus Širdie, Evoliucijos Širdie, suvienyk mane su Tavimi“ (Raimund Badelt, *op. cit.*, p. 26, 27). Įžvelgtini du Teilhard'o Švč. Jėzaus Širdies garbinimo lygiai – vienas tradicinis, ir kitas, pagal kurį Kristus yra universumo (Omegos) centras. Kristaus Širdis laikyta ir Pasaulyje esančia Širdimi (*Ibid.*, p. 27).

⁹⁸ Vienoje iš vizijų jis matė vibruojantį diską – Ostiją, kurios vibravimas, persiduodantis visai Visatai, išėjo iš Kristaus Širdies (*Ibid.*, p. 10).

⁹⁹ Johannes Hemleben, *op. cit.*, p. 62. Teilhard'o kristogenezės gnostines ištakas akcentavo konservatyvus katalikų filosofas Dietrichas von Hildebrandas. Anot jo, tejarizme nebelineka vietos gimtajai nuodėmei, pasaulio išganymui per Kristaus mirtį ant kryžiaus (Dietrich von Hildebrand, *op. cit.*, p. 218).

¹⁰⁰ Josef Sudbrack, „Kosmische Mystik: Teilhard de Chardin und Hildegard von Bingen“, in: Gerhard H. Sitzmann, *Kommentare zum Verstaendnis von Leben, Werk und*

atstovai Edouardas Le Roy (įtikinęs jį, kad galima ne tik materialistinė evoliucijos traktuotė) ir Maurice'o Blondelio veiksmo filosofija¹⁰¹. Tačiau didžiausią įtaką padarė Henri Bergsono knyga *Kūrybinė evoliucija* (*L'Évolution créatrice*), įkvėpusi pasiryžimą pašvęsti savo gyvenimą kūrimo ir evoliucijos sutaikymui¹⁰².

Teilhard'o filosofinė koncepcija peržengia materializmo ir spiritualizmo priešpriešą. Vis dėlto savo galutinėmis premisomis ji artimesnė katalikiškajam spiritualizmui. Gamtos kildinimas iš Dievo su vėliau sekusiu sąmonės išsivystymu turi akivaizdžių sąsajų su kitomis krikščioniškomis mistinėmis sistemomis¹⁰³. Neortodoksali kūrimo samprata, mokymas apie Kosminį Kristų, mistiniai polinkiai iššaukė tuometinės Jėzaus Draugijos vadovybės nepritarimą. Jam buvo uždrausta rašyti filosofinėmis ir teologinėmis temomis¹⁰⁴. Nepaisant to, Teilhard'as liko ištikimas Bažnyčiai ir Ordinui.

Teilhard'o asmens ir jo nueito gyvenimo kelio pristatymui Brazauskai skyrė daug dėmesio užsiėmimuose su savo mokiniais. Itin emocionaliame Brazauskienės santykiyje su Teilhard'u nesunkiai įžvelgiamas gilus jo gyvenimo peripetijų ir svarbiausių filosofijos idėjų išmanymas. Ji stropiai studijavo jo biografiją ir idėjas¹⁰⁵. Pačių Brazauskų parengtoje Teilhard'o filosofiją apibendrinančioje santraukoje *P. T. de Šardenas. Jo filosofijos bruožai*, remiantis Norberto M. Wildierso veikalais (referuotais greičiausiai šioje knygelėje minimame kun. Paškaus straipsnyje *Aiduose*), pateikiama pakankamai išsa-

Wirkung Teilhards, p. 63, in: <http://www.gesellschaft-teilhard-de-chardin.de/wp-content/uploads/2011/06/kommentare-zu-teilhard.pdf>, (2017-04-29).

¹⁰¹ Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰² Johannes Hemleben, *op. cit.*, p. 37. Teilhard'as garbino Henri Bergsoną kaip šventąjį (Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 24).

¹⁰³ Paralelės Teilhard'o pasaulėvaizdžiui įžvelgiamos Hildegardos von Bingen (1098–1179) ir šv. Mikalojaus iš Flue (1417–1487) mistikoje. Hildegarda von Bingen savo didžiojoje kosmoso vizijoje regėjo kosmosą kaip kiaušinį, agrarinėje visuomenėje laikytą vystymosi simboliu. Kosmosą ji tapatino su Dievo Kūnu, o saulę jame – su Kristumi (Raimund Badelt, *op. cit.*, p. 31). Šv. Mikalojus iš Flue savo pamėgtame rato vaizdinyje jo vidurį laikė Dievybe, iš kurios išteka ir vėl į ją sugrįžta visos jėgos (*Ibid.*, p. 31).

¹⁰⁴ Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 13.

¹⁰⁵ Brazauskienė rašė kun. Vaišniui: „Turiu bent tuziną T. de Š-o veikalų. Su jais „gulu ir keliu“ [...]. O, kad geram Dievui patiktų man bent 20 metelių pridėti – imčiausi tą T. de Š. pateikti lietuviškai publikai...“ (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1997-12-23, in: *op. cit.*, I. 2). Ji atidžiai sekė mokslininkų, tyrinėjusių Teilhard'o kūrybą, darbus, pavyzdžiui, kun. Paškaus, su kurio kūryba, pasak Brazauskienės, jai teko susipažinti nuo 1969 m. (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *op. cit.*, I. 2).

mi Teilhard'o biografija¹⁰⁶. Brazauskai savo versta ir adaptuotais veikalais stengėsi akcentuoti Teilhard'o optimizmą, įkvepiantį žmonijai pasitikėjimą savimi¹⁰⁷, didelę jo įtaką Vakarų katalikų visuomenei. Akcentuojama, kad Teilhard'o veikalai leidžiami įvairiausiose šalyse, jo idėjas propaguojančios draugijos įsikūrusios ir Vakaruose, ir socialistinio bloko šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje), taip iliustruojant jo filosofijos universalumą, vertybes, kurios „tenkina karščiausius žmonijos troškimus“¹⁰⁸.

Neabejotina, kad Brazauskų mokiniams Teilhard'o biografija ir jo filosofinės idėjos buvo puikiai žinomos. Tai įrodo ir jų interviu, kurie juo labiau vertingi, žinant, kad nuo aptariamų įvykių praėjo apie 30 metų. Mokinių jis prisimenamas kaip mokslininkas (paleontologas) ir mistikas¹⁰⁹, žinomi jo konfliktai su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe, pažiūrų modernumas¹¹⁰, krikščioniškasis evoliucionizmas¹¹¹. Štai Vilijai Malinauskienei Teilhard'as siejasi „su evoliucija, visa apimančiu judėjimu ir pirmyn ėjimu ir tokiu kitimu, nesustabarėjimu“¹¹². Kun. Vitkui imponavo Charleso Darwino teorijos panaudojimas krikščionybei apginti ir Teilhard'o mintis, kad „kiekviena kilni kūrybinė pastanga, sąmoningai ar ne, veda į pasaulio atbaigimą, kreipia žmoniją arčiau Dievo gelmės ir galutinio Tikslų – taško Omega“¹¹³. O būdamas JAV kun. Vitkus net aplankė Teilhard'o kapą ir nusiuntė jo nuotrauką savo mokytojai Brazauskienei¹¹⁴.

Brazauskienės verstoje ir adaptuotoje Teilhard'o knygoje *Mano tikėjimas* atskleisti slapčiausi jo 30 metų užtrukusios dvasinės ir intelektualinės evoliucijos momentai, konservatyviau mąstantiems katalikams kontroversiškai galintis nuskambėti Teilhard'o atvirumas pasauliui, jo simpatijos tuo

¹⁰⁶ P. T. de Šardenas. *Jo filosofijos bruožai*, l. 1–3.

¹⁰⁷ M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, l. 2.

¹⁰⁸ M. Tazbir, „Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas, 1973 m.“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje: tejariečių draugijos leidinys, Varšuva, 1973, versta iš lenkų kalbos 1982 m.*, in: *LJPB*, l. 2.

¹⁰⁹ Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31.

¹¹⁰ Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14; Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

¹¹¹ Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31.

¹¹² Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

¹¹³ Kun. Gintaro Vitkaus prisiminimai apie Juozą Brazauską, 1993.

¹¹⁴ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-12-11, in: *op. cit.*, l. 1.

metu Bažnyčios nepripažintoms idėjoms, religinėms srovėms¹¹⁵, abejonės pažodiniu tikėjimo tiesų pristatymu¹¹⁶. Bet tai tik tarpiniai etapai lėtos, nuoseklios evoliucijos, pasibaigusios sinteze, kurioje pasiekta tikėjimo į Dievą ir pasaulį dermė¹¹⁷. Taip buvo pasiektas (iškovotas) griežtai imanentiškas, grindžiamas savo paties (neretai savyje) atrastomis (įsitikintomis) tiesomis, pasitikint savo paties intuicija¹¹⁸, tikėjimas. Net pačios sakraliausios krikščionybės tiesos Teilhard'o įsisavintos būtent tokiu keliu, pavyzdžiui, tiesa apie žmogaus nemirtingumą¹¹⁹. Todėl Teilhard'as nesibaimino net kontroversiškiausių pasakymų (kaip ir patys Brazauskai, siekdami sąmoningo savo mokinių tikėjimo), pavyzdžiui: „jeigu kokio nors dvasinio perversmo pasėkoje man tektų palaipsniui prarasti [...] tikėjimą asmeniniu Dievu, tikėjimą Dvasia, tai man atrodo, kad aš neišvengiamai ir toliau tikėčiau Pasauliu kaip Vertybe“¹²⁰. Galutinis jo asmeninis kredo – tai tikėjimo Visatos evoliucija dvasios kryptimi, jos asmenybiniu charakteriu ir Visuotiniu Kristumi kaip aukščiausia asmenybe išpažinimas¹²¹. Anot Teilhard'o, „Tikėjimas Pasauliu, tikėjimas Dvasios egzistavimu ir tikėjimas Nemirtingumu, kuris gimsta iš Pasaulio sintezės [...], mane verčia nusilenkti Centrai – asmeniui Centrai“¹²².

4. Teilhard'o būties samprata. Brazauskas pradėdavo nuo pačios realybės sampratos, materijos ir dvasios santykio, pažinimo galimybių aiškinimosi, taigi nuo filosofijos pagrindų. Taip siekta ugdyti mokinių sąmoningumą, skatinta nebijoti kelti klausimus, taip pat ir tikėjimo bei filosofijos temomis¹²³. Šulskus prisiminė kaip Brazauskas vaizduodavo „visą

¹¹⁵ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 49.

¹¹⁶ Teilhard'as rašė: „Tikėti, dar nereiškia būti tikram, matyti. [...] Man atrodo, jog kaip ir daugelis, aš tik klaidžioju tarp tikėjimo šešėlių“ (*Ibid.*, l. 66).

¹¹⁷ *Ibid.*, l. 6. Anot Teilhard'o, taip pasiekta harmonija „tarp priimtos religijos ir asmeninio credo, į kurią atvedė natūrali tikėjimo evoliucija“ (*Ibid.*, l. 47).

¹¹⁸ *Ibid.*, l. 14.

¹¹⁹ Apie savo dvasinę-intelektualinę evoliuciją jis rašė: „[ji] pasiekė tokią stadiją, kai galiu tvirtinti, kad Nemirtingumas egzistuoja“ (*Ibid.*, l. 32).

¹²⁰ *Ibid.*, l. 7. Ir kitur: „Esu pernelyg Pasaulio vaikas ir jaučiuosi esąs savo vietoje buvdamas šventovėje, sukurtoje Žemės garbei“ (*Ibid.*, l. 61). Čia reiktų paaiškinti, kad Teilhard'ui „pasaulis“ reiškia daugiau organišką būties vienybę.

¹²¹ *Ibid.*, l. 2.

¹²² *Ibid.*, l. 47.

¹²³ Tikėjimo ir ateizmo sankirtoje išaugusiems jaunuoliams iškildavo daug klausimų, kurių jie nedrįso aptarinėti su kunigais, nes šie „dar pavadina eretikais“ ar sako, kad „esi

tą struktūrą žinojimo ir nežinojimo [...]. Būdavo, atsimenu, net tokį piešinį pasidaręs: čia toks ratas žinojimo, o kuo tas ratas didesnis, tuo aplinkui daugiau nežinojimo“¹²⁴. Čiočytė prisimena, kad Brazauskas jai vaizdžiai pademonstravo idealios ir materialios realybės santykį, nubraižydamas schemą: „atsimenu ir dabar tokį trikampį. Žodžiu, sukryžiuotos linijos ir trečia linija slenka ir kai visos trys linijos viename taške [...], gimsta erdvinės figūros, kurios ir yra materijos pagrindas“¹²⁵. Teilhard'o studijų įtakoje Juozas Valiušaitis susiformavo spiritualistinių, mentalinių realybės vaizdą (materijos pagrindu laikydamas energijos virpesius)¹²⁶.

Tolesnė Teilhard'o filosofinių ir gamtamokslinių idėjų, Brazauskų norėtų perteikti savo mokiniams, apžvalga neįmanoma be jų verstų Teilhard'o ir jo kūrybinį palikimą interpretavusių tyrinėtojų tekstų analizės. Suprantama, straipsnyje analizuojamos Teilhard'o idėjos yra būtent Brazauskų interpretuoto „Teilhard'o“ idėjos. Vis dėlto neturime pagrindo manyti, kad Brazauskų interpretacija iškreipia jo idėjas, todėl „brazauskiškas“ straipsnyje analizuojamų Teilhard'o knygų pobūdis nebus akcentuojamas.

Teilhard'as savo filosofinę koncepciją grindžia visų pirma gamtos mokslų duomenimis. Tokį metodą jis vadina fenomenologiniu. Tačiau tai tik empirinis pažinimo kelias, o giluminės jo realybės prielaidos kyla iš apriorinio Absoliuto pripažinimo¹²⁷. Būtent iš jo kyla gili organinės pasaulio vienybės nuojauta. Už formų ir reiškinių gausybės išvelgiama viena globalinė Realybė¹²⁸. Materijos formų įvairovė santykyje su šia Realybe traktuojama kaip Vienio ir Daugio santykis. Vienis nelaikomas visiška tobulyste, kurią būtų galima priešpriešinti Daugiui kaip netobulumų sumai. Atvirkščiai, Vienis yra „ataustas tuo Daugiu, kartu užtikrindamas to Daugio sintezę“¹²⁹. Čia išryškėja Teilhard'o filosofijai ypač svarbus gamtos saviorganizacijos bei sudėtingumo ir sąmonės koreliacijos momentas. Vienis yra greičiau pasaulį formuojanti jėga, kovojanti su suirimo tendencija, kylančia iš gamtos, t. y. su

ateistų pusėje“ (*Prie „Apvalo stalo“: Po mišių: nuotrupos iš jaunujų pokalbio, 1982–1983 m.*, in: VUB RS, f. 187, b. 1541, l. 25).

¹²⁴ Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14.

¹²⁵ Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

¹²⁶ „Šiuolaikinė Fizika Pasaulio prigimtį paaiškina, kad fizikiniai Kūnai nėra Medžiaga, kad Kūnai – Energijos virpesiai, kad Medžiaga yra didesnio ar mažesnio dažnio Energijos Virpesiai. Visa, kas Gyva – virpa...“ (Juozo Valiušaičio atsiminimai apie Juozą Brazauską, 1993).

¹²⁷ *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionyste?*, l. 13a.

¹²⁸ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 9.

¹²⁹ P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės*, l. 27.

Daugiu. Pastebima, kad nors pagal entropijos dėsni energijos mažėja, gamtoje vyksta ir atvirkščias procesas – „tvarkymo, organizavimo, vienijimo, tobulinimo procesas“¹³⁰. O tai įmanoma tik dėka iš šalies ateinančios energijos, kuri sulaiko materijos irimą ir skaidymąsi. Ši energija skatina materijos struktūrizaciją ir diferenciaciją, kas įgalina atsirasti kokybiškai naujus ryšius¹³¹. Gyvybė ir sąmonė taip pat yra materialių struktūrų sudėtingėjimo rezultatas¹³². Progresuojanti materijos struktūrizacija vyksta dėl išorinių (radialinės energijos) ir vidinių jėgų (tangentinės energijos) sąveikos. Radialinė energija skirtingus elementus (daleles) jungia į kokybiškai naujus kompleksus, o tangentinė energija padeda išlaikyti panašių elementų vienybę¹³³. Radialinės energijos kiekis auga didėjant struktūrą sudarančių elementų (dalelių) skaičiui. Kadangi kiekviena dalelė yra tik materializuota lauko energija, kuo aukštesnė lauko forma, tuo daugiau jis organizuoja dalelių į vis sudėtingesnes formas, todėl proporcingai dalelių skaičiui didėja ir individuali kiekvieno elemento (dalelės) laisvė¹³⁴.

Teilhard'o koncepcijoje materija ir dvasia tapatinamos kildinant jas iš vienos „visatos medžiagos“¹³⁵. Aktualiai, empiriškai apčiuopiama kosminė medžiaga turi du pavidalus – ji gali būti sudaryta iš dalelių arba bangų, nors savo esme dalelės – tik įvairiausių bangų (energijų) sąveikos. Pristatomos naujausios fizikos koncepcijos, pagal kurias dalelės suvoktinos kaip „matematinės fundamentalių simetrijų abstrakcijos“. Aiškinama taip: geometrinės figūros susideda iš matematinių linijų. Joms tarpusavyje susikertant atsiranda erdvinės figūros. Tai jau konkretybės, kurių atžvilgiu matematinės linijos yra abstrakcijos, idėjos¹³⁶, nors tai irgi ne „niekas“. Todėl Visata suvoktina kaip „darni idėjų visuma“¹³⁷, psichinis mūsų jausmų, nuotaikų ir minčių kompleksas¹³⁸, už kurio – Amžina, Pati iš Savęs Esanti Būtis, Didžioji

¹³⁰ „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 18.

¹³¹ K. Bogdanskis, „Biofizikiniai aspektai T. de Šardeno filosofijoje“, in: *Ibid.*, l. 78.

¹³² P. T. de Šardenas. *Jo filosofijos bruožai*, l. 28.

¹³³ *Ibid.*, l. 18.

¹³⁴ T. Rylaka, „Daikto struktūros ir evoliucinių pakitimų samprata T. de Šardeno teorijoje ir šiuolaikinėje fizikoje“, l. 60.

¹³⁵ Antanas Maceina, „Didieji Dabarties klausimai“, p. 288. Brazauskų knygose akcentuojama, kad dvasios ir materijos supriešinimas būdingas senajam filosofiniam ir teologiniam mąstymui (*Gyvybės ir sielos problemos: Iš „Apmąstymų apie gyvybę ir sielą“*, in: VUB RS, f. 187, b. 1439, l. 14–16).

¹³⁶ *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 16.

¹³⁷ *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius 1956–1975*, l. 6.

¹³⁸ *Dievas, visata, žmogus*, l. 9.

Realybė arba Dievas¹³⁹. Ir Čiočytei išpūdį padarė būtent šis dvasios ir materijos santykio aiškinimas. Ji prisimena, kad Brazauskas „tiesiog man nubraižė schemą. Jis man pradėjo kalbėti apie mikrofiziką, labai panašiai kaip Česlovas Kavaliauskas rašė, ir koks ryšys tarp pačios nežymiausios materialiosios dalelės ir grynosios bangos, kuri yra gryna energija“¹⁴⁰.

Teilhard'o realybė yra organiška, evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – savisklaidos siekiantis Dievas, savo ruožtu tapęs „besiskleidžiančios visatos ašimi ir centru“¹⁴¹. Evoliucijoje, kurią jis supranta kaip vienijimąsi, išvelgiamos trys pakopos: negyvosios gamtos fazė (kosmogenezė), gyvojo pasaulio formavimasis (biogenezė) ir žmonijos atsiradimo bei vystymosi fazė (noogenezė). Savo esme tai psichogenezės procesas: evoliucija vyksta vis kompleksiškesnių sistemų kūrimosi, koncentracijos ir vienybės augimo kryptimi¹⁴². Evoliucijos eigoje materialios struktūros vis sudėtingėja, kuriasi vis labiau integruotos esybės, „didėja psichinio prado, sąmonės bei dvasinio faktoriaus sankaupa“¹⁴³.

Atsiradus žmogui, evoliucija įgauna naujų bruožų. Visų pirma, pagrindinio evoliucijos kamieno polinkį šakotis pakeičia jungimosi tendencija. Be to, šiame kosmogenezės etape sąmonė pasireiškia aktualiai (išryškėja). Esminis pokytis biosferos gyvenime – refleksinės (moralinės) sąmonės, t. y. sugebėjimo vertinti savo veiksmus, susiformavimas. Ir nors sąmonės atsiradimas sąlygotas centrinės nervų sistemos sudėtingėjimo, o siela gali būti suvokiama kaip specifinė kūno organizacijos kokybė¹⁴⁴, vis dėlto tai yra „didysis šuolis, įvykęs ne be Kūrėjo valios“¹⁴⁵. Refleksinė sąmonė iš gyvūnų paveldi biologinę prigimtį ir intelekto pradmenis, tačiau sąžinė kaip Kūrėjo nuojauta gaunama iš Jo. Ši nuojauta ir yra tai, ką teologai laiko siela¹⁴⁶.

¹³⁹ *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius 1956–1975*, I. 10.

¹⁴⁰ Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

¹⁴¹ Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'o perspektyvoje*, p. 151. Dievas, kaip imanentinis evoliucijos pradas ir tikslas, nesunkiai išvelgiamas evoliucijos proceso tikslingumo, judėjimo Dvasios kryptimi į Visuotinį Kristų akcentavime, vidujiškuojo sąsajos su Visata (P. Teilhardas, *Mano tikėjimas*, I. 4), Vienio pripažinime (*Ibid.*, I. 9).

¹⁴² Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, p. 46.

¹⁴³ M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalų aktualumas*, I. 4.

¹⁴⁴ K[lodas] Tresmontanas, *Kaip šiandien sprendžiama Dievo buvimo problema*, d. 3: *Trečiasis etapas: biologinė evoliucija, gyvybės atsiradimas, sielos samprata, Dievas Kūrėjas*, in: VUB RS, f. 187, b. 1376, I. 206.

¹⁴⁵ *Kolektyviniai apmąstymai*, I. 14.

¹⁴⁶ *Ibid.*, I. 15.

Svarbiu evoliucijos momentu žmogiškoje fazėje laikomas asmeninio centro – savimonės – susiformavimas ir būtinybė išlikti jos sąlygotam dvasiniam ir intelektualiniam turiniui užtikrinimas – nemirtingumas. Teilhard'as įsitikinęs, kad mūsų asmenybės branduolys – visą gyvenimą ugdomas idėjų, vaizdinių ir meilės centras – bus įjungtas į nemirtingumo sferą¹⁴⁷. Kitaip ir negali būti, nes „žmogus su savo sąmone, trokščiančia nemirtingumo [...], gimė kaip Didžiosios Amžinosios Sąmonės Spindulys“¹⁴⁸. Tik personalizacija veda į absoliučią vienybę Omegos taške.

Teilhard'o filosofiją tyrinėjęs Paškus pastebėjo, kad Teilhard'o supratimu žmonijos evoliucija plėtojasi dviem kryptimis: materialine, pasireiškiančia technikos ir ūkio pažanga, ir dvasine – mokslo, filosofijos, etikos, estetikos, religijos aspektais¹⁴⁹. Gyventojų skaičiaus augimas, vis stiprėjančys kontaktai dėl mokslo ir technikos progreso bei transporto tobulėjimo atveda į planetizaciją¹⁵⁰, o per socializaciją ir planetizaciją žmonija pakyla į trečiąją evoliucijos etapą – noosferą. Tai visų žmonių dvasinės ir materialios veiklos rezultatų visuma, visuotinė žmonijos (planetinė) sąmonė, kuri „apsupa planetą kaip „mąstanti membrana““¹⁵¹. Teilhard'as akcentavo mokslinės ir techninės pažangos svarbą, siekiant sukurti teisingesnę ir harmoningesnę visuomenę¹⁵², kurios tolesnis vystymasis jo giliu įsitikinimu turi atvesti į „mistinės supervisuomenės atsiradimą, kuri jungsis meilėje ir malonėje“¹⁵³. Teilhard'o supratimu „mes esame pakeliui į vienos „kultūros“ susikūrimą, kultūros, kuri aprėps visą žemės rutulį“¹⁵⁴ ir net visas mąstančias Visatos sferas (protingas Visatos būtybes)¹⁵⁵.

¹⁴⁷ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 37.

¹⁴⁸ *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1956–1975*, l. 4.

¹⁴⁹ Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'o perspektyvoje*, p. 89. Šią knygą pavadinimu *Evoliucija ir krikščionybė Tejaro de Šardeno perspektyvoje* Brazauskai taip pat padaugino savilaidos būdu.

¹⁵⁰ Norbert M. Wildiers, *Teilhard de Chardin*, p. 66.

¹⁵¹ Gundolf Freyermuth, „Surfer, wollt ihr ewig leben: Teilhard de Chardin und der Traum, Mensch und Maschine zu versöhnen“, in: Gerhard H. Sitzmann, *Kommentare zum Verstaendnis von Leben, Werk und Wirkung Teilhards*, p. 23. Teilhard'ui „noosfera“ taip pat ir mąstanti žmonija bei jos susivienijimo rezultatai (Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 4–6).

¹⁵² *Ibid.*, l. 3.

¹⁵³ M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalo aktualumas*, l. 7.

¹⁵⁴ „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, l. 29.

¹⁵⁵ Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, l. 61.

5. Teilhard'o krikščionybės samprata. Brazauskų mokinių prisiminimuose galima rasti nemaža duomenų Brazauskų norėtam pristatyti Teilhard'o požiūriui į krikščionybę suvokti. Akcentuota veikli, darbais, o ne tikėjimo ženklais reiškiamą katalikybę, t. y. humanistinę krikščionybę. Karkockienė prisimena Brazauskus idealu laikius „sąmoningą tikėjimą ir veiklią meilę“. Raginta vadovautis „moraliniu, vidiniu įstatymu“, atitinkančiu Dekalogą¹⁵⁶. Buvo pabrėžiama, kad „moralinis kriterijus yra labai svarbus ir kartais (o gal ir neretai) netikintys žmonės yra doresni ir sąžiningesni negu „krikštyti pagony“¹⁵⁷. Pasak Karkockienės, „svarstant asmeniniuose pokalbiuose giliau apie krikščionio ir nepraktikuojančio kataliko galimą vertinimą Dievo akyse, ne kartą girdėjau, kad dori, sąžiningi, principingi, teisybės ieškantys žmonės, nors ir nepraktikuojantys katalikai, Dievo akyse turėtų būti vertinami“¹⁵⁸. Pasisakyta už subtilų krikščionybės propagavimą: „sakydavo: turi tiesiog savo aplinkoj tas krikščioniškas vertybes vykdyti [...]. Matant kokią neteisybę stoti kokio nekaltojo pusėn“¹⁵⁹.

Daugelio Brazauskų mokinių sąmonėje liko tradicinės ir moderniosios katalikybės priešpriešos išpūdis, atmetimas iš konservatyviau mąstančių. Anot Irenos Rimkevičienės jos tėtis bijojo, kad ji pateko į sektą („Kas čia darosi su tuo vaiku? Kodėl jis tylėjo, o dabar pradėjo šnekėti?“)¹⁶⁰. Tejarišką Brazauskų mokinių krikščionybės sampratą atskleidžia diskusijų knygelės. Dievas jose tapatintas su protu, gėriu, meile. Pavyzdžiui, diskusijoje moralės klausimais dalyvavusiam „Anuprui“ „Dievas tai Visuotinė Dvasinė Meilės Energija, kuri užkodavo Meilės principą žmogaus prigimtyje“, o „Nendrei“ Dievas – didžioji Būtis, kurios atžvilgiu ji – „suvokianti tos Būties dalelytė“¹⁶¹. Reikštas kritiškumas sakramentalizmo, tikėjimo maginiu maldų ir sakramentų veikimu atžvilgiu. Pavyzdžiui, piktintasi pasakymu „išklaudyti mišias“. Klausta: kokią prasmę turi formalus tokios „pareigos išpildymas“?¹⁶²

Vis dėlto konkretnė Teilhard'o krikščionybės savivokos analizė galima tik iš Brazauskų verstų knygų, kuriose nesunkiai įžvelgiama Teilhard'o suformuluota nauja, neįprasta tradicinei katalikybei, Dievo kaip Didžiosios

¹⁵⁶ Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20.

¹⁵⁷ *Ibid.*

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

¹⁶⁰ Pokalbis su Irena Rimkevičiene, 2016-10-14.

¹⁶¹ *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais*, l. 25–26.

¹⁶² *Prie „Apvalo stalo“*, l. 1.

Realybės, apimančios visa, kas egzistuoja (nes niekur nesama „nebūties“), samprata. Jos begalybę išreiškia visų pirma erdvė, kurios ribų neįmanoma įsivaizduoti. Kartu tai ir „sąmoninga Būtis, Amžina [...], visada Esanti, visada Būsianti, visada Save Žinanti, visada Kurianti“¹⁶³, t. y. „aukščiausioji Sąmonė, aukščiausioji Meilė, visa kuriantis Subjektas, kuris įvairiose tautose vadinamas Dievu“¹⁶⁴, visos Būties, apimančios skirtingo tobulumo dalykus, centras, kurį Teilhard'as įvardija Omega. Jo koncepcijoje Omega ir transcendentinis neišbaigtos būties tikslas, ir išorinė, materialias struktūras sudėtingėti skatinanti, galia, o kartu šio netobulo pasaulio vidinis (imanentinis) veiksnys¹⁶⁵. Žinoma, tokioje sistemoje tradicinis krikščionybei antgamtinės ir gamtinės sferų griežtas skyrimas yra neįmanomas. „Antgamtė“ – tai tik realybė aukščiausiam laipsnyje¹⁶⁶. Taigi Omega, viena vertus, yra suverenus galios centras, veikiantis tarsi nuo jo atskirtą kitą būties dalį, kita vertus – Daugio pastangų pakilti į Vienį rezultatas (noosferos etape – žmonijos socialinės, intelektualinės ir dvasinės konvergencijos aukščiausias taškas) – centras, kuris akumuliuos visa tai, ką visata sukuria, personalizacijos židinys¹⁶⁷. Tejariškame pasaulėvaizdyje Dievo ir pasaulio santykis matomas kaip Daugio kaitos procesas, nukreiptas į Vienį, kuris savo ruožtu veikia Daugyje kaip jo vidinis aspektas. Jeigu Dievas yra absoliutas, absoliuti būtis, jis yra visur. Todėl evoliucija – tai vystymasis iš pradinio Daugio („nieko“) į „Tikslą Taške Omega“¹⁶⁸. Tokiu atveju ir kūrimas iš esmės yra vienijimas¹⁶⁹.

Omegą Teilhard'as tapatina su Jėzumi Kristumi, per Įsikūnijimą tampa pančiu asmeniniu ir fiziniu (ontologiniu) visatos centru¹⁷⁰. Čia ryškios pa-

¹⁶³ *Dievas, visata, žmogus*, l. 5.

¹⁶⁴ *Materija ir sąmonė: Etiudas pagal diskusinius pokalbius, 1960–1975*, l. 25.

¹⁶⁵ „Kai kurie T. de Šardeno filosofijos aspektai“, l. 27. Dievo ir kūrinio santykį tejariškame pasaulėvaizdyje taikliai yra nusakęs krikščioniškos mistikos tyrinėtojas Josefas Sudbrackas: Dievas yra Būtis iš savęs paties, o kūrinys – dėl nuolatinio gavimo ir pilnos priklausomybės nuo Dievo. Jis pastebi, kad „radikalus kūrinio priklausomumas nuo Dievo ir Būties totalumas Dieve yra priešybė, bet tai yra viena Būtis“ (Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik*, p. 67).

¹⁶⁶ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 56.

¹⁶⁷ Kartu tai ir aukščiausioji asmenybė, į kurią laikų pabaigoje konverguos visos sąmoningos žemiškos būtybės (*Ibid.*, l. 105).

¹⁶⁸ *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 23.

¹⁶⁹ Antanas Maceina, „Didieji dabarties klausimai“, p. 308.

¹⁷⁰ Antanas Paškus, *Evoliucija ir krikščionybė*, p. 64. Panašiai Teilhard'as kalba apie pasaulio (fizinių) elementų palaipsnį vartimą savimi, jiems supanašėjant su Dievu (Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 104).

ralelės su pranciškoniška Kristaus koncepcija, pagal kurią Kristus yra ir gamtinės tikrovės karūna¹⁷¹. Taigi nors Teilhard'ui Kristus yra visų pirma kosminis, jis jam svarbus ir kaip realus, istoriškai gyvenęs asmuo, kuris dėl to yra konkretus Absoliuto pavidalas¹⁷². Įsikūnijimas Jėzuje Kristuje paspartino Daugio grįžimo į Vienį procesą. Tai ilgai trukusio proceso lemiamas momentas, evoliucijos šuolis, kuriam žmogaus sąmonė jau buvo pasiruošusi. Atskleidamas žmonijai jos tikrąjį centrą ir tikslą, Kristus paspartino jos raidą. Žmogus gavo galimybę įsijungti „į dieviškąją sferą, kad su Kristaus pagalba taptų sąmoningu, kryptingu Dievo kūrėjo bendradarbiu“¹⁷³. Dievo įsikūnijimas Jėzuje Kristuje įvyko konkrečiame istoriniame laikotarpyje, tačiau kristogenezė – Kristaus įsikūnijimas kosmose – tęstinis procesas, besireiškiantis vis augančiu žmonijos sąmoningumu ir pasaulio, žmonijos gyvenamos aplinkos, transformacija.

Kristaus universalumas ir personalumas labiausiai ir apibrėžia tejariską krikščionybės sampratą. Evoliucija nesuvokiama be ryšio su Dievu kaip asmeniu. Teilhard'as krikščionybę mato kaip visuotinę, pažangią, į evoliucijos tikslą – Kristų – vedančią religiją, netgi kaip evoliucijos tąsą arba kaip naują evoliucijos formą. Wildiersas pastebi, kad Teilhard'o koncepcijoje krikščionybės visuotinumas ir jos mokymo pažangumas garantuoja krikščionybei „evoliucijos religijos“ statusą, nes paruzija identifikuojama su Omegos tašku, todėl teologija nuosekliai paremia evoliucijos mokymą¹⁷⁴. Katalikybė Teilhard'o požiūriu pasižymi kūrybingumu, o jos „panteistinė praeities mistika, o ypač mūsų epochos mistika, kuri kiaurai persisunkusi „kūrybiniu evoliucionizmu“ gali pavirsti ryškiausia ir pačia dinamiškiausia Dievą mylinčia forma“¹⁷⁵. Tokios ateities akivaizdoje pasisakoma už „kūrybinio veržlumo, pastangų ir pergalių, rizikos ir pažangos moralę“¹⁷⁶.

¹⁷¹ Norbert M. Wildiers. *Teilhard de Chardin*, p. 98. Anot Teilhard'o krikščioniškosios kosmogonijos, apimančios visas pažiūras, susijusias su visatos kilme ir jos atskirų elementų istorija, apvainikavimas yra Visuotinis Kristus (P. Teilhard de Chardin, *Vakarietiškos mistikos gairės*, I. 31).

¹⁷² Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, I. 61.

¹⁷³ *Kolektyviniai apmąstymai*, I. 19.

¹⁷⁴ Norbert M. Wildiers, „Teilhard de Chardin, Pierre, SJ“, p. 1341.

¹⁷⁵ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, I. 105. Maža to, dėka materiją persmelkiančio dieviškojo absoliutumo, pilnatvę pasiekiančio Jėzaus Širdyje, jos (materijos) absoliutumo istorinė ašis, kurioje materija randa savo vienybę, yra Bažnyčia, įeinanti į mistinį Kristaus kūną (Josef Sudbrack, *Die vergessene Mystik*, p. 73–74).

¹⁷⁶ „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, I. 2.

Krikščioniui dėka savo tikėjimo visuotinumui privalomas ne izoliavimasis nuo pasaulio, o bendradarbiavimas, solidarumas, dialogas su visais, nes krikščionis niekuo nesiskiria nuo kitų – „tikėjimas į Dievą tik sukilina solidarumo jausmą, atsakomybės jausmą bei pareigą už save ir už kitus“¹⁷⁷. Be to, Teilhard'o atvirumas visiems geros valios, gėrio siekiantiems žmonėms leidžia jam išvelgti ryškius trijų svarbiausių žmonijos religinių formų – rytietiškosios, humanistinės panteistinės ir krikščioniškosios – suartėjimo ženklus. Jo giliu įsitikinimu, jose besidarbuojanti ta pati Dvasia veda jas į jų susivienijimą Kristuje. Tokia, pasak Teilhard'o, yra „vienintelė įmanoma ateities religijos forma“¹⁷⁸.

Būties vienybės požiūriu didžiulė reikšmė teikiama Eucharistijai. Teilhard'as iškelia fermentinę – vienijančią, jungiančią – Eucharistijos sakramento reikšmę¹⁷⁹. Per Eucharistiją Kristus mistiniu būdu asimiliuoja visa, kas jį supa. Taip konsekracijos dėka visas pasaulis tampa Kristaus kūnu, todėl visas pasaulis tam tikra prasme virsta sakramento materija¹⁸⁰. Mistine prasme eucharistinė transsubstanciacija perkeičia (konsekruoja) visą pasaulio procesą ir todėl suvoktina kaip kristogenezės reprezentacija kosmose¹⁸¹.

Blogio problema – vienas iš krikščionybės aspektų, kuriam Teilhard'as, skyrė ne tiek daug dėmesio. Blogis jam – reiškiny, susijęs su sistemos vystymusi ir jos laikinu nevieningumu, nepilnumu (vienijimosi sunkumais). Taigi tai struktūrinis blogis: netvarkos ir nesėkmių, skaidymosi ir irimo blogis¹⁸². Žmogaus stadijoje fizinis blogis virsta moraliniu. Moralinėje sferoje blogis susijęs su klaidingu žmogaus pasirinkimu, kuris įmanomas, nes žmogus turi laisvę rinktis. Todėl ir pirmoji nuodėmė, Teilhard'o manymu, sietina ne su pirmojo žmogaus nupuolimu, o su sąmoningos žmogaus veiklos pradžia ir darbe nuolat tykančia nesėkmių, klaidingų pasirinki-

¹⁷⁷ Albertas Dondeyne, *op. cit.*, l. 41.

¹⁷⁸ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 65.

¹⁷⁹ *Kolektyviniai apmąstymai*, l. 63.

¹⁸⁰ „Ištraukos iš Tejaro veikalo apie Eucharistiją“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 63.

¹⁸¹ Carl Heinz Ratschow, *op. cit.*, p. 16. Anot Teilhard'o, per Eucharistiją praeina „įsikūnijimo arba kūrimo ašis“, per kurią sueinama į fiziologinį kontaktą su asimiliuojančia įsikūnijusio Žodžio jėga (Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 95). Priimdami komunią organiškai jungiamės į vieninę dvasinę judėjimą (*Ibid.*, l. 95), prisiliečiame prie pačios evoliucijos šerdies (*Ibid.*, l. 96).

¹⁸² *Ibid.*, l. 125.

mų, apsirikimų galimybe¹⁸³. Tos klaidos kaip mąstymo įpročiai ir padarytų sprendimų pasekmės perduodamos būsimosioms kartoms. Čia, pasak Teilhard'o, ir slypi gimtosios nuodėmės šaknys.

Priešingai įsigalėjusiai nuomonei, Teilhard'as neatmeta blogio išlikimo galimybės laikų pabaigoje. Jis mini visiškos katastrofos galimybę, nes žmogus yra laisvas. Dievo Apvaizda nedeterminuoja istorijos¹⁸⁴. Teilhard'as neatmeta hipotezės, kad „dalis žmonių atsisakys tikslo, paneigs Omegą ir tuo būdu įvykdytų vieningos noosferos skilimą“¹⁸⁵. Vis dėlto įtikinamesnė kitokia įvykių eiga – visiškas blogio sumenkėjimas paskutiniajame žmonijos istorijos tarpsnyje¹⁸⁶. Užtat ir pragaras jam – ne ontologinė ar juo labiau erdvinė duotybė, o „priešprieša veiklumui ir kūrybai, priešprieša gėrio gausinimui, priešprieša meilei, priešprieša Dievui“¹⁸⁷.

Teilhard'o pastangos ugdyti veiklią asmenybę, krikščioniškumą išreiškiančią savo kasdiene veikla taip pat buvo plačiai atspindėtos Brazauskienės adaptuotose knygoje. Jose išryškinamas skirtumas tarp senojo krikščionio saviraiškos modelio, pagrįsto statiniu pasaulėvaizdžiu ir „pusiausvyros“ morale, ir iš krikščioniškojo humanizmo išplaukiančios veržlumo (dinaminės) moralės, kuri žmogaus vertę matuoja pagal žmogus indėlį į dvasinį bei intelektualinį žmonijos tobulėjimą¹⁸⁸. Raginama atsisakyti rezignacijos, pasyvumo toleravimo, dolorizmo (kančių ieškojimo), nesipriešinimo blogiui. Akcentuojama, kad meilė Dievui ir meilė pasauliui nėra priešingi vienas kitam dalykai, nes visuomenės pažangos reikalauja pats Kristus, jo mistinio Kūno išvystymo logika. Krikščionys skatinami jungtis į pasaulio tobulinimą, jį perkeičiant, perkeliant į aukštesnę būseną, nes „dieviškoji Šviesa gali sušvisti ir šviesti tik mūsų pačių suorganizuotoje tikrovėje“¹⁸⁹. Didžiąją reikšmę Teilhard'as teikia mokslui ir jo pasaulį keičiančiais galia: tiriantis ir kuriantis santykiavimas su pasauliu laikomas kone religine pareiga¹⁹⁰. Mokslo pasiekimai, technikos naujovės, masiniai politiniai-socialiniai judė-

¹⁸³ „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, l. 6–8; T. de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 124–125.

¹⁸⁴ „T. Plužanskio ir M. Tazbиро diskusija“, in: *Tejaro de Šardeno idėjos Lenkijoje*, l. 109.

¹⁸⁵ *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*, l. 37.

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ Tejaras de Šardenas, *Mano tikėjimas*, l. 93.

¹⁸⁸ „Kaip T. de Chardin'as aiškina blogio esmę ir kaip naujai aptaria nūdienos krikščionio etiką“, l. 2.

¹⁸⁹ Anelė Brazauskienė, „Ne bėgti nuo pasaulio, bet į jį įsijungti“, p. 42.

¹⁹⁰ M. Tazbir, *Tejaro de Šardeno veikalo aktualumas*, l. 7.

jimai, keičiantys tradicinės visuomenės sanklodą, ar net karai – visame tame Teilhard'as išvelgė „su milžiniška jėga ir gausybe“ prasiveržiančią žmogiškąją kūrybą, liudijančią tolesnį žengimą progreso kryptimi¹⁹¹. Teilhard'o idėjų įkvėpti Brazauskų mokiniai nekrikščionišku laikė bet koki žmogaus socialinį išnaudojimą, „biznierišką požiūrį į tautų laisvę, į apsisprendimo teisės ignoravimą, į žmogaus laisvės ignoravimą“¹⁹².

Teilhard'as didesnę reikšmę teikė moraliam elgesiui savo artimo labui, nei pamaldumo praktikoms. Jo knygoje kritikuojamas „kiekybinis sakramentalizmas“, „dirbtinis religinės praktikos pasaulėlis“, susmulkėjęs pamaldumas¹⁹³, sakramentų reikšmės krikščionio gyvenime pervertinimas¹⁹⁴, individualistinis dvasinio tobulinimosi būdas¹⁹⁵. Nemažas dėmesys skirtas naujai maldos sampratai. Malda, pasak Teilhard'o, turėtų būti „bet kokios žmogiškos veiklos išeities taškas“¹⁹⁶, „perspektyvinis planavimas tomis keliomis minutėmis ryte akis į akį su savo Dievu, kaip dienos bėgyje kursiu amžinąją prasmę turėsiantį gėrį“, todėl tai svarbiausias gyvenimo momentas¹⁹⁷. Tačiau tai tik darbų planas, projektas, o esmė – patys dienos darbai. Brazauskai skatino, mokė praktiškai, konkrečiais veiksmais išreikšti meilę savo artimui, o per tai ir Dievui. Vilija Malinauskienė prisimena: „mes atvira kalba nesakėm, kad mes krikščionys ir tikime Dievą. Mes to niekada nesakėm, bet kad mūsų elgesys yra kitoks, tai šitą pastebėjo [kiti]. [...] [Dirbome] pagal tą modelį, kad krikščionis savo aplinkoje turi skleisti šviesą ir spindėti [...]. [...] Toks tylus, bet tikras kelias bendraujant su žmonėmis, stengiantis tas dieviškąsias idėjas propaguoti, bet neminint atvirai tų dalykų“¹⁹⁸.

6. Brazauskų mokinių ir dvasininkijos santykis su Teilhard'o idėjomis. Brazauskų metodiškas darbas su pasaulietiniu jaunimu, seminaristais ir kunigais, diegiant jiems modernios, atviros pasauliui katalikybės idėjas,

¹⁹¹ Pierre Teilhard de Chardin, *Žmonijos savimonės ir krikščionybės tarpusavio santykis*, I. 3.

¹⁹² *Kaip nūdienos jaunimas samprotauja moralės klausimais*, I. 5.

¹⁹³ Užsiiminėjimas su P. Teilhardo filosofija: Išvardintos temos ir klausimai jų nagrinėjimui, in: *LJPB*.

¹⁹⁴ *Kolektyviniai apmąstymai*, I. 54.

¹⁹⁵ *Dievas, visata, žmogus*, I. 19.

¹⁹⁶ *Malda: Šiuolaikinio žmogaus samprata*, I. 3.

¹⁹⁷ *Ibid.*, I. 8.

¹⁹⁸ Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

davė savo vaisių. Per jų mokyklą perėjo apie 50 žmonių¹⁹⁹, dalyvaudami diskusijų grupės darbe ar bendraudami su Brazauskais kitais būdais. Tai įvairių sričių mokslininkai²⁰⁰, kunigai²⁰¹, gydytojai²⁰², inžinieriai²⁰³, muzikai²⁰⁴, ekonomistai²⁰⁵, pedagogai²⁰⁶ ir kitų profesijų atstovai²⁰⁷. O tuo metu tai buvo perspektyvūs vyresniųjų klasių moksleiviai, studentai, jau baigę aukštąsias mokyklas inteligentai ir net jauni mokslininkai, ieškantys gyvenimo prasmės, siekiantys suprasti, o ne vien tikėti. Dauguma jų buvo kilę iš tikinčių (praktikuojančių) šeimų. Kai kurių tėvai buvo prieškario katalikai inteligentai ateitininkai (Juozo ir Vidmanto Valiušaičių). Kukulskis, Rugevičius prieš patekdami pas Brazauskus priklausė Butkevičiaus grupei, dalyvavo folkloriniame judėjime. Iš etnokultūrinio judėjimo pas Brazauskus atėjo taip pat Margarita ir Loreta Vaitiekūnaitės, Rita Giedrė Rugevičiūtė, Teresė Jurkuvienė, Loreta Vinclovienė²⁰⁸. Rugevičius ir Dauknys dalyvavo ir

¹⁹⁹ Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“, p. 6.

²⁰⁰ Medicinos mokslų daktarės Eglė Baršauskaitė-Jonaitienė, Vilija Veteikytė-Malinauskienė, Kamilė Laimutė Bloznelienė ir Laima Bloznelytė-Plėšnienė, technologijos mokslų daktarai Mindaugas Bloznelis ir Antanas Kudzyš, fizikas Julius Šalkauskas, biofizikas Algirdas Saudargas, biochemikė Roberta Rubikaitė, chemikė Eugenija Lukoševičienė, menotyrininkė Asta Barisaitė-Giniūnienė, menotyrininkė ir etnologė Teresė Jurkuvienė, literatūrologė Dalia Čiočytė, psichologė Daiva Grakauskaitė-Karkockienė, edukologė Rita Giedrė Rugevičiūtė.

²⁰¹ Kęstutis Latoža, Kęstutis Rugevičius, Gintaras Vitkus. Būdami seminaristais: Algirdas Dauknys, Jonas Kauneckas, Petras Linkevičius, Vytautas Pūkas, Rokas Puzonas.

²⁰² Aušra Zinkevičiūtė-Kukulskienė, Valdas Kukulskis, Birutė Tranaitė, Vilius Povilionis, medicinos darbuotoja Irena Šlėguvienė.

²⁰³ Remigijus Karkockas, Algirdas Patackas (ir kultūrologas), Jonas Šlėgus, Ramūnas Šulskus.

²⁰⁴ Giedrė Andriuškevičiūtė, Saulius Andriuškevičius, Vanda Dackevičiūtė-Malinauskienė, Irena Dackevičiūtė-Rimkevičienė.

²⁰⁵ Kristina Januškevičienė, Dalia Šlapikaitė-Vaitkevičienė.

²⁰⁶ Jūratė Baršauskaitė-Sutkuvienė, matematikė J. Kavaliauskienė, matematikas Antanas Patackas.

²⁰⁷ Žurnalistas, literatūrologas Viktoras Alekna, Laisvė Vaitiekūnaitė-Ašmontienė, Loreta Vaitiekūnaitė, Margarita Vaitiekūnaitė, vienuolė s. Rozana Graulich, Vytautas Juškevičius, gidė ir dėstytoja Rolanda Šimanauskaitė-Kupčikienė, geologas Mindaugas Kuzminskas, Marytė Sirtautienė, A. ir I. Tamulėnai, Eugenija Venckauskaitė, fotografas Juozas Valiušaitis, žurnalistas Vidmantas Valiušaitis, bibliotekininkė Loreta Vinclovienė, A. Žilionis ir kiti. Sąrašai parengti remiantis Brazauskų mokinių interviu, prisiminimais apie Juozą Brazauską (1993), mokinių sąrašą „Artimiausi A. ir J. Brazauskų jaunieji bičiuliai“.

²⁰⁸ Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03. Tačiau Jurkuvienė ir Vinclovienė Brazauskų grupės veikloje dalyvavo sporadiškai ir nelabai linkusios siesti save su

Eucharistijos bičiulių sąjūdžio veikloje (Rugevičius – taip pat ir žygeivių)²⁰⁹. Vis dėlto ir juos veikė ateistinė propaganda. O kai kurie (kaip Jonaitienė) iki susitikimo su Brazauskais apskritai nelaikė savęs tikinčiais²¹⁰. Visi jie juto vidinį norą išsaugoti tikėjimą (turėtą arba įgytą) ir kartu nesugebėjimą atsispirti ateistinei propagandai, pasitelkusiai į pagalbą mokslą, kurį tuo metu monopolizavo sovietų valdžia. Kun. Vitkus prisimena: „Viduje gal ir nesutikdavai su tuo „evoliuciniu“ mokymu, dialektiniu materializmu, bet nebuvo aiškumo ir mokėjimo jį paneigti, nebuvo argumentų. Manau, kad toks buvo daugumos žmonių, atėjusių iš tikinčių žmonių, likimas – jaustis nepilnaverčiams“²¹¹. Čiočytė, dėl tikėjimo niekada jokių abejonių neturėjusi, sakė: „aš išgyvenau dėl atotrūkio tarp tikėjimo valia, jausmais ir – tikėjimo protu“²¹². Neatsitiktinai Brazauskienės teigimu Teilhard'o „dėka [įvyko] net keliolika „atsivertimų“ mūsų aplinkoje per tuos beveik 20 metų“²¹³.

Brazauskams pavyko įdiegti pagarbą Teilhard'ui ir pasitikėjimą jo idėjomis. Pasak Brazauskienės, „apskritą stalą“ ir jo mokinius konservatyvesni katalikai vadino šardenistais, jų „vaikai“ ilgus metus buvo ugdomi „šardeniškoje dvasioje“²¹⁴, o ir patys mokiniai, bent jau jų dauguma, laikė Teilhard'o idėjas savo pasaulėžiūros pamatu. Brazauskienės teigimu, visi jie buvo „įsimylėję“ Teilhard'ą²¹⁵. Mokinių pastangomis diskusijų prie „apskrito stalo“ pagrindu 1982 m. buvo parengta argumentuota Maceinos veikalo

Brazauskais (Pokalbis su Terese Jurkuvienė, 2014-10-24; Pokalbis su Loreta Vincloviene, 2013-11-11).

²⁰⁹ Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08; Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03.

²¹⁰ Brazauskų pastangos propaguoti krikščionybę indiferentų aplinkoje matyti ir iš vieno jų darbo epizodų, susijusio su Juozo Girniaus paskaitos „Krikščionies atsakomybė istorijos bėgyje“ sklaida Lietuvoje. Anot Brazauskienės, paskaita buvo padauginta, pakeitus kai kuriuos žodžius, pavyzdžiui, žodį *krikščionis* – žodžiu *individas*, o žodį *Dievas* – žodžiais *Didžioji Sąmonė*, siekiant, kad „indiferentas ar ateistuojantis, kuriam žodžiai „krikščionis“ ar „Dievas“ sukelia alergiją, paėmęs šią puikią paskaitą, jos nepadėtų į šalį“ („Pagalvokime, kas ne taip: Vieno diskusinio pokalbio nuotrupos“, in: *LJPB*, I. 4).

²¹¹ Ramūnas Labanauskas, „Juozas ir Anelė Brazauskai – jaunimo ugdytojai“, p. 42.

²¹² Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

²¹³ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-05-10, in: *op. cit.*, I. 1.

²¹⁴ „Visi tik šitokioje „šardeniškoje“ dvasioje auklėjosi per šiuos 15–20 metų, kai teko vos susipažinti su T. de Šardeno veikalais“ (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*, I. 2).

²¹⁵ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-05-10, in: *Ibid.*, I. 1.

Didieji dabarties klausimai kritika²¹⁶. Kun. Linkevičius Teilhard'o filosofijos tematika 1984 m. Kauno kunigų seminarijoje apsigynė diplominį darbą²¹⁷. Kun. Vitkus, nuvykęs į Niujorką, jautė pareigą nufotografuoti Teilhard'o kapą. Vilija Malinauskienė prisiminė kaip ji, paveikta Brazauskų, Marksizmo-leninizmo universitete (apie 1985–1986 m.) diplominiam darbui pasirinko temą iš Teilhard'o filosofijos. Jos teigimu „Šardenas su savo evoliucija, visaapimančiu judėjimu ir pirmyn ėjimu ir tokiu kitimu, nesustabarėjimu man buvo labai patrauklus. Nes, žinot, iki šiol pritariu tai idėjai, kad viskas eina pirmyn“²¹⁸. Čiočytė atsiminė savo Teilhard'o tekstų interpretacijas: „Kaip jiems [Brazauskams] patiko. Jau aš buvau tiesiog genijus. Paskui spausdino ir platino tas mano interpretacijas“²¹⁹. Kun. Vitkus: „Dėdė kartu su Teta [...] žavėjosi jo [Teilhard'o] mintimis [...]. Šiuo susižavėjimu jie užkrėtė ir mus, savo vaikus, provokuodami tapti aktyviais“²²⁰.

Aiškinantis Brazauskų mokyklos savitumą lemiančius veiksnius, visų pirma išskyla santykio tarp tejarishkumo ir ateitininkishkumo klausimas. Brazauskienė savo laiškuose kun. Vaišniui, taip pat ir savo prisiminimuose ne kartą akcentavo, kad jie laikyti „šardenistais“ ir, atrodo, ji tam pernelyg neprieštaravo²²¹, nors ir užsiminė, jog jų „apskritas stalas“ pasivadino „šardenistų branduoliu“ tam, kad paslėptų savo ateitininkishką pobūdį²²². Atrodo, tuo norėta tik pasakyti, kad Teilhard'as jiems (Brazauskams) buvo autentiškos krikščionybės atkūrėjas, geriausiai Naujaisiais laikais išreiškęs ir ateitininkijos idealus. Tad atrodo, kad tiek savęs laikymas ateitininkais, tiek ir

²¹⁶ „Tarp kitko mūsų „apskritas stalas“ [...] yra detalai ši A. M. straipsnį išdiskutavę ir „sutašę“ atleiskite už tokį barbarizmą...“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *Ibid.*, l. 1). Brazauskų mokinių pastangų rezultatas – 1982 m. parengta knyga *Ar evoliucijos teorija derinasi su krikščionybe?*

²¹⁷ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-05-06, in: *op. cit.*, l. 1. Kun. Linkevičius atgimimo laikais rašė apie Teilhard'o filosofiją (Anelės Brazauskienės laiškas t. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-12-18, in: *Ibid.*, l. 1).

²¹⁸ Pokalbis su Vilija Malinauskiene, 2016-09-27.

²¹⁹ Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

²²⁰ Kun. Gintaro Vitkaus SJ prisiminimai apie Juozą Brazauską, 1993.

²²¹ „Juk mūsų apskrito stalo dalyvių buvo kai kas pramišes... šardenistais“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1996-02-20, in: *op. cit.* Kitame laiške kun. Vaišniui ji rašė apie pagrindžio darbą „mažam bendraminčių „šardenistų“ ratelyje“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *Ibid.*).

²²² „Tai nauja ateitininkų kartos užuomazga konspiracijos sąlygomis, neminint ateitininkų vardo, o pasikrikštijus „šardenistų branduoliu“, kad KGB negalėtų prikibti (Anelė Brazauskienė, „Juozas Brazauskas – gyvosios dvasios žmogus“, p. 6).

„šardenistais“ (tejaristais), atitiko Brazauskų įsitikinimus, tačiau sovietų valdžios metais buvo neįmanoma atvirai save įvardyti ateitininkais dėl galimų sovietų valdžios represijų, o tejaristais – dėl konservatyvios katalikų visuomenės neigiamo nusistatymo Teilhard'o atžvilgiu.

Skleisdami Teilhard'o idėjas Brazauskai aktyviai dirbo su kunigais²²³. Lankyti Brazauskų paruošti kunigai (Algirdas Dauknys, Petras Linkevičius, Jonas Kauneckas), jų artimi bičiuliai ir kiti kunigai. Tarp jų – marijonų vyresnysis kun. Pranas Račiūnas MIC (vadintas „Fransua Miteranu“²²⁴), Kazimieras Girnius, Andrius Gustaitis, Česlovas Kavaliauskas („Fenomenas“)²²⁵, Jonas Maksvytis, Jonas Zubrus SJ, Jonas Danyla SJ, Bronius Bulika, Vincas Vėlavičius, Petras Adomonis, Sigitas Tamkevičius SJ, Vincentas Jalinskas, Stanislovas Dobrovolskis, Petras Puzaras, Alfonsas Svarinskas, Rokas Puzonas, vysk. Julijonas Steponavičius²²⁶. Brazauskai rekomendavo bendrauti su Kauno katedros vikaru kun. Eugenijumi Bartuliu, kun. Juozu Zdebskiu, kun. Stanislovu Dobrovolskiu²²⁷. Kun. Dauknys prisimena pokalbius su kunigais jėzuitais Jonu Lauriūnu, Jonu Danyla ir ypač Jonu Zubrumi²²⁸. Dažni svečiai Brazauskų namuose būdavo kunigai Račiūnas ir Zubrus²²⁹. Brazaus-

²²³ Tai, kad kartu su Brazauskais lankė kunigus, savo interviu prisiminė kun. Rugevičius (Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11), Čiočytė (Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18), Šulskus (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14), Kukulskis (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03), kun. Vitkus (Pokalbis su kun. Gintaru Vitkumi, 2011-03-31), Karkockienė (Daivos Karkockienės atsakymai į klausimus, 2016-10-20).

²²⁴ Jį lankė daug kartų („Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 57). Kun. Račiūnas labai vertino Brazausko žinias, psichologinį ir politinį išvalgumą, tarėsi su juo dėl Bažnyčios ateities, vyskupų kandidatūrų. Brazausko nuomonė pasiekdavo prel. Ladą Tulabą ir prel. Audrį Juozą Bačkį (Pokalbis su Valdu ir Aušra Kukulskiais, 2015-01-03); Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11).

²²⁵ Lankytas daug kartų. Kun. Rugevičiaus teigimu Brazauskai keisdavosi su juo teologine literatūra. Kun. Kavaliauskas nurodydavo literatūrą, kurią vertėtų išversti (Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11).

²²⁶ „Valdas ir Aušra Kukulskiai“, in: *Kažkas tokio labai tikro*, p. 57.

²²⁷ Pokalbis su Egle Jonaitiene, 2016-10-19; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14.

²²⁸ Pokalbis su kun. Algirdu Daukniu, 2016-10-08.

²²⁹ Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11; Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14. Kun. Račiūnas atsiveždavo įvairių pareiškimų sovietinei valdžiai projektus, kad tas suredaguotų. Rečiau lankydavosi pas Brazauskus kunigai Andrius Gustaitis, Petras Linkevičius. Šulskaus teigimu pas Brazauskus ateidavo ir kai kurie seminarijos dėstytojai (Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14).

kienė rašė į kun. Zubraus redaguojamą periodinį leidinį *Tiesos kelias* įvairiais Bažnyčios atsinaujinimo klausimais²³⁰.

Visi šie kunigai buvo imlūs katalikiškojo atsinaujinimo idėjoms, ypač jėzuitai, kurie bene aktyviausiai sovietmečiu Lietuvoje propagavo naujas teologines idėjas²³¹. Pasak vysk. Jono Borutos, „Pogrindžio sąlygomis labai išgyvenome nutarimų [Vatikano II Susirinkimo] įgyvendinimo vilkinimą. Valdžiai lietuvių kalbos įvedimas į liturgiją turbūt atrodė nepageidautinu. Instinktyviai buvo jaučiama, kad einama gera linkme ir jeigu ateistinis aparatas priešinas, tai reiškia yra geras dalykas, kurį būtinai reikia priimti. [...] Mano aplinkoje į jį [Susirinkimą] buvo žiūrima kaip į labai didelį dalyką“²³². Būtent jėzuitai Zubrus ir Danyla buvo vieni svarbiausių informacijos apie Teilhard'ą šaltinių Brazauskams. Kun. Danyla SJ susirašinėjo su vienu žymiausių XX a. katalikų teologu Karlu Rahneriu SJ (savo mokytoju jį laikė ir kun. Antanas Šeškevičius SJ)²³³. Kun. Tamkevičius SJ pergyveno dėl teologijos dėstymo atsilikimo seminarijoje – užrašus, gautus iš seminarijos, laikė pasenusiais 50 metų²³⁴. Kun. Lauriūnas SJ vienas pirmųjų jau 1971 m. visas šv. Mišias laikė lietuvių kalba²³⁵.

Atvirų teologijos naujovėms kunigų, palaikiusių ryšius su Brazauskais, būta ir daugiau. Šulskus tokiais pat moderniais ir entuziastingai palaikančiais Teilhard' o idėjas laikė ir Brazauskų artimus bičiulius kunigus Račiūną, Kavaliauską, Maksvytį, Gustaitį²³⁶. Neabejotina, kad toks buvo kun. Bulika, rašęs į *Tiesos kelią*, propagavęs Vatikano II Susirinkimo mokymą²³⁷. Kai kurie kunigai, su kuriais bendravo Brazauskai, – Tamkevičius, Svarinskas, Kauneckas, Vėlavičius, Jalinskas, – įsitraukė į atviro Susirinkimo inicijuotoms naujovėms Eucharistijos bičiulių sąjūdžio veiklą (vadovavo EB, buvo

²³⁰ Pokalbis su kun. Kęstučiu Rugevičiumi, 2016-10-11.

²³¹ Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *op. cit.*, p. 61.

²³² Ramūnas Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, p. 98.

²³³ Arūnas Streikus, Daiva Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *op. cit.*, p. 61; Ramūnas Labanauskas, *op. cit.*, p. 98.

²³⁴ *Ibid.*

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Pokalbis su Irena Rimkevičiene ir Ramūnu Šulskumi, 2016-10-14. Šulskaus manymu, apie Teilhard'ą Brazauskienė galėjo sužinoti iš kun. Račiūno (*Ibid.*). Kun. Kavaliausko pritarimą Teilhard' o krikščioniškam evoliucionizmui įrodo jo laiškas kun. Bulikai (Bronius Bulika, *op. cit.*, p. 192).

²³⁷ Pokalbis su kun. Jonu Zubrumi SJ, 2012-10-01.

dvasios tėvais, vesdavo rekolekcijas, klausydavo išpažinčių ar net ir patys laikyti EB)²³⁸. Žinoma, tokių buvo mažuma. Brazauskienė apgailestavo dėl to meto Lietuvos kunigų teologinio atsilikimo²³⁹. Dauguma Lietuvos kunigų sovietmečiu nieko negirdėjo apie Teilhard'ą de Chardiną arba dėl Maceinos įtakos jo atžvilgiu buvo nusiteikę priešišškai. Brazauskienė 1994 m. rašė kun. Vaišniui SJ: „Lietuvoje nedrįsčiau pasiūlyti spaudai ką nors iš T. de Ch.-o veikalų. Visuotinis (beveik) nusiteikimas prieš jį a.a. A. Maceinos „Did. dab. kl.“ knygos – jo straipsnio apie T. de Ch. įtakoje“²⁴⁰. Tačiau itin aktyvi Brazauskienės veikla skleidžiant Teilhard'o idėjas sovietmečiu kunigų neliko nepastebėta²⁴¹.

Vis dėlto Brazauskų mokinių Teilhard'o idėjų įsisavinimo ir susitapatinimo su jomis gylio nereikėtų pervertinti. Dalyvavimo Brazauskų mokyklos darbe intensyvumo laipsnis labai skyrėsi: vieni diskusijų grupės veikloje dalyvavo nuosekliai, ne vienerius metus, kiti tik retkarčiais. Taip pat ir iš aktyviai dalyvaujančiųjų diskusijų grupės veikloje ne visi tapdavo Teilhard'o idėjų rėmėjais. Žinoma, kad skeptiškai Teilhard'o filosofijos atžvilgiu buvo nusiteikęs Vidmantas Valiušaitis, nes labiau vertino Maceinos filosofiją²⁴². Nutolo ar nepritojo prie Brazauskų grupės ir kai kurie kiti²⁴³. Be to, vėlesnė intelektualinė ir dvasinė su Brazauskais bendravusiųjų branda leido jiems pažvelgti į Brazauskų entuziazmą Teilhard'o atžvilgiu iš platesnės perspektyvos. Apie Brazauskams nesvetimą Teilhard'o išaukštinimą ankstesnės Bažnyčios mokymo ir teologinės tradicijos atžvilgiu (su-

²³⁸ Ramūnas Labanauskas, *op. cit.*, p. 99.

²³⁹ „[...] mūsiškiai religinės krypties laikraščiai čia – Lietuvoje – dar vis „maitinasi“ prieš pusšimtį metų / gal net ir daugiau / mąstysena katalikybės atžvilgiu, todėl ateizuotos kartos neskaitomi ir nevertinami... Deja, taip!!!“ (Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1995-03-06, in: *op. cit.*, I. 1).

²⁴⁰ Anelės Brazauskienės laiškas kun. Juozui Vaišniui, Kaunas, 1994-08-08, in: *Ibid.*, I. 2.

²⁴¹ „T. de Š. kai kurių straipsnių išvertus ir paskleidus bičiulių kunigų tarpe gavau atsiliepimų net (prieš kokius 10 metų), jog pavojingi tokios V. B. [Brazauskienė buvo žinoma Viktorijos Brazauskienės vardu, – R. L.] rašiniai. Net Panevėžio kunigų rekolekcijų metu ta mintis buvusi pateikta!“ (Anelės Brazauskienės laiško seseriai Julijai kopija, Kaunas, 1994-11-27, in: *Ibid.*, I. 2). „Taigi, turiu porą gal trejetą kunigų – bičiulių – tikrai sutariančių su nūdienos kartos mentalitetu ir šardenizmu [...]“ (*Ibid.*, I. 3).

²⁴² Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11.

²⁴³ Algirdas Patackas (*Gydytojas: Atsiminimai apie Povilą Butkevičių, laišakai, dienoraščiai*, p. 26), Jurkuvienė (Pokalbis su Terese Jurkuviene, 2014-10-24), Vincloviene (Pokalbis su Loreta Vincloviene, 2013-11-11), Rima Čereškaitė (Pokalbis [nefiksuotas] su Vanda Malinauskiene, 2016-11-11).

keliantį ir supriešinimo įspūdį) Čiočytė taip atsiliepė: „dabar kai pagalvoji, tai dirbtinis dalykas, nes tai juk tas pats tikėjimas, tai ta pati filosofija [...]. Brazauskai tą modernumą kartais pristatydavo kaip... ne kaip naują tikėjimą, tikrai ne, bet kaip kai ką, kas tarsi tradiciniam tikėjimui priešinga. [...] Aš apibendrinčiau taip: gal jie tik per daug pabrėždavo tą savo modernumą. [...] Ir Chardinas jiems buvo [...] kaip modernizacijos simbolis“²⁴⁴. Entuziazmas Teilhard'o atžvilgiu kartais išblėsdavo, bet liko pamatiniai dalykai: Brazauskų suteikta galimybė studijuoti Lietuvoje neprieinamą teologinę ir filosofinę literatūrą ir taip susipažinti su dvasiniais katalikybės lobiais²⁴⁵. Brazauskų mokinių interviu ir prisiminimai leidžia daugiau mažiau užtikrintai teigti, kad Brazauskų mokiniams Teilhard'as buvo tarsi iššūkis, vertęs iš esmės permąstyti savo krikščioniškosios pasaulėžiūros pagrindus, daugumai jų vis dėlto priimant pagrindinius Teilhard'o de Chardino filosofijos postulatus: krikščioniškąjį evoliucionizmą ir veiklios, darbais išreikštos katalikybės sampratą.

Išvados. Griežtos sovietų režimo vykdytos ateizmo ir komunistinės ideologijos diegimo sąlygomis Lietuvos katalikų visuomenėje įsitvirtinus konservatyviai, gynybinei laikysenai, tarp katalikų intelektualų vis dėlto netrūko tokių, kurie ieškojo naujų, moderniems laikams tinkančių katalikybės išraiškos formų ir būdų. Vieni iš tokių – Kauno inteligentai, ateitininkai Juozas Brazauskas (1913–1993) ir Anelė Švabaitė-Brazauskienė (1918–2016). Nuo 1959–1960 iki 1993 m. Brazauskų namuose rinkosi gyvenimo prasmės ieškantys jauni žmonės, su kuriais Brazauskai kalbėjo filosofijos, teologijos ir psichologijos temomis. Jų darbo su jaunimu ir kunigais visuma šiame straipsnyje įvardijama kaip Brazauskų mokykla. Šios mokyklos veikla apėmė knygų vertimą, pokalbius su pasaulietiniu jaunimu ir seminaristais, taip pat kunigų supažindinimą su moderniomis teologijos teorijomis. Apie 1975 m., sužinoję apie Pierre'ą Teilhard'ą de Chardiną, Brazauskai ėmėsi jo idėjų skleidimo. Pasikeitė ir darbo su jaunimu pobūdis: susiformavo nuolatinė, reguliariai atsinaujinanti diskusijų grupė, kurios darbe imta naudoti metodinė literatūra. Brazauskų ištikimybė ateitininkijai nulėmė ir jų mokinių pagarbą ateitininkų vertybėms. Iš kitų vėlyvojo sovietmečio katalikiškų

²⁴⁴ Pokalbis su Dalia Čiočyte, 2016-10-18.

²⁴⁵ Skepiškai Teilhard'o atžvilgiu nusiteikęs Valiušaitis pažymėjo: „Aš esu labai dėkingas Brazauskams, kad jie mane įtraukė į tokią intelektualinę gelmę“ (Pokalbis su Vidmantu Valiušaičiu, 2016-10-11).

grupių Brazauskų mokykla išsiskyrė savo mokymo modernumu, konspiratyvumu ir elitiškumu bei orientacija į rengiamą veiklą nepriklausomoje Lietuvoje.

Didžiulis dėmesys buvo skirtas naujosios kunigų kartos, atviros permainoms Bažnyčioje, išugdymui. Šis darbas vykdytas individualiai bendraujant su diskusijų grupės nariais, turinčiais pašaukimą į kunigystę, dirbant su ateinančiais pas juos seminaristais. Taip pat buvo lankomi ir aprūpinami Brazauskų versta (ir adaptuota) literatūra kunigai, taip supažindinant juos ir su Teilhard'o idėjomis. Dauguma jų lankytų kunigų, ypač jėzuitai, buvo imlūs katalikiškojo atsinaujinimo idėjoms. Vis dėlto didesnė dalis Lietuvos kunigų sovietmečiu nieko nebuvo girdėję apie Teilhard'ą arba dėl Antano Maceinos įtakos buvo nusiteikę jo atžvilgiu priešišškai.

Brazauskai nebuvo pirmieji, ėmęsi Teilhard'o idėjų populiarinimo. Išeivijos lietuvių katalikiškoje spaudoje jos svarstytos nuo 1964 m. Čia dominavo protejariški vertinimai. Su išeivijos spauda ir literatūra diskusijos apie Teilhard'ą atgarsiai pasiekė ir Lietuvą. 1968 m. savo santykio su Teilhard'o filosofija ėmė ieškoti sovietinės Lietuvos filosofai. Konservatyviosios katalikybės (atstovaujamos Maceinos) ir sovietinės tejarizmo interpretacijos fone įdiegti pozityvų požiūrį į Teilhard'o filosofiją kaip į krikščionišką Brazauskams nebuvo lengva.

Svarbia jaunimo sąmoninimo priemone laikytas Teilhard'o gyvenimo kelio pristatymas. Brazauskų mokiniams Teilhard'o biografijos faktai buvo gerai žinomi. Mokinių jis prisimenamas kaip mokslininkas, mistikas, žinomi jo konfliktai su tuometine Jėzaus Draugijos vadovybe, jo krikščioniškas evoliucionizmas. Siekdami išugdyti sąmoningą savo mokinių tikėjimą Brazauskai nesibaimino atskleisti kai kurių kontroversiškų Teilhard'o dvasinės ir intelektualinės evoliucijos, kurios eigoje pasiekta tikėjimo į Dievą ir pasaulį dermę, momentų.

Brazauskų verstose Teilhard'o knygose išdėstyta šiuolaikinė realybės samprata, pagrįsta dvasios ir materijos dualizmo įveika, materialias daleles laikant matematinių abstrakcijų ir minties išraiška. Realybė suvokiama kaip organiška evoliucionuojanti visuma, universalus judėjimas, kurio imanentinė priežastis – Dievas. Evoliucija (kosmogenezė, biogenezė ir noogenezė) vyksta vis kompleksiškesnių sistemų kūrimosi, vienybės augimo, psichinio prado, sąmonės ir dvasinio faktoriaus stiprėjimo kryptimi. Žmogaus stadijoje į pirmą planą iškyla jungimosi ir koncentracijos tendencija. Jos poveikyje susiformuoja refleksinė sąmonė ir asmeninis centras – saviemonė. Personalizacija, žmonijos materialinė ir dvasinė pažanga skatina vis

stiprėjančius žmonių tarpusavio ryšius ir veda į noosferą – vieningą žmonijos sąmonę.

Dievas Teilhard'o suvokiamas kaip Didžioji Realybė ir aukščiausioji Sąmonė, esanti visos Būties centru, įvardijama Omega. Tai ir transcendentinis neišbaigtos būties tikslas, ir išorinė, materialias struktūras sudėtingėti skatinanti, galia – šio netobulo pasaulio imanentinis veiksnys. Omega Teilhard'as tapatina su Jėzumi Kristumi, per Įsikūnijimą tampančiu asmeniniu ir ontologiniu visatos centru. Dėl Kristaus ontologinės reikšmės krikščionybė suvokiama kaip pažangiausia religija, svarbiausias evoliucijos istorinis faktorius ir netgi kaip nauja evoliucijos pakopa. Tokiame pasaulyvaizdyje blogis yra reiškiny, susijęs su laikinu sistemos nevieningumu. Siektina krikščionio raiška laikomas aktyvus, sąmoningas, atsakingas dalyvavimas pasaulio reikaluose, siekiant jį perkeisti, nesitenkinant tik individualaus pamaldumo praktikomis.

Brazauskų mokyklos veikloje dalyvavo apie 50 žmonių – tuo metu perspektyvių vyresniųjų klasių moksleivių, studentų, jau baigusių aukštąsias mokyklas inteligentų ir net jaunų mokslininkų, siekiančių suprasti, o ne vien tikėti. Dauguma jų buvo kilę iš tikinčių (praktikuojančių) šeimų. Nemaža jų dalis dalyvavo etnokultūriniame judėjime. Brazauskams pavyko savo mokiniams įdiegti pagarbą Teilhard'ui ir pasitikėjimą jo idėjomis, nors Teilhard'o idėjų įsisavinimo laipsnis buvo skirtingas. Be to, ir vėlesnė intelektualinė bei dvasinė su Brazauskais bendravusiųjų branda leido atsargiau pažvelgti į Brazauskų entuziazmą Teilhard'o atžvilgiu. Tačiau neabejotina, kad daugumos aktyvių grupės dalyvių pasaulėžiūra susiformavo Teilhard'o idėjų pagrindu, jiems priimant pagrindinius jo postulatus: krikščioniškąją evoliucionizmą ir veiklios katalikybės sampratą.

RECEPTION OF PIERRE TEILHARD DE CHARDIN'S IDEAS IN LITHUANIA: THE BRAZAUSKAS SCHOOL (1975–1993)

Summary

Despite the fact that during the Soviet period the Catholic community of Lithuania was predominantly in a defensive position, there was no shortage of intellectuals who sought new forms and ways of expressing Catholicism that would befit the modern times. Among them were Juozas and Anelė Brazauskas, representatives of Kaunas intelligentsia and members of the *Ateitis* (Future) Catholic Federation. From 1959/60 up until 1993, their home attracted young

people in search of the meaning of life with whom Juozas and Anelė discussed philosophy, theology, and psychology. In the article, the entirety of their work with young people and priests is referred to as the Brazauskas School. From 1975, the highlight of their activity was dispersion of Pierre Teilhard de Chardin's ideas. At the same time, the gatherings of young people evolved into a permanent yet regularly renewing discussion group. Special attention was paid to the education of a new generation of priests who would be open to changes in the Church. This activity was carried out by nurturing the vocation to priesthood of the members of the discussion group, by working with the students of the theological seminary, and by providing priests with the literature that Anelė and Juozas Brazauskas translated themselves. The Jesuits were particularly receptive to the ideas of Catholic renewal. However, the reception of Teilhard's ideas was aggravated by conservative Catholic and Soviet interpretations of Teilhardism.

As introduced in the books translated by Juozas and Anelė Brazauskas and in the discussions, Teilhard perceives reality as an organic evolving whole the immanent cause of which is God. Evolution (cosmogenesis, biogenesis, and noogenesis) develops in the direction of the formation of ever more holistic systems and consolidation of the mental rudiment and spiritual factor. God is understood as supreme consciousness referred to as the Omega Point and identified with Jesus Christ that becomes a personal centre of the Universe through personification. It is a transcendental purpose of incomplete existence and an internal power stimulating the growing complexity of material structures.

The Brazauskas School distinguished itself by its attention to the traditions of the *Ateitis*, by a modern approach to teaching, by its elitist nature, and its orientation towards preparation for working in independent Lithuania. Its activities involved about 50 individuals, among whom there were promising higher-form pupils, students, intellectual graduates, and even young researchers who aimed at understanding and not only at believing. The Brazauskas succeeded in instilling respect to Teilhard and trust in his ideas into their disciples, although the individual level of internalisation of these ideas varied. There can be no doubt that the majority of the active members of the group accepted the key postulates of Teilhard's philosophy: Christian evolutionism and the notion of active Catholicism.

BALIO SRUOGOS LAIŠKAI JUOZAPUI SRUOGAI: PAREIGINGOJI BIČIULYSTĖ

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Straipsnyje pristatomi lietuvių literatūros klasiko Balio Sruogos laiškai, rašyti broliui diplomatui Juozapui Sruogai¹. Šią kolekciją sudaro B. Sruogos laiškai (102 vienetai), rašyti 1916–1947 m., ir J. Sruogos laiškai (100 vienetų), rašyti 1929–1938 m. Daugiausia laiškų saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne², keletas –

¹ Informacijos apie Juozapą Sruogą rasti galima labai mažai, nes šis asmuo neminimas enciklopedijose, žinynuose, sąvaduose, nefunkcionuoja interneto šaltiniuose. Toliau pateikta išsamiausia ir tiksliausia jo biograma: „Vyriausias, Juozas, buvo gimęs 1886. III.12, kaip ir kiti [Pranciškaus Sruogos ir Agotos Sruogienės] vaikai – Baibokuose. Baigęs Mintaujos gimnaziją, studijavo teisę Petrapilyje. Buvo rimtas, pedantas, susirūpinęs tėviškės švietimu, siuntinėdavo į namus knygas, laikraščius. 1905 m. kartu su Ernestu Galvanausku (tolimesniu Sruogų giminaičiu) veikė revoliuciniame judėjime, buvo rusų kalinamas; išleistas iš kalėjimo su sąlyga, kad gyvens kaime pas tėvus. Pirmojo pasaulinio karo metu baigė karo mokyklą, buvo kariuomenėje sunkiai sužeistas prie Varšuvos. Lietuvoje tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje. 1920–1922 m. buvo komisijos taikos sutarčiai su Sovietų Sąjunga vykdyti sekretorius Maskvoje, nuo 1925 metų dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne, nuo 1934 metų Lietuvos konsulas Tilžėje. Buvo vedęs Bronę Jazbutytę. Mirė Kaune 1957.XII.12 (keistu sutapimu tą pačią dieną, kada Chicagoje buvo iškilmingai minima Balio mirties 10 metų sukaktis)“ (Vanda Sruogienė, „Po velėna pumpurėlis“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 36). Šią biogramą papildė ir nedatuotas biografijos fragmentas: „Vokiečių okupacijos metu su vokiečiais nebendradarbiav[au]; dirb[au] vietos lietuvių įstaigose (Kauno miesto Savivaldybės Finansų sk[yriuje], o vėliau Socialinės globos direkcijoje). [...] 1940–41 m. [dirbau] Maisto pramonės Liaudies komisariate, o nuo 1944 m. Kauno miesto Vykd[omojo] kom[iteto] Socialinio aprūpinimo skyriuje, kurį dėl ilgesnio susirgimo teko apleisti. Dabar dirbu Lietuvos valstyb[iniame] Kūno kultūros institute“ (Juozapo Sruogos laiškai Baliui Sruogai (toliau – JS laiškai BS), 1938, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – LLTI BR), f. 53, b. 858, l. 1r–v).

² Balio Sruogos laiškai Juozapui Sruogai (toliau – BS laiškai JS), in: LLTI BR, f. 53, b. 262–318, 697–699, 1300; JS laiškai BS, in: LLTI BR, f. 53, b. 854–858, 1427. BS ir JS laiškus į LLTI BR 1959-01-18 perdavė Jolita Sruogaitė; žr. Kostas Korsakas, „Padėka Jolitai Sruogaitėi Kaune už Marijos Grigaitytės gautą Balio Sruogos rankraštinę medžiagą“, in: LLTI BR, f. 91, b. 168, l. 1r, 2r, 3r.

Maironio lietuvių literatūros muziejuje Kaune³. Brolių korespondencija iki šiol nepublikuota⁴, neanalizuota, neaprašyta. B. Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Algis Samulionis naudojosi laiškuose pateikta faktologija rengdamas monografiją apie rašytoją⁵. Keli žodžiai apie šiuos laiškus išsakyti aptariant rašytojo laiškinę ir jo skaitmeninimo darbus⁶. Svarbu, taikant „atidaus skaitymo“ metodą, išsamiau, kreipiant dėmesį į detales, atsakyti, kuo šis Sruogos laiškų rinkinys išsiskiria kitų rašytojo laiškų kontekste, kokių naujų žinių suteikia apie jį ir jo brolius, kokius įsitvirtinusių stereotipus apie brolių santykius paneigia, kaip laiškų medžiaga susijusi su atsiminimų liudijimais, kokie šios kolekcijos tekstologiniai ypatumai.

Balys Sruoga laiškus broliui Juozapui pradėjo rašyti Pirmojo pasaulinio karo metais, studijuodamas literatūrą Petrogrado universiteto Istorijos-filologijos fakultete. Kaip galima spręsti iš karo metais rašytų laiškų Valerijai Čiurlionytei, Sruoga iš pradžių nemėgo ir vengė dešimčia metų vyresnio brolio, apsilankydavusio ir Petrograde. J. Sruoga, jau nukentėjęs kare, norėjo brolių apsaugoti nuo priverstinės tarnybos svetimoje kariuomenėje, todėl griežtai ir valdingai vertė stoti į karo inžinierių mokyklą mokytis dešimtininku (pats tokią ir baigė). B. Sruoga, nors ir suprato logišką brolio argumentą, gerus norus, negalėjo pakęsti įsakmių nurodinėjimų. Brolių Juozapą vadino „šaltu ir skaitliuojančiu despotu“⁷, laikė jį racionaliu, rūsčiu, rimtu⁸. Pirmieji įspūdžiai, atsispindėję keliuose ankstyvuosiuose laiškuose, kurių fotostatinių kopijų buvo pasiekę Vandą Sruogienę Čikagoje, ir suteikė pagrindą manyti, kad broliai buvo „oficialūs“, jų santykiai „tolimiau“, o bendravimas lietiškas, kasdieninius įvykius. Pabrėžti ir jų būdo skirtumai: Juozapas Sruoga – „pats protingiausias“, „perdėm materialistas“, o Balys Sruoga – „poetas“, idealistas⁹. Vis dėlto brolių susirašinėjimo visuma šiuo teiginiu leidžia suabejoti.

³ BS atvirlaiškis JS, [Kelnas → Berlynas], 1930-07-07, in: *Maironio lietuvių literatūros muziejus* (toliau – MLLM), 21051; JS atvirlaiškiai BS, in: MLLM, 3961.

⁴ BS laiškus JS rengiamasi publikuoti 2018–2019 m. skaitmeniniu pavidalu „Balio Sruogos elektroniniame laiškų archyve“ (www.sruoga.flf.vu.lt).

⁵ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986.

⁶ Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laišakai Valerijai Čiurlionytei. Elektroninio archyvo laboratorija: tradiciniai metodai ir modernūs įrankiai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2017, t. 40, p. 272–319.

⁷ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei (toliau – BS laiškas VČ), [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-13], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 58, l. 2r.

⁸ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 152, l. 1v, 2r.

⁹ Vandos Sruogienės laiškas Kostui Ostrauskui, [Čikaga → Filadelfija], 1977-03-20, in: *LLTI BR*, f. 115, b. 419, l. 1r.

Brolius netikėtai suartino maištinga jų prigimtis (ne veltui jie abu šiek tiek anksčiau, 1905 m., buvo Vabalninko sukilėliai prieš caro valdžią¹⁰), kare patirtos traumos (patrankos sviedinio skeveldros suluošino J. Sruogą¹¹, B. Sruoga išgyveno desperaciją, isteriją, dvasios krizę¹². Brolio paskatintas, B. Sruoga, išvykęs iš Petrogrado, 1916 m. rugpjūčio 23 d. persikėlė į Maskvą. Literatūrologo Vinco Maciūno fonde saugomi 3 iš Maskvos rašyti atvirlaiškiai, rodantys dingusią įtampą ir pasikeitusį brolių santykį – rūpestį vienas kitu. J. Sruoga kartu su Petrograde gyvenusiu broliu Adolfu Sruoga stengėsi finansiškai remti pasiligojusį ir dažnai alkaną B. Sruogą, studijavusį Maskvos universitete. B. Sruoga, stengdamasis atsidėkoti, ieškojo broliui J. Sruogai, dirbusiam Lubiankos kontoroje, lietuvių literatūros vertimų į rusų kalbą, palankesnių kambario nuomos galimybių¹³. Su broliu J. Sruoga, paraginusiu neramią dėl karo 1917 m. vasarą praleisti Sočyje, keliaujant po Kaukazo kraštą, ieškant naujų patirčių, įkvėpimo semiantis kalnuose, dalydamasis įspūdžiais ir kitais rūpesčiais, susirašinėjo iki pat mirties.

Laiškų tematika. Laiškuose pastebimos kelios platesnių, pasikartojančių temų grupės: kelionės su universiteto studentais po Europą, Lietuvos universiteto reforma, tėviškės – Baibokų ūkio reikalai, namų statybos Kaune, artimųjų ligos ir netektys, brolio Adolfo Sruogos baudžiamoji byla, grįžimas į Vilnių po Štuthofio tremties. Šios pagrindinės laiškų temos atspindi ir svarbiausius B. Sruogos gyvenimo įvykius tarpukariu (1927–1939) ir pokariu (1945–1947). Toliau jie apžvelgiami plačiau.

Ekskursijos. Balys Sruoga, nuo 1924 m. persikėlęs iš Klaipėdos gyventi į Kauną, rugsėjo pradžioje pradėjęs dėstyti Lietuvos universitete, tarp studentų garsėjo kelionių organizavimu. Laiškuose aprašomos kelios planuotos didesnės išvykos, Sruogos surengtos 1927 m. (į Magdeburgą, Harcą, Leipcigą, Drezdeną, Saksonijos Šveicariją), 1928 m. (į Vokietiją, Tirolį),

¹⁰ [Salomėjos Balčiūnaitės-Sruogienės-Kaziliūnienės atsiminimai], in: *Balys Didysis: Atsiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 15.

¹¹ J. Sruoga, 1914 m. pašauktas į karą, metų pabaigoje labai sunkiai sužeistas ir atleistas kaip kariuomenei visai nebetinkamas: „peršauta krūtinė (su pūliuojančiu pleuritu), su-triuškinta dešiniojo peties lopetėlė (peties sąnario ankilozė) ir suaugimai krūtinės ląstoje“ (JS laiškas BS, 1938, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r–v).

¹² Plačiau žr. Neringa Markevičienė, *op. cit.*, p. 275–279.

¹³ BS atvirlaiškis JS, [Maskva → Kijavas], [1916–12], in: *LLTI BR*, f. 115, b. 419, l. 1v.

1929 m. (į Berlyną, Harcą, Leipcigą, Drezdeną, Saksonijos Šveicariją ir į kalnų, siekiant Milaną ir Veneciją), 1930 m. (po Vilnių, Varšuvą, Vokietiją, Šveicariją).

Ekskursijų poreikis grįstas ir noru atitrūkti nuo kasdienybės, praplėsti akiratį, dvasiškai atsigauti, ir ekonominiais sumetimais: „Ir šią vasarą manau surengti studentų ekskursiją. Taip bjauru Kaune gyventi, kad būtinai noris kiek atsigaiivinti užsieny. Ekskursijos rengimas – pigiausias būdas“¹⁴.

Sruoga, planuodamas išvykas, pasitelkdavo pažįstamus asmenis, dirbusius Lietuvos pasiuntinybėse užsienyje. Diplomatai, ypač atstovaujantys Lietuvą Berlyne, Leipcige, Drezdene, Ciuriche, noriai pagelbėdavo už minimalų mokestį parūpindami ekskursantams pastogę, maisto, pasiūlydami kultūrinę ar pažintinę programą. Kadangi dažniausiai keliauta į Vokietiją ar jos neaplenkiant, Juozapas Sruoga, kuris nuo 1925 m. dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne, buvo vienas artimiausių ir geriausių padėjėjų. Į jį ne kartą kreiptasi, tikintis pagalbos sudarant sąlygas priimti lietuvių ekskursantus Vokietijoje.

Sruoga, planuodamas ekskursijas, daugiausia dėmesio skirdavo gamtai, studentų akiračio plėtrai (ypač rūpinosi iš anksto gauti bilietų į parodas, teatrus, koncertus, zoologijos sodą), pramogoms (lunaparką), o mažiausiai – patogumui. Tenkinti tik būtiniausi poreikiai. Studentams tekdavo kartais ilgesnį kelią paeiti pėsčiomis, nakvoti pigiausiuose pensionuose, ant šiaudais pabarstytų grindų ar dvigubo kilimo, kiemuose po atviru dangumi. Sruoga rūpestingai kviesdavosi pokalbiui kiekvieną aplaidesnę ar labiau išsiblaškusį ekskursijos dalyvį, laiku nepristačiusį kelionei būtinų dokumentų, stengėsi apie juos priminti arba juos išrūpinti. Pats sudarinėdamas kelionių maršrutus, rengdamas sąmatas Sruoga konsultavosi su užsienio šalių, į kurias ketino vykti, diplomatais, priimdavo jų pasiūlymus, atsižvelgdamas į juos koregavo pirminius sumanymus. Jis rūpinosi visomis kelionės detalėmis, nė viena smulkmena nelikdavo nepastebėta.

Prieš kelionę Sruoga domėdavosi didesnės studentų grupės apgyvendinimo ir maitinimo galimybėmis:

Tat ir šiemet mes atstovybę kiek „paklapatysime“. Ar Berlyne nėra vadinamųjų „Massenquartiere“? Pav., Miunchene, prie antraeilių ar trečiaieilių viešbučių yra įrengti atskiri kambariai, kur gali visi nakvoti viename kambary. Man rodo, turėtų tai būti ir Berlyne – ir „smulkių“ bėpinigių turistų. Ar nebūtų gali-

¹⁴ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], [1929-03-28], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 697, l. 1r.

ma tai koku nors būdu sužinoti? [...] Mažesnioji ekskursija liks Berlyne kokias 4–5 dienas ir viešbučiai jai, žinoma, per brangūs.¹⁵

Parašiau laiškus į Leipcigą ir Drezdeną, prašydamas patarti, kur galima gaut juo pigesnė nakvynė. Ir tiek. Leipcigiškis [konsulas] atsiliepė: veltui puiki nakvynė ir iškilmingi pusryčiai. Drezdeniškis [konsulas] gi: veltui nakvynė 3 dienoms, vakarienė su profesoriais, miesto valdybos ir Švietimo ministerijos atstovais, toliau arbata su šokiais, toliau visokie „Rudfortai“, teatrai ir t. t. Ma lačiai vyrai!¹⁶

Balio Sruogos brolis Juozapas pranešdavo, kas apie planuojamą kelionę turėjo būti žinoma Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne. Pasiuntinybės darbuotojai kartu su Berlyno lietuvių studentų draugijos nariais rūpinosi B. Sruogos ekskursantų geresnio, įsimintinesnio, pigesnio priėmimo galimybėmis, stengėsi padaryti, kas reikalinga:

Delei ekskursijos tai mums reiktų iš anksto tikrai sužinoti, kada atvyks ekskursija ir kiek žmonių (kiek vyrų ir kiek moterų). Kadangi vasaros metu daug ekskursininkų lankosi Berlyne, tai pigių patalpų galima tikėtis gauti tik iš anksto užsiantažavus. Šiaip pensione pigiausia kaina su kava iš ryto keturios markės. Galbūt galima surasti ir už tris markes pensioną, bet tai būtų miesto pakraštį. Anais metais buvome suradę patalpą laive ant upės, – bet, žinoma, ten patogumai labai primityvūs.¹⁷

Atsidėkodamas už rūpestį ir svetingumą Sruoga, grįžęs iš kelionės, į Lietuvos pasiuntinybę Berlyne pasiūsdavo kurjeriu „diplomatinių paketą“, žadėdamas, kad „ten bus biškis dešrų, palengvicos ir 3 bonkos krupniko“¹⁸. Konsulai Leipcige ir Drezdene pamaloninti kitu siuntiniu atminčiai – senoviškų raštų lietuviškų audinių kilimais¹⁹. Bendravimas su Lietuvos pasiuntinybės Berlyne, Leipcige ir Drezdene atstovais bei darbuotojais buvo betarpiškas, šiltas, juo likdavo patenkinti ir pasiuntinybės vadovai, ir svečiai iš Lietuvos.

Ne visos ekskursijos praeidavo sklandžiai dėl oro sąlygų, tarpusavio santykių, įvairių nesusipratimų, atsitiktinumų, poilsio trūkumo, net ir ekskursijos vadovo nepakankamo gebėjimo planuoti kelionę. Atsiminimuose negailint piktų žodžių Sruogai (jis pavadintas sadistu, išdidžiu, per daug

¹⁵ *Ibid.*, l. 1v.

¹⁶ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], [1929-06-20], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 697, l. 1r.

¹⁷ JS laiškas BS, [Berlynas → Kaunas], 1929-04-24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 854, l. 1r.

¹⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], [1927-07-03], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 697, l. 1r.

¹⁹ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], [1929-10-29], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 264, l. 3r.

savim pasitikėjusiu, pasipūtusiu, neatsakingu, bailiu, pametusiu grupę, susmukusiu, sumenkėjusiu žmogumi), liudyta apie pačią sudėtingiausią ir turbūt mažiausiai pasisekusią kelionę į Alpes 1930 m. vasarą²⁰.

Laiškuose broliui Juozapui išdėstyta ir paties ekskursijos vadovo nuosaikesnė versija:

Iš viso šįmet ekskursija baisiai nesisekė. Vos tik pakliuvom į gražesnę vietą – tuoj lietus, ir dar koks! Ant Jungfrau – lietus, Aletschgletscher – lietus, Dolomitus – lietus, 4 Kantonų ežeras – lietus. Tai baisiai neigiamai atsiliopė į kompanijos ūpą – rezultate susipyko kaip šunes. Be to, dar Aletschgletschere del lietaus ir tamsos buvome pasiklydę špaltose. Visi šlapi iki paskutinio siūlio, lietus pilia, šalta, o čia ledyno plyšiai vienas už kitą bjauresnis. Klaidžiojome sušalę 2–3 valandas, – tai buvo baisiai pavojinga. Truputį pragiedrėjo, susiorientavom, kur eit. Vos nuėjom nuo ledyno – prasidėjo sniego audra. Jei ji būtų užtikus mus ledynuose, tai vargu bau bebūtų mažiausia viltis gyviems išeiti: užnešė špaltus ir tuomet sunku į jas neįklimpti. Tai buvo pavojingiausias momentas iš visų mano ekskursijų. Gera buvo tikrai Zūriche: tokio konsulo kaip Simon – niekur nėra kitur. Vaišingumas ir svetingumas – nepaprastas!²¹

Sruoga dalijosi ir asmeninių kelionių Europoje ir Lietuvoje išpūdžiais. Broliui Juozapui pasakojo apie kelionės į Švediją, plaukiant laivu, sunkumus, matytas gražias vietas – „šcherus“. Patarė broliui atvykti čia vasaroti. Kartu siūlė, būnant Norvegijoje, pasigrožėti fjordais²². Lietuvoje rekomendavo Anykščius, Alytų, Saldutiškį. Pats atostogoms rinkosi Zarasų kraštą, kur gyveno prie Sartų ežero²³.

Alpinizmo aistra. Balys Sruoga, turėdamas nemažą kelionių ir kopimo į kalnus patirtį, išgyvenęs daug džiugių akimirkų, ne vieną kartą klydęs, tapo pirmuoju brolio Juozapo alpinizmo mokytoju. J. Sruoga, panašiai kaip ir brolis, mėgdavo išvažiuoti į kalnus. Bet būdamas tik šios srities mėgėjas, neturėjo pakankamai įgūdžių planuoti keliones. B. Sruoga jam patardavo, pamokydavo, net pabardavo už netinkamą, nesaugų, rizikingą elgesį kalnuose.

Itin daug Sruogos kritikos susilaukė brolio Juozapo kelionė į Šamoni – Prancūzijos alpinizmo centrą. J. Sruoga keliavo, pasirinkęs Alpėms vieną

²⁰ Juozas Švaistas, „Išpūdžiai iš ekskursijos į Alpes“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose: Balio Sruogos 100-ajai gimimo sukakčiai, sudarė Vanda Sruogienė, antrasis leidimas*, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 193–195.

²¹ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1930-08-06, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 697, l. 1r.

²² BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1936-05-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 283, l. 1r.

²³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1936-06-12, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

blogiausių, nes lietingiausią, liepos mėnesį. B. Sruoga, matyt, prisiminęs prieš metus įvykusią nesėkmingai studentams organizuotą kelionę į Alpes, brolių įsakmiai prašė, prieš lipant į Monblaną, kad ir, jo žiniomis, nesunkų kalną, „labai žiūrėti oro“. Mažai patikimu oru primygtinai siūlė laukti apačioje. Esant geram orui, patarė, laikantis tam tikro atsargumo, būtinai lipti, nes nesigailėsia. Bet prieš tai pasirūpinti kelionės vadovu ir gera „amunicija“: batais, drabužiais, keliomis poromis akinių, specialiu tepalu nuo saulės spindulių, vaistinėle.

Balys Sruoga, pats negalėdamas atsitraukti nuo kūrybinio darbo Būgiuose ir atostogoms išvykti į kalnus, labai laukdavo brolio siunčiamų aprašymų ir išpūdžių iš kalnų: „Kai aš tau rašau, man rodos, kad ir aš drauge rengiuosi lipti. Juo labiau, kad apie Monblaną aš jau senai svajoju, rinkau žinias ir patyriau, kad tas kalnas palyginti nesunkus. Pernai aš savo ekskursantus sunkesnėmis vietomis tampiau!“²⁴ Aprašymus lydėdavo J. Sruogos darytos nuotraukos, kurias brolis įdėmiai apžiūrėdavo ir kurios jį maloniai atitraukdavo nuo kūrybos darbų Būgiuose, praskaidrindavo kasdienybę, džiugiai nuteikdavo primindamos jo paties keliones panašiais maršrutais:

Žiūriu į nuotraukų ledynus (atviručių reginiai į mane neveikia), pro padidinamąjį stiklą tyrinėju kiekvieną ledyno plyšį, apskaičiuodamas perėjimų ir persikėlimų galimumus. Ir rodos man, kad aš vėl užuodžiu tą ypatingą ledynų kvapą, tą ypatingą ledynų orą, kuris veikia į visą mane, ir tą stebėtiną ledynų saulę. Viena tiktai bloga – pasižiūrėjus į visa tai – darosi baisiai ilgu, o naktį – sapnuoju kalnus. Galimas daiktas, aš didelę glupstvą padariau, šiemet aklai ir kurčiai užsidaręs Lietuvos balose ir niekur neišlįsdamas.²⁵

Balys Sruoga, atostogas leisdamas Būgiuose, skaitydavo ne tik brolio siunčiamą korespondenciją, bet ir sekdamas informaciją laikraščiuose, kur buvo rašoma apie įvykius Šamoni. Jį sukrėtė išspausdinta žinutė, pranešusi, kad nuo Monblano nukrito trys keliauninkai. Jis baiminosi, kad broliui nebūtų nutikusi nelaimė. Sruogos nerimas buvo pagrįstas. Greitai brolis Juozapas atsiuntė ekskursijos aprašymą, kaip į ledynus išėjo vienas, neužsinėręs virvės, be lydinčio asmens, labai pavargo, sustodavo kas 3–5 žingsnius. Perskaitęs aprašymą, B. Sruoga suvokė, kad kaltas ne oras, kaip manė ekskursantas, o jo ėjimo sistema. Brolis blogai ėjo, todėl buvo arti pražūties. Sruoga vertė jį pasižadėti, kad vėliau kalnuose nerizikuos daugiau negu būtina, nes „drąsumas geras daiktas, bet atsargumas kalnuose – pirma

²⁴ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-07-15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 269, l. 2r.

²⁵ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-07-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 268, l. 1r.

sąlyga”²⁶. Matyt, prisimindamas netolimą praeitį ir „kalnų bėdą“, į kurią pats per neatsargumą buvo patekęs, aiškino broliui, kad, nors ledynas ir atrodo nepavojingas, „išvaikščiotas“, su „pramintais takeliais“, bet klastingas: bet kada gali išmukti į iš paviršiaus nematomą, netikėtai prasivėrusį plyšį. Siūlė pasiskaityti paprastą alpinizmo vadovėlį, nes tokie nedisciplinuoti drąsuoliai, nepaisantys elementarių taisyklių, pirmiausia ir pražūva ledynuose.

Kūrybiniai darbai ir akademiniai interesai. Laiškuose Juozapui Sruogai atsispindi kai kurie Balio Sruogos kūrybinio darbo planai. B. Sruoga broliui rašė, kad 1931 m. žiemą jam teko gerokai padirbėti, nes šalia įprastų darbų – paskaitų ir straipsnių – parašė ir išleido naują, didelės apimties (400 puslapių) knygą – *Rusų literatūros istorijos* pirmąją dalį, išaugusią iš studentams skaityto rusų tautosakos ir literatūros istorijos kurso. Dalijo si sunkaus ir įtempto darbo išpūdžiais: „Rašyti dar buvo pusė bėdos, bet kai užėjo korektūrų taisymas, spaudos prižiūrėjimas – tai maniau, kad nusprogsiu! Tiek to, dabar jau baigta”²⁷. Broliui Juozapui pirmajam pasisakė apie tai, kad Būgiuose 1931 m. vasarą gyveno darbu – atsidėjęs, išitraukęs rašė pirmąją stambiają dramą *Milžino paunksmė*, kuri turėjo dalyvauti Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių proga surengtame literatūros konkurse, kuriame, kaip jam atrodė, turėjo laimėti: „Aš dabar dirbu, kartais kol visai nudurnėju, kaip sako, kol iš kaktos „smegenys pradeda sunktis”²⁸. Parašęs perdirbinėję, glūdino pirminį dramos variantą²⁹. 1934 m. vasarą Sruoga Būgiuose dirbo prie kitos istorinės dramos. Broliui Juozapui rašė, kad „šiek tiek įsivar[ęs] į darbą. Gal rudenį ką nauja ir atvešiu į Kauną”³⁰. Po metų parašytą knygą, įkvėptą gimtinės istorijos, paremtą atsiminimais apie sukilimą prieš caro valdžią, jau siūlė skaityti broliui, tikėdamasis jį sudominti: „Išleidžiau knygeliūkštę „Baisioji naktis“ – greit tau prisiūsiu: ten yra dalykų iš 1905 m. ir iš Vabalninkų”³¹. J. Sruoga laukė naujų brolio veikalo. Jis prašė atsiųsti į Panemunės paštą ir 1938 m. atskiru leidiniu pasirodžiusią nedidelę B. Sruogos dramą *Algirdas Izborske*. Laiškuose J. Sruoga broliui ra-

²⁶ *Ibid.*, l. 2r.

²⁷ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-07-15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 269, l. 1r.

²⁸ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-07-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 268, l. 2v.

²⁹ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-08-27, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 270, l. 2v.

³⁰ BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1934-07-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 273, l. 1r.

³¹ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1935-05-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 278, l. 1v.

šytojui vis primindavo, kad savo kūrinį siųstų ir Vabalninko viešajai bibliotekai. J. Sruoga šią biblioteką rėmė knygomis ir laikraščiais³².

Sužinojęs apie galimybę nemokamai gauti Vydūno raštų komplektą, Juozapas Sruoga pranešė apie tai broliui, kad pastarasis įsigytų savo bibliotekai, Universiteto Teatro seminarui³³, Lituanistikos seminarui, Mykolo Biržiškos ir Vinco Krėvės asmeninėms bibliotekoms³⁴. B. Sruoga, nors ir nebuvo Vydūno gerbėjas, greičiau gana negailestingas kritikas, bet supra-to Vydūno raštų svarbą – „jaunimui pasiskaityti jie yra labai naudingi“³⁵. Todėl prašė siųsti viską Knygų leidimo komisijos vardu, kad raštai būtų paskirstyti po gimnazijas ir bibliotekas³⁶. Abu broliai, negavę Užsienio reikalų ministerijos pritarimo ir techninės pagalbos, neoficialiai platino Vydūno knygas, nes „čia, Rytprūsioose, nėra kam jų skaityti“³⁷. Perduodami Vydūno knygas rašytojo kūrybą mėgstantiems ir ją norintiems suprasti skaitytojams Lietuvoje, gelbėjo jas nuo sunaikinimo: „Mat su Vydūno knygomis didelė tragedija: jis jų niekur negali iškišti, – atiduoda Mauderode [Mauderodės spaustuvė Tilžėje, – N. M.] kaip makulatūrą. Tai mes kiek galime – daliname“³⁸.

Abu broliai domėjosi „mokslo medžiaga“, rinko tautosaką. B. Sruoga, būdamas Lietuvos universiteto docentas, broliui, planavusiam atostogas praleisti akademiškai ir turiningai, kvietusiam prisijungti, siūlė pagalbą: „Jeigu važiuodamas tu manytum rinkti kokią mokslo medžiagą (tautosakos, melodijas, etnografinę medžiagą), tai kompanijoną galima būtų parūpinti iš universiteto žmonių“³⁹.

Baibokų ūkio problemos. Atsiminimuose liudyta, kad brolių Sruogų tėvas Pranciškus Sruoga buvo nusprendęs parašyti testamentą ir Baibokų „ūkį palikti Anioliui, kitiems keturiems užteks mokslo“⁴⁰. Tokiu sprendimu liko nepatenkintas Juozapas Sruoga, kuris „atvažiavęs įkalbinėjo tėvą keisti

³² JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-02-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r.

³³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-11-21, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 3r.

³⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-12-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 310, l. 1r.

³⁵ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-12-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 311, l. 1r.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-12-04, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r.

³⁸ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-12-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r.

³⁹ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], [1931-08-27], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 270, l. 1v.

⁴⁰ [Salomėjos Balčiūnaitės-Sruogienės-Kaziliūnienės atsiminimai], *op. cit.*, p. 13.

testamentą. Norėjo, kad jam ir kitiems broliams užrašytų žemės⁴¹. Sruogų šeimoje dėl testamentą „būta labai smarkaus ūpo“⁴². 1928 m. gegužės 6 d. tėvas P. Sruoga, įkalbėtas sūnų, pasirašė kitą testamentą⁴³. Pagal jį Baibokų ūkis visų šeimos narių sutikimu pavestas prižiūrėti ir tvarkyti Anioliui Sruogai, vieninteliam iš brolių, neišėjusiam mokslų ir pasilikusiam ūkininkauti tėviškėje. Kadangi testamentą pasirašant J. Sruoga, anksčiau išreiškęs savo kategorišką valią, nedalyvavo, B. Sruoga išsamiai aprašė šio svarbaus įvykio, subūrusio visą šeimą Baibokuose, aplinkybes, atmosferą, kilsius ginčus. A. Sruoga, tėvo testamentu paskirtas Baibokų ūkio paveldėtoju, priėmė ir vieną kompromisą – laikytis punkto, kuris turėjo būti „šventai pildomas“. Jis, būdamas šeimnininkas, be brolių sutikimo negalėjo parduoti ar dovanoti Baibokuose esančios žemės ir namų⁴⁴. Testamentas buvo pasirašytas likus keletui metų iki tėvų mirties (motina Agota Sruogienė mirė 1930 m., tėvas Pranciškus Sruoga mirė 1931 m.).

Balys Sruoga broliui Anioliui, likusiam Baibokuose, vėliau apsilankydavusiam Kaune, nejautė šiltesnių jausmų. Santykį su broliu Anioliu įvardijo terminu „pareiga“. „Pareigos santykius“ paaiškino suprantas „tik kaip pagalbą nelaimėj, pagalbą ligoj“. Sruoga nepamiršo brolio Aniolo savanaudiškų ketinimų dėl testamentą, slapukavimo, intrigų, nedraugiškumo broliams:

Aniolo atžvilgiu jokių ypatingų šiltesnių sentimentų aš neturiu. Ir sunku man jie turėti, – per daug skaudžiai aš tebejaučiu jo skandalingas pastangas, kai jis rūpinosi, kad mes visi tėvynėje tikrai nepageidaujamo svečio teisių teturėtumėm. Tuomet mus visus traktavo kaip savo didžiausius neprietelius, apie broliškumą jokios minties nenorėjo turėti, nenorėjo nė pagalvot, kad reikėtų pasigailėti bent Motutės sveikatos ir ašarų... Teisybė, tai buvo jau seniai, bet man dar ir šiandie visas tas košmaras tebėra gyvas, – man ir šiandie šiurpas tebeima visa tai prisimenant. Niekas gi iš mūsų niekuomet jokių pretenzijų į Baibokus nereiškė, niekam iš mūsų niekuomet ir į galvą neateidavo Baibokus dalyti ar kuriuo būdu Aniolą skriausti... Bet jis niekuomet mūsų nenorėjo nei klausyti, nei suprasti, – laikė priešais, o ne broliais! Net ir dėl to man nebūtų taip skaudu, – kiek skaudu tieji laukiniai skandalai, tieji beprotiški košmarai, kuriuos jis sukeldavo ir priversti kentėti galas žino dėl ko!

⁴¹ *Ibid.*, p. 13–14.

⁴² BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1928-05-09, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 262, l. 1r.

⁴³ Testamentą, diktuojamą P. Sruogos, užrašė Sruogų šeimos bičiulis iš Jasiuliškių, netoli Baibokų, Jonas Klinga, liudijo Juozas Čibas iš Zaprutiškių kaimo ir Vabalninko klebonas, kanauninkas Matas Kirlys.

⁴⁴ *Ibid.*

[...] Kartumas pasiliko ne todėl, kad mum atimta teisės į tėvynę, – aš gi niekuomet nieku būdu nenorėjau jokių teisių ir turėti, – bet pasiliko nuo to būdo, to proceso, kuriuo visa tai buvo daroma.⁴⁵

Aniolo Sruogos mirtis 1936 m. brolius privertė iš naujo sugrįžti prie Baibokų ūkio klausimo. Mirus broliui A. Sruogai, iškilo viena nemaloni staigmena – tėvo pasirašytas testamentas su visų brolių pritarimu vėliau A. Sruogos buvo savavališkai pakeistas nauju testamentu, o faktas nuo brolių nuslėptas⁴⁶. Dabar jau suerzintas Balys Sruoga ėmėsi iniciatyvos. Į brolių diplomata Juozapą kreipėsi teisinės konsultacijos, ar negalima perrašyto testamento laikyti negaliojančiu. Sruoga siekė gauti naujojo testamento nuorašą, brolių teisininką prašė išanalizuoti jį formaliai. Sruogos įsitikinimu, visi broliai, ypač kilus pavojui dėl sveikatos ar nesusiklosčius asmeniniam gyvenimui, privalėjo turėti vietą tėviškėje. O naujasis testamentas to nebeumatė. Baibokų ūkį tvarkiusio A. Sruogos performuluotame testamento variante „nebefigūravo esminiai pirmojo testamento punktai: A. Sruoga be brolių sutikimo neturi teisės Baibokus nei parduoti, nei kam pašaliniam užrašyti, nei praskolinti, nei ilgam terminui išnuomoti. Tai Anioliui turbūt labiausiai ir nepatiko“⁴⁷.

Džiova miręs Aniolas Sruoga 1930 m. buvo vedęs Salomėją Balčiūnaitę, turėjo tris mažamečius vaikus – Algirdą, Vytautą ir Aniolą⁴⁸. A. Sruogos našlė nebuvo pajėgi viena tvarkyti nemažo Baibokų ūkio, kuris jai nepriklausė, todėl broliams Sruogoms, gyvenantiems ne Baibokuose, reikėjo surasti atsakingų globėjų, Baibokų ūkio išlaikymui skirti ir asmeninių lėšų. B. Sruoga laiškuose J. Sruogai aprašė teisinę globėjų skyrimo procedūrą, kitas subtilybes dėl testamento, sukėlusias nemažai ginčų ir įtampą tarp A. Sruogos brolių ir jo žmonos S. Sruogienės. J. Sruoga laiškuose B. Sruogai pasakojo apie brolio A. Sruogos laidotuves, perteikė ir savo išpūdžių apie apleistą Baibokų ūkį⁴⁹. J. Sruoga perpasakodavo, cituodavo artimo bičiulio Jono Klingos pastebėjimus apie velionio brolio A. Sruogos žmonos, vėliau

⁴⁵ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1936-03-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 282, l. 1r.

⁴⁶ BS laiškas JS, [Palanga → Tilžė], 1936-07-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 285, l. 1r.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Visi Balio Sruogos brolio Aniolo Sruogos vaikai dabar mirę. Gyvi anūkai, puoselėjantys Sruogų giminės ir tėviškės – Baibokų atminimą: Algirdo Sruogos sūnus Algirdas Sruoga, Vytauto Sruogos vaikai – Birutė Sruogaitė ir Kęstutis Balys Sruoga, Aniolo Sruogos sūnus Virginijus Sruoga.

⁴⁹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], [po 1936-07-02], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 855, l. I 1r–v, 2r–v, II 1r–v.

dar kartą ištekęsios, ir vaikų gyvenimą Baibokuose⁵⁰. Laiškuose atsispindi brolių Sruogų pastangos rūpintis tolesniu tėviškės likimu.

Universiteto reforma. 1928 m. rašytuose Balio Sruogos laiškuose kalbama apie Lietuvos universiteto reformą, 1927 m. inicijuotą ministro pirmininko Augustino Voldemaro, vėliau palaikytą ir naujosios Juozo Tūbelio vyriausybės. Reformuojant Lietuvos universitetą, ketinta pertvarkyti fakultetus, atsisakant mažiau svarbių padalinių, sumažinant katedrų ir etatų skaičių⁵¹.

Sruoga, ką tik grįžęs iš ekskursijos Vokietijoje, atostogaudamas Būgiuose, 1928 m. vasaros pabaigoje, prieš pat naujų mokslo metų pradžią universitete, gavo pranešimą iš Kauno, kad, remiantis universiteto reformos projektu, išbraukiamas iš dėstytojų sąrašo⁵² ir kad atlyginimas bus mokamas tik iki rugsėjo 1 d.⁵³ Gavęs tokią netikėtą žinią, Sruoga, tuo metu buvęs Viekšniuose kartu su kitu universiteto dėstytoju Viktoru Biržiška, susirūpino, kaip ir iš ko, netekę darbo, turės toliau gyventi. Reformos sukeltas nerimas dėl ateities atsispindi ir tuo metu rašytuose laiškuose universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui Vincui Krėvei:

Vos sugrįžau iš ekskursijos, vos pradėjau ilsėtis ir dūšią tvarkyti, kaip šit skaitau „Ryto“ 173 numerį: Universitete gautas iš Ministerijos raštas, – alga bus mokama tik iki rugsėjo 1 dienos – ir toliau – pekla žino kas! Sugadino man visus gražiuosius atsiminimus, kurių iš kelionės buvo labai daug ir apie kuriuos būtų ko daug daug pasakoti – ir pasidarė ant dūšios markatna. Ką visa tai reiškia? Kokios perspektyvos? Kokia bus mano dalia? Kelionėje išsipūstėjau ir dabar esu beveik bankrotas. Pasilikti toliau be algos – vis viena, kaip nukeliauti į čyščių.⁵⁴

Beveik pusę metų teko gyventi „toj pakartoj padėty“, nieko tiksliai nežinant, vien tik numatomos reformos faktą. Sruoga, tebebūdamas „išbrauktas“, vis dėlto faktiškai daug („12–14 valandų į dieną“⁵⁵) dirbo toliau.

⁵⁰ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-06-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r–v, 2r.

⁵¹ Apie pokyčius Lietuvos universitete (statuto pakeitimą, katedrų ir etatų mažinimą) plačiau žr. Audronė Veilentienė, „Universiteto autonomija Lietuvoje 1922–1940 metais“, in: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr11/11_istorija_2.htm (2018-05-06); „Aukštosios mokyklos reforma“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-09-01, Nr. 173 (387), p. 1.

⁵² BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1928-12-21, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 263, l. 1r.

⁵³ BS laiškas Vincui Krėvei, [Būgiai → Kaunas], 1928-09-01, in: *LLTI BR*, f. 51, b. 176, l. 1r.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1929-11-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 265, l. 3r.

Situacija stabilizavosi tik 1929 m. pavasarį, kai sprendimas dėl atleidimo buvo likviduotas⁵⁶.

Namų statybos Kaune. 1931 m. pabaigoje laiškuose atsiranda nauja tema – namų statybų klausimai Kaune, Ramiojoje (dabar – B. Sruogos) gatvėje, įsigytuose sklypuose. Balys Sruoga namų statybas pradėjo ir baigė anksčiau nei brolis, todėl tapo nepakeičiamu konsultantu itin praktiškais buities tvarkymo klausimais. Sruoga racionaliai, aiškiai ir nuosekliai patarinėjo broliui Juozapui, tuo metu gyvenusiam užsienyje (ėjusiam diplomato pareigas Berlyne, vėliau Tilžėje), kaip įsikurti Kaune. J. Sruoga pirma turėjo apsispręsti, ką daryti su įsigytu sklypu – ar jį parduoti, ar jame statyti namą. Apsisprendus – pradėti pamažu rengti žemę, pasirinkti vietą namui, galvoti apie statybos būdus, planą, projektą, darbų atlikimo įkainius, kainoraščius, biurokratinės dokumentų tvirtinimo procedūras, paskolos prašymą, draudimo operacijas. J. Sruoga, iš pradžių apie namo statybas tik mąstęs, ir tai vangokai. Todėl buvo brolio nuolat paraginamas greičiau imtis konkrečių veiksmų. B. Sruoga noriai dalijosi variantais, su kuriais pats jau buvo susidūręs, kaip galima ekonomiškai pastatyti modernų, kuklų, patogų, gražų ir elegantišką amerikietiškos statybos namą už tuo metu mažiausią kainą – 7000 litų. B. Sruoga broliui itin išsamiai aprašė savo namo Kaune istoriją – nuo idėjos, įkvėptos architekto Vladimiro Zubovo, iki kito architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio sudaryto namų plano, projekto, kurio įgyvendinimas buvo patikėtas Zubovui. B. Sruoga broliui siūlė pasinaudoti jo turimais darbo planais su visomis smulkiai išpieštomis detalėmis. Aptarinėti, schemomis vizualiai iliustruoti miesto vandens įvedimo, nuošalesnių tuomet Antano Baranausko ir Ramiosios gatvėse esančių sklypų prijungimo prie magistralės darbai⁵⁷, sklypo drenavimo, žemės tręšimo būdai⁵⁸, namo apželdinimo galimybės⁵⁹. Svarstant idėjas, planuojant, ginčijantis, būta ir nepasitikėjimo, įtarinėjimų, nesusikalbėjimų – iš vieno ar kito brolio pasigirdavo ir skaudesnių pasisakymų. Pavyzdžiui, B. Sruoga skaudžiai reagavo, kai dėl nesklandžių, uždelstų vandentiekio darbų, pasikeitusių sąlygų, gandams paveikus, brolio J. Sruogos buvo pavadintas „žuliku“⁶⁰.

⁵⁶ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1929-03-28, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 697, l. 1r.

⁵⁷ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-05-04, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 293, l. 1r, 2r, 3r.

⁵⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-05-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 293, l. 2r.

⁵⁹ *Ibid.*, l. 3r.

⁶⁰ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-06-01, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 293, l. 1r, 3r; BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1938-06-04], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 3r.

Bet nesusipratimai būdavo laikini, o broliai susitaikydavo. B. Sruoga skatino ūmesnį ir aikštingesnį brolių, iš karto norėjusį gero rezultato, sunkiau susitaikydavusį su nukrypimais nuo statybų plano, būti kantresniu ir pakantesniu: „Niekas juk iš karto nesidaro, – prie visų darbų ir tvarkymų pirmoje eilėje reikalinga kantrybė. Kaune darbai negali būti taip gerai organizuoti, kaip Vokietijoje, – šiuo atžvilgiu bus dar ne vienas nemalonumas, bet tai yra neišvengiamas“⁶¹. J. Sruoga broliui buvo dėkingas už gerus patarimus sklypo ir namo reikalais.

Visą laiką J. Sruogai dirbant užsienyje, B. Sruoga rūpestingai kontroliavo brolio namų statybą, sąžiningai prižiūrėjo, kad darbai būtų atlikti kokybiškai. Rūpinosi, kur palankesnėmis kainomis gauti plytų, cemento, geležies ir kitokių medžiagų⁶². Nemažai pastangų įdėjo tvarkydamas namų aplinką (nuo sklypo suarimo iki Ramiosios gatvės išgrindimo prie pat brolio įvažiavimo, paskui įgaliotas tvarkyti ir sodą). Juokavo, kad įgijo naują amatą – tapo rangovas⁶³. Siuntinėjo broliui nuotraukas, kaip atrodė plynas sklypas, kaip jame po truputį ėmė kilti namas. B. Sruoga buvo patenkintas ir brolio namų statyba. Būdamas estetas jis džiaugėsi, kad brolis J. Sruoga, sunkiai sirgęs (didelis širdies išsiplėtimas), nematė realių statybos vaizdų. B. Sruoga norėjo jį apsaugoti nuo nykios ir pilkos kasdienybės, kurią turėjo pakeisti tik malonūs ir ramesni darbai – namo apsodinimo planai ir rūpesčiai:

Galimas daiktas, gerai, kad tu nematai juodojo statybos proceso. Iš griaučių, purvo, plytelių, skeveldrų sunku išivaizduoti, kaip bus padaryta, – tik žiną statybos procesą gali darbą vertinti. Dabar, kai darbas vyksta, išvaizda kas dieną keičias. Pastato sienelę – jau daug pasikeitė, kažkas išaugo, jaučiau pasidarė, linksmiau. Taip keičiasi kas dieną. Geriau būtų, kad tu namą pamatytum, kai jis bus netoli pabaigos, – tuomet tikrai nustebsi pamatęs. Dabar jau visai aišku: viduj namuose bus jauku ir patogiu, vietos turėsite labai daug. Bet tai dar ne viskas, – reikia, kad būtų jauku ir lauke: pavasaris, vasara, iki vidurio rudens daug būsite kieme. Reikia, kad kiemas ir sodas būtų jaukus. Tai dabar žiemą tur[i]t[e] laiko, pagalvokite, pasitarkite, kaip jaučiau sutvarkyti, kokie dekoratyviniai ir vaisiniai medeliai sodinti. Žemė, sodas tvarkysis pavasarį, bet reikia paruošti planas, – ne tik tai žemės išplanavimas, bet ir sodintų medelių rūšis. [...] Tikrą iš namų ir sklypo džiaugsmą turėsite tik tai, kai medeliai žaliuos ir žydės!⁶⁴

⁶¹ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1939-05-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 315, l. 2r.

⁶² BS laiškas JS, [Kaunas], 1938-06-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 299, l. 1r.

⁶³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-08-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 305, l. 1r.

⁶⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-10-28, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 300, l. 2r.

B. Sruoga nuolat informavo, kaip konkrečiai sekėsi ir jam, padedamam uošvio Kazimiero Daugirdo, įgyvendinti savo namų, pirmiausia surinktų Būgiuose, viziją:

Mūsų namai pamažu realizuojasi. Miško pirkome už 1100 litų, – malkos, šakos ir pan. medžiaga paliks Daugirdui, bet užtat jis iš savo miško prikirto kelias dešimtis rąstų. Pradėjo jau vežti. Iki šv. Jurgio visos lentos jau bus išpjautos ir jaujoj džiovinamos. Lentoms mat labai daug medžiagos reikia. Taip pat ir stogui – skindeliai taip pat čia bus gaminami, – 150 lapų, juodalksnių; lentos visos – pušinės, o sienos – eglinės. Atrodo, kad 1938 m. rudenio p. jau bus galima keltis gyventi. Mums atrodo, su transportu geležinkeliu, su visu įrengimu kainuos apie 8000.⁶⁵

Mūsų namai – jau atgabenti į Kauną, per 7–10 dienų turbūt sienas jau sukraus.⁶⁶

B. Sruoga pasakojo broliui ir kitų įdomių nuosavo namo tvarkymo detalių: kaip iškeltas ir uždengtas stogas, iškimšti kaminai, sumūryta krosnis, įvesta elektra, padarytas vandentiekis ir kanalizacija, kokių trūkumų liko. B. Sruoga išskyrė penkis jo namą stačiusius žemaičius, „kurie dirbo kaip sau“⁶⁷. Jo namas (medžiagos ir darbininkų paslaugos) kainavo „ne mažiau 30. 000 Lt.“⁶⁸

J. Sruogai nuoširdžiai rūpėjo, kaip brolio B. Sruogos šeimai sekasi, apsigyvenus pasistatytuose namuose: „Kaip jūs jaučiatės savuose namuose? Ar jauku, ar šilta? Kokie patogumai ir kokie nepatogumai?“⁶⁹

Vanda Sruogienė adekvačiai laiškų prierašuose rodė dėmesį būsimiems kaimynams:

Džiaugiuosi sužinojusi, kad vis tiek statot namus. Nėra blogas Jūsų sklypas. Kaip apsodinsit medžiais (radom aukso kasyklą: Raudondvario medelyne po centus dekoratyviniai krūmai ir medžiai!), krūmais, nesimatys sklypo kreivumas, bus dar gražiau, negu lygiam, simetriškam sklype. O kaimynystė su Jumis mane labai džiugina. Gražiai sugyvensim! Širdingiausių linkėjimų!⁷⁰

Tuo pat metu mūrinius namus Kaune statėsi ir jauniausias B. Sruogos brolis – ekonomistas Kazimieras Sruoga. Tačiau jis mažiau bendravo ir bendradarbiavo su broliais, dirbo individualiai.

⁶⁵ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1931-12-31, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 271, l. 1v.

⁶⁶ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-06-21, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 303, l. 3r.

⁶⁷ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-07-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 299, l. 2r.

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-09-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r.

⁷⁰ BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1931-12-31, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 271, l. 1v.

B. Sruogą ištrėmus į Štuthofą, o vėliau jam grįžus po tremties, J. Sruoga su žmona Brone Sruogiene rūpinosi brolio namais Kaune – jų ūkiu, administravimu, išlaikymu, nuoma.

Buitis ir sveikatos problemos. Balys Sruoga patarinėjo broliui Juozapui ne tik namų statybos, bet ir kitais buities klausimais – automobilio pirkimo, rašomosios mašinėlės įsigijimo.

J. Sruoga buvo entuziastingas keliautojas, todėl jam reikėjo automobilio, su kuriuo ketino „apvažinėti Rytų Prūsiją ir, žinoma, Lietuvą“⁷¹. Jis su broliu Baliu dalijosi ne tik kelionių planais. Jis atviravo, kad yra neprityręs vairuotojas, kuriam sunku įveikti blogus kelius. Pasakojo ir apie nelaimingus atsitikimus kelyje, kai, nebūdamas kaltas, apkaltintas (užvažiavo ant grūdais pakrauto vežimo, kurį tempė pora arklių⁷²). B. Sruoga pasidalijo panašiais autoįvykių paradokais:

Tu dar rengiesi bylinėtis dėl mašinos, o aš jau bylą turiu – ir skandalingą! 1933 m. spalio mėn. 6 d. aš buvau keliose įstaigose ir prezidentūroj turėjau audienciją, o mane apkaltino, kad aš važiaavęs su mašina, nedavęs signalo, išgąsdinęs motociklistą, kuris, automobilio nepalietęs, užvažiavo ant stulpo ir nuplėšė motociklui šoną. Aš čia esu absoliutiškai nekaltas, nes tą dieną visai nevažinėjau, ir štai dabar turiu įrodinėti, kad nekaltas! Man taip baisiai pikta, kad šiandien einu pas Šilingą – lojosiuos paskutiniaisiais žodžiais!⁷³

Grįždamas iš Mažeikių turėjau autokatastrofą. Važiuojant man vieškeliu, stauga iš už eglės išsuko į kelią sunkvežimis, savo mašinos sulaikyt nebegalėjau, turėjau pasirinkt – sukt į griovį ir apsiverst ar susitrenkt. Pasirinkau susidūrimą, – mašiną šiek tiek aplamdžiau, bet į Kauną gerai atvažiavau toliau. Pagal įstatymą ir visas taisykles kaltas sunkvežimio šoferis (nesignalizavo ir t. t.), bet ką aš iš jo gausiu!⁷⁴

Sruoga skatino brolių Juozapą pratintis įveikti kliūtis, dažniau, kiek leidžia sveikata, vairuoti, nesureikšminti absurdiškų situacijų. Pasak B. Sruogos, vairavimas – atgaiva, „geriausias nervams poilsis“⁷⁵. B. Sruoga, vasaras leisdamas žmonos tėviškėje Būgiuose, buvo nusipirkęs „pusiau motociklą, pusiau dviratį“. Su juo važinėdavo į Viekšnių paštą. Važinėjimą vadino „pramoga“, atitraukusia nuo kasdienio ir įtempto kūrybos darbo⁷⁶.

⁷¹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], [apie 1934], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 857, l. 1r.

⁷² JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1934-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 855, l. 1r–v.

⁷³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1934-09-21], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 275, l. 1r.

⁷⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1938-09-01], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 275, l. 1r.

⁷⁵ BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1934-08-14, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 306, l. 1r.

⁷⁶ BS laiškas JS, [Būgiai → Berlynas], 1931-07-15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 269, l. 1r.

J. Sruoga, pardavęs savo seną automobilį, planavo įsigyti naują. Automobilio pirkimo klausimais tarėsi su daugiau praktikos turėjusiu B. Sruoga. Jis racionaliai siūlė pirmiausia apgalvoti, kokiais – Lietuvos ar užsienio – keliais brolis J. Sruoga planuoja daugiau važinėti, pagal tai ir rinktis automobilį. Brolis diplomatas buvo nusižiūrėjęs keletą jį dominusių automobilių – „Ford“, „Willy“, „Citroen“. Su broliu B. Sruoga detalčiai aptarinėjo šių automobilių privalumus ir trūkumus. Jis siūlė galvoti apie atpigusias prancūziškas mašinas, kurių yra labai gerų ir gražių. Amerikietiškas mašinas apibūdino kaip per daug standartizuotas, greit išklibančias. B. Sruoga priminė, kad reikėtų rinktis tokią firmą, kurios mašinos Lietuvoje plačiau naudojamos, nes sugedus nekils problemų dėl detalių⁷⁷. Jis rekomendavo Lietuvos keliams tinkamesnį automobilį „Opel“⁷⁸. Po išsamių diskusijų su broliu J. Sruoga įsigijo naujesnės laidos automobilį „Terraplane“.

J. Sruoga žinojo, kad brolis B. Sruoga turėjo mažą rašomąją mašinėlę. Planuodamas įsigyti mašinėlę, J. Sruoga prašė patarti, kokią rinktis – „Royal“ ar „Underwood“. Klausinėjo, „[a]r jos praktiškos, pakankamai stiprios ir šiaip ar geros“⁷⁹, domėjosi kainomis, veikimu⁸⁰. J. Sruoga neįsigijo brolio patartos rašomosios mašinėlės „Corona“, kuria naudojosi visą gyvenimą ir buvo patenkintas. Jis nusipirko kitą – „Royal“, kurią brolis buvo rekomendavęs anksčiau. J. Sruoga, dar neįgudęs naudotis nauja mašinėle, prašė brolio pagalbos: „Gal tu iš savo praktikos galėtum duoti kokiuos nors patarimus, kaip su mašinėle apsieiti“⁸¹.

J. Sruoga, kartais, išklausęs brolio nuomonės, argumentų, suteiktų žinių, pastabų, pasielgdavo ir savaip. Prašė dėl to nepykti: „Tu neužsigauk, kad aš ne visais tavo patarimais pasinaudoju“⁸².

Brolius ypač suartino panašios sveikatos problemos. B. Sruoga jau Petrograde skųsdavosi pašlijusiais nervais. J. Sruogą vargino „itin aukšto laipsnio neurastenija“, kurios simptomus brolis iškart atpažino⁸³. Pasak B. Sruogos, „[p]rie neurastenijos taip greitai [...] žymaus sveikatos pagerėjimo nėra nė ko laukti. Aš ant savo kailio tą ligą esu gerai patyręs ir žinau,

⁷⁷ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-08-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 305, l. 1r.

⁷⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-02-03, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 288, l. 1r–v.

⁷⁹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1937-01-08, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 857, l. 2v.

⁸⁰ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-01-13, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 287, l. 1v.

⁸¹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-12-15, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r.

⁸² JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-06-11, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1v.

⁸³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-06-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 301, l. 1r.

kokia tai velniava“⁸⁴. B. Sruoga konsultavo brolių vaistus, homeopatijos, sanatorijų, gydytojų pasirinkimo, sveikatai palankesnio klimato klausimais⁸⁵.

B. Sruoga buvo ypač jautrus artimųjų skausmui. Ištikus bėdoms, nelaimėms, ligoms, jis buvo kartu su tėvais, broliais, padėdamas jiems ir finansiškai, ir moraliai.

B. Sruoga ir visi jo broliai ypač mylėjo motiną A. Sruogienę, vadino ją tik švelniai, maloniai – motute. B. Sruoga bene labiausiai rūpinosi 1929 ir 1930 m. smarkiai pasiligojusios motinos sveikata (nepagydomi susirgimai – stipraus laipsnio, smarkiai progresuojanti sklerozė, gerklės ir liežuviu raumenų atrofija, „kilusi paraližo pagrindais“). Abu kartus motina buvo apsigyvenusi pas B. Sruogą Kaune. Sūnus vedžiojo ją pas tuo metu geriausius Kauno gydytojus, Lietuvos universiteto dėstytojus – chirurgą Vladą Kuzmą, psichiatrą, neuropatologą Juozą Blažį. Broliui J. Sruogai išsamiai aprašydavo motinos konsultacijas, gydytojų diagnozes ir sveikatos prognozes⁸⁶. Ramiai gyvendama pas sūnų Kaune motina sustiprėjo, jos sveikata pagerėjo. B. Sruoga nelaimėje gelbėjo ir sunkiai susirgusį, Baibokų ūkį tvarkiusį brolių Aniolą Sruogą, slaugė jį sanatorijoje netoli Kauno, kartu su broliu Kazimieru Sruoga padengė gydymo išlaidas.

Laiškuose broliai dalijosi malonesniais naujaisiais asmeninio ir giminės gyvenimo įvykiais. J. Sruoga džiugiai pranešė, kad jo žmona pagimdžiusi dukterį. Ją Tilžėje be didelių iškilmių pakrikštijo Marijos Jolitos vardais. „Mažytė jau turi 7 mėn., susilaukė jau ir dantukų“⁸⁷. V. Sruogienė, reaguodama į pridėtą Jolitos, Dalios Sruogaitės pusseserės, fotografiją, paliko priedą B. Sruogos laiške:

Dėkui širdingai už fotografijas! Kokia graži ir miela mergytė! [...] [F]otografija džiaugiamės, todėl saugosim – Dalė taip didžiuojasi savo sesute, taip džiaugiasi ją turėdama. Be galo noriu, kad mūsų mergaitės viena kitą pažintų ir kad būtų jų tarpe tikri giminiški santykiai.⁸⁸

J. Sruoga pirmasis B. Sruogai pranešė ir apie brolio K. Sruogos šeimos pagausėjimą – gimusią dar vieną Dalios Sruogaitės pusseserę⁸⁹.

B. Sruoga su broliu pasidalijo įspūdžiais iš Baibokų ūkį tvarkiusio ketu-

⁸⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Palanga], 1938-08-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 1r.

⁸⁵ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-06-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 301, l. 1r.

⁸⁶ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1929-10-29, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 264, l. 1r, 2r, 3r.

⁸⁷ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1934-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 855, l. 1r.

⁸⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1935-10-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 278, l. 1r.

⁸⁹ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1929-11-29, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 265, l. 3r.

riasdešimties metų sulaukusio brolio Aniolo antrųjų vedybų (prieš dešimt metų jis buvo palaidojęs pirmąją žmoną, kuri mirė gimdydama). Našlys A. Sruoga antrajai santuokai ryžosi labiau dėl praktinių sumetimų, spaudžiamas brolių. Baibokų ūkiui buvo reikalinga šeimnininkė, kuri prižiūrėtų pasiligojusius tėvus. Prieš santuoką A. Sruoga Panevėžyje rūpestingai tyrėsi sveikatą, nes manė, kad pirmoji žmona ją užkrėtusi džiova⁹⁰. B. Sruoga su kaimo jaunimu važiavo į A. Sruogos nuotakos tėviškę, vestuvėse prikūrė daug linksmų išdaigų ir triukšmo⁹¹. B. Sruoga aprašė brolio A. Sruogos vestuvių Baibokuose nuotaiką ir nesusipratimus dėl nuotakos kraičio: „Kad Aniolą „apženijom“, turbūt jau rašė kas nors. Vestuvės buvo – kaip jos ir gali būti Baibokuose: reikia tik stebėtis, kad niekas į šulinį neįkrito, klijimo neuždegė ir niekas nenusprogo. Dėl pasogos irgi nesusipratimai išėjo: suderėjo 6000, gavo tik 3000 – ir tai tik dabar, dėl kitų – vekselius paėmė. Tiek to“. V. Sruogienė prisiminė, kad „tada B[alys] tikrai šėlo, buvo pačiame aukščiausiam laipsny garbinamas kaip pirmasis poetas, dūko“⁹². A. Sruogos vestuvės turbūt paskutinį kartą smagiai sujudino Baibokus prieš artėjančias Sruogų šeimos nelaimes (tėvų, A. Sruogos mirtį) ir istorinius krašto pasikeitimus (okupaciją, Antrojo pasaulinio karo, tremties į Štuthofą, pokario traumas). Kaip liudija V. Sruogienė, jie kartu paskutinį kartą Baibokuose lankėsi „jau gerokai po Aniolo laidotuvių“⁹³.

Brolio Adolfo baudžiamoji byla. Atsiminimuose tik trumpai užsimenama apie garsiausią prieškario korupcijos bylą. Balio Sruogos brolis Adolfas Sruoga, buvęs pašto valdybos viršininkas, buvo nuteistas už pašto ženklų klastojimą ir platinimą. Kadangi A. Sruogos baudžiamosios bylos⁹⁴ esmė ir detalės ne kartą aptarti istorikų darbuose⁹⁵, žiniasklaidoje⁹⁶, laiškuose atsiskleidžia kiti aspektai – kaip jautėsi ir gyveno izoliuotas A. Sruoga nuo

⁹⁰ *Ibid.*, l. 2r.

⁹¹ [Salomėjos Balčiūnaitės-Sruogienės-Kaziliūnienės atsiminimai], *op. cit.*, p. 14–15.

⁹² Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui (toliau – VS laiškas AS), [Čikaga → Vilnius], 1987-04-18, in: *LLTI BR*, [neaprašytas AS fondas], l. 1r.

⁹³ Vandos Sruogienės laiškas Vladui Žukui, Čikaga → Vilnius, 1981-03-26, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 141, b. 319, l. 7r.

⁹⁴ Adolfo Sruogos baudžiamoji byla, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 478, ap. 4, b. 8194, b. 11649.

⁹⁵ Bernardas Gailius, *Nusikaltimai „prie Smetonos“: Rezonansinių tarpukario Lietuvos baudžiamųjų bylų studija*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 38–62.

⁹⁶ Asta Dykovenė, „Klaipėdos krašto priedangoje – aferistai (garsiausia prieškario byla)“, 2013-10-12, in: <http://www.diena.lt/naujienos/klaipeda/miesto-pulsas/klaipedos->

suėmimo iki teismo proceso pabaigos (1931–1935), kaip jis pats vertino bylą, ką apie ją prisiminė V. Sruogienė.

1931 m. pabaigoje B. Sruogos laiškuose pasirodo žinutės apie iškeltą pašto ženklų bylą. B. Sruoga Kaune jau nuo rugsėjo mėnesio lankė izoliuotą brolių Adolfą, laukiantį teismo. B. Sruoga aprašė susitikimus su broliu (nuo izoliacijos 1931 m. iki galutinio teismo nuosprendžio 1935 m.). B. Sruoga rūpinosi įkalintu broliu (maistu, spauda, knygomis), dėjo daug pastangų, lėšų ir nervų (samdė advokatus, naudodamasis pažintimis ir ryšiais, bandė paveikti valdininkus ir teisininkus), kad A. Sruogai, dar galinčiam būti naudingu Lietuvai, bausmė būtų sumažinta. B. Sruogos įsitikinimu, A. Sruogos baudžiamoji byla, kurią įvardijo Sruogų giminės „tragedija“⁹⁷, užtraukusi gėdą, ir dėl to jis stipriai išgyveno: „O aš gi sergu dėl jos!“⁹⁸ V. Sruogienės žodžiais, „Balys be galo iškentėjo visą tą istoriją, daug jam jėgų ir laiko užėmė... Daug nemiegotų naktų turėjom“⁹⁹.

Žinoma, kad A. Sruoga, pasibaigus tardymui, neprisipažino kaltas. Jis teigė, kad pašto ženklų neklastojo – tvirtino, kad „tai tik techninis spaudos brokas. Tai, ką jis pirkto ar pardavė, buvo asmeninės kolekcijos dalis“¹⁰⁰. A. Sruoga elgėsi ramiai, pasyviai, o atrodė ir jautėsi gerai¹⁰¹, niekada neprašė artimųjų pagalbos. B. Sruogos žodžiais, brolis A. Sruoga „[a]trodo taip pat, kaip ir seniau. Ūpas jo taip pat geras, geresnis negu mūsų. Jokio jaudinimosi nematyti, skundžiasi tikrai, kad teismas buvo šališkas“¹⁰². A. Sruoga nepasitikėjo bylos metu teisingumo ministro pareigas ėjusiu Stasiu Šilingu, kuris, jo įsitikinimu, buvo sąmoningai paveiktas pašto ženklų eksperto Adomo Varno ir Valstybės kontrolės vyriausiojo revizoriaus Juozo Tomkaus¹⁰³. B. Sruoga stengėsi įtikinti, kad „Šil[ingas] negali būti prieš jį nusistatęs ir kad jis iš viso į bylą sprendimą nesikiša“¹⁰⁴. A. Sruoga su-

pasto-priedangoje-aferistai-garsiausia-priekario-byla-418386), (2018-07-29); „Adolfo Sruogos pašto ženklų afera“, in: <http://www.lituanica.eu/Sruogos-byla.htm>, (2018-07-29).

⁹⁷ BS atvirlaiškis JS, [Kaunas → Tilžė], [1939-03-01], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 313, l. 1v.

⁹⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1937-01-17], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 1v.

⁹⁹ VS laiškas AS, [Čikaga → Vilnius], 1990-09-23, in: *LLTI BR*, [neaprašytas AS fondas], l. 3r.

¹⁰⁰ „Adolfo Sruogos byla – Lietuvos pašto ženklai 1918–1940“, in: <http://stamps.adie.lt/adolfosruogosbyla.html>, (2018-08-09).

¹⁰¹ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1934-09-21], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 275, l. 1r.

¹⁰² BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1935-03-12], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 276, l. 1r.

¹⁰³ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1937-05-21], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 293, l. 1r.

¹⁰⁴ *Ibid.*

prato, kad buvę nusikaltimo bendrininkai rūpinasi savimi, versdami kaltę jam, todėl nenorėjo bylos atnaujinimo: „Kol kas sutarėm, kad aš privačiai pasikalbėsiu su vienu kitu advokatu, palauksim motyvuoto [Jono] Augūno bylos sprendimo. Bet aš aiškų turėjau išpūdį, kad Ad[olfas] bylos atnaujinimo nenori, – ir Augūnas su C^o jam bėdą verčia“¹⁰⁵. V. Sruogienė, itin neigiamai charakterizavo ir vertino Augūną, minėjo, kad „bene jis buvo aferos iniciatorius ir vykdytojas“¹⁰⁶. V. Sruogienė pirma abstrakčiau užsiminė apie Augūno bendrininkus: „[G]reta Adolfo buvo dar du asmenys, ne mažiau kalti (vienas jų net fiziškai savo ranka prisidėjo, o kitas buvo viršininkas. Kad pastarojo prestižas nenukentėtų, buvo susitarta, kad vienas pasiims atsakomybę, o anie jį išgelbės)“¹⁰⁷. Vėliau V. Sruogienė konkrečiai rašė, kaip su pašto ženklų byla, be A. Sruogos, susiję kiti du asmenys – dailininkas Varnas ir inžinierius Vytautas Vileišis, 1934 m. ejęs susisiekiimo ministro, vėliau diplomato pareigas: „Trys pastarieji – pagrindiniai bylos kaltininkai. Varnas savo rankomis pašto ženklus falsifikavo, Adolfas vykdė, o Vileišis pridengė – visi pasipelnė. Varnas su Vileišiu prikalbėjo Adolfą prisiimti kaltę vienam, o jiedu jį išvaduos. Tas patikėjo“¹⁰⁸. V. Sruogienė, paprašyta Samulionio prisiminti A. Sruogos baudžiamosios bylos įvykius, pabrėžė ir kartu apgailestavo, kad jos žinios nėra teisiškai pagrįstos: „Aš tą žinau iš pačių pirmųjų šaltinių, bet tyliu. Įrodymų neturiu ir – kas padės visą tą purvą iškelti...“¹⁰⁹

B. Sruoga rašė, kad prezidentas Antanas Smetona norėjo atsižvelgti į prašymą A. Sruogai sumažinti bausmės laiką¹¹⁰, teisingumo ministras Jonas Masiulis taip pat buvo linkęs skirti ne penkiolikos, bet aštuonerių metų kalėjimo bausmę¹¹¹.

Iki galutinio bausmės paskelbimo nuosprendžio A. Sruoga buvo uždarytas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. J. Sruogą, tuo metu dirbusį Tilžėje ir teismo procesą sekusį iš laikraščių, o nuosprendį išgirdusį per radiją,

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ VS laiškas AS, [Čikaga → Vilnius], 1990-09-23, in: *LLTI BR*, [neaprašytas AS fondas], l. 1r.

¹⁰⁷ VS laiškas AS, [Čikaga → Vilnius], 1987-02-15, in: *LLTI BR*, [neaprašytas AS fondas], l. 1r.

¹⁰⁸ VS laiškas AS, [Čikaga → Vilnius], 1990-09-23, in: *LLTI BR*, [neaprašytas AS fondas], l. 3r.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-02-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 298, l. 1r.

¹¹¹ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-06-13, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 302, l. 1r.

šiurpino nesuvokiamas brolio A. Sruogos elgesys (kaltės nepripažinimas ir negalėjimas paaiškinti, už ką sėdi kalėjime), neaiškos bylos aplinkybės: „Plaukai šiaušiasi nuo tokio skandalo!“¹¹²

Nepaisant patirto sukrėtimo, J. Sruoga nepasmerkė įkalinto brolio A. Sruogos, bet svarstė, kaip galėtų padėti:

Kaip tai nebūtų, man atrodo, kad mūsų, kaip brolių, rūpesnis turi būt Adolpui visgi kuo galime ir kaip galime padėti, nes juog ir Vyriausybė, ir visa, galima sakyti, Lietuvos visuomenė jį jau pasmerkė ir nubaudė. Jeigu mes nepadėsime, – tai kas gi bepadės? Juog jis visgi dar gyvas žmogus ir nežiūrint į jo pasibjaurėtiną nusižengimą, – jis gali suprasti padarytą begalinę kvailystę ir gali pasitaisyti. Asmeniškai Adolpui, tiesa, gal ir nedaug galima padėti. Čia jau automatiniai veikia nepermaldujami įstatymų nuostatai.¹¹³

J. Sruogą gąsdino įaudrinta viešoji nuomonė, kad „baisiai išpūsta byla pasidarė beveik politinio pobūdžio“¹¹⁴. Jis prisiminė, kad 1905 m. už Čypėnų valsčiuje įvykdytą maištą ir nuverstą caro valdžią¹¹⁵ jis buvo nuteistas tremtimi į Sibirą. Tuomet J. Sruoga gerai susipažino su katorgininkų padėtimi. Nubaustieji katorga netekdavo visų teisių. Sunkiųjų darbų kalėjimas, kuriame atsidūrė brolis A. Sruoga, jam kėlė asociacijų su ankstesne rusų katorga.

B. Sruoga, paprašytas brolio suteikti daugiau informacijos, plačiau aprašė šiek tiek pasikeitusius įstatymus, vietą, kur atsidūrė A. Sruoga, jo veiklą:

„Sunkiųjų darbų“ kalėjimas yra daugiau juridinis terminas, jis liečia daugiau teisių suvaržymą, negu pačius darbus. Pradėjus bausmę vykinti pirmuosius 3 mėn. neprileidžia lankytojų ir neduoda pašalinio maisto. Po trijų mėnesių – vėl galima lankyti ir maisto duoti. Darbo visiems nuteistiems neužtenka, – darbas duodamas individualiai. Voldemaras, sakysime, „biblioteką tvarko“, – turi savo rašomą mašinėlę ir visokius daiktus rašo. Adolpas jau dabar projektuoja, kaip be pinigų būtų galima kalėjimas pastatyti, – mat šiemet vėl išbraukė lėšas kalėjimo statybai. Braižo braižinius, gamina projektus, – čia gal jis ir turi perspektyvų.¹¹⁶

Dar nebaigus bylos ir nepradėjus vykdyti teismo nuosprendžio, A. Sruoga buvo patalpintas su įkalintu Klaipėdos krašte veikusios nacistinės orga-

¹¹² JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1935-11-25, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 855, l. 2r.

¹¹³ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1935-03-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 854, l. 2r.

¹¹⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-02-14, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 1r.

¹¹⁵ Algirdas Garbauskas, „Ernestas Galvanauskas ir Čypėnų respublika“, in: <http://www.skrastas.lt/?data=2013-01-25&id=1354008437&pried=2012-11-27>, (2018-08-09).

¹¹⁶ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1934-03-12], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 276, l. 1r.

nizacijos lyderiu, veterinaru Ernstu Neumannu. B. Sruoga rašė, kaip brolis A. Sruoga pasikeitė, kuo jis užsiėmė:

Atrodo jis visai neblogai, tik kiek daugiau pražilęs. Gyvena ligoninėj (ligonio, galinčio dirbti darbą padėty) viename kambary su Neumann'u. Neumann'as ligoninėj daro visokius analizus, o Adolpas – veda vaistų atskaitomybę. Jų kambarys užrakinamas tiktai nakčiai, o dieną jie laisvai vaikšto. Porai valandų išeina ant stogo, ant verandos pasivaikščioti. Maistas esąs neblogas, juo galėtų esą gyventi ir be pašalinės pagalbos. Kambarys esąs geras. Ir nuotaika jo – visai nebloga, neprisilęta.¹¹⁷

J. Sruoga suvokė, kad turi susitaikyti su priimtu teismo sprendimu. Bet jam ramybės nedavė mintis, kad kalinys gali būti ir nekaltas: „Dar baisiau pamislyti, kad jis būtų nekaltai taip smarkiai nubaustas ir neturėtų galimybės įrodyti savo nekaltumą“¹¹⁸.

Nuteistasis A. Sruoga neatviravo. B. Sruoga ne kartą laiškuose broliui Juozapui apgailestavo: „Ad[ol]po reikalai baigia man nervus sugadinti. Ir faktinai nieko jam pagelbėti negalima. Juo labiau, kad aš niekuomet nežinau, ką jis galvoja ir kada man teisybę sako“¹¹⁹. J. Sruoga brolio A. Sruogos būseną, aprašytą laiškuose, vertino kaip sąmoningą atsiribojimą: „Aš pilnai suprantu A-po psichinį stovį. Jis jau yra pasinėręs į kitą gyvenimą, jame apsipratęs. Mūsų gyvenimo sąlygos jam labai tolimos ir gal jam net svetimoms pasidarė“¹²⁰.

Teismo proceso metu A. Sruogos žmona Tatjana Sruogienė, kurios B. Sruoga nemėgo nuo studijų Rusijoje, gavusi 2000 litų iš įkalinto vyro pinigų rezervo, pasitraukė iš Lietuvos. A. Sruogos sūnums, ypač Leonardui, B. Sruoga siūsdavo lietuviškų knygų, laikraščių. B. Sruoga atsisakė ir savo palikimo dalies tėvo pasirašytame Baibokų ūkio testamente. Jis norėjo, kad iš kalėjimo paleistas brolis A. Sruoga turėtų kur grįžti¹²¹.

Visuomeninio ir politinio gyvenimo atspindžiai. Balio ir Juozapo Sruogų laiškuose atsispindi ir keletas politinio gyvenimo aspektų.

B. Sruoga broliui rašė, kad gavo kvietimą stoti į valdančiąją tautininkų partiją, bet sąmoningai atsisakė. Jis aprašė, kad dėl tokio asmeninio

¹¹⁷ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1938-01-20, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 1r–v.

¹¹⁸ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1935-03-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 854, l. 1v.

¹¹⁹ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1937-01-17], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 304, l. 1v.

¹²⁰ JS atvirlaiškis BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-01-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1v.

¹²¹ BS laiškas JS, [Palanga → Tilžė], [1936-07-17], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 285, l. 1r.

sprendimo buvo persekiotas: klausytasi jo pokalbių telefonu, tikrinta korespondencija.

O šiaip dabar su daug kuo patylomis pešuosiu. Pavasarį turėjau oficialų pakvietimą įstoti į valdančią partiją, – mandagiai, korektiškai, bet griežtai atsisakiau. Ir po paimtos procedūros išėjau iš „Vairo“ bendradarbių tarpo, – atsisakydamas rašyti straipsnį, kurį senai man užsakė. Matyti, prisiminė, kad aš viešai su [Augustinu] Voldem[aru] gana dažnai susitikdavau. Tat dabar seka mane. Kauno telefono klauso, man rašomus laiškus atplėšinėja, kitus gi stačiai pavagia kriminalka. Tiktai atvirlaiškiečiai ateina greit ir tvarkingai. Tų durnių, žinoma, aš nebijau, – tik visa tai erzina mane.¹²²

B. Sruoga prašė brolio atkreipti dėmesį, kokį jo išsiųstą laišką gaus – pažeistą ar nepažeistą: „Ka[d] kas nepanorėtų ir šio laiško skaityti, aš jį prisegu (baltą poperį) mechaniniu segtuku po antspaudu, – patikrink, ar tvarkingai, ar nesuglamžytą gausi“¹²³. J. Sruoga, padėkojęs už šįkart gautą neatplėstą laišką, taip pat pastebėjo, kad „mūsų laiškai tankiai sulaikomi ir kontroliuojami“¹²⁴.

J. Sruoga, dirbęs Berlyno pasiuntinybėje, B. Sruogą perspėjo, kad studentai, grįžę iš Vokietijos, Lietuvos spaudoje nekritikuotų viešnagės užsienyje. Lietuvos spaudą skaitė suinteresuoti vokiečiai: „Mes, žinoma, padarysime viską, kad pigiau ir geriau patalpinti ekskursininkus, tik iš vieno statome sąlygą, kad jeigu kas nepatiks, tai nieko nerašyti laikraščiuose (vokiečiai tai seka!)“¹²⁵.

1925 m. rašytame laiške broliui J. Sruoga užsiminė apie tai, kaip vokiečiai rengiasi prezidento rinkimams, kokia rinkimų atmosfera: „Keletas dienų kaip puošiamas Berlynas vėliavomis“, o „krautuvės nespėja aprūpinti publikos medžiaga dėl vėliavų“¹²⁶. Antruoju Veimaro Respublikos prezidentu buvo išrinktas vokiečių karininkas Paulius von Hindenburgas, kuris 1933 m. Adolfą Hitlerį paskyrė Reichskancleriu.

J. Sruoga, 1934 m. pradėjęs dirbti Tilžėje, mažai rašė ir apie tuo metu (iki 1939 m.) vykusią aršiausią kovą tarp Lietuvos ir Vokietijos dėl Klaipėdos krašto. Laiškuose paminėtas vienas, labiausiai švietėjiškos prigimties diplomata J. Sruoga sukrėtęs nacistinės veiklos pavyzdys – Vydūno kūrybos (žy-

¹²² BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1934-07-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 273, l. 1r, 2r.

¹²³ *Ibid.*, l. 2r.

¹²⁴ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], [po 1934-07-23], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 857, l. 1r.

¹²⁵ JS laiškas BS, [Berlynas → Kaunas], 1929-04-24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 854, l. 1r.

¹²⁶ JS laiškas BS, [Berlynas → Kaunas], 1925-04-24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 854, l. 2v.

miausių dramų *Prabočių šešėliai*, *Amžina ugnis*, *Pasaulio gaisras*) naikinimas: „Dar nesenai vokiečių policija konfiskavo pas jį 917 egz.“¹²⁷

1934 m. rugsėjo 11 d. J. Sruogai Tilžėje oficialiai buvo suteikta teisė eiti konsulo pareigas. Pranešdamas šią žinią broliui, J. Sruoga išsakė mintį, kad konsulo pareigų vykdymas slėgė dėl būtinybės bendrauti su vokiečiais: „[J]au suteikė man vokiečiai egzекvatūrą kaip konsulai. Dabar reikia daryti reikalingus vizitus. Eiti pas nacių ir kalbėti su jais daug malonumo nesudaro!“¹²⁸ B. Sruoga galvojo, kaip broliui sekėsi įsikurti Tilžėje. Ne viename laiške spėliojo, kad „turbūt tenai dabar bjauriausia vieta, kokia gali būti“¹²⁹, kai „dar tokia nervinga būklė“¹³⁰.

J. Sruoga išsamiau neaptarė ir diplomato darbo kasdienybės, susijusios su tarptautinės politikos įvykiais. Apie juos prasitardavo abstrakčiau. Pavyzdžiui, užsiminė apie vieną nacių judėjimo pradininką Klaipėdos krašte – Neumanną, siekusį ir kursčiusį ginklu atskirti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos. Klaipėdos krašto gubernatoriaus Jono Navako veikla, priimtas įstatymas „Tautai ir valstybei saugoti“, Klaipėdos krašto gyventojų lietuvių vienybė ardomąją nacistų veiklą slopino: „Nuotaika ir bendrai mūsų reikalai Klaipėdos krašte nėra jau taip blogi, kaip kartais gali iš šalies atrodyti, ir Neumann'o šalininkai nevieningi, o daugelis ūkininkų Neumann'o šalininkus veja lauk, mat visgi bijo vokiškos tvarkos“¹³¹. Bet jau 1938 m., likus metams iki Klaipėdos krašto užgrobimo, pabrėžta, kad situacija „be galo rimta“¹³².

Broliai laiškuose, matyt, dėl cenzūros, kuri buvo taikyta abiem, plačiau neaptarinėjo ir politinių aktualijų. Jų laiškuose daugiau erdvės asmeninio gyvenimo problemų aprašymui, buitės realijoms, kelionių refleksijoms.

Brolių (auto)charakteristikos. Balį Sruogą tiksliausiai apibūdina mintys apie save. Dažnai minima dar studijų laikams Peterburge būdinga frazė, jos variacija ar leitmotyvas – jis yra toli nuo buitės, nemoka praktiškai tvarkytis: „Aš visiškai nemoku tokius praktiškus dalykus spręsti ir nieko nesiorientuoju“¹³³.

¹²⁷ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-12-04, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1v.

¹²⁸ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1934-09-17, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 855, 1v.

¹²⁹ BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1934-07-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 273, l. 1r.

¹³⁰ BS laiškas JS, [Būgiai → Tilžė], 1934-08-14, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 274, l. 1r.

¹³¹ JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-11-29, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1r–v.

¹³² JS laiškas BS, [Tilžė → Kaunas], 1938-03-16, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 858, l. 1v.

¹³³ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1936-06-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

Dėl Baibokų praktiško tvarkymo aš mažai ką suprantu ir ką galiu patarti. Čia aš visiškai Tavimi pasitikiu ir sutiksiu su viskuo, ką tu nuspręsi. Jeigu taip būtų galima, aš įgaliočiau Tave, jei tai reikėtų, viską spręsti ir už mane, – nes iš mano sprendimų jokios praktiškos reikšmės niekuomet nebuvo ir nebus. Ką tu nuspręsi, visuomet bus geriau, negu mano samprotavimai. [...] O šiaip gi – kiekvieną kartą, kai man tenka tie reikalai spręsti, be susigriaužimo ir galvos skaudėjimo, man nieko daugiau neišeina. Šalta svarstyti aš nemoku, viską primu opiai ar, kad nori, „lyriškai“, – bet tai negi praktiško gyvenimo reikalas. Man rodos, šiokių tokių teisių į lyriką aš turiu, ir jūs su Kazimieru negalite iš manęs reikalauti, kad aš mokėčiau šalta ir praktiškai svarstyti, kaip jūs galite.¹³⁴

Man rodos šitaip: Vabalninkuos iš mūsų visų tu turi geriausią markę, ir turi daugiau iniciatyvos, – daryk taip, kaip tau atrodo geriau, o mes su Kaziu sutiksime su visais tavo žygiais, – tai bus racionaliausia ir praktiškiausia. Ką gi aš galiu patarti, kad pats nežinau, nei ką, nei kaip reikėtų padaryti! Tu tuos dalykus geriau išmanai ir padarysi geriausia, kas galima padaryti.¹³⁵

Sruoga atotrūkį nuo buities grindė buvimo lyriku argumentu. Bandydamas pasitraukti nuo konkrečių, žemiškų galvosūkių, jų net nepradėjus spręsti, sustiprėdavo tada, kai šalia būdavo proziškesnės prigimties broliai – Juozapas ir Kazimieras. B. Sruoga, pasitikėdamas broliais ir juos vertindamas už praktiškesnę orientaciją, gebėjimą racionaliai, aiškiai ir ramiai mąstyti¹³⁶, linko pasitraukti, pasyviau pritarti brolių sprendimams. Kai brolių greta nebūdavo, B. Sruoga iškilusias problemas puikiai išsprendavo pats dėl vienos svarbios priežasties. „Prigimtinė“ lyriko teisė sieta su išsiugdytu pareigingumu. Laiškuose B. Sruoga dažnai kartojo, kad jam labai svarbus pareigos jausmas, save laikė pareigos žmogumi, teikusių pirmenybę įsipareigojimui – „reikia“, bet ne asmeniniam įgeidžiui – „noriu“: „[P]as mane yra tam tikras pareigos jausmas“, „jei yra tam tikros pareigos, tai tos pareigos turi būti atliktos“¹³⁷. B. Sruogai buvo svarbu įvykdyti duotus pažadus, net jei ir be entuziazmo: „Bet jeigu reikia – tai reikia, nėr ką čia daug šnekėti“¹³⁸. Reiklios pareigos liepiamas B. Sruoga budėjo ir prie jį įžeidusio, įskaudinusio mirštančio brolio Aniolo Sruogos, stengėsi jį paguosti, nurašinti, pralinksinti, atitraukti nuo slegiančių minčių. Kaip ir kiti broliai, rūpinosi įkalintu broliu Adolfu Sruoga, palaikė ryšį su jo šeimos nariais.

¹³⁴ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-02-10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 289, l. 2r.

¹³⁵ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], [1937-12-15], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 318, l. 1r.

¹³⁶ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1936-06-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

¹³⁷ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-02-10, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 289, l. 1r.

¹³⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1937-11-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 295, l. 2r.

Laiškai rodo ir tam tikrą brolių „vaidmenų“ pokytį. B. Sruoga, turėdamas itin daug patirties tam tikrose praktiško gyvenimo srityse (alpinizmo, kelionių organizavimo, namų planavimo, statybų ir kt.), tapo brolių patarėju. Broliai, dar niekada neišbandę ar būdami tik tam tikrų sričių naujokai, nedvejodami pasiklioavė autoritetingu B. Sruogos žodžiu. Brolius, buvusius skirtingos prigimties ir interesų, vienijo pareigingoji bičiulystė.

Pokariniai laiškai. Išliko aštuoni broliui Juozapui Sruogai adresuoti laiškai, rašyti Baliui Sruogai grįžus iš tremties Štuthofe. Pirmąjį laišką broliui B. Sruoga išsiuntė praėjus savaitei po to, kai buvo parskraidintas į Vilnių (1945-05-13). Jam buvo malonu, kad tik grįžęs tučiuojau sulaukė brolio J. Sruogos laiško, iš kurio ir sužinojo, kad po karo visi išliko gyvi ir sveiki. Apgailestavo dėl pablogėjusios J. Sruogos sveikatos. B. Sruoga skundėsi susilpnėjusia fizine sveikata, stipria skleroze, širdies pakrikimu, beveik paralyžuota viena koja ir ranka, labai aukštu kraujo spaudimu. Vilniuje juo rūpinosi gydytojai, kurie liepė vis gulėti.

B. Sruoga išsakė ir mintį, kad jam Mečislovas Gedvilas ir Aleksandras Gudaitis-Guzevičius pažadėjo „Vandą ir Dalią surasti ir padėti jom sugrįžti į Lietuvą“¹³⁹. Jis naiviai tikėjosi, kad žmonos ir dukters sulauks po dviejų ar trijų savaičių¹⁴⁰. B. Sruoga po ilgesnio laiko suprato, kad ideologų pažadai tušti – blėso viltis sulaukti artimųjų: „Baigiasi ketvirtį metai, kaip netekau šeimos. Jos susilaukimo perspektyvos man visiškai miglotos“¹⁴¹.

Toliau laiškuose pasakojo, kaip vokiečiai 1945 m. kovo 11 d. paliko jį gulėti patvoryje Godentovo dvaro kieme. Dalijosi kita informacija. Pasakojo, kaip 1944 m. spalio pradžioje iš Būgių į Vokietiją pasitraukė jo šeima. Pranešė apie brolio A. Sruogos mirtį Pečioros lageryje. Nerimavo dėl to, kad būdamas lageryje ir grįžęs iš jo, visai nesulaukė brolio Kazimiero Sruogos (jis 1944 m. pasitraukė į Vokietiją) laiškų.

Gydydamasis Vilniuje, B. Sruoga ilgėjosi brolio J. Sruogos, jo šeimos, Kauno – pačios artimiausios aplinkos, į kurią ketino visam laikui sugrįžti: „Labai pasiilgau Jūsų, ir Kauno, ir savo sodelio... Man labai norėtusi keltis gyventi į Kauną [...]“¹⁴². Nors formaliai ketino grįžti į universitetą dėstyti,

¹³⁹ BS laiškas JS, [Vilnius → Kaunas], [1945-05-27], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

¹⁴⁰ BS laiškas JS, [Vilnius → Kaunas], 1945-05-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1300, l. 1r.

¹⁴¹ BS laiškas Petrui Cvirka, [Birštonas → Vilnius], [po 1946-07-28], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 7v.

¹⁴² BS laiškas JS, [Vilnius → Kaunas], [1945-05-27], l. 1v.

bet šioms pareigoms įkvėpimo nebeturėjo: „Pasidariau truputį laukinis, mokslo darbas manęs visai nebetraukia, jau daugiau dviejų metų jokių knygų nebeskaitau – ir nesinori skaityti. Nežinau, ar aš laikysiuos Universitete, ar noriu kokią nors kitą gyvenimo priemonę, kad galėčiau būti paunksmėje ir mažai tesidomėti pasauliu“¹⁴³. Toliau dalijosi kūrybiniais sumanymais – per vasarą sutvarkyti iš Štuthofo atsivežtus kūrinius „ir apie lagerį parašyti knygą“¹⁴⁴. Dar vėliau jau kitokia, „kreiva“, sunkiai sergančio ir blogai matančio asmens rašysena laiške, adresuotame broliui J. Sruogai ir brolienei B. Sruogienei, ironiškai ir pesimistiškai replikavo sovietinės sistemos suluošinto, „nereikalingo“ žmogaus situaciją po oficialiosios *Dievų miško* kritikos: „Gauti paskaitų Kauno universitete aš jau nebeturiu vilties, Valstybinė grožinės literatūros leidykla Kaune bankrutavo, tat bet kuri veikla manęs su Kaunu šiuo tarpu neberiša. Įkyrėjo man taip jau begyventi, bet visiškai nežinau, kaip tvarkytis, – gal ir noro tam nebėra“¹⁴⁵. Paskutiniame laiške, išsiųstame B. Sruogienei, nemaža užuominų, ezopinės kalbos. B. Sruoga brolienei rašė, kad tebėra „aukštoje apveizdoje“, apsuptas „angelų sargų“, todėl turįs gyventi „labai susikūprinęs“. Kartotas „trumpalaikio svečio“ leitmotyvas, nors viskas pasikeistų „nusilenkus“. Bet jis „nelinksta“, tik „lūžta“. Norėjo išsikelti iš Vilniaus, kad galėtų būti „laisvesnis savo elgesy“¹⁴⁶. Abstraktesnėmis užuominomis kalbėta apie neaiškią situaciją universitete, grėsmę netekti darbo, tebetaikomą spaudimą, persekiojimą.

Laiškų specifika rašymo ir tekstologiniu aspektais. Daugelis Balio Sruogos siųstų laiškų Juozapui Sruogai rašyti kaip dalykiniai reikalų raštai. Jie ypač primena protokolus: numeruojamos atskiros dėstomosios dalys, o informacija pateikiama planingai, trumpai, glaustai, be nereikalingų nukrypimų.

Nemažai Sruogos laiškų be datų. Apytikriai ar net visai tiksliai jas nustatyti padeda kruopštaus ir pedantiško diplomato Juozapo Sruogos pažymos, kada laiškas gautas arba kada į jį atsakyta. Dažniausiai prierašai pridėti laiško pradžioje paprastu, mėlynu, žaliu, raudonu pieštukais, parkeriu (mėlynu rašalu). J. Sruogos prierašų dėka įmanoma maksimaliai rekonstruoti brolių pokalbį laiškais, sudėliojant juos vieną po kito pagal

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ BS laiškas JS, [Vilnius → Kaunas], 1946-06-06, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 698, l. 1v.

¹⁴⁶ BS laiškas JS, [Vilnius → Kaunas], 1947-03-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 316, l. 1r–v, 2r.

parašymo laiką¹⁴⁷. Jei laiškai be datų ir be priedašų, juos vis tiek dažniausiai galima susieti chronologiškai pagal tematiką. Dėl tokios viso korpuso rekonstrukcijos galimybės ši B. Sruogos laiškų kolekcija ypatinga visų rašytojo laiškų kontekste. Daugiau nė vienam B. Sruogos rašytų laiškų rinkiniui tokios rekonstrukcijos atlikti nebūtų įmanoma ir dėl apytikrio datavimo, ir dėl neišlikusių adresatų laiškų.

J. Sruoga, gavęs brolio B. Sruogos laišką, paraštėse ar tekste pasibraukdavo jam tuo metu buvusią svarbiausią, aktualiausią informaciją (pavyzdžiui, tėvų, Baibokuose gyvenusio brolio Aniolo Sruogos sveikata, tėviškės reikalai, brolio Adolfo Sruogos, vadovavusio Lietuvos paštui, teismo peripetijos, jo savijauta kalėjime ir kt.) ar ginčytinus, diskutuotinus teiginius (dėl automobilio pirkimo, teisinių Baibokų sklypo reikalų, namo Kaune statybų ir kt.), kuriuos išsamiau aptardavo savo laiškuose atsakydamas broliui.

B. Sruogos laiškai unikalūs ir dėl to, kad kai kurie iš jų, galima sakyti, rašyti dviejų autorių – laiškuose yra priedašų Vandos Sruogienės ranka, priduriant pastabą, pasiteiravimą, pasiunčiant linkėjimą, netikėtą žinią, pridedant aprašymą¹⁴⁸.

Jei J. Sruoga atostogaudavo užsienyje ar gydydavosi sanatorijoje, dalį B. Sruogos laiškų, kuriuose kalbėta apie namo statybos darbus Kaune, persiųsdavo žmonai Bronei Sruogienei. Kitoje laiško pusėje pridėdavo ir savo atskirą laišką adresatei¹⁴⁹. Nurodydavo, kur galima rasti B. Sruogos laiškų priedų (pavyzdžiui, prašymo nuorašų)¹⁵⁰.

Laiškas, turėdavęs vieną adresatą, eidavo per rankas – jį skaitydavo keli suinteresuoti žmonės. B. Sruogos rašytus laiškus J. Sruoga persiųsdavo ar perduodavo broliams K. Sruogai ar A. Sruogai, jei buvo aptarinėjami bendri reikalai, pavyzdžiui, Baibokų ūkio klausimai – broliai taupė laiką, nenorėjo kartotis.

Išvados. Balio Sruogos laiškų Juozapui Sruogai rinkinys yra nemažos apimties, todėl gali būti lyginamas su jo laiškais, rašytais 1915–1918 m. Valerijai Čiurlionytei ir 1919–1930 m. Vandai Daugirdaitei-Sruogienei. Sruogos laiškai, daugiausia pradėti rašyti nuo 1927 m., chronologiškai ir tematiškai

¹⁴⁷ B. Sruogos ir J. Sruogos pokalbio laiškais rekonstrukcija atlikta, saugoma asmeniename autorės archyve.

¹⁴⁸ BS laiškas JS, [Kaunas → Berlynas], 1931-12-31, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 271, l. 1v; BS laiškas JS, [Kaunas → Tilžė], 1935-10-30, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 278, l. 1v.

¹⁴⁹ BS laiškas JS, [Kaunas], 1937-09-01, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 294, l. 1v.

¹⁵⁰ BS laiškas JS, [Kaunas], 1939-01-19, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 315, l. 1r.

pratęsia minėtų kolekcijų pasakojimą. Iš laiškų galima sužinoti apie svarbiausius Sruogos gyvenimo įvykius tarpukariu (1927–1939) ir pokariu (1945–1947): organizuotas keliones su studentais, Lietuvos universiteto reformą, namų statybas Kaune ir Kauno gyvenimo realijas, brolio Adolfo Sruogos baudžiamąją bylą, tėviškę – Baibokus, pokarinio gyvenimo problemas.

Sruogos laiškų broliui Juozapui stilistika ir pobūdis kitokie, nei laiškų jaunystės bičiulei Čiurlionytei ir mylimajai Daugirdaitei. Laiškai broliui Juozapui jau neturi meninio lygmens, poetiškumo – lyrinių refleksijų juose visai nebėra. Ankstesnėms kolekcijoms itin būdingas „daugialypio“ laiško-eilėraščio, laiško-vertimo, laiško-prozos fragmento žanras akivaizdžiai paprastėja. Laiškas tampa dažniausiai tik būtinių informacijos perdavimo priemone. Ankstyvųjų laiškų romantinę, poetinę stilistiką, egzistencinį pobūdį iš esmės pakeičia savaip įdomus žemiškos kasdienybės, proziškas pasakojimas – dėstomi buities rūpesčiai, aptariami dalykiniai reikalai, aprašomos kelionės. Sruoga, studijų metais buvęs vėjavaikis, svajotojas, idealistas, romantikas, vizijų regėtojas, mistikas, dabar atsiskleidžia kaip visiškai kitas žmogus – tvirtai žeme vaikštantis, racionaliai, konkrečiai mąstantis, tikslingai kalbantis, iniciatyvus, pedantiškas realistas. Čiurlionytei, Daugirdaitei ir Juozapui Sruogai rašytų laiškų rinkiniai, būdami skirtingi stiliaus, tematikos, aktualijų atžvilgiais, pasiremiant taikliais Juozapo Albino Herbačiausko žodžiais, gerai atskleidžia ir paties Sruogos – „dviveidžio Januso“ – prigimtį, charakterį, temperamentą.

Laiškuose išryškėja atsiminimuose mažiau akcentuoti ar visai neaptarti keli Sruogai būdingi bruožai: pareigingumas, planingumas, geri organizaciniai gebėjimai, konkretus mąstymas, disciplinuotumas, mokėjimas ekonomiškai tvarkyti buitinius, kelionių ir kitus praktinius reikalus.

Balio ir Juozapo Sruogų laiškuose atsispindi visų brolių tarpusavio santykiai. Iš laiškų matyti, kad Baliui Sruogai artimiausi buvo du broliai – vyriausiasis Juozapas ir jauniausiasis Kazimieras. Su pastaruoju, baigusiu ekonomijos mokslus, dažniau kalbėtasi telefonu, nei bendrauta laiškais. Sruoga, jausdamasis mažiau patyręs už brolius praktinėse gyvenimo srityse, labiau atitrūkęs nuo buities, nuolat tardavosi, kaip reikėtų spręsti įvairius probleminius šeimos ir kitus visuomeninius klausimus. Jis broliams buvo autoritetas – šie didesnių gyvenimo projektų nesiimdavo, kartu jų neapsvarstė. Laiškai rodo, kad su Baibokų ūkį tvarkiusiu broliu Aniolu Sruoga jį siejo gana šalti pareigos santykiai (atsiminimuose šis brolis įvardytas priešingai – mylimiausiu). Įkalinto brolio Adolfo asmenybė jį suprasti ir pagelbėti norėjusiems broliams liko uždara ir mįslinga.

Balio ir Juozapo Sruogų laiškai keičia anksčiau įsitvirtinusių stereotipą dėl nedraugiškų, oficialių, šaltų brolių tarpusavio santykių. Laiškai liudija brolius, kuriuos skyrė dešimtys metų tarpas, bendravus artimai ir atvirai. Juos vienijo maištinga dvasia, kare patirtos traumos, akademiniai interesai, panašūs kelionių ir rašymo pomėgiai, kalnų aistra, net ir buitės, sveikatos rūpesčiai. Brolių susirašinėjimą galima skaityti ir kaip mažąją Sruogų šeimą, kurios šaknys Baibokuose, istoriją, o Balį Sruogą laikyti ir tos istorijos metraštininku.

LETTERS OF BALYS SRUOGA TO HIS BROTHER JUOZAPAS SRUOGA: A DUTIFUL FRIENDSHIP

Summary

The article aims to present the letters of Balys Sruoga to his brother Juozapas Sruoga. The collection includes the letters of Balys Sruoga (102 units) written from 1916 to 1947, and the letters of Juozapas Sruoga (100 units) written from 1929 to 1938. Most of the letters are stored at the Manuscript Section of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore; some of them are at the Maironis Lithuanian Literature Museum in Kaunas. The correspondence of the brothers has not been published this far, nor has it been examined in more detail or described. By paying attention to details, the attempt is to clarify (1) how this collection of letters stands out in the context of the writer's other letters, (2) what information it provides about Balys Sruoga, Juozapas Sruoga and their other brothers, (3) how the materials in the letters are related to the testimonies of the reminiscences, and, (4) the textual peculiarities of this collection.

The letters tell their reader about the main events in Balys Sruoga's life during the interwar period (1927–1939) and after the war (1945–1947): excursions organized with his students, the reform of the Lithuanian University, house construction in Kaunas, the criminal charges against Adolfas Sruoga, their family homestead in the village of Baibokai, etc.

The existential nature of the early letters is fundamentally altered by the prosaic narrative of the down-to-earth mundane life: petty household concerns, pedantic discussions of business issues, or comprehensive travel descriptions. Balys Sruoga, who in the course of his studies was a raffish dreamer, an idealist, a romantic, an observer of extraterrestrial vision, a mystic, is replaced by a completely different person – standing firmly on the ground, rational, and an extremely thoughtful realist.

The letters reveal some traits of Balys Sruoga's character that are less emphasized or not discussed in his memoirs: dutifulness, planning, good organizational skills,

specific thinking, discipline, the ability of cost-effective management of his home affairs, travels, and other practical matters of life.

The letters of Balys Sruoga to Juozapas Sruoga change the previous stereotype of unfriendly, formal, and cold relations between the brothers. The letters testify that the brothers, one of whom was older by ten years, had a close and open relationship. The brothers were unified by the rebellious spirit, traumatic war experiences, academic interests, similar hobbies of travel and writing, a passion for mountain, and even the worries of everyday life and health concerns.

Many of Balys Sruoga's letters have no dates. Thanks to Juozapas Sruoga's notes, it was possible to maximally reconstruct the conversation that the brothers conducted in their letters by arranging them in the order of the time of writing. Due to the possibility of such a reconstruction of the whole corpus, this collection of Balys Sruoga's letters takes a special place in the entire context of the writer's epistolary legacy.

EVANGELIJOS PAGAL MORKŲ LEKSINIAI ARAMĖJIZMAI LYGINANT SU SINOPTINE TRADICIJA

LINAS ŠIPAVIČIUS

Suprimityvintos idiomos įprastai yra imlesnės svetimų kalbų įtakai. Dėl tos pačios priežasties Naujojo Testamento skoliniai (t. y. svetimžodžiai) taip pat joms pasiduoda, tai tarsi jų ryšio rodiklis su populiariaja, šnekamąja kalba. Daugelio posakių, nevartojamų graikų kalboje, reikėjo tam, kad išiskverbtų iš semitų kalbos į tikslų rašytinį vertimą. Tokie vertimai iš semitų kalbos apima tuos tekstus, kurie visuotinai atpažįstami Septuagintoje (LXX), ir atitinkamai tuos, kurie cituojami Naujajame Testamente. Be to, tuos, kurių tikimasi NT knygoje, kurie greičiausiai remiasi aramėjų kalbos originalais. Dažnai girdint ir skaitant Senojo Testamento vertimą į graikų kalbą justi žydų įtaka. Septuagintos kalba atrodo tinkama dėl iškilmingo ir oraus stiliaus. Visi terminai, susiję su judaizmu, buvo nukopijuoti iš LXX ir kai kurie jų neabejotinai plačiai vartoti religiniuose tekstuose bei kalbose. Neabejotinai buvo ir šnekamoji žydų-graikų kalba. Manoma, kad pasaulietiškas jos vartojimas parodo semitinę žydų mąstyseną, ir tokių semitizmų tikimasi iš žydų kilmės krikščionių, Naujojo Testamento autorių¹.

Šiame straipsnyje yra tęsiama evangelijos pagal Morkų literatūrinio žanro prieiga². Pagrindinis dėmesys bus sutelktas į joje esamus semitizmus, t. y. aramėjizmus. Jie bus lyginami su sinoptine tradicija, o atskirais atvejais ir su Jono redakcija. Morkaus evangelijoje yra 21 leksinis aramėjizmas. Visų pirma tai vardai ir vietovės bei pavieniai žodžiai ir trumpi sakiniai. Šie aramėjizmai supažindina su žydų-aramėjų modeliu ir nustato jų

¹ Plg. Friedrich Blass, Albert Debrunner, *A Greek Grammar of the New Testament and other Early Christian Literature*, A Translation and Revision of the ninth-tenth German edition incorporating supplementary notes of Albert Debrunner by Robert W. Funk, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1961, p. 3.

² Straipsnio autorius kartu su prof. Vytautu Ališausku yra analizavęs lotynizmus, esančius antroje evangelijoje: „Graikiškų-lotyniškų terminų vartojimas sinoptinėse Evangelijose remiantis Evangelija pagal Morkų“, in: *Soter*, Kaunas, 2018, Nr. 65 (93), p. 9–19.

fonetinį žodyną³. Straipsnyje aptariama, kiek evangelinis Morkaus tekstas ir numanomi jo autorių bei redaktorių siekiai tapatūs likusių evangelijų leksiniam pasauliui.

I. Asmenvardžiai. 1. Ἀββᾶ (Mk 14, 36; Rom 8, 15; Gal 4, 6)⁴, nelinksniuojama aramėjiško žodžio 'ābba' transliteracija, verčiama į graikų kalbą ὁ πατήρ ('tėvas')⁵. Vartojamas šauksmininko linksnis: „Tėve, mano Tėve, mūsų Tėve“⁶. Aprašydamas Getsemanės sceną evangelistas Morkus dubliuoja Jėzaus maldos kreipinį į Tėvą: Αββᾶ ὁ πατήρ – „Abba, Tėve“ (Mk 14, 36). Matas vartoja: Πάτερ μου – „mano Tėve“ (Mt 26, 39), Lukas vien tik: Πάτερ – „Tėve“ (Lk 22, 42)⁷.

2. Βααββᾶς (Mt 27, 16–17. 20–21. 26; Mk 15, 7. 11. 15; Lk 23, 18; Jn 18, 40x2)⁸, dažniausiai asmenvardis, atitinka aramėjišką žodį bār 'ābba' – 'Abos sūnus'. Tikėtina, kad -αββᾶς yra iš Septuagintos paimta sutrumpinta forma, perrašyta iš hebrajiško vardažodžio 'abijjā – '(mano) Tėvas yra Jahvė' (2 Kr 29, 1)⁹. Arie van den Borno nuomone, Βααββᾶς kilęs iš aramėjiško žodžio Bar-'abbā' ir reiškia 'Tėvo, (mokytojo) sūnus'. Jo pilnas vardas pa-

³ Plg. Hans Peter Rüger, „Die lexikalischen Aramaismen im Markusevangelium“, in: Hubert Cancik (Hrsg.), *Markus-Philologie: Historische, literaturgeschichtliche und stilistische Untersuchungen zum zweiten Evangelium*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1984, p. 73; Hans F. Bayer, „Das Evangelium des Markus“, in: Gerhard Maier, Rainer Riesner, Heinz-Werner Neudorfer, Eckhard J. Schnabel (Hrsg.), *Neues Testament: Historisch-Theologische Auslegung*, Witten: SCM R. Brockhaus im SCM-Verlag GmbH & Co. KG, 2008, p. 30. Apie semitizmus gan plačiai rašo Armin D. Baum, *Einleitung in das Neue Testament, Evangelien und Apostelgeschichte*, Göttingen: Brunnen Verlag Giessen, 2017, p. 9–45.

⁴ Plg. Robert Morgenthaler, *Statistik des Neutestamentlichen Wortschatzes*, Zürich–Frankfurt am Main: Gotthelf-Verlag, 1958, p. 162.

⁵ Jei nenurodyta kitaip, vertimas straipsnio autoriaus.

⁶ Plg. Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, 3d ed., Chicago and London: The University of Chicago Press, 2000, p. 1; plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 73.

⁷ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *Synopse Der Vier Evangelien*, Griechisch-Deutsche Ausgabe der Synopsis Quattuor Evangeliorum, Auf der Grundlage des Novum Testamentum Graece von Nestle-Aland 26. Auflage, und des Greek New Testament, 3rd Edition, sowie der Lutherbibel, revidierter Text 1984, und der Einheitsübersetzung 1979, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1989, p. 297; Ringvidas Sidaravičius (red.), *Keturių evangelijų sinopsė*, Vilnius: Lietuvos biblijos draugija, 2004, p. 406.

⁸ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 82.

⁹ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, „Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch“, in: *Das Evangelium nach Matthäus*, t. 1, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1994, p. 1031; plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 74.

gal daugelį rankraščių (Mt 27, 16) yra buvęs Jėzus Barabas: εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον λεγόμενον [Ἰησοῦν] Βαραββᾶν („turėjo gi tada kalinį garsų, vadinamą [Jėzumi] Barabu“)¹⁰. Kituose rankraščiuose Jėzaus vardas pietizmo sumetimais buvo išbrauktas. Nusikaltėlis, kurį Pilotas pastatė kartu su Jėzumi, leisdamas žydams išsirinkti, kai Velykų proga vienas kalinys turėjo būti paleistas (Mk 15, 6–15a; Jn 18, 39). Anot Mato, jis buvęs blogai pagarsėjęs karo belaisvis, pasak Morkų – neramumų kurstytojas, maištininkas, pagal Apd (3, 14) žmogžudys, anot Jono, plėšikas (ληστής). Josefas Picklas visus šiuos duomenis suima į vieną vietą ir Barabą laiko politiniu nusikaltėliu, nacionaliniu kovotoju už laisvę, kuris nepasisėkusiame sukilime buvo užmušęs Romos kareivį (plg. Mk 15, 7; Lk 23, 19)¹¹. Pirmame epizode apie Jėzų Piloto teisme Βαραββᾶς minimas keturis kartus Mato evangelijoje (Mt 27, 16–17. 20–21), du kartus Morkaus evangelijoje (Mk 15, 7. 11) ir vieną kartą Luko evangelijoje (Lk 23, 18)¹². Antrame epizode „Štai žmogus“ šis aramėjizmas vartojamas po vieną kartą Mato ir Morkaus evangelijose (Mt 27, 26; Mk 15, 15)¹³.

3. Βαρθολομαῖος (Mt 10, 3; Mk 3, 18; Lk 6, 14; Apd 1, 13)¹⁴ atitinka aramėjišką žodį *bār tālmāj* ‘Tolmajo sūnus’. Manoma, kad -θολομαῖος forma paimta iš Septuagintos ir perrašyta iš hebrajiško vardažodžio *bāt tālmāj* ‘Tolmajo duktė’ (2 Sam 3, 3; 1 Kr 3, 2). Rabinistinėje literatūroje *tālmāj* yra Ptolemėjo II vardas¹⁵. Βαρθολομαῖος randamas apaštalų sąrašuose (Mt 10, 3; Mk 3, 18; Lk 6, 14; Apd 1, 13), kitur Naujajame Testamente daugiau neminimas. Dažnai darniai sutapatinamas su Jono evangelijos Natanaeliu, rytuose pradedant IX a., vakaruose – XI a. Baltramiejaus vardu nuo Jeronimo ir

¹⁰ „16 {C} Ἰησοῦν Βαραββᾶν Θ f¹ 700* syr^s, palmss arm geo² // Βαραββᾶν κ A B D L W Δ 0250 f¹³ 33 157 180 205 565 579 597 700^e 892 1006 1010 1071 1241 1243 1292 1342 1424 1505 Byz [E F G H Σ] Lect it^a, aur, b, c, d, f, ff1, ff2, g1, h, l, q, r1 vg syr^p, h, palms cop^{sa}, meg, bo eth geo¹ slav (Diatessaron^{arm}) Origen^{lat}, Jerome Augustine“ (Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Allen Wikgren (ed.), *The Greek New Testament*, Würtemberg: United Bible Societies, ³1977, p. 109). Plačiau aptaria Ἰησοῦν Βαραββᾶν tekstų variantus: Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, Stuttgart: United Bible Societies, ²1994, p. 56; Philip Wesley Comfort, *A Commentary on the Manuscripts and Text of the New Testament*, Grand Rapids: Kregel Academic, 2015, p. 173–174.

¹¹ Plg. Arie van den Born, „Barabbas“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *Bibel-Lexikon*, Leipzig: St. Benno-Verlag, ²1970, p. 166.

¹² Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 311–312; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 428.

¹³ Plg. *Ibid.*, p. 313; *Ibid.*, p. 430.

¹⁴ Plg. Robert Morgenthau, *op. cit.*, p. 82.

¹⁵ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 74–75.

Gelazijaus dekreto laikų yra žinoma apokrifinė Baltramiejaus evangelija. Kas ją sieja su graikiškai, lotyniškai ir slaviškai pateikiamais „Baltramiejaus klausimais“, koptų *Knyga apie Jėzaus Kristaus prisikėlimą pagal apaštalą Baltramiejų* ir daugeliu vėlyvesnių koptų tekstų, šiandien dar nėra pakankamai aišku¹⁶.

4. Βαρτιμαῖος (Mk 10, 46)¹⁷. Morkus pats paaiškina aramėjizmą: ὁ υἱὸς Τιμαίου ‘Timiejaus sūnus’, jis atitinka aramėjų k. *bār tîmāj* ‘Tolmajo sūnus’ (plg. Midr Pred 9, 9; Midr Zuṭa Pred 9, 9)¹⁸. Τιμαῖος yra tikrinis vardas. Šv. Jeronimo versijoje skaitome (*Liber interpretationis hebraicorum nominorum*, aaO. 66, 10f.): *Barsemia filius caecus, quod et ipsum conrupte quidam Bartimaeum legunt*. Taigi aramėjų k. *bār sāmja* ‘Neregio sūnus’¹⁹. Bartimiejus, akklasis elgeta, buvo Jėzaus pagydytas prie Jericho kelio (Mk 10, 46–52). Kadangi Morkus mini jį vardu, jis galėjo būti jam žinomas tarp jo tikėjimo draugų (plg. Mk 10, 46)²⁰. Jericho neregio epizode Morkus gan tiksliai apibūdina neregį: ὁ υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος – „Bartimiejus, Timiejaus sūnus“ (Mk 10, 46). Lukas bendrais bruožais aprašo personažą: τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν ἐπαιτῶν – „vienas neregys sėdėjo šalia kelio elgetaudamas“ (Lk 18, 35). Matas kalba apie du neregius: καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν – „ir štai du neregiai, sėdintys šalia kelio“ (Mt 20, 30; plg. Mt 9, 27, 31)²¹.

5. Βεελζεβούλ (Mt 10, 25; 12, 24, 27; Mk 3, 22; Lk 11, 15, 18–19)²². Senesnėje žydų literatūroje velnio vardas nebuvo minimas. Rankraščiai pateikia tris skaitymo variantus:

- a) Βεελζεβούλ (daugeliu atvejų ši forma aptinkama taip pat ir šalia Naujojo Testamento raštijos);
- b) Βεεζεβούλ (B – Vatikano majuskulinis kodeksas) IV a. ir daugiausia B – Sinajaus majuskulinis kodeksas IV a., buvęs Naujajame Testamente iš pradžių, kurį reikia vertinti kaip Palestinos liaudies kalbą);
- c) Βεελζεβούβ (Vulgata ir siriškieji vertimai).

¹⁶ Plg. Werner Baier, „Bartholomäus“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 169–170.

¹⁷ Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 82.

¹⁸ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, „Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch“, in: *Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte*, t. 2, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 102009, p. 25.

¹⁹ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 75–76.

²⁰ Plg. Arie van den Born, „Bartimäus“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 170.

²¹ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 227; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 304.

²² Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 82.

Supanašinimas su *Baal-Zebub* yra tikrai antrinis vardas²³. Etimologija ir reikšmė neaiškios. Βεελζεβούλ (*Belzebulas*) – vyriškosios giminės nelinksniojamas tikrinis daiktavardis. Filistinų dievybė, kurią garbino Ekrone (plg. 2 Kar 1, 2–16). Pirminė forma ir to vardo reikšmė nėra aiški. Pradžioje galėjo reikšti „kilnumo valdovas“. Vėliau, kadangi izraelitai laikė jį niekingu Jahvės konkurentu, jo vardą iškraipė suteikdami reikšmę „musių valdovas“ (*Baal-Zebub*). Dar vėliau pakeitė jį *Beel-Zebul*, kuris reiškė „išmatų valdovas“. Tarptestamentiniame laikotarpyje, kai naudota daug vardų, norint įvardyti piktųjų dvasių valdovą, vienas iš jų buvo *Baal-Zebub* (santykinai *Beel-Zebul*). Anot vieno, *Beel-Zebubas* sulygintas su *Baal-Zebubu* (su *Beelzebulu* disimiliuoja dėl lengvesnio ištarimo arba tyčia iškraipytas: mėšlo valdovas – dievų aukų). Tačiau nelengva suprasti, kodėl tik Ekrono dievas nurodomas kaip piktųjų dvasių vyriausiasis. Hermannas L. Strackas ir Paulius Billerbeckas²⁴ *Beelzebubą* atskiria nuo *Baal-Zebubo* ir vardą traktuoja kaip paniekos darinį pagal rabinų stilių: mėšlo valdovas – tai reiškia velnias, kuriam galų gale kiekvienas dievaičių garbinimas tarnauja. Iš tikrųjų *zābal* pavartotas tręšimo prasme (‘mėšlą atnešti’) su rabiniskais nukrypimais stabmeldystei ženklinti²⁵. Evangelijose Jėzus paneigia, esą Jis išvarinėjo demonus *Belzebulu* galia, t. y. „demonų kunigaikščio“. Taigi NT Βεελζεβούλ vadinamas velnias, visų demonų valdovas (plg. Mt 12, 24–27; Mk 3, 22–26; Lk 11, 15–19)²⁶. Epizode apie Jėzų ir Belzebulą visi sinoptikai vartoja aramėjizmą Βεελζεβούλ (Mt 12, 24; Mk 3, 22; Lk 11, 15)²⁷. Pavieniui Matas, kalbėdamas apie būsimuosius persekiojimus, remdamasis patarle vartoja šį aramėjizmą: εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβούλ ἐπεκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ – „jeigu namo valdytoją Belzebulu praminė, kiek gi labiau namiškius jo“ (Mt 10, 25b)²⁸.

²³ *Baal-Zebub'as*, hebr. *ba'al-z'būb*. Ekrono orakulo dievybės vardas (2 Kar 1, 2; 6, 16) – „musių valdovas“, galimas daiktas, lygintas su Ζεὺς ἀπόμυιος (musių gynėjas). Pagal kitus vardas buvęs *ba'al z'būl* (būsto viešpats); plg. Arie van den Born, „Baal-Zebub“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 158; Joachim Jeremias, „Die aramäische Grundlage der Jesuslogien der Synoptiker“, in: *Neutestamentliche Theologie: Die Verkündigung Jesu*, t. 1, Berlin: Evangelische Verlagsanstalt GmbH, 1973, p. 19.

²⁴ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 631.

²⁵ *Beelzebubas* yra susietas su: *ba'al – z'būl* = *ba'al – šāmēm* = „šėtonas“, prasmėmis; plg. Arie van den Born, „Beelzebub“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 178.

²⁶ Plg. James M. Efird, „Beelzebub“, in: Paul J. Achtemeier (red.), *Encyklopedia Biblijna*, Warszawa: Vocatio, 2004, p. 89; Arie van den Born, „Beelzebub“, p. 178.

²⁷ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 172; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 224.

²⁸ Plg. *Ibid.*, p. 93; *Ibid.*, p. 122.

6. Βοανηργές (Mk 3, 17)²⁹. Morkus pats paaiškina aramėjizmą: Υἱοὶ Βροϋτης ‘griaustinio sūnūs’, jis atitinka aramėjišką žodį *bʿnê rʿgeš* ‘griaustinio sūnus’. Hebrajiškame žodyje *bʿnê* (*Šʿva mobile*) transkribuojama kaip *oa*, todėl gali būti variantas *βονη* arba *βανη* (plg. hebr. *mʿšadā*, gr. Μοασάδα, Strabo 16, 2, 44). Aramėjiškas žodis *rʿgāš* reiškia „nerimauti, būti nerimastingam“. Jeronimas (*Liber interpretationis hebraicorum nominorum*, aaO. 66, 9) vardažodį *Benereem* tapatina su aramėjišku žodžiu *bʿnê rʿem*, ir vėl grįžtama prie aramėjų kalbos Υἱοὶ Βροϋτης³⁰. Βοανηργές Jėzus pavadino Zebediejaus sūnus Jokūbą ir Joną greičiausiai dėl audringo jų charakterio (plg. Lk 9, 49. 54). Etimologija iki šiol dar nėra pakankamai išaiškinta. Mk 3, 17 aiškina šį žodį Υἱοὶ Βροϋτης ‘griausmo sūnūs’ (plg. Am 3, 7). Galimas dalykas, kad Βοανηργές turi ryšį su aramėjų *bnē rigzā* arba *rigšā* ‘neramumo, susijaudinimo sūnus, audros sūnus’³¹. Apaštalų pašaukimo scenoje tik Morkus įkomponuoja paaiškinimą į tekstą: καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὄνομα[τα] Βοανηργές, ὃ ἐστὶν Υἱοὶ Βροϋτης – „ir pavadino juos vardais Boanerges, tai yra griaustinio sūnūs“ (Mk 3, 17)³².

7. Θωμᾶς (Mt 10, 3; Mk 3, 18; Lk 6, 15; Jn 11, 16; 14, 5; 20, 24. 26–28; 21, 2; Apd 1, 13)³³, atitinka aramėjišką žodį *tôma* ‘dvynys’. Kaip *nomen proprium* „tmh“ sinagogų aramėjiškose inskripcijose aptinkamas *Maʿôn* (*Chirbet el-maʿîn*)³⁴. Visi sinoptikai apaštalų kataloguose mini apaštalą Tomą³⁵, tačiau tik Jonas aiškina aramėjizmą: Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος – „Tomas, vadinamas Dvynys“ (Jn 11, 16; 20, 24; 21, 2)³⁶.

8. ῥαββουνί (Mk 10, 51; Jn 20, 16)³⁷, atitinka aramėjišką žodį *rābbûnî* ‘mano Viešpats, Viešpats’. Šį aramėjizmą pasiskolino hebrajiškoji Mišna ir Dievą šaukia *rābbûnî* vardu (plg. Taʿan 3, 8[10], 1. Hand des Codex Kaufmann)³⁸. Jericho neregio scenoje Bartimiejaus lūpomis yra ištartas ara-

²⁹ Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 83.

³⁰ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 5; Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 76–77.

³¹ Plg. Arie van den Born, „Boanerges“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 254.

³² Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 47; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 66.

³³ Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 106.

³⁴ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 79.

³⁵ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 47; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 66.

³⁶ Plg. Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2014, p. 337.

³⁷ Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 162.

³⁸ Mažiau paplitę variantai *rābbôn* arba *rābbān* reiškia: „Mokytojas, Viešpats“. Targumose esantis žodis *rībbōn* santykinai rekonstruotas iš *ādōn*, kurį žmonės taip pat vartoja

mėjizmas: Ραββουνι, ἵνα ἀναβλέψω – „Rabbuni [t. y. Viešpatie], kad vėl matyčiau“ (Mk 10, 51). Lukas keičia aramėjizmą graikišku žodžiu: Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω – „Viešpatie, kad vėl matyčiau“ (Lk 18, 41). Matas taip pat vartoja graikišką terminą keisdamas sakinio žodžius: Κύριε, ἵνα ἀνοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν – „Viešpatie, kad atsivertų akys mūsų“ (Mt 20, 33)³⁹.

Jono tradicija. Pasirodymo moterims epizode tik evangelistas Jonas paaiškindamas vartoja šį aramėjizmą: λέγει αὐτῇ Ἰησοῦς, Μαριάμ. στραφεῖσα ἐκεῖνη λέγει αὐτῷ Ἑβραϊστί, Ραββουνι (ὃ λέγεται Διδάσκαλε) – „sako jai Jėzus: „Maria!“ Atsigręžusi ji sako Jam hebrajiškai⁴⁰: „Rabbuni!“ (kas sakoma: „Mokytojau“⁴¹)“ (Jn 20, 16). Aramėjizmą ῥαββουνί⁴² Jonas aiškina ὃ λέγεται Διδάσκαλε („kas sakoma: „Mokytojau“), tačiau jis yra identiškas evangelistui Morkui: Ραββουνι, ἵνα ἀναβλέψω – „Rabbuni [t. y. Viešpatie], kad vėl matyčiau“ (Mk 10, 51).

Į Jėzaus pasveikinimą (λέγει αὐτῇ Ἰησοῦς, Μαριάμ) Marija atsako kreipiniu ῥαββουνί – „Rabbuni“⁴³. Šis pasirinktas titulas, autoriaus verčiamas

kaip sveikinimą; plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 25; Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 81.

³⁹ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 227; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 304.

⁴⁰ Evangelistas pabrėžia, kad Marija atsakė hebrajiškai, bet faktiškai kreipinys ῥαββουνί yra aramėjiško žodžio *rābbūnī* transkripcija. Šis aramėjiškas žodis yra hebrajiško žodžio *ʾādōn* (‘viešpats, valdovas; šeimininkas’) atitikmuo; plg. Stanisław Mędala, *Ewangelia według świętego Jana: Nowy Komentarz Biblijny*, t. IV, d. 2, sk. 13–21, Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2010, p. 289.

⁴¹ Διδάσκαλος nėra visiškai tikslus aramėjiško daiktavardžio ῥαββουνί (‘mano viešpats’) atitikmuo. Mažiau paplitęs variantas ῥαββί, kuris kartais vartojamas kaip nuoroda į pagarbą asmenims; plg. Rudolf Bultmann, *Das Evangelium des Johannes: Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*, Begründet von Heinrich August Wilhelm Meyer Herausgegeben von Ferdinand Hahn, t. II, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, ²¹1986, p. 532.

⁴² Graikiška versija ῥαββουνί, kartu su Vakarų versija ραββωνι, aptinkama Morkaus evangelijoje (10, 51). Vėliau rabinų literatūra (*the Targum of Onkelos*) turi vokalizuatą *ribbōnī* versiją, vartotą dažniausiai kalbant apie Dievą. Ankstesniuose Pentateucho palestinietiškuose Targumuose randama artikuliuota aramėjiška forma *rabbūnī* (kuri galėjo būti vartojama kreipiantis į žmogiškąjį viešpatį). Jono vartota transliteracija *rabbūnī*, rečiau nei *ribbōnī*, cituota kaip įrodymas, kad Jonas išmanė I amžiaus palestinietišką vartoseną, rodo klaidingą argumentaciją. Ankstesnės targuminės formos užrašytos be artikuliacijos kaip *rbvny*, kurios gali būti taip pat ir *rabbūnī* ar *ribbōnī*. Jei mes sutiksime su artikuliuota Targum forma, tai kalbame apie kur kas vėlesnius įrodymus; plg. Raymond E. Brown, *The Gospel according to John, XIII–XXI*, New Haven and London: Yale University Press, 2008, p. 991; Matthew Black, *An Aramaic Approach to the Gospels and Acts*, Peabody: Hendrickson Publishers, 1998, p. 21.

⁴³ Titulas ῥαββουνί nevartojamas jokioje kitoje Jono evangelijos vietoje, bet dažnesnė

διδάσκαλε ‘mokytoju’, kartu yra atitikmuo, bet ne visiškai deramas. Tin-
kamas, kadangi čia Marija duoda žinią, kad ji stovėdama prieš Jį atpažįsta
Jėzaus asmenį. Netinkamas, nes titulas ῥαββουνί priklauso žemiškam Jė-
zui ir jokių būdu ne prisikėlusiam. Čia vėl Marija nori su Jėzumi užmegzti
santykį, koks buvo prieš nukryžiovimą. Nes prisikėlimas yra ne kas kita,
kaip žemiško Jėzaus atgimtis⁴⁴.

Aramėjiškoji žodžio transkripcija *rābbūnī* verčiama „mano Viešpats“ ir
hebrajiškoji Mišna suponuoja šiuo aramėjizmu Dievo asmenį. Žvelgiant į
teksto kritiką, reikia atkreipti dėmesį, kad D (Bezosa majuskulinis kodeksas),
Θ (Tiflis: Koridethi majuskulinis kodeksas) ir latt (visa lotyniškoji tradicija,
kuri remiasi vienalyte graikiškąja lekcija) liudija tradicinę versiją ῥαββωνί,
kuri sutampa su aramėjišku žodžiu *rābbōnī* ‘Mokytojau’ (1. Hand des Co-
dex de Rossi 138)⁴⁵. Rudolfas Schnackenburgas patvirtina šią prielaidą, kad
Marija atsako pasveikinimo šūksniu, kuris buvo taikomas žemiškajam Jė-
zui. Kadangi ῥαββουνί nesiskiria nuo įprasto ῥαββί⁴⁶, tik sustiprinta labiau

forma aptinkama ῥαββί (Jn x9: 1, 38. 49; 3, 2x2. 26; 4, 31; 6, 25; 9, 2; 11, 8). Ji įvertina titulą
ῥαββουνί kaip atitinkamą prisikėlimo išpažinimo išraišką. Kita vertus, teigiama, kad
ῥαββουνί, tiksliai kaip ir ῥαββί, yra verčiamas „Mokytojau“: οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ, Ῥαββί, ὁ
λέγεται μεθερμηνευόμενον Διδάσκαλε (Jn 1, 38). Vadinasi, jokių būdu šių dviejų terminų
reikšmės nėra skirtingos. Tikrasis prisikėlimo išpažinimas yra apaštalo Tomo: Ὁ κύριός
μου καὶ ὁ θεός μου (Jn 20, 28); plg. Jean Zumstein, „Das Johannesevangelium“, in: Hein-
rich August Wilhelm Meyer, Dietrich-Alex Koch (Hrsg.), *Kritisch-exegetischer Kommentar
über Neue Testament*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2016, p. 753;
Udo Schnelle, „Das Evangelium nach Johannes“, in: Jens Herzer, Udo Schnelle (Hrsg.),
Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt,
2016, p. 384; Kurt Aland (Hrsg.), „Vollständige Konkordanz zum Griechischen Neuen
Testament“, in: *Unter Zugrundelegung aller Modernen Kritischen Textausgaben und des Textus
Receptus*, in Verbindung mit H. Riesenfeld, H. U. Rosenbaum, Chr. Hannick, B. Bonsack,
t. I, d. 2: M–Ω, Berlin–New York: Walter De Gruyter, 1983, p. 1192.

⁴⁴ Plg. Hartwig Thyen, „Das Johannesevangelium“, in: Andreas Lindemann (Hrsg.),
Handbuch zum Neuen Testament, Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, p. 760–761; Jean Zumstein,
op. cit., p. 753; Rudolf Bultmann, *op. cit.*, p. 532.

⁴⁵ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 81; Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt
Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *op. cit.*,
p. 372.

⁴⁶ Žodis ῥαββί nepasitaiko ankstyvuose krikščionių rašytiniuose šaltiniuose. Tai rodo,
kad Palestinos tradicija nėra gerai pastebima, ir „mokytojo“ titulas tėra šalutinis vaidmuo
lyginant su kitais krikščionių titulaus; plg. Eduard Lohse, ῥαββί, ῥαββουνί, in: Gerhard
Friedrich (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, Translator and Editor Geoffrey
W. Bromiley, t. VI, Grand Rapids, Michigan: WM B. Eerdmans Publishing Company, 1968,
p. 965.

asmeniškai, ir nesiskiria nuo evangelisto vertimo į graikų kalbą⁴⁷. Vadinasi, Bartimiejaus kreipinys į Jėzų ῥαββουνί turi Dievo sąvoką (Mk 10, 51), Marjos kreipinys į Jėzų turi Mokytojo sąvoką (Jn 20, 16).

9. Σατανᾶς⁴⁸ 'priešingas, prieštaraujantis, konfliktiškas, keliantis nesantą, maištaujantis'. Kilęs iš aramėjų kalbos žodžio *šaṭana*, *šaṭan* ir hebrajų *śaṭan* 'priešas, priešininkas, varžovas, oponentas'⁴⁹. Klaidingai kaltinantis, apkalbėtojas, demonų princas, blogio autorius, persekioja gerus žmones, atitolina žmoniją nuo Dievo ir vilioja į nuodėmę, kamuoja tiek fizinėmis, tiek dvasinėmis ligomis⁵⁰. Jėzaus gundymo scenoje evangelistas Morkus gundytoją įvardija kaip Σατανᾶς – „šėtoną“ (Mk 1, 13), tačiau sinoptikai keičia graikišku žodžiu διάβολος⁵¹ – „velnias“ (Mt 4, 1; Lk 4, 2)⁵², kadangi Septuaginta hebrajišką žodį *śaṭan* ('priešas, priešininkas, varžovas, oponentas') versdavo διάβολος („velnias“)⁵³. Palyginime apie sėjėją Morkus vartoja aramėjizmą Σατανᾶς – „šėtonas“ (Mk 4, 15). Matas jį keičia graikišku žodžiu πονηρός⁵⁴ – „piktasis“ (Mt 13, 19), o Lukas vartoja διάβολος – „velnias“ (Lk 8, 12)⁵⁵.

II. Vietovardžiai. 1. Βηθσαιῶν (Mt 11, 21; Mk 6, 45; 8, 22; Lk 9, 10; 10, 13; Jn 1, 44; 12, 21)⁵⁶ atitinka aramėjišką žodį *bêt šājda* 'medžioklės, žūklės na-

⁴⁷ Plg. Rudolf Schnackenburg, *Das Johannesevangelium*, t. III: *Kommentar zu Kap. 13–21*, Leipzig: St. Benno-Verlag, 1977, p. 375.

⁴⁸ NT x36: Mt 4, 10; 12, 26x2; 16, 23; Mk 1, 13; 3, 23x2. 26; 4, 15; 8, 33; Lk 10, 18; 11, 18; 13, 16; 22, 3. 31; Jn 13, 27; *Apd* 5, 3; 26, 18; *Pl* x10; *Apr* x8; plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁹ Plg. Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *op. cit.*, p. 916–917.

⁵⁰ Plg. Joseph H. Thayer, *Thayer's Greek-English Lexicon of the New Testament*, Coded with the numbering system from Strong's Exhaustive Concordance of the Bible, Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2002, p. 135.

⁵¹ διάβολος 'šmeižikas, kaltintojas', sudarytas iš prielinksnio δια – „per“ ir veiksmo žodžio βάλλω – 'mesti, sviesti', vadinasi διαβάλλω – 'skaityti, supriešinti, perskelti'. Διάβολος – tas, kuris skaldo. LXX šiuo žodžiu verčia hebr. *śaṭan* – 'šėtonas, prieštarautojas'; plg. Remigiusz Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych, Warszawa: Vocatio, 1997, p. 126; Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *op. cit.*, p. 226–227.

⁵² Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 19; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 26.

⁵³ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 82.

⁵⁴ πονηρός 'niekšiškas, negarbingas; kandus, pavojingas; nepakenčiamas; nusikaltantis; piktas, blogas; sugadintas, sugedęs; bjaurus; sergantis'; plg. Remigiusz Popowski, *op. cit.*, p. 514–515.

⁵⁵ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 116; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 150.

⁵⁶ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 82.

mai⁵⁷. Tai vietovė prie Genezareto ežero. Pagal Mk 6, 45 – apaštalų Pilypo, Andriejaus ir Simono tėviškė (Jn 1, 44 12, 21). Betsaidoje buvo pagydytas aklasis (Mk 8, 22–26). Dėl savo gyventojų netikėjimo ir nenoro daryti atgailą jis kartu su kaimyninėmis vietovėmis Chorazinu ir Kafarnaumu buvo Jėzaus prakeiktas (Mt 11, 21). Mk 6, 45 neapibrėžtai mini vietovę kartu su pirmuoju duonos padauginimu; Lk 9, 10 eilutėje pateikiamos žinios čia yra nereikšmingos. Erodas Pilypas Betsaidai suteikė miesto teises (Jn 1, 44) ir jį pavadino Augusto dukters vardu Julija. Spėjama, kad Julijos vieta yra et-Tell'ye prie jūros, į rytus nuo Betsaidos iškyšulio. Tuometinio žvejų kaimelio Betsaidos liekanos Jordano išsiliejimų ties įtekėjimu į jūrą turėtų būti užneštos⁵⁸. Epizode apie Jėzaus ėjimą vandeniu evangelistas Morkus mini aramėjiškai skambančią vietovę Βηθσαϊδᾶ – „Betsaida“ (Mk 6, 45). Paraleliai Matas jos nemini (Mt 14, 22), o Jonas keičia kita vietove: Καφαρναούμ – „Kafarnaumu“ (Jn 6, 17)⁵⁹. Neregio išgydymas Betsaidoje aprašomas tik Morkaus evangelijoje (Mk 8, 22)⁶⁰.

2. γέεννα (Mt 5, 22. 29–30; 10, 28; 18, 9; 23, 15. 33; Mk 9, 43. 45. 47; Lk 12, 5; Jok 3, 6)⁶¹ atitinka aramėjišką žodį *gêhinnam* 'Gehenna, pragaras', iš jo kilęs hebrajiškas vietovardis *gê(-)hinnom* – „Hinnom-Tal“ (Joz 15, 8; 18, 16; Neh 11, 30)⁶². Γέεννα hebr. *gê-hînnôm* – Hinomo slėnis, Senajame Testamente taip pat žinomas kaip (hebr. *gê bēn-hînnôm*) – Hinomo sūnų slėnis. Jis yra į pietvakarius nuo Jeruzalės, ribojasi su Kedrono slėniu priešais dabartinį Silvano kaimą. Seniau Hinomo slėnis buvo riba tarp Judo ir Benjamino genčių. Monarchijos laikotarpiu tapo gėdinga aukštuma, vadinama *Tofet* (aram. 'ugniavietė'), kur karaliai Manasas ir Ahazas pastatė šventyklą dievaičiui Molechui. Ten aukodavo žmones, t. y. vaikus – „leido eiti per ugnį“, kitaip sakant, „sudegino kaip auką“ (2 Kr 28, 3; 33, 6; Jer 7, 31; 32, 35). Tame kontekste pranašas Jeremijas kalbėjo apie artėjančią teismą ir sunaikinimą (Jer 7, 32; 19, 6). Religinės reformos metu karalius Jošijas sunaikino Hinomo slėnio aukštumą (2 Kar 23, 10). Tarptestamentiniame laikotarpyje, galbūt dėl sąsajų su teismu ir sunaikinimu ugnimi, žodį γέεννα pradėjo vartoti metaforiškai,

⁵⁷ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁸ Plg. Arie van den Born, „Betsaida“, in: Herbert Haag (Hrsg.), *op. cit.*, p. 204.

⁵⁹ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 138; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 174.

⁶⁰ Plg. *Ibid.*, p. 148; *Ibid.*, p. 186.

⁶¹ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 84.

⁶² Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 77.

apibūdinant jį kaip „pragarą“ ar „amžinojo pasmerkimo vietą“⁶³. Kalbėdamas apie papiktinimus Morkus aramėjišką žodį γέννα pavartoja tris kartus (Mk 9, 43. 45. 47), Matas tik vieną kartą (Mt 18, 9), o Lukas nė karto⁶⁴. Čia kaip sąsają galima priskirti pasakojimą apie svetimavimą ir skyrybas (Mt 5, 29–30)⁶⁵. Kitais atvejais vyrauja tik Mt ir Lk tekstai.

3. Γεννησαρέτ (Mt 14, 34; Mk 6, 53; Lk 5, 1)⁶⁶, atitinka aramėjišką žodį *ginnêšār* ‘citra, arfa, lyra’. Hebrajiškas žodis *gê'nêšār*, aptinkamas Mišnoje, yra skolinys (Ma'as 3, 7 [Codex Kaufmann]). Sutrumpinta jo forma Γεννησαρέτ randama Makabėjų knygoje (1 Mak 11, 67)⁶⁷. Alternatyvus pavadinimas ežero (Lk 5, 1) arba aplink jį esančio regiono – Genezareto žemė (Mk 14, 34; Mk 6, 53), taip pat vadinamo Galilėjos (Mt 4, 18), Tiberiados ežeru arba jūra (Jn 6, 1; 21, 1), Kinereto ežeru arba jūra (Sk 34, 11; Įst 3, 17; Joz 11, 2; 12, 3; 13, 27; 19, 35), Galilėjos jūra (Mt 4, 18; 15, 29; Mk 1, 16; 7, 31) arba paprasčiausiai ežeru (Lk 5, 2; 8, 22–33), arba jūra (Mk 2, 13; Jn 6, 16–25). Pirminis ST pavadinimas buvo Kinereto jūra arba Kineretas (Joz 19, 35; 1 Kar 15, 20). Galbūt ežerą pavadino dėl jo formos, kuri primena citrą, arfą, lyrą (hebr. *kinnôr*), arba nuo kanaanietiško miesto ant ežero kranto pavadinimo (šiandieną Tell el-Oreme griuvėsiai) šiaurės vakaruose netoli Kafarnaumo. Genezareto pavadinimas vartotas nusakant genčių teritorines ribas (Sk 34, 11; 3, 16–17; 13, 24–27), taip pat apibrėžiant kaimyninių karalysčių teritorijas (Joz 11, 1–5; 12, 1–3). Genezareto ežeras arba Genezarus aptinkamas po Babilonijos nelaisvės (1 Mak 11, 67)⁶⁸. Pasakodami apie išgydymus Genezarete, pirmieji du sinoptikai paraleliai vartoja žodį Γεννησαρέτ (Mt 14, 34; Mk 6, 53)⁶⁹. O Lukas ši aramėjizmą įkomponuoja į pirmųjų mokinių pašaukimo epizodą (Lk 5, 1)⁷⁰.

4. Γολγοθᾶ (Mt 27, 33; Mk 15, 22; Jn 19, 17)⁷¹. Morkus pats paaiškina šį aramėjizmą: Κρανίου Τόπος ‘Kaukolės Vieta’, ir jis atitinka aramėjišką žodį

⁶³ Plg. Werner E. Lemke, „Gehenna“, in: Paul J. Achtemeier (red.), *op. cit.*, p. 332; Pius Czesław Bosak, *Leksykon wszystkich miejsc biblijnych*, Kraków: Petrus, 2016, p. 350; Pat Alexander, *Biblijos enciklopedija*, Vilnius: Alma littera, 1992, p. 262.

⁶⁴ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 160; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 204.

⁶⁵ Plg. *Ibid.*, p. 53; *Ibid.*, p. 74.

⁶⁶ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁷ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 77.

⁶⁸ Plg. Pius Czesław Bosak, *op. cit.*, p. 351.

⁶⁹ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 139; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 175.

⁷⁰ Plg. Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *op. cit.*, p. 196.

⁷¹ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 85.

gulgulta 'kaukolė'. Žodis Γολγοθᾱ atsirado dėl sinkopės įvykus ketvirto prie balsio reduplikacijai *gulgulta*⁷². Golgota, arba Kalvarija (lot. *calvaria*), verčiama kaip Kaukolės vieta, Jėzaus nukryžiovimo ir mirties vieta (Mt 27, 33–36; Mk 15, 22–25; Jn 19, 17–20). Tai buvo maža kalva, žmogaus kaukolės pavidalo (plg. Lk 23, 33), kaip mirties bausmės vieta ji buvo už Jeruzalės miesto vartų (plg. Mt 28, 11; Žyd 13, 12), tačiau netoli nuo jų (Jn 19, 20), tikriausiai šalia kelio, vedančio į miestą nuo šiaurės vakarų pusės (plg. Jn 19, 41), ir arti miesto vartų *Gennat*, tai yra „Sodo vartų“ (Mt 27, 39; Mk 15, 29). Šalia buvo sodas, o jame uoloje iškaltas kapas (Jn 19, 41), kas atitinka žydų įstatymą (plg. Kun 24, 14, 23; Sk 15, 35; Įst 17, 5)⁷³. Nukryžiovimo epizode aramėjišką žodį Γολγοθᾱ Morkus aiškina taip: ὁ ἐστὶν μεθερμηνευόμενον Κρανίου Τόπος – „tai yra verčiama Kaukolės vieta“ (Mk 15, 22). Čia jis dubliuoja specifiniu veiksmažodžiu μεθερμηνεύω 'versti, aiškinti', kuris vartojamas aiškinant vardą arba svetimą žodį⁷⁴. Matas daug primityviau pasako: ὁ ἐστὶν Κρανίου Τόπος λεγόμενος – „tai yra Kaukolės Vieta sakoma“ (Mt 27, 33). Lukas vengia svetimybų: καὶ ὅτε ἦλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον – „ir kada atėjo į vietą, vadinamą Kaukole“ (Lk 23, 33a). Jonas sukeičia vietomis sinoptinių evangelijų sakinio struktūrą: ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου Τόπον, ὃ λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθα – „išėjo į sakomą Kaukolės vietą, kas sakoma hebrajiškai Golgota“ (Jn 19, 17b). Verta atkreipti dėmesį, kad sinoptikai aiškindami aramėjišką Γολγοθᾱ remiasi skirtingais veiksmažodžiais, tačiau visi jie yra neveikiamosios nuosakos, esamojo laiko dalyvio formos (Mt: λεγόμενος; Mk: μεθερμηνευόμενος; Lk: καλούμενος)⁷⁵.

5. Καναναῖος (Mt 10, 4; Mk 3, 18)⁷⁶ atitinka aramėjišką žodį *qān'an* 'užsidegėlis, uolusis'. Iš to susiformavo masoretiškas junginys *el qānna* 'pavydulingas Dievas'. Septuaginta apskritai vartoja θεὸς ζηλωτῆς – „uolusis Dievas“ (Iš 20, 5; 34, 14; Įst 4, 24; 5, 9; 6, 15). Klaidinga šv. Jeronimo (in *Mathaeum*, CCSL 77, 1969, 64) nuomonė, kad Καναναῖος kilęs iš vietovardžio Κανὰ τῆς Γαλιλαίας (Jn 2, 1, 11; 4, 46; 21, 2): *appellatur Cananaeus de vico Galileae. Cana ubi aquas Dominus vertit in vinum*. Tokia pati klaida daroma,

⁷² Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 78.

⁷³ Plg. Pius Czesław Bosak, *op. cit.*, p. 371.

⁷⁴ Plg. Remigiusz Popowski, *op. cit.*, p. 381.

⁷⁵ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 316; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 436.

⁷⁶ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 109.

(50, 15f.) *grandis vicus Caferdago* atsispindi⁸⁷. Kafarnaumas – Žemutinės Galilėjos gyvenvietė (Lk 4, 31; plg. Mk 6, 53; Jn 6, 22. 59) šiaurės vakariniame Tiberiados ežero krante (Mt 4, 13), apie 4 km į vakarus nuo Jordano ištakos, apie 13 km į šiaurę nuo Tiberiados ir 30 km į šiaurės rytus nuo Nazareto (Lk 4, 31). Per Kafarnaumą ėjo prekybos ir karo kelias *Via Maris*, jungiantis Egiptą su Damasku⁸⁸. Mokymo Kafarnaumo sinagogoje epizode visi evangelistai vartoja šį aramėjiizmą (Mt 4, 13; Mk 1, 21; Lk 4, 31; Jn 2, 12)⁸⁹, kitose vietose – tik evangelistas Morkus (Mk 2, 1; 9, 33).

III. Religiniai, liturginiai posakiai. 1. *σάββατα*. Hebrajiškas žodis *šābbat* buvo sugraikintas į *σάββατον*⁹⁰, o aramėjiškas žodis *šābb^ata* į *σάββατα*. Tà *σάββατα* ‘šabatas, šabatai, savaitė’. Atskirais atvejais reikšmė ne visuomet atitinka tikrovę⁹¹. Septuagintoje pateikta τὰ *σάββατα* (Iš 16, 25. 29; 20, 8. 10) – hebrajiško žodžio (*hāššābbat*) rekonstrukcija. Posakis τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων – „pirmąją savaitės dieną“ (Mk 16, 2) turi analogiją aramėjų kalboje *bḥd bšbt* (Targum Est 2, 9)⁹². Šis semitizmas vartojamas tik religinėje kalboje (dažniausiai) apibūdinant visos savaitės septintą dieną (Kun 23, 15: vienintelis atvejis, bet ir abejotinas), platesne prasme apibrėžiant visus šabatinius metus, kurie pažymimi kas septyni metai (Kun 25, 2. 8. 34–35. 43). Ilgoji forma *šābbatōn* reiškia tam tikrą šventės ir poilsio dieną, kuri nebūtinai išpuola šabato dieną. Antikos autoriai, tokie kaip Teofilijus iš Antiochijos ir Laktancijus, šį žodį kildina iš hebrajiško žodžio *šēbā* ‘septyni’, tačiau stipraus prie balsio ‘*ajin*’ vertė daro šią derivaciją neįmanomą. Kai kurie dabartiniai autoriai pataisė šią hipotezę remdamiesi akadiskuoju žodžiu, kur ‘*ajin*’ (raidė) nebuvo tariama, *šībittu* reiškė „septyniskart septyni“ ir *šāpattu*, kuris reiškia „mėnulio pilnaties dieną“, turėjo dviskaitos formą: „dukart septyni“. Paskutinė propozicija: tam tikra akadų hipotetinė forma *šāb’atani* ‘dukart septyni’ glūdi kaip pamatas hebrajiško žodžio *šābbatōn*, kuris vėliau sutrumpintas į *šābbat*. Tačiau mažai tikėtina, kad tipiškai hebrajiška institucija būtų Mesopotamijos skolinys. Greičiau priešingai – *šābbatōn* yra antrinė forma *šābbat* atžvilgiu. Pats paprasčiausias dalykas atrodo sieti žodį

⁸⁷ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 80.

⁸⁸ Plg. Pius Czesław Bosak, *op. cit.*, p. 501.

⁸⁹ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 34; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 48.

⁹⁰ NT x68: Mt x11; Mk x12; Lk x20; Jn x13; Apd x10; Pl x2; plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 139.

⁹¹ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 610.

⁹² Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 81–82.

su hebrajiškuoju veiksmažodžiu *šabāt*, kuris dažnai vartojamas: „nustoti/liautis dirbti, pailsėti“ ir yra *šabbat* denominatyvas. Taigi veiksmažodis gali būti verčiamas „šabatuoti“, tačiau jo pirminė reikšmė yra nepriklausoma nuo šabato institucijos: „nustoti/liautis, susilaikyti/susitūrėti“ (*Pr* 8, 12; *Joz* 5, 22). Vartojamas veikiamąja nuosaka žodis reiškia „sulaikyti/sutūrėti, nustoti“ (*Iš* 5, 5; *Iz* 13, 11; *Jer* 7, 34). Būtent tokią etimologiją pateikia pati Biblija (*Pr* 2, 2–3). Vis dėlto faktas, kad daiktavardis *šabbat* neatitinka daiktavardžių sudarymo nuostatų. Kildinamas iš veiksmažodžio *šabāt*, jis turi statišką prasmę „diena, kurią nustojama/liaujama dirbti“. Veikiau tikėtasi *šēbēt*. *Šabbat* forma tiksliau turėtų reikšti „diena, kuri sulaiko/sustabdo, pažymi ribą, dalina“, ir peršasi prielaida, kad tokia pirminė buvo šio žodžio reikšmė⁹³. Paraleliai semitizmą *σάββατον* vartoja visi sinoptikai trijuose fragmentuose: Varpų skynimas šabo dieną (*Mt* 12, 1–8; *Mk* 2, 23–28; *Lk* 6, 1–5)⁹⁴, Padžiūvusios rankos pagydymas šabo dieną (*Mt* 12, 9–14; *Mk* 3, 1–6; *Lk* 6, 6–11)⁹⁵, Tuščias kapas (*Mt* 28, 1; *Mk* 16, 1–2; *Lk* 23, 56–24, 1)⁹⁶. Santykiškai šį semitizmą Morkus ir Lukas vartoja dviejuose epizoduose: Mokymas Kafarnaumo sinagogoje (*Mk* 1, 21; *Lk* 4, 31)⁹⁷ ir Mokymas Nazarete (*Mk* 6, 2; *Lk* 4, 16)⁹⁸. Vieną kartą vartoja Morkus pasakojime apie pasirodymą moterims (*Mk* 16, 9)⁹⁹.

2. *πάσχα*. Hebrajiškas žodis *pēsāh*, aramėjiškas *pāšha*’ ir iš jo kilęs graikiškas žodis *πάσχα*¹⁰⁰ reiškia „Nisan mėnesio 14 dienos vakare avinėlio valgymą – Paschą“ (t. y. žydų Velykos), „visa septynių dienų diena“ (Velykų šventė)¹⁰¹. Šis aramėjų kalbos daiktavardis rabinistinėje literatūroje dažnai vokalizuojamas *pīsha*’. Septuaginta hebrajišką žodį *pēsāh* (*Iš* 12, 11. 21. 27. 43. 48) sutapatina su *πάσχα*, esant aukščiau paminėtoms savybėms, išskyrus vokalizacijos klausimą. Žodžio jungtys su *πάσχα* atspindi *θύειν τὸ πάσχα* (*Mk* 14, 12) aramėjiškame tekste *nēkās pā/īsha*’ (Targum Onkelos ir Neofiti

⁹³ Plg. Roland de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, t. I–II, Poznań: Pallottinum, 2004, p. 487–488.

⁹⁴ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 44; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 62.

⁹⁵ Plg. *Ibid.*, p. 45; *Ibid.*, p. 63.

⁹⁶ Plg. *Ibid.*, p. 325; *Ibid.*, p. 446.

⁹⁷ Plg. *Ibid.*, p. 34; *Ibid.*, p. 48.

⁹⁸ Plg. *Ibid.*, p. 127; *Ibid.*, p. 162.

⁹⁹ Plg. *Ibid.*, p. 327; *Ibid.*, p. 450.

¹⁰⁰ NT x29: *Mt* x4; *Mk* x5; *Lk* x7; *Jn* x10; *Apd* x1; *Pl* x1; *Žyd* x1; plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 130.

¹⁰¹ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 985.

1 Iš 12, 21; Targum 2 Kr 30, 15; 35, 1. 6. 11) ir $\phi\alpha\gamma\epsilon\acute{\iota}\nu\ \tau\acute{o}\ \pi\acute{\alpha}\sigma\chi\alpha$ (Mk 14, 12. 14) aramėjiškame tekste *ʾakāl jat pā/ishā* (Targum 2 Kr 30, 18)¹⁰². Šio semitizmo etimologija nėra aiški. Biblija jį kildina iš hebrajiško žodžio *psh* šaknies, kuris reiškia 'šlubuoti' (2 Sam 4, 4), 'šlubčioti, pašokti/šokinėti' (1 Kar 18, 21). Paskutinės rykštės metu, prieš išėjimą iš Egipto Jahvė „peršoko, apėjo/aplenkė“ izraelitų namus, kuriuose jie šventė Paschą (Iš 12, 13. 23. 27). Tačiau tai nėra pirminė reikšmė, o sukurta vėlesniais laikais. Buvo bandoma žodį sulyginti su akadiškuoju *pašâhu* 'dovanoti bausmę', bet izraelietiška Pascha neturėjo „ekspiacijos“ pobūdžio. Paskutiniu laiku buvo siūloma aiškinti pasitelkus egiptietišką žodį: *sh* 'smūgis/kirtis', ta prasme Pascha būtų „dešimtosios rykštės „kirčiu“ (Iš 11, 1), kai Jahvė „smogs“ Egipto pirmagimiams (Iš 12, 12–13. 23. 27. 29). Vis dėlto argumentas nėra įtikinantis. Aišku, galima sutikti, kad Izraelis, iš egiptiečių adaptuodamas kokį nors paprotį, taip pat priėmė ir jo pavadinimą. Tačiau sunku sutikti, kad izraelitai suteikė egiptietišką pavadinimą savo papročiiui, kuris gyvavo prieš egiptiečius. Be to, šis aiškinimas sieja Paschą su Egipto pirmagimių rykšte, o tai yra tik antrinė Paschos tema¹⁰³. Suokalbčio prieš Jėzų epizode visi sinoptikai po vieną kartą pavartoja aramėjizmą $\pi\acute{\alpha}\sigma\chi\alpha$ (Mt 26, 2; Mk 14, 1; Lk 21, 1)¹⁰⁴. Pasiruošimo Velykoms epizode Morkus ir Lukas šį aramėjizmą vartoja keturis kartus, o Matas tris kartus (Mt 26, 17–20; Mk 14, 12–17; Lk 22, 7–14)¹⁰⁵. Pavieniui šį semitizmą Lukas pavartoja du kartus: pasakodamas apie dvylikametį Jėzų šventykloje (Lk 2, 41)¹⁰⁶ ir Eucharistijos įsteigimą (Lk 22, 15)¹⁰⁷.

3. $\kappa\omicron\upsilon\beta\acute{\alpha}\nu$ (Mk 7, 11)¹⁰⁸. Pats Morkus paaiškina šį aramėjizmą: $\acute{o}\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu,\ \Delta\acute{\omega}\rho\omicron\nu$ – „tai yra dovana“. Hebrajiškas žodis *qōrbān*, aramėjiškas *qorbān* ir iš jo kilęs graikiškas žodis $\kappa\omicron\upsilon\beta\acute{\alpha}\nu$ reiškia 'auka, dovana'. Šis žodis buvo pasiskolintas iš sirų *qurbānā* 'karaliui dovana, duoklė', arabų *qʿerbān* 'auka, atnašų auka'. Taip pat jis yra prilyginamas akadiškajam žodžiui *taqribtu* 'aukojamoji atnaša'¹⁰⁹. Pirmasis Kunigų knygos skyrius kalba apie įvairias

¹⁰² Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 81.

¹⁰³ Plg. Roland de Vaux, *op. cit.*, p. 500.

¹⁰⁴ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 276; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 378.

¹⁰⁵ Plg. *Ibid.*, p. 280; *Ibid.*, p. 383.

¹⁰⁶ Plg. Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *op. cit.*, p. 187.

¹⁰⁷ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 284; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 388.

¹⁰⁸ Plg. Robert Morgenthaller, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰⁹ Plg. Heinz-Josef Fabry, „Qōrbān“, in: G. Johannes Botterweck, Helmer Ringgren (Hrsg.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. VII, Stuttgart: Kohlhammer, 1990, p. 165–166.

aukas. Deginamoji auka taip pat yra vadinama *qōrbān* (Kun 1, 2. 10. 14), taigi tuo, kas yra „atnešama“ Dievui ar prie altoriaus¹¹⁰. Tai yra terminas, kurį Kunigų, Skaičių ir Ezekielio knygos taiko visoms aukoms, netgi atnašoms, kurios nėra aukos, tačiau kaip daiktai skirti Padangtei (Sk 7). Šis terminas vėlesniame judaizme įgaus „konsekracijos“ reikšmę¹¹¹. Aramėjizmas *koṣḇān* 'tai, kas aukojama, dovana, auka', apibūdina pažadėtą Dievui auką (žr. Kun 1, 2; Sk 7, 13). Sutinkamai su Rašto aiškintojų mokslu, kiekvienas žydas galėjo pasakyti, kad jo nuosavybė kitų asmenų (t. p. tėvų) privalo būti traktuojama kaip „paaukota dovana“. Motyvuodamas tai kaip įžadą, išsisukdavo nuo įsipareigojimų padėti kitiems, kurie kartu prarasdavo teisę į bet kokią jo paramą. Šis paaiškinimas buvo saistantis, nepaisant to, kad neįpareigojo realiai aukai šventyklai išlaikyti. Mišna, susisteminta jau po evangelijų atsiradimo, teigia, kad privalu sulaužyti įžadą, jeigu dėl šios priežasties gimdytojai pasilikytų be paramos¹¹². „Ginč dėl papročių“ tik Morkus vartoja aramėjizmą *koṣḇān* kaip *hapax legomenon*¹¹³: ὁμοῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Κοΰβᾶν, ὃ ἐστίν, Δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς – „Jūs gi sakote: Jei pasakytų žmogus tėvui ar motinai: Korban, tai yra „(aukos) Dovana“, tai (ką) iš manęs būtum sulaukęs pagalbos“ (Mk 7, 11). Matas atsisako šio aramėjizmo: ὁμοῖς δὲ λέγετε, Ὅς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς – „Jūs gi sakote: Kuris pasakytų tėvui ar motinai: (aukos) Dovana, tai (ką) iš manęs būtum sulaukęs pagalbos“ (Mt 15, 5)¹¹⁴. Aprašydamas Judo mirtį, tik evangelistas Matas vartoja sugraikintą aramėjišką formą *koṣḇānās*¹¹⁵, kuri atitinka aramėjišką žodį *qorbānā*¹¹⁶: οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπαν, Οὐκ ἔξεστιν βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κοΰβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἱμάτων ἐστίν – „O vyriausieji kunigai paėmę sidabrinis tarė: Ne leidžiama mesti juos prie Dievui pažadėtų aukų, nes kaina kraujo yra“ (Mt 27, 6). Manoma, kad sidabriniai gabalai, kuriuos Judas gavo iš vyriausiųjų kunigų: οἱ δὲ

¹¹⁰ Dažniausias ir mažiausias tikslus aukos apibūdinimas; plg. Ludwig Koehler, Walter Baumgartner, Johann Jakob Stamm, *Wielki słownik Hebrajsko-Polski i Aramejsko-Polski Starego Testamentu*, t. II, Warszawa: Vocatio, 2008, p. 196.

¹¹¹ Plg. Roland de Vaux, *op. cit.*, p. 430.

¹¹² Plg. Michał Wojciechowski, „Korban“, in: Paul J. Achtemeier (red.), *op. cit.*, p. 561.

¹¹³ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *Vollständige Konkordanz zum Griechischen Neuen Testament*, In Verbindung mit H. Bachmann und W. A. Slaby, t. II Spezialübersichten, Berlin–New York: Walter De Gruyter, 1978, p. 449.

¹¹⁴ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 142; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 178.

¹¹⁵ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *Vollständige Konkordanz zum Griechischen Neuen Testament*, p. 449.

¹¹⁶ Plg. Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *op. cit.*, p. 559.

ἔσθησαν αὐτῶ τριάκοντα ἀργύρια – „jie gi pasvėrė jam trisdešimt sidabrinii“ (Mt 26, 15b) ir kuriuos jis prieš pasikardamas nusviedė į šventyklą (Mt 27, 5), nebuvo tinkami kaip κορβανᾶς. Šiuo atveju κορβανᾶς yra suprantamas kaip šventyklos lobynas arba išdas, saugykla. Pasiūlytas klausimas, kurį aptarė vyriausieji kunigai, iškilo dėl to, kad pinigai buvo įmesti į šventyklą ir taip į ją pateko. Galbūt pradžioje jie buvo paimti iš lobyno (išdo) ir čia buvo pasiūlyta juos gražinti. Tačiau vyriausieji kunigai nepriėmė, nes tuos pinigus buvo kraujas suteršęs ir jie negalėjo būti laikomi šventais ar tinkamais šventyklai¹¹⁷.

4. Ελωι ελωι λεμα σαβαχθανι (Mk 15, 34b)¹¹⁸. Morkus tuoj pat paaiškina šį aramėjizmą Ὁ θεός μου ὁ θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με – „Dieve mano, Dieve mano dėl ko apleidai mane?“ (Mk 15, 34c), kuris atitinka aramėjišką versiją: ^{ae}lahî ^{ae}lahî l^emā š^ebāqtānî¹¹⁹. Ši rauda yra suhebrajinto aramėjiško originalaus junginio transliteracija. Posakis yra Ps 22, 2a citata ^{elî} ^{elî} lāmā^h ^{āzābtānî}¹²⁰. Morkaus evangelijoje aramėjų kalba atspindi hebrajų kalbą: lāmā^h (aram. l^emā^a) ir ^{elōhî} (aram. ^{elāhî}), įtaka labiau akivaizdi skaitant λεμα ζαφθανι (D (i) vg^{mss})¹²¹. Jei Morkus laikosi Palestinos tradicijos, įprasta, kad posakį jis turi pateikti aramėjiška forma, bet labiau tikėtina, jog rauda buvo ištarta hebrajiškai, pagal liudininkų komentarus Ἰδε Ἡλῖαν φωνεῖ (Mk 15, 35), suprantama, jei Jėzus rauduoja ηλει ηλει arba ηλι ηλι, nei ελωι¹²².

¹¹⁷ Plg. Karl Heinrich Rengstorf, „κορβᾶν, κορβανᾶς“, in: Gerhard Kittel (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, Translator and Editor Geoffrey W. Bromiley, t. III, Grand Rapids, Michican: WM B. Eerdmans Publishing Company, 1966, p. 865.

¹¹⁸ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 162.

¹¹⁹ Ši aramėjiškoji versija Ps 22, 2a, kiek įmanoma, sutampa su Elijo Levito citata iš Targumų psalmės: ^{ae}laha^a ^{ae}laha^a m^etūl šebāqtānî (M^etūrg^eman, Isny 1541, 4b). Iš hebrajų kalbos verčiamas žodis ^{elî} yra vartojamas Ps 18, 3; 68, 25; o aramėjiškas ^{ae}laha^a – Ps 102, 25; 118, 28; 140, 7; bei ^{ae}lahî – Ps 89, 27 (Die Rabbinerbibeln Venedig 1616/17 und 1524/25), taip pat ^{ae}laha^a (Die Londoner Polyglotte von 1656), bei ^{ae}lahî (Die Rabbinerbibel Wien 1859 und P. de Lagarde, *Hagiographa Chaldaice*, 1873); plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 78.

¹²⁰ Plg. Rudolf Kittel (Hrsg.), *Biblia Hebraica*, Textum Masoreticum curavit P. Kahle, editionem tertiam denuo elaboratam ad finem perduxerunt A. Alt. et O. Eissfeldt, Stuttgart: Bibelanstalt, 1950, p. 992; Karl Elliger, Wilhelm Rudolph (Hrsg.), *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Textum Masoreticum curavit Hans Peter Rüger, Masoram elaboravit G. E. Weil, editio quinta emendata opera A. Schenker, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997, p. 1104.

¹²¹ Plg. Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *op. cit.*, p. 171.

¹²² Lekcija ηλει ηλει D Θ (059 ελει) 0192 (131 ηλι) 565 *al* reprezentuoja hebrajišką ^{elî} (‘mano Dieve’), kuris asimiliavo lygiagrečiai Mato evangelijoje (27, 46). Didžioji dauguma majuskulinių ir minuskulinių rankraščių skaito ελωι ελωι, o tai atitinka aramėjišką ^{ae}lahî

Mt 27, 46 tik ⲥ B 33 vg^{mss} sa bo aeth skaitoma pastaroji versija (ελωι ελωι), visi kiti rankraščiai turi ηλει arba ηλι formas, kurios lengvai gali būti supainiotos su Eliju (*ʿēlījāhū* arba *ʿēlījāʰ*)¹²³. Dauguma mokslininkų teigia, kad Jėzus vartojo hebrajišką formą, kiti vis dėlto mano, kad vartota aramėjiška forma. Daug kas priklauso nuo istorinio charakterio. Dažniausiai Morkus versdavo aramėjiškai skaitytojų naudai: ὁ ἔστιν (Mk 3, 17), μεθερμηνευόμενον (Mk 5, 41)¹²⁴.

Ελωι ελωι λεμα σαβαχθανι daugmaž atitinka Targuminę psalmę ir Pešitą Ps 22, 1 (hebrajiškas tekstas Ps 22, 2). Pagrindinis skirtumas – žodis „kodėl“ (Pešitoje: *lēmānā*, o Targume: *mṭūl mah*). Graikiškuose rankraščiuose yra daug transliteracijos variantų. Kai kuriuose tekstuose, pavyzdžiui, (ⲥ, C, L, Δ, Ψ), λεμα¹²⁵ yra vietoj λαμα, kas yra geriau aramėjiškai ir identiška Mt 27, 46. Dėl šių priežasčių λεμα, ko gero, yra antrinis skaitymas, originaliame Morkaus tekste galėjo būti hebrajų (λαμα) ir aramėjų (ελωι, σαβαχθανι¹²⁶) mišinys. Matas jungia dvi kalbas, bet skirtingu būdu: kreipinyje „mano Dieve“ jis vartoja ηλι iš hebrajų kalbos, o λεμα iš aramėjų. Kai kurie iš šių skirtumų galėjo būti padaryti perrašinėtojų dėl paviršutiniško vienos ar kitos kalbos išmanymo. Taip pat skirtumų galėjo atsirasti ir dėl skirtingo aramėjų kalbos ar kai kurių kalbėtojų dialektinio tarimo *lāmāʰ*. Ελωι (= ^{ae}*lahī*) ir σαβαχθανι (= ^{ae}*bāqtānī*) atitinka visus aramėjų ir hebrajų kalbos transliteracijos standartus į graikų kalbą¹²⁷. Taigi pagal komisiją teikiant pirmenybę vientisam posakiui, tai atitiks aramėjišką originalą, nors lygiagrečiai Mato evangelijoje iš dalies yra hebrajų, iš dalies aramėjų (plg. Mt 27, 46)¹²⁸.

(‘mano Dieve’), ženklas ω tapo α dėl hebrajų ^{ae}*lōhā* įtakos; plg. Bruce M. Metzger, *op. cit.*, p. 99–100.

¹²³ Plg. Augustinus Merk (Hrsg.), *Novum Testamentum Graece*, Roma: Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, 1936, p. 104.

¹²⁴ Plg. Vincent Taylor, *The Gospel According to St. Mark*, New York: ST Martin’s Press, 1966, p. 593.

¹²⁵ Lekcija λεμα (ⲥ C L Δ Ψ 72 495 517 579 1342 1675 al) atvaizduoja aramėjišką *lēmā* (‘kodėl?’), kuri taip pat gali būti suprasta kaip mažiau apgaulinga λιμα (A K M P U X Γ Π^f 33 106 118 131 209 543 697 700 1270 al), nors λαμα (B D N Θ Σ 1 22 565 1295 1582 al) reprezentuoja hebrajišką *lāmāʰ* (‘kodėl?’); plg. Bruce M. Metzger, *op. cit.*, p. 100.

¹²⁶ Visuose graikiškuose rankraščiuose, išskyrus Bezos kodeksą, skaitomas σαβαχθανι ar kažkas panašaus (σιβαχθανει, A; ζαβαφθανει, B; σαβαχθανει, C al), kas atitinka aramėjišką *šēbāqtānī* (‘apleidai mane’). Žodžio ζαφθανι vartojimas D (it^d *zaphthani*; it^k *zaphani*; it^{ae} *saphthani*; itⁱ *izphthani*) yra mokslinė korekcija hebrajiško *ʾāzābtānī* Ps 22, 1 (‘mane apleidai/palikai’); plg. *Ibid.*

¹²⁷ Plg. Joel Marcus, *Mark 8–16: A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven & London: Yale University Press, 2009, p. 1054–1055.

¹²⁸ Plg. Bruce M. Metzger, *op. cit.*, p. 100.

Ὁ θεός μου ὁ θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με – „Dieve mano, Dieve mano, dėl ko apleidai mane?“ Tai identiška Septuagintai (*Ps* 21, 2): Ὁ θεός ὁ θεός μου πρόσχες μοι ἵνα τί ἐγκατέλιπές με¹²⁹ – „Dieve, Dieve mano, atkreipk dėmesį¹³⁰ į mane, kodėl apleidai mane?“¹³¹

Morkaus pateikiamas vertimas iš LXX su tam tikru aplaidumu žodžiuose πρόσχες μοι¹³² ir εἰς τί¹³³, vietoj ἵνα τί¹³⁴. Evangelijoje pagal Petrą yra forma: Ἡ δύναμὶς μου ἡ δύναμις κατέλειψάς με – „galybe mano, galybe, palikai/apleidai mane“ (*EvPt* 5, 19)¹³⁵.

¹²⁹ Plg. Alfred Rahlfs, Robert Hanhart (Hrsg.), *op. cit.*, p. 19.

¹³⁰ Graikiškas veiksmazodis προσέχω aptinkamas Septuagintoje 116 kartų, psalmių knygoje 24 kartus. Jo reikšmės: 'kreipti dėmesį; dėmesingai atkreipti; rūpintis, saugoti, globoti'; plg. Takamitsu Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain–Paris–Walpole: Peeters, 2009, p. 594.

¹³¹ Taip pat galima išversti: „Dieve, Dieve mano, išsaugok mane, kodėl palikai/apleidai mane?“ arba „Dieve, Dieve mano, rūpinkis manimi, kodėl palikai/apleidai mane?“ Kitų kalbų vertimų variantai: „Gott, mein Gott, achte auf mich. Warum hast du mich verlassen?“ (Wolfgang Kraus, Martin Karrer (Hrsg.), *Septuaginta Deutsch*, Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2010, p. 770); „O Boże, mój Boże, zajm się mną! Dlaczego mnie opuściłeś?“ (Remigiusz Popowski (red.), *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, Warszawa: Vocatio, 2013, p. 849); „Boże, Boże mój, [spójrz na mnie], dlaczego mnie opuściłeś?“ (Aantoni Tronina (red.), *Psalterz Biblii Greckiej*, Lublin: Redakcja Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996, p. 45).

¹³² Prašymas πρόσχες μοι yra hebrajiško teksto perdavimas (MT ir Qumran), tačiau nėra joks ekvivalentas. Jis pavartotas dar kartą tos pačios psalmės 20 eilutėje ir kelis kartus psalmių pradžioje (*Ps* 5, 3; 16, 1; 54, 3); plg. Martin Karrer, Wolfgang Kraus (Hrsg.), *Septuaginta Deutsch*, Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament, t. II: *Psalmen bis Daniel*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2011, p. 1553.

¹³³ Žodžių junginys εἰς τί Naujajame Testamente randamas penkis kartus (*Mt* 14, 31; 26, 8; *Mk* 14, 4; 15, 34; *Apd* 19, 3), Septuagintoje pavartotas tik vieną kartą: ὁθεν ἀπολαβὼν ὁ Πτολεμαῖος εἰς τι περίστulon ὡς ἀναψύξοντα τὸν βασιλέα μετέθηκεν (*2 Mak* 4, 46); plg. Kurt Aland (Hrsg.), „Vollständige Konkordanz zum Griechischen Neuen Testament“, p. 329–337; Edwin Hatch, Henry A. Redpath (ed.), *A Concordance to The Septuagint, and the other Greek Versions of The Old Testament (Including The Apocryphal Books)*, t. I: A–I, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1975, p. 405.

¹³⁴ Žodžių junginys ἵνα τί Naujajame Testamente pavartotas tik vieną kartą (*Jn* 16, 30), o Septuagintoje 142 kartus; plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 560; Edwin Hatch, Henry A. Redpath (ed.), *op. cit.*, p. 686.

¹³⁵ Plg. Paul Foster (ed.), „The Gospel of Peter, Introduction, Critical Edition and Commentary“, in: Stanley E. Porter, Wendy J. Porter (ed.), *Texts and Editions for New Testament Study*, t. 4, Leiden–Boston: Brill, 2010, p. 183; Marek Starowieyski (red.), *Apokryfy Nowego Testamentu, Ewangelie Apokryficzne*, d. 2: *Św. Józef i św. Jan Chrzciel, Męka i zmartwychwstanie Jezusa, Wniebowzięcie Maryi*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2003, p. 619.

Junginio ὠνειδισάς με¹³⁶ skaitymas D^{gr} (*exprobasti me it^c, me in opprobrium dedisti itⁱ, me maledixisti it^k*) „tu pašiepei, tyčiojaisi iš manęs“¹³⁷ gali būti padarytas perrašinėtojo, kuris įsižeidė dėl ἐγκατέλιπες με, turėdamas galvoje ζαφθανί kaip z‘āptānī transliteraciją (aram. z‘āp ‘šaukti, rėkti’)¹³⁸.

Bezoso kodeksas ir kiti Vakarų liudininkai skaitė (c, i, k, syr^h, Porphyry) ὠνειδισας ‘paniekimai/pažeminai’ dažniau nei ἐγκατέλιπες¹³⁹ ‘palikai/apleidai’. Adolfas von Harnackas pritaria, kad toks teksto variantas yra originalus, kadangi sutarimas tarp Bezoso, Porphyry kodeksų ir senųjų lotyniškų rankraščių patvirtina platų jo paplitimą II a., ir lengviau yra paaiškinti virsmą perrašinėjimo metu į ἐγκατέλιπες, nei asimiliaciją Mt 27, 46 ir Ps 22, 1 (21, 2 LXX) ar virsmą į ὠνειδισας. Triuškinantis teksto akivaizdumas, nepaisant to, yra žodžio ἐγκατέλιπες naudai. Bartas Ehrmanas teigia, kad ortodoksų raštininkai galėjo pakeisti tekstą, nes jis buvo vartojamas gnostikų palaikant jų požiūrį, jog nuo kryžiaus iš žmogiškojo Jėzaus sugrįžo dieviškasis Kristus¹⁴⁰. Bezoso kodekso skaitymas D^{gr}, remiamas keleto kitų Vakarų liudininkų, ὠνειδισάς με („[kodėl] man priekaištauji [arba tyčiojiesi] iš manęs?“¹⁴¹) galėjo būti pakeistas į įprastą vartojimą tiems, kurie galėjo nesuprasti, kodėl Dievas paliko Jėzų ant kryžiaus¹⁴².

Posakis Ελωι ελωι λεμα σαβαχθανι gali būti paaiškinamas kaip mirtinios raudos antrinė interpretacija: ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφείς φωνὴν μεγάλην ἐξέπνευσεν – „O Jėzus, išleidęs didelį garsą, iškvėpė dvasią“ (Mk 15, 37).

Aprašęs Jėzaus skausmingos kančios raudos aplinkybes Mk 15, 33–34a („visą kraštą apgaubė tamsa“, „iki devintos valandos“, „sušuko didžiu balsu“), Morkus tęsia cituodamas Jėzaus žodžius (Mk 15, 34b). Tai yra įžanginė

¹³⁶ „34 [B] ἐγκατέλιπες με x B (L 083 565 892 1424 ἐγκατέλειπες **by itacism**) Ψ 059 2427 vg^{copsa, bo, fay} arm eth geo Diatessaron^{arm} Ptolemy^{acc. to Irenaeus gr} Justin Eusebius // με ἐγκατέλιπες (see Mt 27.46) (A E G ἐγκατέλειπες **by itacism**) C Δ Θ 0233 f¹ f¹³ 28 (33 ἐγκατέλιπας) 157 180 205 579 597 700 1006 1010 1071 1241 1243 1292 1342 1505 **Byz** [F H (P ἐγκατέλιπας)] **Lect** it^{aur, d, ff2, l, n} vg^{mss} slav // ὠνειδισάς με D it^c (i), (k)“ (Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Allen Wikgren (ed.), *op. cit.*, p. 193).

¹³⁷ Plg. Walter Bauer, Frederick W. Danker (ed.), *op. cit.*, p. 710.

¹³⁸ Plg. Vincent Taylor, *op. cit.*, p. 593.

¹³⁹ Panašu, kad, ko gero, kopijuotojas pakeitė ἐγκατέλιπες με į Mato evangelijoje με ἐγκατέλιπες (Mt 27, 46), tada atitinkamai turėjo būti pakeistas ir με ἐγκατέλιπες į ἐγκατέλιπες με, kad atitiktų Septuagintą (Ps 22, 2); plg. Bruce M. Metzger, *op. cit.*, p. 100.

¹⁴⁰ Plg. Joel Marcus, *op. cit.*, p. 1055.

¹⁴¹ Plg. Michael Lattke, „ὠνειδίζω“, in: Horst Balz, Gerhard Schneider (Hrsg.), *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2011, p. 1265–1267.

¹⁴² Trejetas senųjų lotyniškųjų rankraščių grindžia kiekvienas savaip D^{gr} lekciją: *exprobasti me it^c, me in opprobrium dedisti itⁱ, ir me maledixisti it^k*; plg. Bruce M. Metzger, *op. cit.*, p. 100.

22 psalmės dalis, kurią Morkus perteikia aramėjiškai, tada išverčia į graikų kalbą, kuri atitinka LXX. Šia psalme anksčiau buvo užsiminta apie įvykių seką Jėzaus drabužių dalybose (Mk 15, 24; Ps 22, 18) ir pasityčiojimą iš nukryžiuotojo (Mk 15, 29–32; Ps 22, 6–8). Tai buvo interpretuota Antrosios Šventyklos periodu kaip teisiųjų kankinių pabaigos pranašystė. Psalmi besitęsiant maldautojas dar daugiau skundžiasi dėl staigaus Dievo nutolimo nuo jo („Kodėl tu toks tolimas, toli nuo mano maldos?.. Nebūk taip toli nuo manęs!“ Ps 22, 1b. 11), kas yra suprantama kaip apvaizdos stoka, o Morkus tai išreiškė „tamsumu“. Kaip pažymi Peteris Williamsas, todėl kai kas psalmės kontekste, atrodo, buvo atkurta cituojant pirmąją versiją¹⁴³.

Kai kurie egzegetai, pavyzdžiui, Rudolfas Peschas pažymi, kad 22 psalmė baigiasi pergalingai, paskelbiant apie Dievo viešpatavimo galutinę pergalę žemėje (Ps 22, 27–28)¹⁴⁴. Tačiau labiau panašu, kad tokią psalmės pabaigą Morkus įsivaizdavo pagal tai, kaip jis tęsia savo istoriją. Pergalinga pabaiga negali būti viršesnė nei kančios kupina pradžia Jėzaus raudos egzegezeje. Ši psalmė, kaip ir keletas kitų teisiųjų kankinių raudų (Ps 6; 31; 69; 71; 130), į pabaigą turi tranzitinį tašką, kai nusiskundimai virsta šloviniu, pasitikėjimu, kai maldautoją užvaldo jausmai, kurie negalimi pačioje pradžioje, tačiau ateina eigoje kalbant Dievo atliepą susirūpinusiems maldininkams. Pagal Morkų Jėzus cituoja ne 22 psalmės pabaigą, o jos pradžią, ir tai tik pradžioje tobulai sustiprina kančių agoniją, kurioje nukryžiuotasis atranda pats save¹⁴⁵.

IV. Pavieniai žodžiai ir junginiai. 1. ἐφφαθά (Mk 7, 34)¹⁴⁶. Pats Morkus paaiškina šį aramėjiзмą: ὁ ἔστιν, Διανοίχθῃτι ‘tai yra, atsiverk’¹⁴⁷, kuris

¹⁴³ Plg. Joel Marcus, *op. cit.*, p. 1063.

¹⁴⁴ Plg. Rudolf Pesch, *Das Markusevangelium*, t. I: *Kommentar zu Kap. 8, 27–16, 20*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1977, p. 494.

¹⁴⁵ Plg. Joel Marcus, *op. cit.*, p. 1064. Liuteronų ir reformatų teologai palaiko nuomonę, taip pat pritaria Dale, kad Jėzus kaip nusidėjėlių gynėjas buvo paliktas Tėvo, o tai nesuderinama su Dievo meile ir išskirtiniu Tėvo tikslu Jėzui, kuriam pavesta aiški tarnystė – nuodėmių atpirkimas. Interpretacija, kuri matoma paskutinėje tikėjimo kalbos raudoje, 22 psalmės šviesoje kaip visuma, yra tradicinio požiūrio reakcija, kai bijoma suklysti pasakyti kažką rimtai. Pasakymas ir per gilus, kad perprastum, bet yra keletas neadekvačių interpretacijų, kuriose jaučiamas sielvartas, kur Jėzus jaučia nuodėmių masto siaubą, kad kartais jo artumas ir bendrystė su Tėvu atrodo labai miglota; plg. Vincent Taylor, *op. cit.*, p. 594.

¹⁴⁶ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 162.

¹⁴⁷ ἐφφαθά – liepiamosios nuosakos aramėjų kalbos veiksmazodis, Naujajame Testamente verčiamas graikišku žodžiu διανοίγω (‘atidaryti, atidengti, atrakinti, atsiverti’); plg.

atitinka aramėjišką žodį *ʿpp^etāḥ* ‘atsiverk’. Atsižvelgiant į variantą *ἐφφεθά* (ⲛ ³D [W] latt sa)¹⁴⁸, kuris yra tapatus aramėjiškam žodžiui *ʿppāttāḥ* arba, mažiau tikėtina, hebrajiškam žodžiui *hippatāḥ*¹⁴⁹. Tai adresuota asmeniui, o ne ligonio kūno dalims – „Atsiverk!“ Tačiau keletą kartų rabinistinėje literatūroje pavartotas aramėjiškas žodis *ʿtpṯḥ* arba *ʿpṯḥ*, kuris pirmiausia suprantamas kaip kurio nors kūno organo atvėrimas¹⁵⁰. Matthew Blackas ir kiti įrodinėjo, kad *ἐφφαθά* yra aramėjiško žodžio *ʿeppataḥ* transliteracija, kuris yra žodžio *ʿithp^eʿel* arba *ʿithpāʿāl* imperatyvas iš *p^etāḥ*. Labiau vartojama forma *ʿeppataḥ*, bet *tav* akivaizdžiai asimiliavo į *peʿ/phe*¹⁵¹. Šią analizę sėkmingai atliko Jacobas Rabinovitzius, kuris mano, kad žodis *ἐφφαθά* kilęs iš hebrajiško *hippataḥ*, kuris yra tos pačios *Niphʿal* šaknies imperatyvas. Bet Blacko aramėjiško žodžio *ʿeppataḥ* versija yra artimesnė Morkaus *ἐφφαθά* nei Rabinovitziaus hebrajiškam *hippataḥ*. Rabinovitziaus pagrindiniam argumentui trūksta įrodymų, kad *tav* asimiliavo vakarų aramėjų kalboje, tačiau pagrindė Maxas Wilcozas, parodydamas formų *ʿetpataḥ* ir *ʿeppataḥ* kaitą (*Neofiti* and Vat. Ebr. 440 manuscripts of the fragmentary Targum on Gen 49, 1). Kai kurie mokslininkai teigia, kad išgydymų metu burtininkai (raganiai) paprastai ištardavo nesuprantamus žodžius. Vis dėlto čia Jėzus kalba aramėjų kalba, kurią mokėjo žydai ir pagony, gyvenantys Sirijos Palestinoje (plg. Mk 14, 36). Tiek žydai, tiek daugelis Sirijos Dekapolio regiono ne žydų tautų kalbėjo aramėjišku dialektu, todėl kalbant apie Jėzų, čia nėra nieko neįprasta dėl šios kalbos vartojimo. Tačiau Morkaus kalboje išlikę aramėjiški terminai reikalauja paaiškinimo, kadangi jis paprastai vertė Jėzaus žodžius į graikų kalbą. Čia jis laikėsi aramėjų kalbos, taip pat ir Mk 5, 41, dėl labai populiarus tikėjimo Jėzaus žodžiais. Milano ir Romos Bažnyčios jau ankstyvaisiais amžiais savo Krikšto liturgijose įvedė ceremoniją, vadinamą *Apertio* („atidarymas“), kurios metu vyskupas savo seilėmis

James Strong, *Grecko-Polski Słownik Stronga*, z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego, Warszawa: Vocatio, 2015, p. 330; Remigiusz Popowski, *op. cit.*, p. 248.

¹⁴⁸ Plg. Augustinus Merk (Hrsg.), *op. cit.*, p. 141.

¹⁴⁹ Plg. Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 79.

¹⁵⁰ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 17–18.

¹⁵¹ „Als Belege für Formen des *ʿithp^eʿel* / *ʿithpāʿāl* von *p^etāḥ* mit regressiver Assimilation t an das p kommen in Frage: Targum Neofiti 1 zu Gen 3, 7 (Randlesart) *wʿpṯḥw ʿjnnj trjḥwn* »und die Augen der beiden wurden geöffnet«, samaritanisches Targum zu Gen 7, 11 *wʿrbj šwmjḥ ʿpṯḥw* »und die Fenster des Himmels wurden geöffnet«, Fragmenten-Targum zu Gen 49, 1 (Rabbinerbibeln Venedig 1524/25 und Wien 1859, Londoner Polyglotte von 1657) *mn dj ʿpṯḥ ljḥ trʿ* »nachdem ihn die Tür geöffnet worden war« (Hans Peter Rüger, *op. cit.*, p. 79).

pažymėdavo kandidatų nosį ir ausis sakydamas: *Effeta*. Apeigos taikytos atsižadant velnio. Šis ritas užtvirtinamas žodžiais: „Pranyk, demone, Dievo teismas teateina“. Aramėjiško žodžio *effeta* išlikimas lotyniškoje ceremonijoje tik sustiprina manymą, kad žodis, vartotas originalo kalba, turėjo ypatingą galią¹⁵². Kurčnebylio išgydymo epizode aramėjizmą ἐφφαθα kaip *hapax legomenon* vartoja tik Morkus: καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν ἐστέναξεν καὶ λέγει αὐτῷ, Εφφαθα, ὅ ἐστιν, Διανοίχθητι – „Ir pakėlęs akis į dangų giliai atsikvėpė, ir sako jam: Efata, tai yra: „atsiverk!“ (Mk 7, 34)¹⁵³.

2. Ταλιθα κουμ (Mk 5, 41)¹⁵⁴. Morkus pats paaiškina šį aramėjizmą: ὅ ἐστιν μεθερμηνευόμενον Τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε – „tai yra verčiama: mergaite, tau sakau kelkis“ (Mk 5, 41b). Tiksliai yra atkuriamas aramėjiškas posakis *ṭālīʿta/ ṭlītaʿ qūm(ī)* – „Mergaite, kelkis!“¹⁵⁵ Pats aramėjizmas Ταλιθα κουμ graikiškuose tekstuose vartojamas įvairiuose rankraščiuose¹⁵⁶. Šią versiją liudija 269 rankraščiai, ταλιθα κουμ liudija 1321 rankraštis, ταβιθα (ταβηθα) κουμ liudija 25 rankraščiai, ταβιθα (ταβηθα) κουμ liudija 33 rankraščiai. Po vieną kartą liudija ταβληθα κουμ (1677), ταβλιθα κουμ (349), ταιθα κουμ (146C), τιθα κουμ (818), ραββι θαβιτα κουμ (05). Vartojant tik vieną žodį liudija ταβιθα (032), ταλιθα (971)¹⁵⁷.

Ταλιθα κουμ yra aramėjiško *ṭlītaʿ qūm* transliteracija. Kiti aramėjiškų žodžių pavyzdžiai randami Mk 3, 17; 7, 11. 34; 11, 9–10; 14, 36; 15, 22. 34. Luko evangelijoje iš šių nėra nė vieno išlikusio, Mato evangelija turi tik vieną (Mt 27, 33; Mk 15, 22: Γολγοθᾶ). Visais atvejais, išskyrus Mk 11, 9–10, Morkus verčia aramėjų kalbos žodžius pagonims (ne žydams) skaitytojams. *ṭlītaʿ* yra mot. g. žodžio *ṭālīʿa* ‘ėriukas’, ‘jaunuolis’ ir *qūm* yra vyr. g.

¹⁵² Plg. Joel Marcus, *Mark 1–8. A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven & London: Yale University Press, 2010, p. 474–475; Craig S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Redakcja naukowa wydania polskiego Krzysztof Bardski, Waldemar Chrostowski, Warszawa: Vocatio, 2017, p. 97.

¹⁵³ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *Vollständige Konkordanz zum Griechischen Neuen Testament*, t. I, d. 1, p. 449; Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 145; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 182.

¹⁵⁴ Plg. Robert Morgenthaler, *op. cit.*, p. 162–163.

¹⁵⁵ Plg. Hermann L. Strack, Paul Billerbeck, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵⁶ Ταλιθα κουμ A K Δ Θ, ταβιθα W (+ κουμ it), ραββι θαβιτα κουμ D; plg. Eberhard und Erwin Nestle, Barbara und Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger (Hrsg.), *op. cit.*, p. 122.

¹⁵⁷ Plg. Kurt Aland, Barbara Aland (Hrsg.), *Text und Textwert Der Griechischen Handschriften Des Neuen Testament*, IV: Die Synoptischen Evangelien, 1. Das Markusevangelium, t. 1–2: *Resultate Der Kollation und Hauptliste*, In Verbindung mit Klaus Wachter und Klaus Witte, Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1998, p. 142–144.

imperatyvas 'iškilti, pasirodyti'. Morkus vartoja deminutyvinį daiktavardį κοράσιον (Mk 5, 42; 6, 22. 28 (x2); Mt 9, 24–25; 14, 11), kilusį iš klasikinės graikų kalbos κόρη 'mergaitė, dukrelė'¹⁵⁸, kuris Septuagintoje taip pat vartojamas (Rut 2, 8 etc.)¹⁵⁹. Marie-Joseph Lagrange siūlo vyr. g. imperatyvą κουμ vartoti be giminės ir lygina su prancūziško žodžio *debout* 'stoti, atsi-stoti' vartojimu. Visai nenuostabu, kad daugelis manuskriptų (A K Δ Θ *et al.* f¹³ 22 28 565. 579. 700. 1071. *al. pler.* it vg sy^{pe hl}) pateikia kaip mot. g. κουμι (*qûmî*) arba to paties varianto, tačiau κουμ tikrai yra patikimiausia originalo versija. D (Bezobas majuskulinis kodeksas) skaitomas neįprastai ραββι θαβιτα. Julius Wellhausen tai aiškina kaip ραβιθα = *puella* 'mergaitė' iš-kraipymą – aramėjiškas variantas, kuris pakeičia mažiau dialektinę *ṭālita* formą. Kiti šaltiniai pateikia *thabitha* (b c i vg) ir *tabitha* (a ff l vg). *Apd* 9, 40 esanti painiava su Ταβιθά, ko gero, yra paprasčiausias paaiškinimas.

Aramėjų kalbos išsaugojimas Mk 5, 41 iš dalies yra dėl efekto, nes kalbant apie įvyksiantį stebuklą egzotiški svetimžodžiai sustiprina mistiškumo jausmą. Tik vienoje išgydymo istorijoje, kurioje Jėzaus žodžiai perteikiami aramėjiškai, yra pasakojama apie kurčnebylį (Mk 7, 31–37). Abiem atvejais (Mk 5, 41 ir 7, 31–37), kaip pažymi Gerardas Mussies, aramėjiški žodžiai yra žodinis bežodžio (nebylaus) išgydymo veiksmo atitikmuo, o Gerardas Theissenas teigia, kad magiškuose papirusuose draudimai tylėti dažnai atsiranda prieš okultinę formulę ar po jos, norint apsaugoti jų slaptumą¹⁶⁰. Išpūdin-ga paralelė yra su Filostrato istorija apie mirusios mergaitės atgaivinimą: „Jis paprasčiausiai palietė ją, pasakė jai keletą slaptų žodžių ir prikėlė (pa-žadino) ją, atrodančią mirusią“ (*Life of Apollonius of Tyana* IV, 45). Ši istorija ne tik pasidalija su mumis slaptų žodžių motyvais, bet ir parodo gydymo būdą, paliečiant mirusią mergaitę ir ją „pažadinant“ (prikeliant). Motyvų kombinacija yra tokia artima, kad sunku nesutikti su Peschu, jog ši istorija atgamina tipiškas antikines tikėjimo gydymo technikas. Johnas P. Meieris teigia, kad Filostratas kopijuoja Evangeliją, bet pripažįsta, jog negali patvir-tinti šios prielaidos tikrumo¹⁶¹.

¹⁵⁸ Plg. Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Revised and augmented throughout by Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and with the cooperation of many scholars, With a revised supplement, Oxford: Clarendon Press, 1996, p. 981.

¹⁵⁹ Plg. Takamitsu Muraoka, *op. cit.*, p. 408.

¹⁶⁰ Joel Marcus, *op. cit.*, p. 363.

¹⁶¹ Plg. Rudolf Pesch, *Das Markusevangelium*, t. I: *Einleitung und Kommentar zu Kap. 1, 1–8, 26*, Freiburg–Basel–Wien: Herder, 1976, p. 310; Joel Marcus, *op. cit.*, p. 363.

Morkus tik išsaugojo Jėzaus mergaitei ištartų aramėjiškų žodžių skambesį. Išskyrus Zebediejaus sūnų pravarde (3, 17) ir Jėzaus pasakytus žodžius (7, 34; 15, 34), tai yra vienintelis „logionas“, perduotas aramėjų kalba. Kaip liudija semitinio stiliaus elementai *tāljeta/ṭelīta' qûm(i)*, iš pradžių ši istorija pasakota aramėjų kalba. Vis dėlto verčiant ją į graikų kalbą, šis visagalis Jėzaus žodis tekste buvo išsaugotas aramėjų kalba. Šalia aramėjų kalbos yra matomas ir vertimas. Visiškai suprantama, kad tas žodis įkvėpė krikščionis ypatingam pasididžiavimui ir vilčiai, taip pat jame skambėjo pomirtinis Jėzaus įsakymas mirusiems krikščionims¹⁶².

Jayro dukters prikėlimo epizode tik Morkus vartoja šį aramėjizmą: καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου λέγει αὐτῇ, Ταλιθα κουμ, ὃ ἐστὶν μεθερμηνεύμενον Τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε – „Ir pastvėręs ranką vaikelio sako jai: Talita kum, tai yra verčiama: mergaite, tau sakau, kelkis“ (Mk 5, 41). Lukas, perpasakodamas savais žodžiais, laikosi Morkaus versijos: αὐτὸς δὲ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς ἐφώνησεν λέγων, Ἡ παῖς, ἔγειρε – „Jis gi pastvėręs ranką jos sušuko sakydamas: Vaikeli, kelkis“ (Lk 8, 54). Matas, atpasakodamas šią istoriją, vengia Jėzaus ištartų žodžių: ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος εἰσελθὼν ἐκράτησεν τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον – „Kada gi buvo išvaryta minia, įėjęs pastvėrė ranką jos, ir buvo prikelta mergaitė“ (Mt 9, 25)¹⁶³.

Pabaigai. Vis dėlto ne viskas, kas atitinka semitizmų idiomą, yra semitizmai, ir ne viskas, kas atrodo graikiška, yra tikroji graikų kalba. Yra gausu pavyzdžių, kad tai, kas nepriskiriama graikų kalbai, vis dėlto tapo gyvu posakiu ir pakeitė įprastinę idiomą, nes sutapo dėl semitinės vartosenos. Tam darė poveikį skirtingas autorių išsilavinimas – juo menkesnis, juo labiau jaučiama aramėjų kalbos įtaka¹⁶⁴.

Ši glausta Evangelijos pagal Morkų leksinių aramėjizmų filologinė analizė, atsižvelgianti ir į likusius sinoptikus, atskleidžia antrosios evangelijos tekstų ypatumus ir kalbinės genezės ištakas. Evangelijos tekste yra aptinkami asmenvardžių, vietovardžių, religinių posakių, pavienių žodžių ir žodžių junginių aramėjizmai. Evangelijos redakcijų įvairovė reikalauja išsamaus ir nuoseklaus kiekvienos leksemos tyrimo. Naujojo Testamento

¹⁶² Plg. Hugolin Langkammer, *Ewangelia według św. Marka: Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań–Warszawa: Pallottinum, 1977, p. 168.

¹⁶³ Plg. Kurt Aland (Hrsg.), *op. cit.*, p. 86; Ringvidas Sidaravičius (red.), *op. cit.*, p. 112–113.

¹⁶⁴ Plg. Friedrich Blass, Albert Debrunner, *op. cit.*, p. 4.

rankraščių gausa ir tekstologinės problemos kartais komplikuoja galutines išvadas, nors bendra Evangelijos pagal Morkų leksikos tendencija gali būti nusakoma remiantis sinoptinių evangelijų kontekstine visuma. Leksemų redagavimo istorija leidžia pamatyti kiekvienos leksemos konceptualią raidą, atvedančią prie jos etimologinių ištakų.

LEXICAL ARAMAISMS IN THE GOSPEL OF MARK COMPARED WITH THE SYNOPTIC TRADITION

Summary

Primitivised idioms are usually more susceptible to the influence of other languages. This is the reason why the foreign words in the New Testament also succumb to them; it seems to be an indicator of their connection with popular spoken language. Semitic elements often enhance more popular trends of language levels and trigger their influence in Jewish-Christian spheres. Vast differences in the educational level of the authors play an important role. The poorer the author's education, the stronger is the influence of the Aramaic language.

A concise philological analysis of lexical Aramaisms in the Gospel of Mark, taking into account the remaining synoptic, reveals textual peculiarities of the second gospel and the sources of linguistic genesis. The article continues literary genre approach to the Gospel of Mark. The focus is placed on existing Semitisms, that is, Aramaisms. They are compared with the synoptic tradition, and in individual cases with John's edition. The article deals with 21 lexical Aramaisms. These are primarily personal names, place names, religious sayings, and separate words and word combinations. These Aramaisms introduce the Jewish-Aramaic model and determine their phonetic lexicon. Editorial variety demands an exhaustive and consistent examination of the editing of each lexeme. Textological ambiguities sometimes complicate final conclusions, although the general trend of the lexis can be defined through a reliable support of the contextual whole. The editorial history of each lexeme is like peculiar archaeology that allows following its conceptual evolution that takes one back to the earliest etymological sources.

In this article an attempt was made to show the extent to which the text of the Gospel of Mark and implicit aspirations of its authors and editors can be identified with the lexicological world of other gospels.

Recenzijos

Irena Eglė Laumenskaitė,
KRIKŠČIONIŠKUMAS KAIP SOCIALINIŲ LAIKYSENŲ
VEIKSNYS TOTALITARINĖJE IR POSOVIETINĖJE
VISUOMENĖJE,
Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, 200 p., ISBN 978-9986-592-77-8.

Arūnas Streikus, Dalia Kristina Kuzmickaitė,
Vidmantas Šimkūnas,
IŠ SOVIETINĖS PATIRTIES Į LAISVĖS ERDVĘ:
VIENUOLIJOS LIETUVOJE XX A. ANTROJE PUSĖJE,
Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2015, 268 p., iliustr., ISBN 978-9986-592-75-4.

Paulius Subačius,
DVIDEŠIMT PENKERI RELIGINĖS LAISVĖS METAI,
1988–2013: KRIKŠČIONYS LIETUVOS VISUOMENĖJE PO
ATGIMIMO, t. 1–2,
Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, 1536 p., iliustr., ISBN 978-9986-592-78-5.

Alina Zavadzka,
DUSZPASTERSTWO POLSKIE NA WILEŃSZCZYŹNIE
W OKRESIE SOWIECKIM,
Białystok: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, 2017, 279 p., iliustr., ISBN 978-83-62357-18-5.

2015-ieji metai buvo Katalikų Bažnyčios patirties sovietmečiu tyrimų aukso metai, bent jau išspausdintų puslapių skaičiaus požiūriu. Bet ne vien jų. Priminsiu: Nerijos Putinaitės knyga¹ apie Lietuvoje vykusią ateizaciją sukėlė daug diskusijų ir kontroversijų, net sudomino Lietuvos kaimynus²,

¹ Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

² Dominik Wilczewski, „Litewskie rozliczenia z przeszłością – spór o książkę Neriji Putinaite“, in: <http://przegladbaltycki.pl/2572,litewskie-rozliczenia-przeszloscia-spor-o-ksiazke-neriji-putinaite.html>, (2018-06-06).

nors autorės įžvalgos apie religijos situaciją komunizmo laikais kiek mažiau rūpėjo ir jos oponentams, ir entuziastams; įdomiausia buvo ginčytis dėl dabartinio sovietinės epochos atminimo. Triukšmas prasiskverbė į akademinę terpę ir šiek tiek nustelbė kitus tais metais pasirodžiusius darbus, skirtus religijai, ypač katalikybei, sovietmečiu. Tai gal buvo viena iš priežasčių, kad net apimties rekordininkas – stambus Pauliaus Subačiaus dvitomis – liko mažiau pastebėtas³.

Nebandant spėlioti aplinkybių, kurios nulėmė tokį išpūdingą religijos sovietmečiu temos bumą, reikia tik priminti, kad nuo paskutinio šios tematikos pakilimo praėjo daugiau kaip penkiolika metų⁴. Trijų istorikų (Reginos Laukaitytės, Irenos Mikłaszewicz ir Arūno Streikaus) darbai laikytini „istoriškais“, gal ne tiek pagal išleidimo datą, kiek pagal autorių pasirinktą laiko perspektyvą: pagrindinis dėmesys sutelktas į sovietinį laikotarpį, kuris jų laikomas praeitimi, o galimos pastabos dėl sinchroniškos knygų rašymui dabarties tik paryškina ribą tarp to, kas buvo, ir to, kas dabar yra (pavyzdžiui, Laukaitytės knygoje). Paradoksalu, bet naujesniuose darbuose (ypač vaisingų 2015 m. leidiniuose) sovietmetis tarsi priartėjo prie mūsų laikų. Pavyzdžiui, Irena Eglė Laumenskaitė, žiūrėdama į savo respondentų biografijas, mato šių dviejų epochų – sovietinės ir posovietinės – beveik nenutrūkstamą tęstinumą⁵. Putinaitės knyga, nors apimties požiūriu daugiau vietos joje skirta praėjusiam laikotarpiui, buvo parašyta ir – dar svarbiau – perskaityta kaip dabartį aiškinanti analizė, panašiai kaip ir ankstesnės šios autorės publikacijos, ypač – *Nenutrūkusi styga*⁶. Iš pirmo žvilgsnio Subačiaus veikalas irgi orientuotas į šią dieną, tačiau skaitant atsiskleidžia epochų persiklojimas. Ketvirtis amžiaus, kuriam jis skiria savo naratyvą, yra parodomas kaip praeičiai priklausantis laikotarpis, kurio pagrindinis dėmuo – dar ankstesnio, t. y. sovietmečio, – palikimo įveika.

3 Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai, 1988–2013: Krikščionys Lietuvos visuomenėje po atgimimo*, t. 1–2, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

⁴ Regina Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997; Irena Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944–1965*, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2001; Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

⁵ Irena Eglė Laumenskaitė, *Krikščioniškumas kaip socialinių laikysenų veiksnys totalitarinėje ir posovietinėje visuomenėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015.

⁶ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

Šių dviejų perspektyvų išsiskyrimas – praeities link arba dabarties link – greičiausiai susijęs su autorių specialybe, darbo įpročiais, medžiagos analizavimo metodikos, pagaliau – rašymo stiliumi. Nieko tad keista, kad sociologė Laumenskaitė arba labiau publicistiškai nei moksliskai rašantis Subačius domisi sovietmečiu tiek, kiek tai reikalinga „mūsų laikų“ reiškiniams paaiškinti, o tik Streikus, kaip ir savo pirmojoje knygoje, taip ir dabar⁷ liko tikintis ir praktikuojantis istorikas, kuriam rūpi kaip ir kas buvo, o ne kas yra dabar ir kodėl yra taip, kaip yra. Jeigu taip, tai religijos sovietmečiu temos renesansas – gal tik optinė iliuzija. Realiai aiškinasi religijos, Bažnyčios ar tikėjimo situacija dabartiniais laikais, o sovietiniais – tik tiek, kiek būtina dabarčiai išsiaiškinti.

Galima, jau kiek atsargiau, įžiūrėti ir dar kiek įdomesnę sąsają (gal supimą) tarp laiko perspektyvos ir metodologiškai reiklaus bei politiškai vis dar sudėtingo lenkų tikinčiųjų klausimo traktuotės atskirose studijose. Į priekaištą, kad šios recenzijos autorė sureikšmindama būtent „tautinį“ klausimą vadovaujasi vien asmeniniu jautrumu, turiu gerą atsakymą. Pernai Balstogėje buvo išleista Alinos Zavadzkos knyga *Lenkų sielovada Vilniuje sovietmečiu (1944–1990) (Duszpasterstwo polskie na Wileńszczyźnie w okresie sowieckim)*⁸. Į šią publikaciją galima žiūrėti kaip į dar vieną sugrįžusio susidomėjimo religijos padėtimi ir Bažnyčios patirtimi sovietmečiu apraišką, ir gal visai vertėtų, kad ji Lietuvoje būtų bent pastebėta. Po Mikłaszewicz knygos tai yra dar vienas bandymas pasižiūrėti iš arčiau į lenkų tikinčiųjų padėtį ir laikyseną anais laikais. Zavadzkos prieiga – perdėm istoriška, fokusuojama ties sovietmečiu, kuris laikomas jau užskleista praeitimi. Tai tiesiog perskaitytos ar gautos medžiagos (at)pasakojimas, faktų ir reiškinių atrankai pasitelkiant chronologiją ir... intuiciją. Pastaroji greičiausiai paskatino skirti dėmesio įtampoms, konfliktams ir nesusipratimams tarp lenkų ir lietuvių tautybės katalikų, tačiau Zavadzkos knyga tikrai nėra tautinio konflikto Bažnyčioje rekonstrukcija. Pavyzdžiui, jos skyrius apie slapta veikiančias moterų vienuolijas (p. 134–144), suredaguotas ir nuvalytas nuo nereikalingo sentimentalizmo ir patoso, neblogai derėtų prie Streikaus su bendraautoriais veikalo apie vienuoliškąjį gyvenimą sovietmečiu, ypač kad lietuvių istorikas, regis, „lenkiškų“ kongregacijų temą tikslingai palieka kitiems tyrėjams.

⁷ Arūnas Streikus, Dalia Kristina Kuzmickaitė, Vidmantas Šimkūnas, *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę: Vienuolijos Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2015.

⁸ Alina Zavadzka, *Duszpasterstwo polskie na Wileńszczyźnie w okresie sowieckim*, Białystok: Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku, 2017.

Panašiai kaip Streikaus tyrime, čia naudojama ne vien archyvinė medžiaga, bet ir interviu su laikmečio liudytojais. Tai vertingas, originalus įnašas į Bažnyčios sovietmečiu patirties tyrimą. Autorė pakartotinai (p. 18, 180) nusiskundžia, kad nebuvo įsileista į Vilniaus arkivyskupijos archyvą ir dėl to tyrimo kokybė tapo ne tokia aukšta, kokia galėjo būti. Ne mažiau už pačią knygos temą įdomus klausimas: kodėl Zavadzka į Vilniaus arkivyskupijos archyvą nebuvo įsileista, nors Subačius ir Streikus (kaip nurodyta jų darbuose) juo galėjo pasinaudoti. Galima spėlioti, ar suveikė tautinis (ne)pasitikėjimas, ar gal nuostata, kad Bažnyčios istorija – „ne bobų reikalas“, o gal dar kas kita. Pagaliau, Katalikų Bažnyčia negarsi savo archyvų atvirumu ir prieinamumu...

Ne vien dėl Vilniaus kurijos archyvo neprieinamumo Zavadzkos publikacija ne tokia kokybiška, kokia galėjo būti. Ją silpnina labai nedėmesingas knygos redagavimas, nesilaikant jokių lietuviškų vietovardžių, asmenvardžių, organizacijų pavadinimų rašymo principų (pavyzdžiui, neaišku iš kur atsiradęs Žmogaus teisių gynimo katalikų komitetas (*Katolicki Komitet Obrony Praw Człowieka*), greičiausiai turėtas omenyje Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas, p. 132) ir pan. Dideliu iššūkiu autorei tapo „lenkų sielovados“ aptarimas Lietuvos Bažnyčios kontekste. Į jį gal būtų buvę lengviau atsakyti, jei Zavadzka būtų perskaičiusi būtent Streikaus su bendraautoriais 2015 m. veikalą, o jeigu to nespėjo – yra keli kad ir to paties autoriaus straipsniai.

Galiausiai istorikės daroma išvada, kad laikui bėgant lenkų sielovada tapo vis labiau (tik) lenkakalbė, nes buvo vykdoma lenkiškai pramokusių lietuvių kunigų (p. 180), skamba kaip kito tyrimo aidas, kurio autorius sovietinius Lietuvos vadovėlius ir laikraščius lenkiškai taip ir vadina – ne lenkiškosios, o lenkakalbės kultūros apraiškomis⁹. Skirstymas į lenkiškąją ir lenkakalbę žiniasklaidą dabar naudojamas politinėse diskusijose Lenkijoje. Autorės politinių pažiūrų vis dėlto aiškintis neverta, nes dėl visos painiavos kalta... istoriko dirbtuvė. Lyg ir viskas istoriškai teisinga: tyrimas apsiriboja Vilniaus kraštu (be papildomų apibrėžimų „savaime“ suprantamu kaip teritorija, kuri prieš karą buvo Lenkijos, o po jo – sovietų Lietuvos dalimi), kurio gyventojai ne-lietuviai katalikai, taip pat be dvejonės laikomi lenkais. Toks geografinis tyrimo lauko išskyrimas leidžia tyrėjui patogiai nesidomėti likusia Lietuvos dalimi, kur taip pat buvo lenkų (pavyzdžiui, Kaune)

⁹ Aleksander Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR, 1944–1989*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2001.

norinčių religines praktikas atlikti lenkų kalba, arba kur (kaip, pavyzdžiui, Kernavėje) ji buvo išlaikiusi „bažnytinės kalbos“ statusą, o tikintieji, kad ir laikantys save lietuviais, ją naudojo tradicinėse pridėtinėse pamaldose, per išpažintį ir pan. Šis reiškinys nebuvo svetimas ir Vilniaus krašte, kur lenkų kalba toli gražu ne visur buvo kasdienio ar formalaus bendravimo kalba, bet nuosekliai visur buvo vartojama bažnyčioje. Jam nagrinėti skirtumas tarp lenkiškumo ir lenkakalbiškumo būtų buvęs prasmingas. Jo nepastebėdama, nesvarstydama ir netirdama autorė tarsi grįžta į XIX a. ir priima tada atsiradusį lenko-kataliko įvaizdį už gryną pinigą.

Mintis suderinti Zavadzkos ir Streikaus tekstus buvo ne šiaip nuoroda į abiejų autorių metodologinį giminingumą, matomą nepaisant skirtumo tarp jų darbo patirties ir rašymo įgūdžių. Streikus pradžioje pabrėžia: „lenkiškai ir lietuviškai kalbančios tikinčiųjų bendruomenės Vilniuje sovietmečiu buvo visiškai izoliuotos viena nuo kitos, minėtos moterų vienuolijos taip pat gyveno gana uždara gyvenimą, nepalaikė jokių ryšių su mieste veikusiomis lietuviškomis moterų vienuolijomis, mieste dirbusiais lietuvių kunigais, lietuviškosios Vilniaus arkivyskupijos dalies bažnytine administracija“ (p. 39). Streikaus analizėje lenkiškų vienuolių ir vienuolių tema matoma, netgi kiek aptariama, bet ji netiriama, o tiriami tik „lietuviški“ vienuolynai. Ir Zavadzkos išvada apie lenkakalbę sielovadą (vietoj pageidautinos „lenkiškosios“) bei jos atliktos rekonstrukcijos silpnas įsišaknijimas Lietuvos kontekste, ir Streikaus pasirinkimas tirti tik vieną iš „izoliuotų“ terpių rodo ne vien istorikams būdingą sekimą šaltiniais (kurie juk atsiradavo tose „izoliuotose terpėse“). Tai empirikos nesuproleminimas, stebimos istorinės situacijos laikymas „savaime suprantama“: dviejų tautinių bendruomenių ar terpių Lietuvos Bažnyčioje izoliuotumas autorių suvokiamas kaip ano meto normalybė, kuri leidžia tyrėjui apsiriboti tik „savos“ dalies nagrinėjimu. O ten, kur dalykai savaime suprantami – mokslinis žinių kaupimas baigiasi. Šiuo konkrečiu atveju lieka neišaiškintas paradoksas: lietuviams vienuoliams ir vienuolėms arčiau buvo į Kazachstaną ar Sibirą negu į Eišiškes ar Nemenčinę. Keista, kad tyrėjams nekeista, jog esant labai ribotiems resursams rasti pašaukimų ir juos išugdyti, lenkakalbė terpė vis dėlto laikėsi tautiškai izoliuoto veikimo strategijos. Dviejų analizių, Streikaus ir Zavadzkos, sudėjimas kartu leistų tą paradoksalumą išvelgti, bet nebūtina – jį išaiškinti. Tam reiktų kritiško abiem autoriams bendrų dalykų (metodo, prieigos ir prielaidos, jog istorinis izoliuotų tautinių terpių Bažnyčioje egzistavimas leidžia tyrėjui rinktis vieną iš jų tyrimui) peržiūrėjimo.

Tenka grįžti prie įvadinės pastabos, kad dėmesio nukreipimas į dabartį leidžia geriau „pamatyti“ tokias metodologiškai reiklias problemas, kaip, pavyzdžiui, lenkų tikinčiųjų klausimas Lietuvos Bažnyčioje. Šios tendencijos buvimą kiek paneigia jau minėtas, prieš keliolika metų pasirodęs Mikłaszewicz veikalas. Ji analizuoja visos Bažnyčios Lietuvoje praeitį (iki 1965 m.) ir nė neužsimena apie laikotarpį po 1990 m. Paskutiniame knygos skyriuje Mikłaszewicz aptaria lenkų sielovadą kaip specifinę Lietuvos Katalikų Bažnyčios problemą, atsižvelgdama ir lenkų mažumos santykių su sovietų valdžia foną. Taip struktūruodama savo darbą, Mikłaszewicz įveikia nekontekstualumo problemą, kuri galioja Zavadzkos tyrimui. Kaip jau buvo minėta, naujesnio darbo autorė galėjo ją įveikti ir kitaip, žvelgiant į lenkiškumo problemą visoje ano meto Lietuvos Bažnyčioje, bet tokio kelio nepasirinko.

Jo nesirinko ir Paulius Subačius, plačiu žvilgsniu siekiantis aprėpti visą Lietuvos Bažnyčią. Jam, kaip ir Zavadzkai, „lenkų problema“ yra lokali, susiveda į dviejų vyskupijų – „lenkiškosios“ ir „lietuviškosios“ – buvimą vienoje Vilniaus arkivyskupijoje po 1988 m. (p. 363). Jo požiūriu ši problema atrodo tarsi laikina. Ją aptardamas autorius nebando klausti, „kelios“ vyskupijos buvo Vilniaus krašte prie sovietų, nors kitose plotmėse (pavyzdžiui, inteligentijos požiūriu į Bažnyčią, jos santykių su pasaulietine valdžia) ieško ir aiškiai randa sovietmetyje glūdinčias reiškinių šaknis.

Apskritai Subačiaus laiko perspektyva sutampa su Laumenskaitės epochų testinumo prielaida: abu autorius sovietmetis domina tiek, kiek jis paaiškina posovietmetį. Tačiau Laumenskaitė į savo tyrimą įtraukia ir lenkus, nes taip „išeina“ iš statistikos ir to reikalauja pasirinktas metodas (p. 74). Tuo tarpu Subačiui ši tema tiesiog svarbi, ir todėl aptariama, tačiau kaip atrenkamos „svarbios“ temos – autorius niekur nenurodo. Jo pasirinktam žanrui gal tai ir nebūtina – tai pasakojimas, o ne analizė, rašoma taikant apibrėžtus metodus ar prieigas. Subačiaus dvitomis stiliumi kiek primena XX a. pradžioje įsitvirtinusį valstybių politinių istorijų kanoną, kur chronologiškai papasakojama vyriausybės vidaus ir užsienio politika, o po to pridamos kitos mažiau politinės, kartu ir mažiau svarbios temos (kultūra ir menas, ekonomika, moderniuose variantuose – visuomenės raida). Autorius paprastai (kaip ir šiuo atveju) užima poziciją „iš vidaus“. Toks naratyvo suplanavimas pasiteisino rašant apie Bažnyčią, kuri yra institucija, daug kam primenanti valstybę. Subačiaus pasakojime šalia svarbiausių hierarchų (autorius tokiais laiko Vilniaus ir Kauno metropolitus) veiksmų ir sprendimų, proporcingai nei įprastoje politinėje istorijoje, daugiau vietos

užima pridėtinės temos (švietimas, karitatyvinė veikla, žiniasklaida, muzika ir menas, tautiniai santykiai). Lenkų problema aptariama tiesiog kaip dar viena, siaura pridėtinė tema – specifinė, lokalinė Vilniaus arkivyskupijos problema (p. 364–385).

Subačiaus pasirinktas žanras atriša autoriui rankas ir neriboja nei teksto apimties, nei svarbių faktų ir reiškinių atrankos kriterijų požiūriu. Taip parašytas tekstas gali būti „normaliam“ skaitytojui įdomesnis ir įtikinamesnis už tokį, kurio autoriaus prioritetas – mokslinis tikslumas ir patikrinamumas. O jeigu išdėstytos mintys ar teiginiai kur nors neįtikina? Vis dar galima gintis argumentuojant, kad tai tik autoriaus nuomonė ar subjektyvi rekonstrukcija. Turbūt to ir nereikia, nes Subačiaus veikalas pats apsigina dėl nuorodų gausumo (sunku jas visas sekti, o kur dar tikrinti) ir dėl autoriaus gebėjimo žodžiu suvaldyti medžiagos gausumą. Sąmoningas subjektyvumas (p. 19), būdingas šiai knygai, reiškia ne vien tikslingai pasirinktą poziciją (iš Bažnyčios vidaus), bet ir autoriaus asmeninę kaip budraus stebėtojo, o gal ir dalyvio patirtį daugelyje aprašomų įvykių ir situacijų.

Tačiau žanro kalavijas dviašmenis, jis atriša rankas ir galimam kritikui: nesant aiškių kriterijų ar nuoseklaus metodo, šis dvitomis tarsi leidžiasi vertinamas „patinka“ ar „nepatinka“ masteliu. Čia vėlgi autoriaus pusėn stoja įdėtas darbas ir publikacijos apimtis: mat norint reikšti kad ir subjektyvias nuomones, būtina visą veikalą nuosekliai perskaityti. Turint omenyje šį reikalavimą, nuomones ir vertinimus man tenka pasilikti sau.

Žinoma, galima didžiulį Subačiaus dvitomį tik pavartyti tarsi savotišką leksikoną, informacijos rinkinį, kur gali patikrinti kokią užmirštą svarbaus įvykio datą, rasti žinių apie Bažnyčią svarbų žmogų ar pasitikslinti statistinius duomenis. Pavartymo neužteks norint polemizuoti su *Dvidešimt penkeriais religinės laisvės metais* ne tik kaip su Bažnyčios Lietuvoje istorija, bet ir kaip su Bažnyčios savirefleksija. Veikalas įdomus interpretacijų ir vertinimų požiūriu visų pirma tiems, kurie stipriai, o dar geriau – asmeniškai angažuoti Bažnyčios reikaluose (nesvarbu, palankiai ar neigiamai). Subačiaus svarstymai apie sekuliariąją visuomenę ir Bažnyčią puikiai parodo, kad toks susidomėjimas Lietuvoje yra gana elitinis. Bažnyčios autorefleksija „iš vidaus“ mažiau padės tiems, kurie ieškotų atsakymo kaip Bažnyčia veikė Lietuvos visuomenėje: kiek visos šalies mastu prisidėjo sprendžiant socialines problemas, ar įtakojo intelektualus, verslininkus ir politikus, kaip sudalyvavo greitame Lietuvos europėjimo procese, pagaliau – kiek ir kuria kryptimi ji buvo ir tautinių įtampų katalizatorius.

Visuomenės matmenį parodo Laumenskaitė. Jos ir Subačiaus veikalai, regis, papildė vienas kitą. Laumenskaitės sociologinė dirbtuvė, ypač kiekybinių metodų panaudojimas leidžia matyti visuomenę ir joje – Bažnyčią/religiją. Šią visuomenę tyrėja vadina posttotalitarine, o tai savotiškas komplimentas komunizmui Lietuvoje, nes sniečkinis režimas, netgi to norėdamas, savo valdžios stiprumu ir kontrolės mastais nė iš tolo negalėtų lygiuotis į tikrus totalitarizmus – Hitlerio ar Stalino. Jau vien toks laisvas požiūris į „titulinę“ sąvoką rodo, kad Laumenskaitei rūpi praeitis tiek, kiek ji sąlygoja dabartį. Statistiniai duomenys tiesiog rodo, kad Lietuvos lenkai labiau tapatinasi su katalikybe, dažniau lanko bažnyčią ir eina išpažinties. Laumenskaitė, nuosekli kiekybinių ir kokybinių metodų derinimo šalininkė, rinkdama biografinius interviu savo analizei apklausė ir lenkus. Ne todėl, kad tai problemiška ar atskira grupė Lietuvos Katalikų Bažnyčioje ar konkrečiame regione, o dėl jų specifinės religinės socializacijos visos visuomenės fone.

Daiva Kristina Kuzmickaitė ir Vidmantas Šimkūnas stebėdami tos pačios visuomenės labai siaurą, specifinę dalį (vienuolius ir vienuolijas) tuo pačiu laikotarpiu, nei lenkų problemos (kaip Subačius), nei specifikos (kaip Laumenskaitė) nemato. Kuzmickaitė ir Šimkūnas (Streikaus bendradarbiai ir knygos *Iš sovietinės patirties į laisvės erdvę* bendra autoriai) laisvėjančių vienuolių patirtyje tautinės izoliacijos reiškiniu, Streikaus atpažinto sovietmetyje, taip pat neįžvelgia. Jį mato iš mūsų dienų pozicijos procesus analizuojantis Subačius, tuo tarpu šie autoriai, regis, seka knygos pradžioje Streikaus padarytu bendru pasirinkimu nagrinėti tik „lietuvių“ Bažnyčios situaciją.

Pagaliau reikėtų pabandyti atsakyti į klausimą, ar iš tikrųjų istoriko žvilgsnis labiau linkęs „nematyti lenkų“, o dabarties stebėtojai mato juos geriau. Jeigu atmesime samokslo teorijoms giminingus atsakymus, pavyzdžiui, kad neva lietuvių istorikai linkę nutylėti tautinės mažumos buvimą Bažnyčioje, norėdami ją dar labiau lituanizuoti, tai galima pastebėti, jog tyrimų metodų ir empirinio lauko apibrėžimo srityje prieitos kelios ribos, ties kuriomis gali prasidėti geresnis skirtingų, iki šiol mažiau „matomų“ Bažnyčios ir tikinčiųjų patirties aspektų pažinimas. Lenkų klausimas – tik pavyzdys. Kokios gi tos ribos?

Pirma, be perdėto atsargumo sukuriama ir naudojami šaltiniai, į kuriuos istorikai dar neseniai žiūrėjo itin įtariai – įvykių ir procesų dalyvių liudijimai. Juos užrašė ir panaudojo visų aptariamų knygų autoriai. Tokio pobūdžio medžiagos įvertinimą rodo ir tyrėjų sugrįžimas prie seniai surinktų

interviu prieš dvidešimt metų vykdytam *Aufbruch* projektui (jais savo knygoje naudojos Laumenskaitė, Streikus ir Subačius). Iššūkiu lieka ne savos grupės prisiminimų užrašymas. Tikslingai kalbu apie priklausymo skirtingoms grupėms (lenkų ir lietuvių), o ne apie kalbos barjerą, nes pastarojo tarp lenkų ir lietuvių tikinčiųjų Lietuvoje realiai nėra (jeigu vyresnio amžiaus žmonės ir nemoka lietuviškai, visuomet galima pasitelkti rusų kalbą).

Antra, atrodo, prieita ir prie empirinės ribos. Sukauptos žinios, panaudoti šaltiniai ir mokslinis įdirbis tiek gausūs, kad tyrimų plėtra bendradarbiaujant su mokslininkais iš kitų šalių atrodo labiau būtinybė negu prabanga. Tai rodo ne vien Zavadzkos ir Streikaus tekstų netikėtas ir neplanuotas darnumas: juos sudėję turėtume tarsi abiejų Vilniaus arkivyskupijos „vyskupijų“ vaizdą. Kita vertus, tyrėjai grįžo prie *Aufbruch* projekto tyrimo medžiagos, kuris iš esmės buvo planuotas kaip lyginamasis. Tai tik pavyzdys, kad lyginamoji perspektyva padeda kelti originalius klausimus, ieškoti skirtingų metodų ir juos derinti, o taip sukaupia medžiaga ir jos analizės išvados turi didelę išliekamąją vertę.

Trečia, aptartuose tyrimuose aiškiai justi tarpdiscipliniškumo iššūkis. Kad tiriant sovietmetį verta peržengti savos disciplinos ribas, parodė prieš kelerius metus labai vaisingas sociologų ir istorikų bendradarbiavimas Sąjūdžio ištakų paieškose¹⁰. Streikaus, Kuzmickaitės ir Šimkūno knygoje tarpdiscipliniškumas – labai formalus. Zavadzkos studija atskleidžia, kiek svarbus iki šiol gana apleistas tyrimų laukas – mikroistorija, besikoncentruojanti ties vietove ar parapija. Tyrėjos tarpdiscipliniškumo nė nesiekta, todėl nusileidimas į mikrosocialinį lygį nebuvo sėkmingas. Ir negalėjo būti, nes jis kaip tik ir reikalauja istorikų, sociologų, etnografų, gal net ekonomistų bendradarbiavimo.

Pabaigai – pasiteisinimas: labai stengiausi nenusižengti svarbiam recenzijų rašymo principui, kuris reikalauja nevertinti to, kas knygoje neparašyta. Tiesiog bijau išgirsti tipiską pastabą, adresuojamą jam nusižengusiems knygų apžvalgininkams: „O tu paimk ir pats/pati parašyk“. Garbės žodis, lenkų tikinčiųjų problemos sureikšminimas man buvo tik priemonė pasižiūrėti į visas aptartas knygas vienu kampu, o ne pretekstas ką nors kritikuoti dėl jos neišnagrinėjimo.

Esu įsitikinusi, kad visų aptartų knygų pasirodymas užpildė spragą, kurią pastebėjo Arūnas Streikus: „gilinantis į vėlyvuoju sovietmečiu Lietu-

¹⁰ *Sąjūdžio ištakų paieškant: Nepriklausomųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Ainė Ramonaitė ir Jūratė Kavaliauskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

voje vykusius procesus, tiek ir svarstant posovietinių transformacijų prasmę, religinis matmuo dažnai nėra vertinamas arba iš viso ignoruojamas“ (p. 10). Savo religinės, nesekuliarios orientacijos neslepiančys tyrėjai plačiai išnagrinėjo problemą, kurią – greičiausiai dėl asmeninio jautrumo ar pasaulėžiūrinio nusistatymo – „praleido“ religijai abejingi mokslininkai. Kartu išryškėjo tendencija, dėl kurios šiaip dinamiški Lietuvos sovietmečio tyrimai gali prarasti dalį savo įdomumo ir veržlumo: štai katalikai tirs katalikus, parmazonai – parmazonus, lenkai – lenkus, gėjai – gėjus, o moterys – moteris. Pripažinkite – šiek tiek monotoniška.

KATARZYNA KORZENIEWSKA

In memoriam

ATGAILOS REGULINIŲ KANAUNINKŲ VIENUOLIO MYKOLO GIEDRAIČIO KULTO ŽENKLAI LIETUVOJE

In memoriam

Mykolui Jonui Henrikui Giedraičiui
(1929-01-25 – 2017-12-29)

Didžiojoje Britanijoje, Oksforde, 2017 metams baigiantis į Amžinybę iškeliavo Mykolas Jonas Henrikas Giedraitis (Michał Jan Henryk Giedroyc), Lietuvos didžiojo kunigaikščio 4-ojo laipsnio ordino kavalierius, dvidešimt pirmosios kartos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščių Giedraičių giminės palikuonis.

Giedraičiai, kilę iš XIII–XIV a. sritinių kunigaikščių, amžiams bėgant tapo viena iš įtakingiausių LDK didikų giminių, kurios įnašas į valstybės ir visuomenės raidą kol kas tebėra tyrėjų deramai neįvertintas. Kunigaikščiai Giedraičiai ryškų pėdsaką paliko visų pirma Katalikų Bažnyčios istorijoje. XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje Žemaičių vyskupiją valdė Merkelis Giedraitis (1536–1609), vienas žymiausių Katalikų Bažnyčios vyskupų-reformatorių Lietuvoje. Mokėsis Karaliaučiaus, Vitenbergo ir Tiubingeno universitetuose ir įgijęs tiems laikams gerą išsilavinimą, į Žemaičių vyskopus įšventintas Merkelis Gieraitis aktyviai įsitraukė į Bažnyčios atnaujinimą pagal Tridento Susirinkimo nuostatus. Siekdamas Bažnyčią priartinti prie lietuvių kultūros, rūpinosi, kad vyskupijos parapijose būtų vartojama lietuvių kalba, pats lietuviškai sakė pamokslus. Vyskupas Merkelis Giedraitis globojo Mikalojų Daukšą, savo lėšomis išleido jo į lietuvių kalbą išverstą Jakobo Wujeko *Postilę* (1599). Tyrėjai yra atkreipę dėmesį, kad kaip Ponų Tarybos narys jis pasisakė už LDK valstybinį savarankiškumą. Žemaičiuose vyskupavo ir Juozapas Arnulfas Giedraitis (1754–1838), Naujojo Testamento į lietuvių kalbą vertėjas, ryški XIX a. žemaičių lituanistinio sąjūdžio asmenybė. Vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio koadjutoriumi buvo Ignas Giedraitis. Kunigų iš kunigaikščių Giedraičių giminės būta tiek Žemaičių, tiek Vilniaus vyskupijų parapijose. Nemažai jų įvairiais laikotarpiais ėjo vyskupijų katedrų kapitulų kanauninkų ir prelatų pareigas. Antai XVIII a.

pabaigoje Žemaičių vyskupiją valdęs Steponas Jonas Giedraitis (1730–1802) ne vienerius metus buvo ir Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prelatas prepozitorius. Į Katalikų Bažnyčios palaimintuosius keliamas XV a. atgailos regulinių kanauninkų¹, Lietuvoje žinomų „baltųjų augustinų“² vardu, vienuolis Mykolas Giedraitis (1425?–1485) taip pat yra kildinamas iš kuni-gaiškčių Giedraičių.

Mykolas Giedraitis savo pareigą laikė ne tik tęsti giminės tradiciją, puoselėjant giminėje XV a. vienuolio atminimą, bet ir prisidėti prie jo kulto sklaidos XX a. antros pusės ir XXI a. pirmų dešimtmečių visuomenėje. Jo įnašą į XX a. pabaigoje naujai pradėtą pamaldaus Viduramžių vienuolio kulto oficialaus pripažinimo procesą sunku būtų pervertinti (žr. žemiau). Akivaizdu, kad su šiuo pamaldžiu protėviu Mykolą Giedraitį siejo ne tik bendras vardas, bet ir itin stiprūs dvasiniai saitai.

Savo žemiškąją kelionę 2017 m. gruodžio 29 d. baigęs Mykolas Jonas Henrikas Giedraitis gimė 1929 m. sausio 25 d. Lobzove prie Derečino (dab. Vakarų Baltarusija) teisininko, Lenkijos senatoriaus Tadeuszo Giedroyc'o (Tadas Giedraitis) ir Annos Dunin-Szostakowskos (Ona Šostakauskaitė) šeimoje. Jų sūnus Mykolas po daugelio metų iš naujo užmezgęs ryšius su savo istorine Tėvyne ir reguliariai lankydamasis garsios savo giminės kadaise buvusių rezidencijų vietose prisistatydavo esąs lietuvių kilmės lenkas. Savo bičiulių Lietuvoje primygtinai prašydavo vadinti jį Mykolu, o lietuviškuose tekstuose pasirinko rašyti lietuvišką vardo ir pavardės formą. Vardas Mykolas Giedraičių giminėje nėra dažnas, tad galima tik spėlioti, ar tėvai tikslingai bus sūnui parinkę pamaldaus protėvio vardą, ar būta ir kitų aplinkybių.

Pirmąkart į Lietuvą Mykolas Giedraitis atvyko 1989 m. kaip vizituo-jantis Vilniaus pedagoginio instituto (1992 m. pervadintas į Vilniaus peda-goginį universitetą, 2011 m. – į Lietuvos edukologijos universitetą, 2018 m.

¹ Oficialus vienuolijos pavadinimas – *Ordo Canonorum Regularium S. Mariae de Metro [vel Demetri] de Urbe de Poenitentia Beatorum Martyrum*. Tai Romoje XII ar XIII a. prie Švč. Mergelės Marijos garbei skirtos bažnyčios, žinomos de Metro (vel Demetri) vardu, įsteigta vienuolija. Lietuvių istoriografijoje vartojamas oficialus pavadinimo trumpinys įvairuoja. Dažniausiai vartojami Regulinių atgailos kanauninkų, Atgailos kanauninkų, Atgailos regulinių kanauninkų pavadinimai. Šiame tekste pasirinktas Atgailos regulinių kanauninkų pavadinimas, akcentuojantis į oficialų pavadinimą iškeltą vieną iš pagrindinių šios vienuolijos praktikuotos regulos bruožų – atgailą.

² Populiarus vienuolijos pavadinimas taip pat įvairuoja priklausomai nuo šalies, kurioje buvo/yra šios vienuolijos vienuolynai. Lietuvoje paplitusio „baltųjų augustinų“ pavadinimo kilmė sietina su vienuolyno regula ir apsiausto spalva. Tuo tarpu Lenkijoje šios vienuolijos vienuoliai buvo žinomi „markų“ (vienuolynas buvo prie Šv. Morkaus bažnyčios Krokuvoje) arba „raguotaisiais“ (lot. *cornuti*, *cornutenses*; nešiojamų berečių formos) vardais.

uždarytas pertvarkant Lietuvos švietimo sistemą) profesorius. Kitais metais vėl lankėsi. Džiaugėsi galįs drauge atvykusiems artimiesiems parodyti buvusias kunigaikščių Giedraičių žemes Lietuvoje. Ypač mieli tapo Videniškiai, kur gyventa ne vienos kunigaikščių Giedraičių kartos, kur netoli miestelio iki šiol išlikę pylimų pėdsakai ir senų pastatų griuvėsiai bylote byloja apie turtingą šios vietovės praeitį. Su Lietuva ir jos kultūriniu paveldu jį siejusį ypatingą ryšį Mykolas Giedraitis norėjo išsaugoti ir po mirties. Testamentu įteisinta valia amžinam poilsiui jis atgulė Videniškių Šv. Lauryno bažnyčios požemiuose. 2018 m. birželio 2 d. vykusios laidotuvių ceremonijos metu iš Didžiosios Britanijos artimųjų rūpesčiu ir lėšomis atvežta urna buvo padėta šioje bažnyčioje esančios giminės koplyčios kriptoje.

Mykolo tėvai, Tadas ir Ona Giedraičiai, Lobzove įsikūrė 1826 m., gimnaitėms seserims Elenai ir Marytei Palubinskaitėms (Paľubiński) šį ir Kočino dvarus bei jiems priklausiusias valdas perdavus tuomet jaunai šeimai bendros įpėdinystės teise. Mykolas Giedraitis augo savo dviejų vyresnių sesių, Onos ir Teresės, draugėje. Vaikystė, kaip ir daugumai prieškario vaikų, baigėsi anksti. Mykolui įžengus į savo antrąjį gyvenimo dešimtmetį, 1939 m. rugsėjo mėnesį NKVD suėmė tėvą. Sūnus daugiau jo nebematė. Lenkijos senatorius Tadas Giedraitis buvo sušaudytas Červenėje 1941 m. birželio 26 d. Senatoriaus šeima – žmona, dvi dukros ir sūnus – 1940 m. balandžio mėnesį buvo ištremta į Šiaurės Kazachstaną (Nikolajevka). Į Lobzovą nebuvo lemta grįžti. 1941 m. vasarį pritaikius amnestiją leista išvykti į Uzbekistaną, iš kur motina drauge su vaikais 1942 m. evakavosi su generolo Vladislovo Anderseno armija į Iraną. Čia Mykolas įstojo ir 1946 m. baigė Jaunųjų kadetų mokyklą. 1947 m. vasarą išvyko į Didžiąją Britaniją, kuri tapo jo antrąja Tėvyne. Tais pačiais metais pradėjo aeronautikos ir taikomosios matematikos studijas Londono universitete³. Universitetą baigė 1951 m., įgydamas lėktuvų konstrukcijos ir eksploatacijos inžinieriaus diplomą. Apsisprendęs likti Didžiojoje Britanijoje, 1954 m. tapo jos piliečiu. Baigdamas trečią savo amžiaus dešimtį, susipažino su būsima žmona Rosemary Virginia Anna Cumpston. Pasak Mykolo, jis tąkart sutiko savo antrąją pusę. Rosemary Mykolo asmenyje taip pat matė savo antrąją, jos žodžiais, „geresniąją pusę“. Tad nedvejodama savo ateities planus, susijusius su profesija, atidėjo į šalį

³ Apie šį savo gyvenimo etapą Mykolas Giedraitis yra parašęs ir išleidęs atsiminimus: Michał Giedroyc, *Grater's Edge: A Family's Epic Journey through Wartime Russia*, London: Bene Factum Publishing Ltd, 2010. Knyga išversta į lietuvių kalbą: Mykolas Giedraitis, *Ant kraterio krašto: Vienos šeimos kelionės epas per karo meto Rusiją*, iš anglų kalbos vertė Ana Vencloviėnė, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2013.

ir apsisprendė pasišvęsti šeimos gyvenimui⁴. Mykolas ir Rosemary susituo-
kė 1958 m. Žemiškojo gyvenimo keliu drauge ėjo kone šešis dešimtmečius.
Užaugino ir į gyvenimą išleido keturis vaikus, sūnų ir tris dukras: Mykolą
jaunesnįjį (Michal Graham Dowmant, g. 1959), Aną (Anna Catherine Astri-
de Louise, g. 1960), Mariją (Mary Rose Helen, g. 1963) ir Melaniją (Mela-
nie Clare Sophie, g. 1968).

Spėtina, kad iš tėvo paveldėtas Mykolo Giedraičio gebėjimas sumaniai
derinti rūpestį šeima ir tarnybos reikalus, Rosemary apsisprendimas atsisai-
kius profesinių ambicijų pasišvęsti šeimai, lėmė jo nuoseklų kilimą profes-
inės karjeros laiptais. Kaip lėktuvų konstrukcijos ir eksploatacijos specialistas
jis dirbo aviacijos pramonėje. Profesiniai interesai nuvedė į tolimąjį Hon-
kongą, kuris jau tuomet buvo vienas iš svarbiausių civilinės aviacijos cent-
rų. Į šią buvusią Britų imperijos koloniją tąkart Mykolas su jaunąja žmona
Rosemary ir pirmagimiu sūnumi Mykolu jaunesniu ju persikėlė keleriems
metams. Septintojo dešimtmečio viduryje Giedraičiai grįžo į Didžiąją Brita-
niją. Mykolas tęsė darbą kaip vadybininkas, įvairių firmų konsultantas aero-
nautikos srityje. Šalia to labai domėjosi istorijos mokslu. Iš pradžių, matyt,
mėgėjiškas pomėgis, inspiruotas noro gilintis į giminės istoriją, pamažu su-
brandino profesionalių studijų poreikį. Keletą metų vadovaujamas Liublino
katalikų universiteto (dab. Liublino Jono Pauliaus II katalikų universiteto)
profesoriaus, po karo į Didžiąją Britaniją emigravusio Paweł Skwarczyńs-
kio, Mykolas pradėjo gilintis į LDK viduramžius. 1979 m. šeimai persikėlus
gyventi į Oksfordą, tapo Oksfordo universiteto Orielo koledžo nariu ir kaip
nepriklausomas mokslininkas, glaudžiai susijęs su Universitetu, atsidėjo is-
torijos studijoms. Jautė pareigą domėtis savo giminės, kurioje apstu iškilių
asmenybių, istorija. Darė tai profesionaliai – yra parašęs straipsnių iš LDK
istorijos, spausdintų akademiniuose Didžiosios Britanijos, Lenkijos, Lietuvos
periodiniuose leidiniuose⁵. Yra sudaręs rankraščiu (tiksliau – mašinraščiu)
tebesančią Giedraičių giminės genealogiją⁶. Autoriaus padovanotus šio rank-
raščio-mašinraščio egzempliorius turi didžiosios Lietuvos bibliotekos.

Mokslo ir kultūros žmonėms Lietuvoje Mykolo Giedraičio pavardė visu

⁴ Virginia Barton, *Beloved Snail: A Book of Commonplaces*, [London], 2017, p. 7.

⁵ Žr., pvz., Michal Giedroyc, „The Rulers of Thirteenth Century Lithuania: a Search for the Origins of Grand Duke Traidenis and his Kin“, in: *Oxford Slavonic Papers*, 1984, NS t. XVII, p. 1–22; Michal Giedroyc, „The Rulers of Thirteenth Century Lithuania: The Theory of Anglo-Saxon Origins“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1994, Nr. 2, p. 3–21.

⁶ Michal Giedroyc, *The Giedroyc Family: An Excursion into Lituanian-Polish Genealogy and History*, Oxford: [s.n.], 1992, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, sign. 9(474. 5)j-61.

pirma asocijuojasi su jo veikla puoselėjant iškilių kunigaikščių Giedraičių giminės asmenybių atminimo išsaugojimą ir mecenatystę. Pastebėtina, kad tiek giminės vardo garsinimas ir valstybei bei savo meto visuomenei nusipelnusių asmenybių atminimo puoselėjimas, tiek mecenatystė yra kunigaikščiams Giedraičiams būdinga laikysena. Iš laiko perspektyvos aki-vaizdu, kad ypatingai rūpintasi minėtojo šventu gyvenimu garsėjusio giminės atstovo, XV a. vienuolio Mykolo Giedraičio atminimo išsaugojimu. Žinių apie nūnai į altoriaus garbę keliamo XV a. vienuolio gyvenimą išlikę labai nedaug. Tad belieka antrinti Dariui Baronui, vieno iš iki šiol išsamiausių tekstų lietuvių kalba apie į altoriaus garbę keliamą Mykolą Giedraitį autorių, kad siekis parašyti išsamią šio vienuolio biografiją iš karto pasmerktas nesėkmei⁷. Vienintelė nekvestionuojama biografijos data – jo gimimo Dangui metai. Atgailos regulinių kanauninkų vienuolis mirė Krokuvoje 1485 m. gegužės 4 d. Vieningos nuomonės, kur buvo jo gimtinė, nėra. Manoma, kad tai galėjo būti Videniškiai arba Giedraičiai. Mykolas Giedraitis laikėsi nuomonės, kad iškilus jo bendravardis protėvis yra tiesioginis kunigaikščio Daumanto palikuonis, greičiausiai pastarojo jauniausiojo sūnaus Petro sūnus, gimęs Giedraičiuose. Pasak Mykolo Giedraičio, Giedraičiuose prie Kiemento ežero buvusi pagrindinė ir saugiausia rezidencija, kur apie 1345 m. galėjo gyventi kunigaikščio Daumanto anūkai⁸.

Šaltinių stoka neleidžia argumentuotai atsakyti į klausimą, kokie veiksniai lėmė, kad XV a. pirmoje pusėje, kai Lietuva, apsisprendusi įsiliesti į katalikiškos Europos bendruomenę ir Vakarų civilizaciją, dar tik žengė pirmuosius žingsnius kaip katalikų tikėjimą išpažįstanti valstybė, LDK kunigaikščių šeimoje gimęs Mykolas (istoriografijoje kelta prielaida jį buvus vienturčiu), atsisakė kilmės užtikrintų privilegijų ir pasirinko vienuolio abitą. Žinoma jį turėjus fizinę negalią – buvo raišas ir vaikščiojo su ramentais. Mykolo Giedraičio vienuolinio gyvenimo pradžia – netoli gimtųjų vietų buvęs Atgailos regulinių kanauninkų vienuolynas Bistryčioje (dab. Baltarusija). Šio ordino regula reikalavo praktikuoti griežtą askezę ir atgailą. Vienuoliai kūną marino rykštėmis ir dažnais pasninkais. Mykolo Giedraičio hagiografijose akcentuojama, kad tokia regula atitiko jaunuolio dvasią ir religinį nusiteikimą, išplaukiantį iš vidinės būtinybės atgailauti. Bistryčios

⁷ Darius Baronas, „Pal. Mykolo Giedraičio gyvenimas ir jo kultas Lietuvoje (XVI–XIX a. pr.)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarė Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 229–315.

⁸ Mykolas Giedraitis, „Palaimintasis Mykolas Giedraitis (apie 1425–1485 m.): šeimos perspektyva“, in: *Literatūra ir menas*, Vilnius, 1997-08-09.

epizodas jo gyvenime buvo trumpas – vienuolyno vyresnysis, vykdamas į vienuolyną Krokuvoje prie Šv. Morkaus bažnyčios, kuriame tuo metu buvo vienuolijos centras, jį pasiėmė drauge. Paulius Rabikauskas – iškilus Lietuvos istorikas, bene pirmosios kritinės Mykolo Giedraičio biografijos ir kulto istorijos raidos analizės autorius lietuvių kalba – laikėsi nuomonės, kad tai, jog neūžauga ir nevaldantis vienos kojos jaunuolis buvo priimtas į vienuolyną ir juo rūpintis, rodo, kad tam turėjo būti ypatinga priežastis, pavyzdžiui, jo kunigaikštiška kilmė⁹. Neatmestina, žinoma, kad galėjo lemti ir jaunuolio dvasinė branda ir religinis uolumas¹⁰. Literatūroje yra užuominų, kad kasdienės maldos poreikį jam bus įskiepijusi motina.

Iš laiko perspektyvos būsimojo Dievo tarno kelionė iš Bistryčios į Krokuvą vertintina kaip lūžinis momentas iš Videniškių-Giedraičių apylinkių kilusio Mykolo Giedraičio gyvenime. Krokuvos vienuolyne prasidėjo, spėjama, metus laiko trukusi jo vienuolinė formacija, kuri baigėsi amžinaisiais įžadais. Tyrinėtojai linkę manyti, kad įžadus priėmė iš Bistryčios jį atsivežęs vienuolijos generolas kunigas Augustinas arba jo įpėdinis Mikalojus¹¹. Vienuolynui priskirtoje Krokuvos Šv. Morkaus bažnyčioje Mykolas Giedraitis visą gyvenimą tarnavo kaip jos zakristijonas. Daug laiko skirdavo Nukryžiuotojo Kristaus adoracijai, valandų valandas klūpodamas prie kryžiaus. Garsėjo maldingumu ir šventu gyvenimu. Turėjo aiškiaregystės dovaną. Žmonės plūdo pas jį prašydami maldų ir praktiškų patarimų. Tad pas Viešpatį iškeliavo gaubiamas šventojo šlovės. Nuomonė apie šventą Mykolo Giedraičio gyvenimą buvo tokia gabi, kad iš karto po mirties pradėta į jį melstis, prašant užtarti pas Viešpatį. Išlikę to meto votai byloja, kad buvo stebuklingai pagijusių jau per laidotuvių ceremoniją. Amžininkus neturėjus jokių abejonių dėl Mykolo Giedraičio šventumo liudija ir pati palaidojimo vieta – kuklus bažnyčios tarnas palaidotas prie didžiojo bažnyčios altoriaus.

Amžinojo poilsio vieta tapusi Šv. Morkaus bažnyčia Krokuvoje tapo ir šio iš LDK kunigaikščių Giedraičių kilusio vienuolio kulto centru. Viešam pagerbimui relikvijos ant altoriaus buvo išstatytos 1625 m. Mykolas Giedraitis pradėtas tituluoti palaimintuoju, jo biografija įtraukta į šventųjų gyvenimo aprašymus. Popiežius Urbonas VIII 1634 m. uždraudė šventai gyvenusių ir

⁹ Paulius Rabikauskas, „Dievo tarnas Mykolas Giedraitis“, in: Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 195.

¹⁰ Adelajda Sielepin CHR, „Michael Giedroć (1420?–1485): A Christian of Timeless Spirituality. Before his Beatification“, in: *Soter*, Kaunas, 2018, Nr. 65 (93), p. 21–40.

¹¹ Andrzej Bruździński, *Kanonicy regularni od pokuty na ziemiach polskich*, Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2003, p. 121.

mirusių asmenų kultą tol, kol jis nebus patvirtintas Apaštalo Sosto. Patvirtinti vienuolio Mykolo Giedraičio kultą kliūčių nebuvo, tačiau tam reikalinga medžiaga tąkart nebuvo perduota Apaštalo Sostui. Taip beatifikacijos procedūra liko nebaigta, o švento gyvenimo vienuolis Mykolas pradėtas tituluoti *sic dictus beatus*. Atnaujinta buvo tik XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, kai prie tuometinės Popiežiaus Teologijos Akademijos Krokuvoje įkūrus Liturgijos institutą (1968), jo direktoriumi ir drauge Šv. Morkaus bažnyčios rektoriumi buvo paskirtas kunigas, teologijos mokslų profesorius Wacławas Świerzawskis (1927–2017; 1989–1992 Akademijos rektorius, 1992–2002 Sandomiežo vyskupijos vyskupas). Jo iniciatyva Šv. Morkaus bažnyčioje buvo įrengta švento gyvenimo vienuoliui skirta koplyčia, vadinamasis *Giedroycianum*. Joje saugomos į altorių garbę keliamo vienuolio relikvijos, yra XV a. Dievo Motinos paveikslas, reguliariai kiekvienos savaitės penktadienį pradėtos aukoti šventosios mišios. Świerzawskio rūpesčiu Krokuvoje 1985 m. iškilmingai minėta 500 metų mirties sukaktis, kurios kulminacinis momentas buvo palaimintuoju tituluojamo Mykolo Giedraičio patronato suteikimas Liturgikos institutui. Švento gyvenimo vienuolis tąkart oficialiai pripažintas kaip zakristijonų ir ligonių globėjas. Papildomu postūmiu, inspiravusiu kulto renesansą ir beatifikacijos procesą, tapo Świerzawskio savaip atnaujinta Mykolą Giedraitį išugdžiusios vienuolijos veikla – 1990 m. įkurta moterų vienuolinė bendruomenė *Congregatio Hedvigis Reginae Ancillarum Christi Praesentis* (internetinė svetainė: www.jadwizanki.pl). Kongregacijos seserys apsigyveno prie Krokuvos Šv. Morkaus bažnyčios, čia iki XIX a. pradžios veikusio Atgailos regulinių kanauninkų vienuolyno vienuolių buvusiose celėse. Vienas iš šios seserų kongregacijos, savaip pratęsiančios Atgailos regulinių kanauninkų veiklą, globėjų yra į altoriaus garbę keliamas *sic dictus beatus* Mykolas Giedraitis. Kongregacijos seserys vyskupo Świerzawskio iniciatyva ir pradėjo rūpintis švento gyvenimo vienuolio beatifikacijos atnaujinimu. Procesas šiuo metu jau artėja prie pabaigos¹². 2017 m. gruodį pas Viešpatį iškeliaęs Mykolas Giedraitis nuo pat pradžių rėmė (taip pat ir finansiškai) šią Krokuvoje užgimusią iniciatyvą, drauge buvo veikliai įsitraukęs į savo šventai gyvenusio protėvio kulto atgaivinimą Lietuvoje.

Pastebėtina, kad XV a. vienuolis Lietuvoje yra mažai pažįstamas, tačiau jo kulto pėdsakų būta visais laikotarpiais. Giedraičių bažnyčios šventoriuje 1985 m., minint 500 metų sukaktį nuo švento gyvenimo vienuolio gimimo Dangui sukaktį, buvo pastatytas koplytstulpis. Turint omenyje, kad tai

¹² Plačiau žr. Adelajda Sielepin CHR, *op. cit.*

buvo laikas, kai Bažnyčia Lietuvoje negalėjo oficialiai ir atvirai su derama iškilme šios neeilinės sukaties pažymėti, koplytstulpio atsiradimas bažnyčios šventoriuje ir tai, kad jis nebuvo nugriautas, yra ypatingas, mažam stebuklui prilygstantis Dievo malonės ženklas. Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę, į altoriaus garbę keliamo vienuolio Mykolo Giedraičio kultas ėmė tolydžio atgyti. Kulto centru nuo XX a. paskutinio dešimtmečio vidurio vėl tapo Videniškiečiai, kurie kaip viena iš centrinių su Giedraičių gimine susijusių vietovių, ėmė garsėti nuo XVI a.

Prie Videniškių kaip giminės centro formavimo ištakų yra Motiejus (Matas) Giedraitis (XV a. devintas dešimtmetis – 1563), nuo 1560 m. Vilniaus vietininkas, kuris šalia Videniškių pradėjo statyti bastioninę pilį. Statybas tęsė per LDK karus su Švedija pasižymėjęs jo sūnus Martynas Marcelis Giedraitis (1545–1621), nuo 1617 m. Mstislavlio vaivada. Jo laikais šalia Videniškių ir iškilo rezidenciniais tapę giminės rūmai, vadinti Baltuoju dvaru, Baltadvariu. Iki mūsų dienų išliko buvusios pilies ir XIX a. sunykusių rūmų griuvėsiai. Pirmasis Baltadvario šeimininkas Martynas Marcelis Giedraitis pasirūpino, kad Videniškiuose būtų pastatyta mūrinė bažnyčia (1618). Skyręs lėšas vienuolyno statybai, jame įkurdino giminės protėvį, švento gyvenimo vienuolį išugdžiusios vienuolijos vienuolius – Atgailos regulinius kanauninkus. Videniškių vienuolynas netruko tapti svarbiu vienuolijos centru, kuriame buvo ugdomi nauji nariai – čia veikė noviciatas, rezidavo vienuolijos Lietuvos provincijos provincijolas, kurį laiką gyveno ir vienuolijos generolas. Vienuolyno vyresnysis XVII a. pirmoje pusėje buvo pakeltas į infulatus su teise per liturgines iškilmes dėvėti vyskupo insignijas – mitrą ir pastoralą. Pora šimtmečių – iki vienuolyno uždarymo 1832 m. Rusijos imperijos valdžios nurodymu – tai buvo veiklus religinio gyvenimo židinys, vieta, kur puoselėtas švento gyvenimo vienuolio Mykolo Giedraičio kultas. Vienuolyno pastatai ilgainiui sunyko. Iki mūsų dienų išliko tik vadinamasis infulato namas. Sovietiniais laikais kurį laiką jame veikė biblioteka. Savo laiku valstybinės įmonės „Paminklai“ užsakymu atlikus kompleksinius pastato tyrimus, buvo priimtas sprendimas pastatą restauruoti. Pradiniame restauracijos darbų etape ant sienų rastos freskos. Mykolas Giedraitis nedvejodamas suskato finansuoti freskų restauravimą tam pasitelkdamas ne tik savo šeimos, bet ir po pasaulį pasklidusių iš Videniškių Giedraičių save kildinančių giminės palikuonių santaupas. Tyrinėtojų nuomone, atidengtos freskos priskirtinos vienam iš retai Lietuvoje aptinkamų dekorų tipų – sieninei portretinei tapybai. Taigi šiuo konkrečiu atveju Mykolas Giedraitis svariai prisidėjo prie daugeliu atžvilgiu unikalaus Lietuvos kultūros paveldo išsaugojimo ateities kartoms.

Freskų atvejis – ryškus, tačiau anaipol ne vienintelis Mykolo Giedraičio ir jo šeimos, visų pirma žmonos Rosemary, dėmesingo rūpesčio Lietuvos istorinio paveldo artefaktais pavyzdys. Mykolas Giedraitis turėjo viziją prikelti Videniškius naujam gyvenimui. Savo šeimos ir giminės lėšomis finansavo šalia Videniškių buvusios pilies ir dvarvietės archeologinius tyrimus 1999–2001 m.¹³ Pagal jo dar 1993 m. parengtą „Videniškių projektą“, turėjo būti atstatyti Baltadvario rūmai, restauruoti išlikę vienuolynui priklausę infulato namai, tvarkoma bažnyčia, restauruojama joje įrengta kunigaikščių Giedraičių koplyčia su laidojimo rūsiu, etc.¹⁴ Dalį „Videniškių projekto“ punktų Mykolas Giedraitis įgyvendino, dalies nespėjo, įpareigodamas juos tęsti savo palikuonis. Tad jo inicijuota šeimos mecenatystė su švento gyvenimo vienuolio gimtine siejamose vietose nenutrūko. Ir tai galima vertinti kaip dar vieną į altoriaus garbę keliamą XV a. vienuolio kulto apraišką. Tiek su Videniškiuose veikusiu vienuolynu, tiek su Giedraičių šeimos istorija yra glaudžiai susijęs vadinamasis infulato namas. 2015 m. jame įkurtas „Vienuolyno muziejus“, veikiantis kaip Molėtų krašto muziejaus padalinys. Veikliosios šio muziejaus direktorės Viktorijos Kazlienės vadovaujami muziejininkai, bendradarbiaudami su Kaišiadorių vyskupijos hierarchais ir Videniškių parapiją aptarnaujančiais dvasininkais, jau ne vienerius metus reikšmingai prisideda prie vienuolio Mykolo Giedraičio sugrąžinimo į šį kraštą. Užtenka paminėti muziejuje įkurtą ekspoziciją, konferencijas, skirtas plačiajai visuomenei pristatyti švento gyvenimo vienuolio asmenybę, prieš penkiolika metų pradėtus rengti dailininkų plenerus, kurių ne vienas vyko Videniškiuose. Ypač didelis dėmesys Giedraičių giminės istorijos temai buvo skirtas 2018 m. vasarą Videniškiuose vykusiam plenere.

2015 m. Kaišiadorių vyskupijos hierarchai inicijavo, kad kiekvieno mėnesio 4 dieną Videniškių bažnyčioje 12 val. būtų aukojamos šv. Mišios vienuolio Mykolo Giedraičio garbei ir jo užtarimo prašančių tikinčiųjų intencijomis. Tokia diena buvo parinkta pagal švento gyvenimo vienuolio mirties dieną. Šios mišios vertintinos kaip itin reikšminga jo kulto gyvybingumo apraiška. Vilniaus pranciškonų (Mažesniųjų brolių konventualų) vienuolyno kunigo, Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios rektoriaus Mareko Adamo Dettlaffo OFM Conv. iniciatyvų dėka į XV a. vienuolio kulto sklaidą Lietuvoje įsitraukė

¹³ Baltadvario piliavietę ir dvarvietę 1987 m. tyrinėjo Paminklų restauravimo institutas (archeologė Irena Jučienė), 1999–2001 m. – Vilniaus universitetas (archeologas Albinas Kuncevičius).

¹⁴ Aldona Prašmantaitė, „Baltadvario vizija“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, Vilnius, 1995, Nr. 4, p. 16–17.

pranciškonų bendruomenė. Sesuo Adelajda Sielepin CHR, *nota bene* viena iš pirmųjų minėtosios prie Krokuvos Šv. Morkaus bažnyčios nuo 1990 m. veikiančios seserų kongregacijos vienuolių, Popiežiaus Jono Pauliaus II universiteto Krokuvoje profesorė, nuo 2016 m. šioje bažnyčioje ar greta esančiame vienuolyne rengia konferencijas ir rekolekcijas, pristatydama vienuolio Mykolo Giedraičio dvasingumo istoriją, akcentuodama šios asmenybės dvasinę brandą ir jos skleidžiamos šviesos aktualumą XXI a. tolydžio sekuliarėjančiai visuomenei.

Mykolas Giedraitis svarių finansinių įnašų prisidėjo ir prie Merklio Giedraičio bei Mikalojaus Daukšos paminklo Varniuose statybos. Šalia Lietuvos kultūros paveldo, visų pirma susijusio su kunigaikščių Giedraičių gimine, išsaugojimo ir įpaminklinimo darbų, jis lygia greta teikė paramą jauniems Lietuvos mokslininkams skiriamų asmeninių stipendijų forma, visų pirma istorikams, jiems suteikdamas galimybę susipažinti su Oksfordo ir Kembriđžo bibliotekų turtais ir jose padirbėti. Nepriklausomybę atgavusios Lietuvos mokslininkams humanitarams, ypač pirmaisiais dešimtmečiais, kai apie šiandien įprastą projektinį finansavimą nebuvo ir kalbos, tokia parama buvo itin reikšminga. Stipendijas gavusių ir svetinguose Rosemary ir Mykolo Giedraičių namuose Oksforde galimybę keletui savaitių ar mėnesių apsistoti jaunųjų mokslininkų skaičius artėja prie dviejų dešimčių. Mykolas Giedraitis šią savo mecenatystę praktiškai tęsė iki paskutiniųjų gyvenimo metų, kai susilpnėjus sveikatai abu su žmona iš ganėtinai erdvaus kotedžo su vidiniu kiemeliu persikėlė gyventi į mažesnę butą. Tačiau jo durys buvo ir lieka atviros svečiams iš Lietuvos, visų pirma Oksforde studijuojančiam jaunimui. Ypatingu Rosemary ir Mykolo dėmesiu buvo apsupta ir Giedraičių miestelio mokykla. Jų paramos dėka šios mokyklos, tuomet vidurinės, bibliotekos lentynos kasmet pasipildydavo anglakalbe literatūra ir mokymo procese svarbiomis anglų kalbos pratybomis. Visą gyvenimą kauptą asmeninę biblioteką Giedraičiai neatlygintinai dovanojo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai. Pirmosios dėžės su knygomis biblioteką pasiekė jau 2013 m. Netrukus šeima apsisprendė bibliotekai perduoti ir šeimos archyvą. Iš viso biblioteka yra gavusi apie 1500 knygų ir apie 700 rankraštinių saugojimo vienetų.

Visą gyvenimą laikydamasis šeimos herbe su lelijos ir kentauro atvaizdais išgraviruoto devizo *In vero princeps*, dvidešimt pirmosios kartos kunigaikščių Giedraičių giminės palikuonis, Molėtų rajono garbės pilietis Mykolas Jonas Henrikas Giedraitis amžiams sugrįžo į protėvių žemę, kurioje gausu atgimstančių į altoriaus garbę keliamo jo protėvio, švento gyvenimo vienuolio asmenį priartinančių ženklų.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

APIE AUTORIUS

VYTAUTAS ALIŠAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto profesorius, LKMA akademikas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: antikinė filosofija, kultūros istorija, baltiškoji religija ir mitologija, krikščionybės istorija. Be įvairių mokslinių straipsnių, vertimų ir Platono bei Origeno veikalų komentarų, minėtinos knygos *Sakymas ir rašymas* (2009), *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus* (2012), šaltinių rinkinys *Baltų religijos ir mitologijos reliktai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (2016).

El. paštas: alisauskopastas@gmail.com

JONAS DRUNGILAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus archeografas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: LDK bajorijos antropomimija, genealogija, socialinė, migracijos istorija XVI–XVIII a.; Lietuvos miestelių istorija, magdeburginių miestų šaltiniai.

El. paštas: jons.drungilas@gmail.com

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis* (2017).

El. paštas: algimantas.katilius@istorija.lt

KATARZYNA KORZENIEWSKA – socialinių mokslų daktarė, vertėja, nepriklausoma tyrėja, *Polski Przegląd Dyplomatyczny* redakcijos narė, Witoldo Pileckio Totalitarizmų tyrimo centro Varšuvoje bendradarbė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: vėlyvojo sovietmečio Lietuvos istorija ir socialinės atminties problemos.

El. paštas: katarzyna.korzeniewska@gmail.com

MILDA KVIZIKEVIČIŪTĖ – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XVI–XVIII a. kelionių raštija, XVI–XVIII a. *silva rerum* knygos. Rengia disertaciją tema *Keliavimas XVI–XVIII a. keliautojų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių raštijoje*.

El. paštas: milda.kviz@gmail.com

RAMŪNAS LABANAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos jėzuitų provincijos archyvaras. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: tarpukario ir sovietmečio katalikų visuomenė, liaudies pasaulėžiūra XIX a. pabaigoje – XX a. Publikavo straipsnių apie Eucharistijos bičiulių ir jaunųjų katalikų sąjūdžius.

El. paštas: ramunas.labanauskas@gmail.com

DANGIRAS MAČIULIS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos istorija XX a., atminties kultūra Lietuvoje, XX a. Lietuvos kultūros istorija. Išleido knygas: *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais* (2005), *Lithuanian Nationalism and the*

APIE AUTORIUS

Vilnius Question, 1883–1940 (Studien zur Ostmitteleuropaforschung), (kartu su Dariumi Staliūnu, 2015), *Tautinė mokykla: Žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką* (2017).

El. paštas: dangirasmaciulis@yahoo.com

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, prozos tekstų istorija ir redagavimai, genetinė kritika, tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. Išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014).

El. paštas: nerutela@hotmail.com

MINDAUGAS PAKNYS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas. Mokslinių tyrimų sritys – bažnytinio meno istorija, LDK kultūros istorija. Parašė monografijas *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai* (2003), *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai* (2006), *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.* (2008), *Pažaislio vienuolyno statybos ir dekoravimo istorija* (2013).

El. paštas: pakniai@gmail.com

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – istorikė, humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, paskelbė monografijas *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus *Namų užrašus* (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

El. paštas: aldona.prasmantaitė@istorija.lt

LINAS ŠIPIAVIČIUS – kunigas, biblinės teologijos magistras, Kauno kunigų seminarijos ir Šv. Ignaco Lojolos kolegijos lektorius. Dėsto biblinę išganymo istoriją, praktinį Biblijos pažinimą, sakramentologiją, lotynų kalbą. Mokslinių interesų kryptys: Naujasis Testamentas, ypač Evangelija pagal Morkų ir Sinoptinė tradicija, Naujojo Testamento vertimas, teksto kritika, biblinė filologija.

El. paštas: vilkijosparapija@gmail.com

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemiškais ir atskiroje komentarų padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademiniuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a ‘b b b’ a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnyš be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamosi Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinybus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžio ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., *uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“*. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės koplytėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Bašas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Drukarnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekuskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f.*, *ap.*, *b.*, *l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – VUB RS), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – LLTIB RS), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituanie Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: VUB RS.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, CD-ROM ar interaktyvus. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamasi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p. ir l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinius laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negrąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLI

Tiražas 150 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

